İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

75244

YERLEŞMELERDE KÜLTÜREL YAPIYA BAĞLI MEKANSAL FARKLILAŞMALAR EYÜP-BALAT ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Neşegül R. ERBAKAN

75244

Anabilim Dalı: ŞEHİR VE BÖLGE PLANLAMA

Programı: ŞEHİR PLANLAMA

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Cengiz GİRİTLİOĞLU 23.07.98

Diğer Jüri Üyeleri: Prof. Dr. Nuran ZEREN GÜLERSOY 27.07.98

Prof. Dr. Ayşe Sema KUBAT 23.07.98

HAZİRAN 1998

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

ÖNSÖZ

Tüm dünyada 20. Yüzyılda meydana gelen, ve özellikle son çeyreğinde ivme kazanan, ulaşım, iletişim ve bilişim sektöründeki gelişmelerle, kentlerin statüleri de değişmiştir. Eski çağlarda kentler, bir dünya anlamına gelmekteyken, bugün dünya bir kent haline gelmektedir.

Bu dönüşüm sürecinde kentler/yerleşmeler standartlaşmakta, birbirine benzemekte ve özellikle geleneksel kentler varolan kimliklerini kaybetmektedirler.

Plancılar, bu yeni statüdeki kentler ile ilgili tasarım yaparken, bu tekdüzelikten kurtulmak için, yerleşmenin karakterini korumayı, özgün yapısını sürdürmeyi hedeflemek ve kendisini yönlendirici bir veri olarak kültürel yapıyı kabul etmek durumundadır. Bu aşamada planlama çalışmalarına yön göstermesi açısından bazı sorular sorulmuştur.

Kentlerin sahip oldukları özgün karakter, kimliği nasıl ve neden değişiyor? Kentlerin şekillenmesinde içinde yaşayan bireylerin rolü nedir? Bireyler sahip oldukları yaşam felsefesini mekana yansıtabiliyor mu? Bu ne şekilde meydana geliyor? Yerleşmelerin yönetimsel yapısı, ekonomik yapısı ve burada yaşayanların sosyo-kültürel yapısı fiziki çevrede ne gibi değişimlere neden olmaktadır? Farklı kültürel birikime sahip olan insanların oluşturdukları çevre/mekanda negibi farklılıklar bulunmaktadır? Kültürel birikim insanoğlunun ihtiyaçlarına göre şekillenirken, yeni ortaya çıkan ihtiyaçlar doğrultusunda değişen kültürel yapı yerleşmeleri nasıl değiştiriyor? Bütün bu soruların karşısında plancılar nerede duruyor? Üst düzeyde verilen kararlar yerleşmeyi nasıl etkiliyor?

Bütün bu soruları cevaplamak amacıyla başlanmış olan ancak belki de yeni sorular eklenen bu tez çalışmasında katkıda bulunan başta değerli hocam Prof. Dr. Cengiz Giritlioğlu olmak üzere Atatürk ve İstanbul Kitaplığı, Eyüpsultan Belediyesi Kültür ve Turizm müdürlüğü ve Fatih Belediyesi-Unesco Bürosu yetkililerine teşekkür ederim.

Haziran 1998 Neşegül Erbakan

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ		ii
TABLO LİSTESİ		v
ŞEKİL LİSTESİ		vi
ÖZET		x
SUMMARY		xi
BÖLÜM	1 GİRİŞ	1
BÖLÜM	2 TEMEL KAVRAMLAR	5
	2.1 Kültür	5
	2.1.1 Tanımı	5
	2.1.2 Kültürün özellikleri	7
	2.2 Kültürel Yapının Yerleşmelerin Şekillenmesinde Rolü	8
	2.3 Yerleşmelerin Şekillenmesinde Rol Oynayan Diğer Faktörler	11
	2.4 Kentsel Yerleşmelerin Ortaya Çıkışı	13
	2.4.1 Kentin tanımı ve özellikleri	13
	2.4.2 Kentlerin ortaya çıkışı	14
	2.5 İlk Kurulan Yerleşmelerde Kültüre Bağlı Farklılaşmalar	17
	2.6 Osmanlı Döneminde Türk Kentlerinde Kültüre Bağlı farklılaşmalar	20
	2.7 Tanzimatın İlanından Sonra Osmanlı-Türk Yerleşmelerinde Görülen Farklılaşmalar-İstanbul'da Görülen Planlama Çalışmaları	26
BÖLÜM	3 ARAŞTIRMA ALANI: EYÜP VE BALAT YERLEŞMELERİ	41
	3.1 Araştırma Alanının Seçimi ve Kullanılacak Yöntem	41
	3.2 Araştırma Alanı: Eyüp ve Balat	43
	3.2.1 Yerleşmelerin konumu	43
	3.2.2 Coğrafik özellikleri	43
	3.2.3 Ulaşım	44
	3.2.4.Yerleşmelerin tarihçeleri	45

3.3 İstanbul'un Fethi ve Türkleştirilmesi 48

3.4 Eyüp Sultan Yerleşmesi 52
3.4.1 Osmanlı dönemi (15-17.yy) 52
3.4.1.1Yönetimsel yönlendiriciler 53
3.4.1.2 Ekonomik yönlendiriciler 57
3.4.1.3 Sosyal ve kültürel yönlendiriciler 61
3.4.1.4 Fiziksel mekan özellikleri ve arazi kullanışı 70

3.4.2 Batıdan etkilenme dönemi (18-19.yy) 78
3.4.2.1Yönetimsel yönlendiriciler 80
3.4.2.2 Ekonomik yönlendiriciler 84
3.4.2.3 Sosyal ve kültürel yönlendiriciler 87
3.4.2.4 Fiziksel mekan özellikleri ve arazi kullanışı 91

3.4.3. Cumhuriyet dönemi (20.yy) 99
3.4.3.1Yönetimsel yönlendiriciler 100
3.4.3.2 Ekonomik yönlendiriciler 107
3.4.3.3 Sosyal ve kültürel yönlendiriciler 111
3.4.3.4 Fiziksel mekan özellikleri ve arazi kullanışı 115

3.5 Balat Yerleşmesi 125
3.5.1 Osmanlı dönemi (15-17 yy) 125
3.5.1.1Yönetimsel yönlendiriciler 126
3.5.1.2 Ekonomik yönlendiriciler 128
3.5.1.3 Sosyal ve kültürel yönlendiriciler 131
3.5.1.4 Fiziksel mekan özellikleri ve arazi kullanışı 135

3.5.2 Batıdan etkilenme dönemi (18-19.yy) 138
3.5.2.1Yönetimsel yönlendiriciler 139
3.5.2.2 Ekonomik yönlendiriciler 142
3.5.2.3 Sosyal ve kültürel yönlendiriciler 143
3.5.2.4 Fiziksel mekan özellikleri ve arazi kullanışı 146

3.5.3 Cumhuriyet dönemi (20.yy) 156
3.5.3.1Yönetimsel yönlendiriciler 157
3.5.3.2 Ekonomik yönlendiriciler 159
3.5.3.3 Sosyal ve kültürel yönlendiriciler 162
3.5.3.4 Fiziksel mekan özellikleri ve arazi kullanışı 165

BÖLÜM 4 DEĞERLENDİRME VE SONUÇ 174

KAYNAKLAR 202

EKLER 209

ÖZGEÇMİŞ 254

TABLO LİSTESİ

Tablo 3.1.Eyüp'te Çalışanların Faliyet Kollarına göre Dağılımı (1990) 109

Tablo 3.2.İstanbul Nüfusunun Mesleklere Göre Dağılımı (1885) 143

Tablo 3.3.İstanbul Nüfusunun Cemaatlere Göre Dağılımı (1885) 144

Tablo 3.4.İstanbul'da Kilise ve Havralar (1885) 152

Tablo 3.5. 2. Meşrutiyet Döneminde Meclislerin Etnik Yapısı 156

Tablo 3.6.Balat-Fener Meslek Gruplarının Tüm İlçeye Oranı 160

Tablo 3.7.Balat-Fener Göç Analizi 164

Tablo 3.8 Eyüp-Balat Karşılaştırmalı Analizi 186

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 2.1.Kültürel Yapının Eyleme Etkisi 10

Şekil 2.2.DikdörtgenYerleşme FormuÖrneği:Jaipur 17

Şekil 2.3. Dairesel Yerleşmelere bir örnek olarak Wurt yerleşmesi 18

Şekil 2.4.Anadolu'da Dairesel Formda bir Yerleşme: Cincirli 19

Şekil 3.1 Eyüp ve Balat'ın Kent İçinde Konumu 44

Şekil 3.2.Eyüp Sırtlarından Haliç 63

Şekil 3.3.Padişahın Eyüp Sultan'ı Ziyareti 64

Şekil 3.4.Eyüp Mezarlığında Tören 66

Şekil 3.5 Eyüp Yerleşmesi (Fetihten Sonra- Osmanlı İlk Dönemi) 71

Şekil 3.6 Eyüp yerleşmesi (16. Yy) 72

Şekil 3.7.Eyüp Sahillerindeki Yalılar 75

Şekil 3.8 Eyüp- Batılılaşma Dönemi 93

Şekil 3.9 Eyüp-19.yy 95

Şekil 3.10 Eyüp- 1950 sonrası Dönem 104

Şekil 3.11 EyüpSultan Yerleşme dokusunun 15-20 yy.'lar arası gösterdiği değişim 116

Şekil 3.12 Eyüp- 1951 119

Şekil 3.13 Eyüp, 1984 sonrası 121

Şekil 3.14.Eyüp Sultan Yerleşmesi (3. Dönem- 20.yy) 123

Şekil 3.15 Eyüp,1998 124

Şekil 3.16 Balat- Osmanlı Dönemi 137

Şekil 3.17.Musevi Konutlarında Cephe Süslemeleri 146

Şekil 3.18 Musevi evlerinde görülen cephe süslemelerinden bir örnek 147

Şekil 3.19.Tanzimat Döneminde Kat Yükseklikleri ile İlgili Düzenlemeler148

Şekil 3.21.Balat Sahil Çizgisinin Değişimi 151

Şekil 3.22 Balat,1875- E.Hakı Ayverdi 155

Şekil 3.23 Balat,1929- Pervititch 161

Şekil 3.24 Balat haritası, 1997 172

Şekil 3.25.Balat Karabaş Mahalesi 168

Şekil 3.26 Balat Hava Fotoğrafı,1997 173

EKLER

ŞEKİL A.1 19. Yüzyıl Boyunca Yapı İşleri ile İlgili Olarak Çıkarılan Nizamnameler 210

ŞEKİL A.2 1836 Moltke Haritası- 1/25.000 211

ŞEKİL A.3 Dr. Mortmann'ın İstanbul Haritası- Fetihten önce 212

ŞEKİL A.4 Demetrius Cantemir'in İstanbul Haritası – 1714 213

ŞEKİL A.5 1750 tarihli İstanbul Haritası 214

ŞEKİL A.6 İstanbul -G. L. Le Rouge 1761-1773 215

ŞEKİL A.7 İstanbul- Kauffer-Chevalier 1776-1780 216

ŞEKİL A.8 İstanbul –Hellert 1840 217

ŞEKİL B.1 Eyüp ve Balat'ın Topografik Yapısı 218

ŞEKİL B.2 Bizans Döneminde İstanbul'un Bölgeleri 219

ŞEKİL B.3 İstanbul'da Gayrimüslim Nüfusun Dağılımı 220

ŞEKİL B.4 Bizans Döneminde Suriçi ve Balat (Buodelmonte) 221

ŞEKİL B.5 Fatih Devrinde Eyüp Sultan ve Balat 222

ŞEKİL B.6 Bahariye Adalarını Gösteren Gravür (Melling) 223

ŞEKİL B.7 Cuma Alayının yapıldığı sokak 224

ŞEKİL B.8 Eyüp Ebussuud Haziresi 225

ŞEKİL B.9 Eyüp Mezarlıklarından İstanbul (Sebatier) 226

ŞEKİL B.10 Mezarlıkta tören 227

ŞEKİL B.11 Eyüp Sokağı 228

ŞEKİL B.12 Musevi Sokağı 228

ŞEKİL B.13Musevi mahallesi 229

ŞEKİL B.14 Eyüp İskelesi 230

ŞEKİL B.15 Riştehane/ İplikhane 231

ŞEKİL B.16 Eyüp'te bulunan sahilsaraylar ve yalılar 232

ŞEKİL B.17 Sadabad Eğlencelerinin Yapıldığı Alanlar 233

ŞEKİL B.18 Sadabad Sarayı –Bartlett 234

ŞEKİL B.19 İstanbul- Stolpe, 1863 235

ŞEKİL B.20 İstanbul- Ekrem Hakkı Ayverdi 1875 236

ŞEKİL B.21 Eyüp'te sahilde görülen sanayi yapıları 237

ŞEKİL B.22 Eyüp'te bulunan geleneksel ahşap konut 238

ŞEKİL B.23 Eyüp'te Yerleşme Dokusu 238

ŞEKİL B.24 Eyüp ve İstanbul –20.yy başı 1913-1919 239

ŞEKİL B.25 İstanbul- İst. Keşfiyat ve İnşaat A.Ş., 1920-1923 240

ŞEKİL B.26 Eyüp'te sanayi Yapıları, Silahtarağa 241

ŞEKİL B.27 Eyüp'te sanayi Yapılanması 242

ŞEKİL B.28 Eyüp'te sahilde yer alan sanayi tesisleri 242

ŞEKİL B. 29 İstanbul ve Eyüp –Mamboury,1925 243

ŞEKİL B.30 Eyüp, 1955 244

ŞEKİL B.31 1950-1980 arası Eyüp 245

ŞEKİL B.32 Balat- Fetihten sonra Osmanlı Klasik Dönemi 246

ŞEKİL B.33 İstanbul İskeleleri İçinde Balat İskelesi 247

ŞEKİL B.34 Balat'ta görülen evlerden örnekler 248

ŞEKİL B.35 Balat Evi 248

ŞEKİL B.36 Musevi evlerindeki cephe süslemeleri 249

ŞEKİL B.37 Balat Sıraevleri 250

ŞEKİL B.38 Balat- 1934 Şehir Rehberi 251

ŞEKİL B.39 İstanbul,1950-1960 252

ŞEKİL B.40 Tekfur Sarayından Balat 253

ÖZET

Bu çalışmanın amacı,

- Kültürel yapının planlama açısından önemini vurgulamak ve bunun için tarihsel verilerden faydalanmak,
- Yerleşmelerde görülen kültür-mekan ilişkisini irdelemek,
- Farklı kültürel altyapıya sahip toplulukların oluşturdukları yerleşmelerin fiziksel özelliklerini karşılaştırmak,
- Ve geleceğe yönelik planlama çalışmaları için bir temel oluşturmaktır.

Bu çalışmada, birinci bölümde, kavramsal açıklamalar çerçevesinde kültürün ve yerleşmelerin tanımı yapılmakta, özellikleri hakkında bilgi verilmekte; ikinci bölümde ise farklı zaman kesitlerinde, insan topluluklarının oluşturdukları yerleşmelerin şekillenişi incelenmektedir. Çalışmada kullanılacak yöntem olarak karşılaştırma yapılmasının faydalı olacağı görüşü ile kuruluş döneminde müslüman-Türk yerleşmesi olan Eyüp ile musevi nüfusun baskın olarak yerleştiği Balat semti, üç ayrı dönemde, ki bu dönemlerden ilki 15-17.yüzyıllararası Osmanlı kimliğinin ağır bastığı dönem, ikincisi, 18.ve19.yüzyıllar batılılaşma ve batı etkilerinin kuvvetli bir şekilde görüldüğü dönem ve son olarakda 20.yüzyılı kapsayan cumhuriyet dönemidir, her iki yerleşmede yönetimsel, ekonomik ile soyal ve kültürel açıdan mekanı yönlendiren etmenler ve bunların mekansal düzene etkisi araştırılmış, ve bir karşılaştırma yapılarak bu farkların daha net bir şekilde görülmesi amaçlanmıştır. Coğrafi özelliklerin yanısıra gelişmişlik ve teknolojik düzeyi, altyapı imkanları ve benzeri açılardan eşit şartlarda bulunan ve üst düzey kararlardan eşit düzeyde etkilenen iki yerleşme olarak müslüman-Türk kimliği ile tanınan Eyüp ve (özellikle Osmanlı döneminde) musevi kimliği ile bilinen ve musevilerin yoğun olarak yerleştiği Balat semtleri seçilmiştir.

Bu değerlendirme sonucunda, müslüman-Türk kimliği ve musevi kimliği baskın olan her iki yerleşmede aynı coğrafik, iklimsel verilere sahip olmasına karşın farklı yerleşme eğilimleri olduğunu ve bunda kültürel yapı kadar yasal sınırlamaların etkili olduğu anlaşılmaktadır. Yerleşmelerde görülen bu faklılıklar konut ölçeğinden mahalle ölçeğine kadar görülmektedir. 20.yüzyıldada devletin yerleşme politikasının tanzimatla birlikte değişmesi vb. üst düzey politikaların etkisiyle yangın sonrası oluşan bölgeler ile buradaki mevcut doku ile gösterdiği farklılık 20 yy.'da zaten değişen kimliklerini mekana yansıtamadıklarını göstermektedir.

SUMMARY

DIFFERENCIES OF SPATIAL ORGANIZATIONS OF SETTLEMENTS ACCORDING TO CULTURAL STRUCTURE- A CASE STUDY EYUP-BALAT

Cities are cultural sources in whicn the development process of the society has been reflected on space and which provide their inhabitants with links to the past. It is a necessity for city planners to study the history of cities and once this is done,
- in this case for Istanbul , planning decisions can be taken answering the needs of the developing society.

The objectives of this study are;
- to emphasize the importance of cultural structure for city planning.
- to examine the culture –space relationship observed in settlements
- to compare the physical features of settlements that were made up by communities having diverse cultural backgrounds,
- and to create a base for futurestudies in city planning .

The following are the main points examined in the present study:
- to what extent communities reflect their social and public identities to the space that surrouns them,
- and to what extent communities could preserve their identities throughout the former centuries when there was close interaction among cultures due to developments in the means of tansportation and communication.

Before starting the present study, it has been assumed that communucaties comprised by individuals belonging to diverse ethnic background and religious orientation have developed stricingly different settlements due to their essential differences in their approach to life , More over, they would totally reflect their identities in these settlements.

This study aims at;

- testing and determining the accuracy of this hypothesis.
- Investigating the divergencies from the hyphothesisfor the situation of the settlements in the fifteenth and twentieth centuries and searching for the causes of the divergencies.

In the first chapter of the thesis conceptual framework is analysed. For this purpose, firstly, definition of "culture" and its characteristics are presented. Secondly, the development of settlements and factors that cause and have an affect on the development of these settlements are investigated.

In the second chapter, effects of societies on the development and designing process of their living space during certain time periods are inspected. In this respect, a diagram showing the establishment and development of Ottaman Turkish cities was prepared by analysing the situation of early-founded settlements. Another point that has been inspected is the impact of socio-cultural structure on physical space.

The third chapter compares the general concepts with concrete data collected in the area. For the realization of this research, two different settlements have been investigated at three different time periods between the fifteenth and twentieth centuries. These settlements are Eyüp Sultan and Balat. The reasons for this selection are as follows:
-They both posses the same climatic features,
-They are both at the same scientific and technological level,
-They have similar economic structures,
-They have similar uppermost institutional formation,
-They have been affected equally from the top planning decisions.
When all of these data hae been taken into consideration, it has been relevant to select the two settlements from the same city. During the Ottaman reign, people possessing diverse ethnic background were encouraged to settle in different regins of İstanbul. This fact made the selection easier for the present study. From the two settlements, while Eyüp emerged as the religious center of the city with its muslim identity, balat was known with its jewish minority.

These two selected settlements were investigated in the following way:The establishment period of each settlement till the conquest of İstanbul in 1453 was briefly discussed and its social Function during this period is explained. Afterwards, the position of the settlement during the fifteenth and seventeenth century Ottaman period is analysed in the first part of the study with the method described below:
-The administrative structure of the settlement and administrative decisions that could affect its physical structure,
-Its economic structure
-The location of the settlement in the city, its historical development, its function and socio-cultural structure are searched in detail as well as the affects of these factors on the settlement and spatial organization.
-The physical order of the settlement is analysed mainly considering the economic and administrative relationships and the social structure.

The research area was analysed again for the period of eighteenth and nineteenth centuries with the same criteria. At this period westernization was the main trend. So transformations that took place in the country, the city and the concerned settlements have been analysed along with the impact of these transformations on the physical structure.

In the last part of the chapter, transformations that occured during the twentieth century and after the establishment of the republic are analysed. During these analysis, both settlements were compared with each other and scrutinized for their gaining closer relationship in time.

Maps of the settlements that were drawn at different times in history were compared in order to find out the transformations of the settlements in time.

Findings of the research are as follows:

Eyüp is a settlement that was developed and livened up following the Ottaman conquest of İstanbul as a result housing policies of the time. So in the sixteenth century, most part of the population contained pious Muslims who were mostly banished from Bursa to İstanbul. Most of the residents were from the elite class, though there was not a specific social classifications in the settlement. Residents of Eyüp had reflected their Muslim identities on the settlement. The principles of establishment and development observed in the settlement are in accordance with the typical Ottaman pattern of settlement. It has been observed that there were unwritten social rules for the formation of the settlement.

Buildings were constructed in such a careful way that neighbours' rights were respected and new constructions did not prevent the others' sunlight. Other characteristics of residences are: houses had gardens and were built around courtyards, showing the importance of secrecy, denser as they got closer to the center, mostly had two or three floors, were built from wooden materials, and wide eaves and bow-windows. City streets were placed on the two sides of these houses or garden walls, were narrow and inclined appropriate for walking. There were blind alleys relevant to the concept of secrecy. It has been observed that road networks had developed organically. Mosques were community centers. At this period, the settlement was in the position of a religious center, a visiting place, a center of education, a common, an area where several cemeteries were present and finally was a place of political importance.

The westernization period brought along social transformations along with a new period in history called "Lale Devri". This westernization trend in history developed with the receptiveness to the West and advanced with the development of means of transportation and communication. Accordingly it led to "Tanzimat"-the political reforms of Abdülmejid in 1839. The affect of these reforms and the influence of westernization movement on surroundings had shown itself in areas that had to be rearrenged as a result of frequent great fires, and especially in areas where immigrans from Balkans were settled. At that period, streets are observed to have a pattern of a straight lines that intersect with each other at right angles, in accordance with the grid system and square-shaped building sites occured. As the structure of the society changed, administrative differences took place and certain institutional alterations were made in order to meet the requirements of the society. For the first time in Ottaman history, the structure of the settlement was planned according to the orders of the head administrators. No more, individuals or foundations would control the structures of settlements and standardization occured in all settlements. Regulations were made concerning a lot of issues, starting from building materials to buiding heights.

In the twentieth century, structures of the settlements were manipulated completely by decisions of autorities and planning was considered increasingly more important. In this century, individuals do not have the chance of contributing or reflecting their identities to the space they live in. At this period, it is the planners duty to take the necessary measures in order to protect the characteristics of the settlement. The planner should manipulate the planning by taking into consideration the area that he/she works on and all of its values.

On the other hand, Balat is a settlement within city walls, where Romaniots dwelled during the Byzantine period. Jewish citizens were settled in that location as a result of Ottoman housing policy of the seventeenth century. Jewish characteristic of the settlement emerged noticeably. This settlement was formed by small area that had houses built around a religious center, as in the case of Eyüp. But this time people built their houses around synagogues. Since Jewish citizens lived there in large numbers. Balat received the attention of theJewish community continually. Yet the Jews were not completely independent in that region in building their constructions. They had to get official permission to build public institution like synagogues, schools and hospitals.

During the westernization period, most of these restrictions were annulled as the result of equal rights and freedom for allcitizens. On the other hand Balat lost its identity as a result of planning activities as it had been in Eyüp. Afterwards settlements did not reflect cultural identity as before.

Following the beginning of the twentieth century, the Jews started leaving Balat due to different reasons like loss of prestige of the settlement, attractiveness of new settlements, wars, wealth tax, the establishment of Israel...etc. Immigrants especially from the Black Sea region were settled there, which in turn, led to agreat transformation in the cultural structure of the settlement. More over, planning activities that took place after "Tanzimat" caused changes on the coast of Golden Horn. Besides; introduction of industry to Eyüp and Balat affected the physical structure as well as the social pattern of these areas and caused transformations which had effects that lasted till now.

As a result, Communities had a tradition of reflecting their identities to their settlements during the Ottoman period. Unique practices such as forming settlements with a system that shaped the contours of settlements, but did not obey strict rules inside -for example,blind alleys and "Yahudhane"s- diminished with the approach of the twentieth century due to top administrative decisions and the contribution of the individuals to the formation of their settlements got less. Minority groups that were free within certain restrictions also formed their unique building structures.

BÖLÜM 1

GİRİŞ

"Bana yaşadığın kenti göster,sana ait olduğun kültürü söyleyeyim.
Günümüzde kimliğini kaybeden kentler kültürlerinden uzaklaşan kentlerdir."

Eliel Saarinen (The City,1949, s. ix)

Değişmenin hızlı bir şekilde gerçekleştiği 20.yüzyılın özellikle son çeyreğinde gelecek bugünle içiçe yaşamaktadır. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin ve değişmelerin başdöndürücü hızından bunalan insanoğlu yaşantısını kavrayabileceği bir düzene sokma çabasındadır. Bu çabaların ürünleri olarakda planlar ve senaryolar, modeller karşımıza çıkmaktadır.

Geleceğe yönelik üretilen modellerde, geliştirilen senaryolarda gerçekliği yakalamak için bilimsel bir temele ihtiyaç bulunmaktadır. Bu temeli oluştururken de, tüm dünyada etkileşimin ve iletişimin son derece arttığı, hiç bir ülkenin diğerlerinden izole edilmiş bir biçimde yaşamadığı, ve sahip olunan gelişme sürecinin, dünyanın genel gelişme sürecinden soyutlanamayacağı göz önünde tutulmalıdır. Söz konusu bu bağımlı gelişme özellikle teknik alanda olmaktadır. Ancak oluşturulacak model ve geliştirilecek senaryolarda söz konusu bu teknik verileri kullanmakla beraber kullanım ve değerlendirme sürecinde özgün, toplum yapısına uygun modeller oluşturulmalıdır.

Bu özgün modeli oluştururken yararlanılacak ana kaynak, toplumun sahip olduğu kültürel yapısı, yani belli değer, inanç, görüş ve semboller bütününün oluşturduğu, yaşam biçimi, anlayış ve felsefesi ve ona bağlı davranış biçim kalıpları olmalıdır.

Belli değer, inanç, görüş ve semboller bütününü paylaşabilen insan grupları tarafından oluşturulan bu kültürel yapı, kentlerin mekansal yapılarını da doğrudan etkileyen kültürel niteliklerdir.

Ekonomik, teknolojik, bilimsel ve kültürel, kısaca toplumsal değişme ve gelişme sürecinin yönlendirildiği merkezler olan kentler,çeşitli toplumsal-kültürel etkenlerle biçim değiştirmektedirler (Giritlioğlu,1995). Toplumsal koşullarda sürekli değişme gösterdiğinden, kentlere ve kentsel konulara yaklaşımlar da aynı değişimi göstermektedir.

Kentler toplumun değişim sürecini mekana yansıtan ve geçmişle bağlantılar kurabilme olanağı sağlayan çok önemli kaynaklardır. Hızla değişen kültürel yapı ve bunu etkileyen sosyo-eknomik, sosyo-politik, teknolojik ve bilimsel nedenler; yerleşimler ve yerleşim sisteminde gerçekleşen ilişkilerin ve sorunların kaynakları tarihsel gelişmeler içinde aranmalıdır (Mumford,1961; Aktüre,1988). Zaten kentsel bir yaşam temeli ortaya koymak için, kentlerin tarihi yapısını anlama ve orijinal fonksiyonlarını ayırt etme gereklidir (Mumford,1961).

Bu çerçeve içinde çalışmanın amacı,
-kültürel yapının planlama açısından önemini vurgulamak ve bunun içinde tarihsel verilerden faydalanmak,
-yerleşmelerde görülen kültür-mekan ilişkisini irdelemek,
-farklı kültürel altyapıya sahip toplulukların oluşturdukları yerleşmelerin fiziksel özelliklerini karşılaştırmak,
-geleceğe yönelik planlama çalışmaları için bir temel oluşturmaktır.

Bu tez kapsamında somut örneklem için seçilen çalışma alanı, İstanbul Haliç kenarında bulunan yerleşmelerden Eyüp ve Balat'dır. Bu çalışmada yerleşmenin kültürü temel nitelik olarak kabul edilerek tarihsel perspektif içinde gelişimleri incelenmiş, karşılaştırma yapılmıştır.

Bu çalışmada;
-toplulukların sahip oldukları sosyal ve toplumsal kimliklerini mekana ne derece yansıtabildikleri,
-ulaşım ve etkileşim imkanlarının gelişmesi ile birlikte toplumların kuvvetli etkileşim içine girdiği bu son yüzyıllarda yukarıda sözü edilen bu özellikleri ne derece koruyabildikleri incelenmektedir.

Bu çalışmaya başlamadan önce,farklı etnik kökene ve dine mensup bireylerin oluşturdukları toplulukların, farklı yaşam felsefeleri ile birlikte birbirlerinden çok farklı yerleşmeler oluşturacaklarını, kimliklerini bütünüyle bu yerleşmelere yansıtacakları düşünülmüştü. Bu çalışma ile bu hipotezin test edilmesi ve 15-20. yy'lar arası bu hipotezde farklılıkları ve nedenlerinin araştırılması hedeflenmiştir.

Bu tezin ikinci bölümünde, kavramsal altyapı araştırılmıştır. Bu çerçevede kültürün tanımı ve özellikleri tanıtılmaya çalışılmış, yerleşmelerin oluşumundaki yeri incelenmiş, toplumların yaşadıkları mekanı oluşturma, tasarlama sürecine etkileri araştırılmıştır. Yerleşmelerin oluşumunda rol oynayan diğer faktörler ve ilk kentlerin oluşumu ile devam eden incelemede, ilk kurulan yerleşmelerden Osmanlı-Türk şehirlerinin kuruluş ve gelişme şeması ve bunu etkileyen sosyal-kültürel yapının fiziki mekana yansımaları araştırılmıştır.

Üçüncü bölümde ise, bu teorik bilgilerin alan üzerinde araştırılması yapılmıştır. Bu araştırma için 15-20. yy. arasında üç farklı dönemde Osmanlı-Türk toplumunda gelişen iki farklı yerleşme incelenmiştir. Araştırma alanı olarak seçilen yerleşmeler Eyüp Sultan ve Balattır.

Bu yerleşmelerin seçiminde rol oynayan faktörler;
-aynı iklimsel verilere sahip olmaları,
-aynı bilimsel ve teknolojik düzeyde bulunmaları,
-ekonomik olarak birbirlerine benzer özelliklere sahip olmaları,
-üst düzeyde benzer kurumsal yapıya sahip olmaları,
-üst düzey planlama kararlarından eşit düzeyde etkilenmeleridir.

Bütün bu veriler gözönüne alınarak seçilen yerleşmelerin aynı kentte yer alması uygun görülmüştür. İstanbul'da Osmanlı döneminde uygulanan politikalar nedeniyle ortaya çıkan, farklı etnik kökene sahip toplulukların ayrı bölgelerde yerleştirilmesinin

teşvik edilmesi, bu araştırmada kolaylık sağlamıştır. Bu yerleşmelerden Eyüp, müslüman kimliği ağır basan, kentin dini merkezi durumunda olan bir yerleşmeyken, Balat musevi kimliğiyle ön plana çıkmıştır.

Seçilen bu iki yerleşme incelenirken, 1453 yılına kadar geçen süre içerisindeki tarihçelerine kısaca, konuya giriş yapılması amacıyla değinilip bu dönemdeki fonksiyonları hakkında bilgi verildikten sonra ilk kısımda 15-17. yüzyıllararası Osmanlı dönemi incelenmiştir. Bu incelemede;
-yerleşmelerin yönetimsel yapısı ve yerleşmenin fiziksel yapısını etkileyebilecek yönetimsel kararlar,
-yerleşmelerin ekonomik yapısı ve burada yaşayanların ekonomik durumu,
-yerleşmenin kültürel yapısı ve fonksiyonları araştırılmış,
-ve bu veriler gözönüne alınarak mekansal yapının oluşumuna etkileri analiz edilmiştir.

Araştırma alanı aynı kriterler içinde 18. ve 19. yüzyıllarda batılılaşma döneminde de incelenmiştir. Batılılaşmanın damgasını vurduğu bu dönemde ülkenin, İstanbul'un ve bu yerleşmelerin gösterdiği değişimler incelenmiş ve bu değişimlerin fiziki yapıya olan etkileri incelenmiştir.

En son kısımda da 20. Yüzyıl ve Cumhuriyetin ilanından sonra meydana gelen değişimler araştırılmıştır.

Bütün bu incelemeler yapılırken her iki yerleşmede birbirleri ile karşılaştırılmış ve zaman içinde gösterdiği değişmeler ve benzeşmeler incelenmiştir.

Yerleşmelerin zaman içinde geçirdikleri değişimleri araştırmak için yerleşmelerin çeşitli dönemlerde yapılmış olan haritaları karşılaştırılmıştır.

Bu çalışmada yukarıda verilen çerçeve içerisinde kültürel yapı-mekan/yerleşme ilişkilerine değinilerek elde edilen belge ve değerler tartışılarak planlama ve tasarımla ilgili öndeyilere ve sonuçlara ulaşılacaktır.

BÖLÜM 2

KAVRAMSAL AÇIKLAMALAR

Bu bölümde, tez çalışmasında temel olarak kabul edilen bazı kavramlar, ve yaklaşım tarzları açıklanacaktır. Bu kavramlardan ilki olan ve teze konu teşkil eden kültür kavramı ilk olarak ele alınacaktır.

2.1. Kültür Kavramı

2.1.1. Kültürün tanımı

Kültür kavramı ile ilgili, ortak, bütün düsiplinler tarafından kabul edilmiş, bir tanım bulunmamaktadır. Bunun nedeni "kültür" kavramının birçok tanımının bulunmasıdır. Amerikalı iki antropolog, kültür konusunda yaptıkları araştırmada, kültür kavramının 164 farklı tanımını derlemiş ve tartışmıştır (Kroeber ve Kluckhohn,1952). Bunun üzerine bazı sosyal bilimciler bilimsel bir kavramın bu kadar çok tanımının olmasını, onun tanımlanamayacağının kabul edilmesini gerektirdiğini savunmuşlardır. Bir kavrama bu kadar çok anlam yüklenince, onun tanınmaz ve tanımlanamaz hale gelmesi doğaldır.Aşagıda bu tanımlardan birkaçını yol gösterici olması amacıyla verilmektedir.

Kültür sözcüğü, "cultura"dan gelmektedir. Latince'de, *Colere*, sürmek, ekip biçmek; *Cultura* ise ekin karşılığında kullanılmaktadır (Alkor,1969). Culture sözcüğü 17.yy sonuna kadar Fransızca'da aynı anlamda kullanılmıştır.

İlk kez Voltaire, bu sözcüğü, insan zekasının oluşumu, gelişimi ve geliştirilmesi anlamında kullanmıştır. Sözcük buradan Almanca'ya geçmiştir. Cultur sözcüğü, "uygarlık ve kültürel evrim " anlamında kullanılmıştır (G. Klemm,1843, nakleden Güvenç,1991).

19. ve 20.yüzyıl başlarında uygarlık sözcüğü kültür yerine kullanılmaya başlanmıştır. Marx'ın yaptığı tanımda ise kültür, doğanın yarattıklarına karşılık insanoğlunun yarattığı herşey olarak tanımlanmıştır.

Kültür şu temel kavramlar karşılığında kullanılan soyut bir sözcüktür:
-kültür bir toplumun veya bütün toplumların birikimli uygarlığıdır.
-kültür belli bir toplumun kendisidir.
-kültür bir dizi sosyal süreçlerin bileşkesidir
-kültür bir insan ve toplum teorisidir (Yürekli,1980).

Tylor'ın kültür tanımı ise şöyledir; " kültür yada uygarlık, bir toplumun üyesi olarak, insanoğlunun öğrendiği bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütündür." Tanım kültürün dört ana değişkeni olan insan, toplum, öğrenme süreci ve kültürel içerik arasındaki ilişkilerin çokluğuna ve karmaşıklığına değinmektedir.

Goodenough, kültürün bir ilişkiler sistemi olduğunu belirtmiştir.(Güvenç,1991,s.14) Kültürün sıkça yapılan bir başka tanımı ise; "ortak alışkanlıkları, inançları ve değerleri paylaşan grup"tur (Lawrence,1990). Kültürün, insan gruplarını yaşamsal amaçlarla çevrelerine adapte ettikleri değerler olarak değerlendirilmektedir. Bu tanımlamada kültür insanların sahip olduğu bir olgudur, bir grubun özelliğidir ve hayat biçimlerini tanımlamaktadır. Kültüre bu bakış açısı diğerlerinin özgün niteliklerini, davranış ve dünya görüş kalıplarını vurgulamaktadır.

Çevresel davranış alanında kültürün, diğerlerinin bir karakteristiği olarak tanımlanması en sık rastlanan uygulamadır. Bu alanın başlangış sürecinde araştırmacılar bazı insanların çevreyi diğerlerinden daha farklı algıladıklarını fark etmişlerdir. Bu farklar genelde topluluklarda bulunan özel gruplarda veya alt kültürde yapılan çalışmalarda veya değişik yerleşmelerde yaşayan değişik gruplar incelendiğinde görülebilmektedir. Bu iki tanımı birleştirirsek; daha farklı bir şekilde algılanan çevreye yaşamsal amaçlar adapte ettikleri değerlerin farklı olması doğaldır. Bu birbirinden farklı değerler içinde ortak paydada buluşanlar bir toplum özelliği göstermektedirler. Bu toplumun değerleri, inançları ve alışkanlıkları ortaktır ve çevrelerine ortak kaygılarla yaklaşırlar. Özgün nitelikleri davranış ve dünya görüş kalıpları olması doğaldır.

2.1.2. Kültürün özellikleri

Kültür sözcüğü dört ayrı anlamda kullanılmaktadır:
-bilimsel anlamda kültür, uygarlıktır;
-beşeri alanda kültür, eğitim sürecinin ürünüdür;
-estetik alandaki kültür, güzel sanatlardır;
-maddi (teknolojik) ve biyolojik alanda kültür, üretme, tarım, ekin, çoğaltma ve yetiştirmedir (Güvenç,1991).

Tez kapsamında kültür, ortak alışkanlıkları, inançları ve değerleri paylaşan insanların meydana getirdiği uygarlık olarak kabul edilmektedir.

Kültürün özellikleri;

-Bir grubun üyeleri tarafından paylaşılan alışkanlıklar, kabul edilen davranış, tutum ve değerler o grubun kültürüdür. O toplumda yaşayan insanlar tarafından oluşturulur ve ortaklaşa paylaşılır. Bu nedenle toplumsaldır, bireylere özgü değildir.

-Kültür içgüdüsel veya kalıtımsal bir olgu değildir. Yaşam sürecinde çevresel etkilerle kazanılan alışkanlıklar ve davranışlar bütünüdür. Gelenek ve göreneklerle kuşaktan kuşağa geçerler (Erkut,1992). Böylece kendini tazeleme, yeni şartlara uyum sağlamada kolaylıklar bulunmaktadır. Kentlerin çok uzun vadeli yaşam süresi, geçmişi gelecek kuşaklara yansıtması gibi bir kültür işlevini beraberinde getirmektedir(Yürekli,1980).

-İnsanoğlunu hayatını devam ettirmek için gereksinim duyduğu psikolojik ve biyolojik ihtiyaçları karşılar ve bu da onun sürekliliğini sağlar. Kültürün sürekliliği gelenek ve görenekler aracılığıyla kuşaktan kuşağa geçmesiyle sağlanmaktadır.

-İnsanların geniş öğrenme ve kültürel elemanları oluşturabilme kapasitesine rağmen, bireyler tek başlarına bir kültür oluşturamazlar. Kültür'ün oluşabilmesi için bir çok nesli kapsayan periyotlar gerekmektedir ve herzaman büyük kitlelerce paylaşılmalıdır, hiçbir zaman bir veya birkaç kişiye özgü değildir.

-Kültür değişim gösterir. Bu değişim iki yönlü olarak gerçekleşir. Bunların birincisi başka kültürler ile etkileşim sonucu gösterdiği değişimdir. Kültürler, farklı kültürel

birikime sahip toplumlar ile karşılıklı etkileşim içinde, yayılma, ödünç alma, öykünme vb. yollarla değişim gösterirler.

Diğer bir değişim süreci ise zamanla ve koşullar değiştikçe , bireylerin psikolojik ve biyolojik ihtiyaçlarını karşılamak için yeni şartlara uyum göstererek meydana getirdiği değişimdir. Bu ihtiyaçları karşılayacak, sorunları çözecek deneme ve düzeltmeler yapılır. Süreklilik gösteren kültür, çevre şartlarına bağlı olarak zamanla değişim gösterir. Bu değişim uyum yoluyla gerçekleşir. Kültürel değişme olayında, kurumlar arası bir farklılaşma da ortaya çıkacaktır. Bir yerleşmedeki sosyal yapıya şekil veren değişkenleri, sosyal kaynaklar, teknoloji, nüfus ve özellikleri, sosyal organizasyon ve bunların hepsinin etkileşiminden doğmuş değerler sistemi şeklinde özetlersek, sosyal ve ekolojik değişmeler de bu değişkenlerin değişimi ve etkileşimleri sonucunda ortaya çıkarlar. Bu değişimin bir uzantısıda "kültürel değişme" olmaktadır (Ünlü,1986).

-Kültür soyut bir kavramdır. Ancak bu soyut kavramı besleyen ve destekleyen olaylar, konular, kurum ve değişkenler gözlemlenebilir türdendir. Kültür kavramını oluşturan kurumlar ve ilişkiler, yapılar ve değişkenler gerçekten varolan şeylerin soyutlamalarıdırlar. Bu kurumların ve ilişkilerin yansımaları gözlemlenebilir (Erkut,1992). Kentler ve yapılar bu gözlemin yapılabineceği çalışma alanlarıdır.

2.2. Kültürel Yapının Yerleşmelerin Şekillenmesinde Rolü

Kültürel nitelikler gelişmeleri açısından dilde, müzikte, mimari ve de şehircilikte görülmektedir. Dil, insanların biraraya geldikleri zaman çıkardıkları bir takım sesler, müzik bu aşamadan sonra gelen mırıldanmalardır. Mimari ve şehircilikte ise insanın tüm davranışlarının mekana yansımasıdır. Dil, düşünce ve hareketlerin, mimarlık ve şehircilikte ise aktivitelerin ve düşünce tarzlarının değişim aracıdır (Robinson). Bir topluluğun, kültürünün ve düşünce sisteminin anlaşılmasında mimarinin ve şehirciliğin önemli bir yeri vardır. Musiki ve dil zamanla kaybolabilmekte buna karşın mimari uzun yıllar varlığını sürdürebilmekte, iz bırakmaktadır. Mimari bir yerde medeniyetin, kültürün en son vardığı en son eriştiği noktadır. Bu neenle mimari eserler ve bunun bir üst ölçeğinde şehirler soyut bir kavram olan kültürün mekandaki tezahürüdür ve kültürel yapısı hakkında ipuçları vermektedir.

Şehirler toplumun kültürel yapısı ve çevre ilişkilerinin bir yansımasıdır. Bir başka deyişle şehirler, farklı kültürlerin fiziksel çevreyle nasıl ilişki kurduğunu gösteren bir penceredir (Altman,1980).

Kültürel sistemi oluşturan bireyler, kümeler, kurumlar ve hizmetler yerleşmelerde bulunurlar ve içinde bulundukları yerleşmelerin şekillenmesinde rol oynarlar.

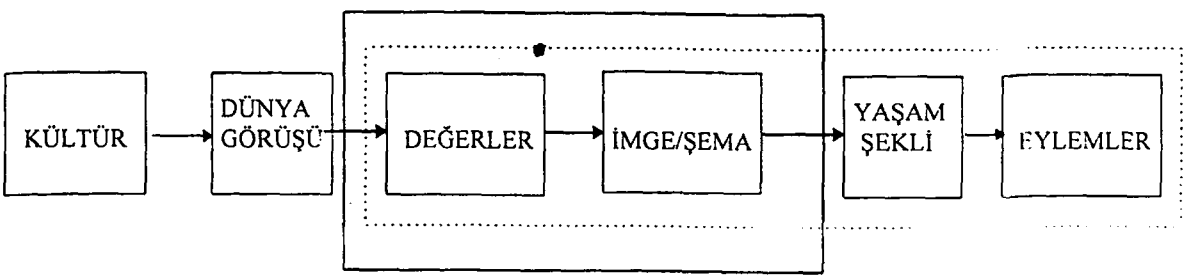
Kültürlerin, belirli değer, inanç, görüş ve semboller bütününü paylaşan insan grupları tarafından oluşturulduğu göz önüne alındığında, değişik çevreleri birbirinden ayıran nedenler,değerler sisteminin farklılaşması, dolayısıyla kültür farklılığıdır. Başka bir deyişle her topluluğun belirli mekan-zaman-anlam ve iletişim anlayışının oluşu, farklı çevreleri doğurmaktadır (Rapaport, 1977). Bu tez bu hipotezden yola çıkarak tasarlanmıştır.

Dünyanın her tarafında ve tarihin uzun bir devresinde yerleşmeler; parçası oldukları topluma has karakteristikler taşımışlardır. Modern şehirler gene modern toplumların bir parçası olarak kendilerine has özellikler göstermektedirler. Başka bir deyimle şehirler, tek başlarına var olan topluluklar olarak ele alınamazlar, parçası oldukları büyük toplumun temel yapısına izafe edilerek anlaşılabilirler (Kıray,1970).

Kültür mekan etkileşim süreci çift yönlü olarak gelişmiştir. Kültürde meydana gelen değişimler mekanı etkilediği gibi, mekanda meydana gelen değişimlerde kültürü etkilemiştir. Bu karşılıklı etkileşimde kültürel yapı ile mekan çakışırsa veya bir bütün oluşturuyorsa birbirlerini güçlendirirler. Bu etkileşim sürecinde, toplum daha sonra etkileneceği mekanı oluşturmaktadır.

Kültürel yapının mekanı etkileme süreci incelenecek olursa; kültürün tipik bir dünya görüşünü yansıtması ve bunun da idealleri yansıtması ki bunlar değerlendirilmesi son derece güç olan seçeneklere dayanmaktadırlar, ilk basamak olarak karşımıza çıkar. Dünya görüşlerinin bir görüntüsü olarak tanınan değerler ve analiz edilmesi kolay olmasına karşın, yapısal çevreye dolaysız olarak bağlandığında oldukça karmaşıktırlar. Değerler, imgeleri ortaya çıkarır, imgeler ise insanların özel yaşam şekilerini, seçim yaparken davranış şekillerini, ne roller oynadıklarını ve kaynakları nasıl kullandıklarını eylemleri aracılığıyla ortaya çıkarırlar (Rapaport,1969). Bu zincirleme sistemi özetleyecek olursak; eylemler, yaşam şekilleri, imgeler/şemalar, dünya görüşleri, değerler ve sonuç olarak kültür olarak sıralayabiliriz. Bu

sıralamada soyut bir kavram olan "kültür"den, gözlemlenebilen somut bir kavrama, "eyleme" geçiş süreci izlenmektedir.

Şekil 2.1 Kültürel yapının etkileme süreci (Ünlü,1986,s.15)

Kültürün kentsel tasarımdaki rolü

Yerleşme alanları, insanların oluşturdukları, inşa ettikleri, içinde yaşadıkları yapılardan, evlerden mahallelerden, çalışma yerlerinden, alışveriş alanlarından, eğitim, kültür ve sağlık yapılarından, bunların gerektirdiği ulaşım vs. altyapı tesislerinden oluşur. Şehirlerin; mahallelerin, evlerin ve insanların dünya ile ilişkisini, yaşama ve davranış biçimini belirleyen çevreler olarak şekillendirilmesi ile de bu birimler aynı zamanda gelecek nesillerin yaşama biçimini belirleyen alanlar olmaktadır.

Bütünü kapsayan bir yaklaşım içinde bu alanlar, ekonomik, sosyal, fiziksel ve manevi tesirlerden etkilenerek oluşan mekanlardır. Bu etkiler çok yönlüdür. Mekanla, insan idealleri, insan davranışları ve düşünceleri arasında yakın ilişki vardır.

Kültür, insan gruplarının yaşamsal amaçlarla çevrelerine adapte ettikleri değerler olarak alınırsa, bu grupların birarada yaşadığı insan yerleşmelerinde bu tür değerleri çevrelerine adapte edilmesi son derece doğaldır. Farklı dünya görüşüne sahip olan ve buna bağlı olarak farklı değer yargılarına sahip olan topluluklar yaşama mekanlarında bunu ifade edeceklerdir.

Kültürü, doğanın yarattıklarına karşı insanoğlunun oluşturduğu herşey olarak tanımladığımızda ise farklı coğrafik, iklimsel, topografik vb. çevre faktörlerinin bulunduğu alanlarda farklı türden kültürel yapı bulunacağı muhakkaktır.

Farklı çevresel ve sosyal verilere sahip insan toplulukları, farklı alışkanlıklar, değerler ve tutumlar göstererek kendi özgün yerleşimleri oluştururlar. Sahip oldukları bu birikimi de kuşaktan kuşağa gelenekler ve göreneklerle geçirirler. Ancak sahip oldukları bu verilerde (teknoloji düzeyi, sosyal veriler vb.) çeşitli düzeylerde görülen değişmeler kültürede yansır ve süreç içerisinde yerleşmelerde farklılıklar gözlemlenir. Bu süreç aynı zamanda o toplumun gelişme sürecidir.

Şehirler, aynı zamanda toplumların gelişme sürecinin fiziksel mekana yansımasını anlatan kültürel kaynak olarak da değerlendirilebilir, ve bu sayede geçmişle bağlantı kurulmasını sağlar. Şehirlerin tarihlerinin araştırması ile o toplumun yapısı hakkında ipuçları elde edilebilir.

2.3. Yerleşmelerin Şekillenmesinde Rol Oynayan Diğer Faktörler

Kentsel yerleşmelerin tasarımında etkin olan faktörler;

- Bölgenin coğrafik, topografik yapısı,
- Ekonomi, bilim, teknolojinin gelişmişlik düzeyi,
- Halkın inançlarının, etkin düşünce, kültür yapısı,
- Halkı yöneten ve yönlendirenlerin (uman kadro, etkili kişi, etkili gruplaşma) düzeyi
- Doğal ve yapay afetlerin etmen oluşu temel özellikler olarak sıralanabilir.

1_ Bölgenin coğrafik ve topografik yapısı: bu tür çevresel veriler içinde yerleşmenin -coğrafi olarak konumu (su kenarında olup olmaması, ülke içindeki konumu, merkeze yakınlık vb. özellikleri)
-topografik özellikleri (yerleşmenin eğimi, dağlık veya ovada olması vb. özellikler)
-iklimsel özellikler (hangi iklim türünde olduğu, güneşlenme durumu vb.)
-rüzgar durumu ve yönü

2_Ekonomi bilim ve teknoloji alanında gelişmişlik düzeyi:
-ekonomi alanınıda gelişmişlik düzeyi arazi kullanımını etkileyen bir faktördür. (örnek olarak, tarımsal üretimin baskın olduğu yerleşmelerde geniş arazilere (sulu veya kuru olmasına bağlıdır) ihtiyaç duyulur. Altyapının belirlenmesinde etkilidir. Sanayi ile girdi sağlayan yerleşmelerde arazi kullanım kararları farklı yönde gelişecek, özellikle ulaşım ve iletişim önem kazanacaktır vb.)
-bilim alanındaki gelişmişlik düzeyi yerleşmenin baskın fonksiyonunu belirler, ve arazi kullanım kararları üzerinde etkili olur.
-teknolojik alandaki ilerleme derecesi, yerleşmenin altyapı, konut vb bileşenlerini, gelişmişlik düzeyini etkiler. (Örnek olarak, ulaşım teknolojisinde görülen gelişmelerin ardından yüzyılın başında kentlerin formlarında değişimler olmuştur. Tarımsal alanda teknolojik ilerleme ise artı ürün ve sürecin sonunda göç olarak karşımıza çıkmıştır. Yerleşmelerde çok katlı işmerkezlerinin ve konutların ortaya çıkması da yine teknolojik ilerlemenin ürünüdür vb.. Bütün bu gelişmeler kentte en küçük ölçek olan konut biriminden kent bütününe kadar yansımaktadır.)

3_ yerleşmede yaşayanların kültürel yapısı: buradaki insan grupları tarafından paylaşılan belirli değer, inanç, görüş ve semboller bütününün oluşturduğu, aynı zamanda sosyal olayları ve fikir hareketlerini de şekillendiren kültürel yapının etkileri üzerinde bir önceki bölümde durulmuştur.

4_halkı yöneten ve yönlendirenlerin etkisi:
5_Doğal afetlerin etkisi: yerleşmelerde doğanın veya insanoğlunun neden olduğu afetler yerleşmenin yapılanma şartlarında değişiklik olmasına neden olmuştur. (Deprem felaketinin sık görüldüğü yerleşmeler hafif ve esnek yapı malzemesinin kullanılması veya 18.yy'da sık çıkan yangınlar sonrasında binaların kagir yapılması ve yolların yangının sıçramasına engel olacak ve müdahaleyi kolay kılacak şekilde geniş tutulması vb.)

2.4. Kentsel Yerleşmelerin Ortaya Çıkışı

2.4.1. Kentin tanımı ve özellikleri

Kentin bugüne kadar yapılmış pek çok tanımı vardır. Bu konuda tek bir tanım üzerinde uzlaşmaya varılamamıştır. Bazıları, kent için gerekli karakteristik özellik olarak onun dinsel-kültürel (religio-cultural) merkez olarak hizmet etmesini, bazıları malların toplanması ve dağılımında hizmet verecek ekonomik merkez olarak gelişmesinde görülen fonksiyonel farklılıklarının, bazıları toplumun ekonomiden sosyal sınıflara kadar her konuda gösterdikleri organizasyon kabiliyetinin, bazıları ise politik ve askeri gücünün üzerine odaklanmışlardır(Hammond, 1972). Buradan da anlaşılabileceği gibi, kenti tanımlamak için birçok karakteristik özellikler gerekmektedir. Sadece yönetim merkezi olması veya surlarla çevrili olması kent olmak için yeterli değildir. Her ne kadar nüfus ve yoğunluk, el sanatları, ticaret, sosyal sınıflar veya merkezi kontrol gibi kentin fonksiyonel yönüyle ilgili fiziksel ipuçlarını içerse de, bir yerleşmeyi kent olarak tanımlamak için bu veriler yeterli değildir.

Aristo şehri, nüfusu 10.000- 20.000 arasında değişen, düzenli, planlanmış, sağlık koşullarına uygun, temiz bir çevreyle bağlı, içecek su kaynaklarına yakın, kamu binalarına yer verilmiş, ilk bakışta algılanabilecek yer olarak tanımlamıştır.

Modern kentlerin, nüfusun, ekonominin ve kontrolün merkezi durumuna gelmesinde, endüstri devriminden bu yana hızlı bir gelişme gösteren ulaşım ve iletişimin rolü büyüktür. Antik çağda çok az kent belirli bir büyüklüğe ulaşabilmişti (6. yy.da Babil veya Roma İmparatorluğu sırasında İstanbul). Kentlerin büyük kısmında sadece birkaç bin kişi yaşamaktaydı ve kısmi olarak tarıma dayanmaktaydılar. Burada yaşayanların bir kısmı tarlalarında çalışmakta ve toplumun üst sınıfına mensup kişiler ise buralardan gelen gelirlerle yaşamını sürdürmekteydiler. Bununla birlikte kentte üretim, ticaret, yönetim, din ve kültür de hizmet vermekteydi (Hammond,1972).

Kent genel olarak; tek bir yönetim altında, bina gruplarında yaşayan, belirli bir nüfus büyüklüğüne sahip ve ekonomisi tarımdışı faaliyetlere dayalı bulunan alanda yaşayan bireylerin oluşturduğu, etki ve kontrol alanı kendi hayatını sürdürmek için ihtiyaç duyduğu alandan daha geniş olan topluluk olarak tasvir edebilir.

Kentlerin kurulduğu dönemde, bir kentte bulunması gerekli dört özellik vardı:

1- Yapılaşmış mekan ile çevredeki tarım alanlarının tercihen surlarla, ayrılması,
2- Tarımın gelişmesi ve yoğunlaşması,
3- Tarım sisteminin gelişmesiyle ortaya çıkan gücün genelde kral veya din adamları tarafından kontrolü,
4- El sanatlarının sadece kentsel nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için değil aynı zamanda ticarete temel olacak şekilde gelişmesi (Kubat,1994).

Sosyolog Mübeccel Kıray ise yaptığı tanımda, bir kentin özelliklerini şöyle sıralamaktadır:

"Tarımsal olmayan üretimin yapıldığı, tarımsal ve tarım dışı üretimin dağılımının yapıldığı, kentsel fonksiyonların (barınma, çalışma, dinlenme, ulaşım) bulunduğu, belirli bir teknoloji ve gelişme düzeyinde, (yeterli) nüfus büyüklüğü ve heterojenliğinde olan ve bu özelliklerin bir bütünlük içinde bulunduğu yer."

Kentler tarih boyunca yaratılışın başlamış olduğu merkezlerde kurulmuştur ve çağlar boyunca sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmelerin odakları olmuşlardır. Kentlerin ekonomik merkez olması, kırda toprak işlenirken, şehirde ticaret ve imalatın gelişmesi ve bu yönleriyle de açık pazar, paranın dolaşım ve mübadele yeri olma özelliğinden gelmektedir.

Kentler aynı zamanda yönetim merkezleridirler. Kentler tarih boyunca, nüfusu veya nüfusunun faaliyetleri bakımından değil, hukuk statüsünün, toplumsallığın ve kültürün özel çizgileri tarafından karakterize edilmektedir. Devlet kenti oluşturmuş ve üzerinde temellenmiştir (Duby,1987). Bu yönüyle şehir egemenlik merkezidir.

2.4.2. Kentlerin ortaya çıkışı

Geç Paleolitik çağ olarak nitelenen M.Ö 30.000 yıllarında insanoğlu beraber yaşamayı öğrenmiş, hatta sanat ürünleri vermeye başlamıştır.

M.Ö 20.000 de insanların mağaralarda yaşadığına ait bilgiler bulunmaktadır.

M.ö.10.000'li yıllarda ise yaşamada ustalaşmalara rastlanmaktadır.

M.Ö 8.000 yılları tarihte yontma taş devrinin cilalı taş devrine dönüştüğü zaman dilimidir ve önemi bu devirde insanların hem tarım öğrenmiş hem de hayvanları ehlileştirmiş olmasından gelmektedir. Bu devirde insanlar göçebe olarak, su kenarlarına ve nehir vadilerine yerleşmişlerdir. Daha sonra insanın kendini hem tabiattan hem de insanlardan koruma arzusu yerleşmelerin sabit kalmasına neden olmuş, insanlar her türlü tehlikeye karşı birlikte karşı koymayı öğrenmiştir.

Göçebelikten yerleşik hayata geçişin bir başka yönü ise ölmüş olan insanların çektiği nüfus sayesinde gerçekleşmektedir. Onları ziyaret sırasında mezarın etrafında bir mabet veya bir kilise, bir şapel, bir ibadethane yapılmakta, onun yanına da din büyüklerinin evleri yerleştirilmektedir. Bunun çekim etkisiyle daha sonra buraya bu inanca mensup olanlar yerleşmektedir. Gelen nüfus ile beraber burada ticaret başlamakta ve pazar oluşmakta ve böylece kentin nüveleri de atılmış olmaktadır (Mumford, 1961).

M.Ö. 8.000 yılları ilk şehirsel yerleşmelerin görüldüğü zaman dilimidir. Bu devrin karakteristikleri:

- totemizm (hayat verdiği sanılan unsurlara tapma),
- ilkel komünal toplum olmaktır.

Beraber yaşamanın göstergeleri ise:

- Her türlü düşmana karşı birlikte savaşmak,
- Suyu beraber kullanmak,
- Mezarlıkları kollektif yapmaktır.

İlk şehirsel topluluk M.Ö. 7.000 yıllarında Filistin'de Jericho(Eriha) görülmektedir. M.Ö. 5.000 yılında ilk şehirler kurulmuş ve M.Ö. 2500 tarihinde de şehirler büyümüştür.

Bu şehirleşme hareketinde tarım devrimini rol oynamaktadır. Tarım devriminin en önemli sonucu, kişi ve toplum başına üretimin büyük ölçüde artması olmuştur. Küçük köy yerleşmeleri tükettiklerinden çoğunu üretmeve başlavınca. yaşamak için besin üretmek zorunda bulunmayan, sayıca az fakat nüfusça kalabalık, kasaba ve

kentler ortaya çıkmıştır. Bu kentler hem fonksiyon hem de fiziksel yönlerden bazı özelliklere sahiptir (Göçer,1972).

Bu kentlerin fonksiyon özellikleri:
-surlarıyla anılan kentler (Jericho, Truva, Trien vb.),
-kültür merkezi olanlar (Nippur, Teb vb.),
-idare merkezi olanlar (Menfis, Hatuşaş vb.),
~ticaret merkezi olanlar (Ur, Eridu, Mohanjo-Daro vb.) olarak sıralanabilir.

Bu şehirlerin fiziksel özellikleri ise:
- İklim: kentler genellikle sıcak bölgelerde kurulmuşlardır. Yağmurları düzensiz, sık sel olan yerlerde bulunmaktadırlar.
- Durumları: kentler tarımsal topluluklardı. Genellikle nehir kenarlarında, vadilerde, bazıları da stratejik yerlerde kurulmuştu (Jericho, Truva vb.).
-Karakter: kentlerin hemen hepsinin surları vardı. Saray ve mabet şehrin kalbi idi. Monümental binalar ve kültür binaları kentin önemli bir alanını kaplıyordu. Kentlerde mesleki ayrılmalar vardı.

Tarım devriminin ikinci basamağı ise kuru tarımdan sulu tarıma geçiştir. Sulu tarım sistemi sulama kanallarının devamlı bakımını; bu tür mühendislik hizmetleri ise kuwetli merkezi hükümetleri yada yönetim sistemlerini gerektirmiştir.

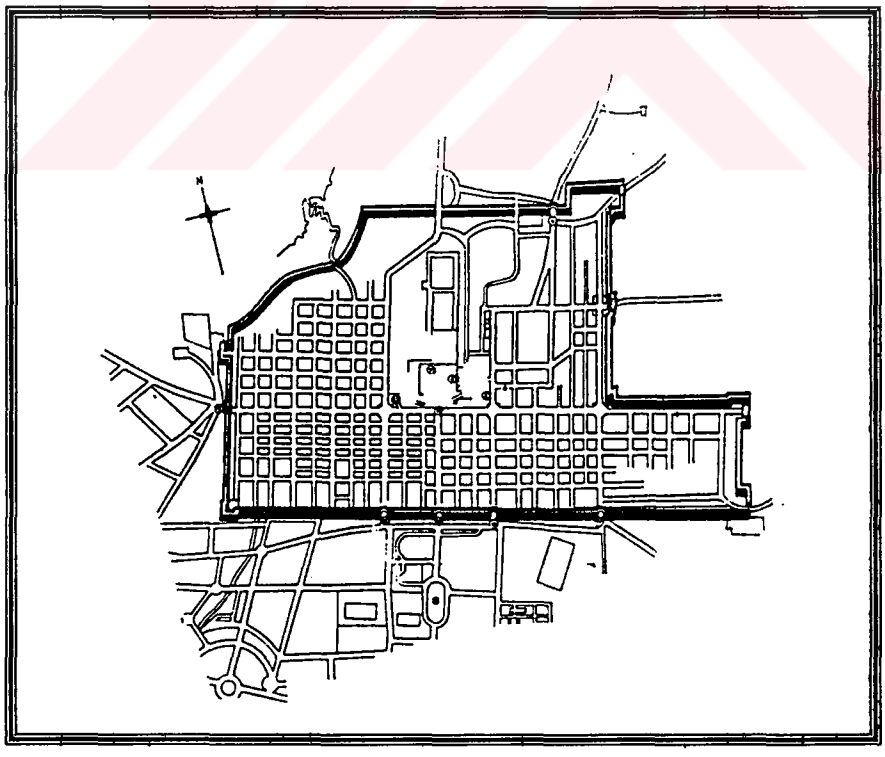
Artı ürünün çoğalması, kentleri, kentlerin büyümesi ise, kentsel işbölümünü getirmiştir. Wolf Schneider, dünyanın en eski metropollerinin, 30. Kuzey paralelinin üzerinde toplandığını belirtmiş ve buralardan kent kültürünün bir yönden Avrupa'ya, diğer yönden de Rusya'ya sıçradığını savunmuştur. Atina, Roma, İstanbul üçgeni merkez olmuştur.

2.5. İlk Kurulan Yerleşmelerde Kültüre Bağlı Farklılaşmalar

Şehircilik bir bilim olarak kabul edilmeden önce de toplumların içgüdüsel olarak şekillendirdiği yerleşmeler, içinde barındırdığı toplumun özellikleri hakkında bilgi vermektedir. Tarım devrimiyle birlikte ortaya çıkmaya başlayan kentler, bu tür ilişkinin görülebileceği ilk yerleşmelerdir.

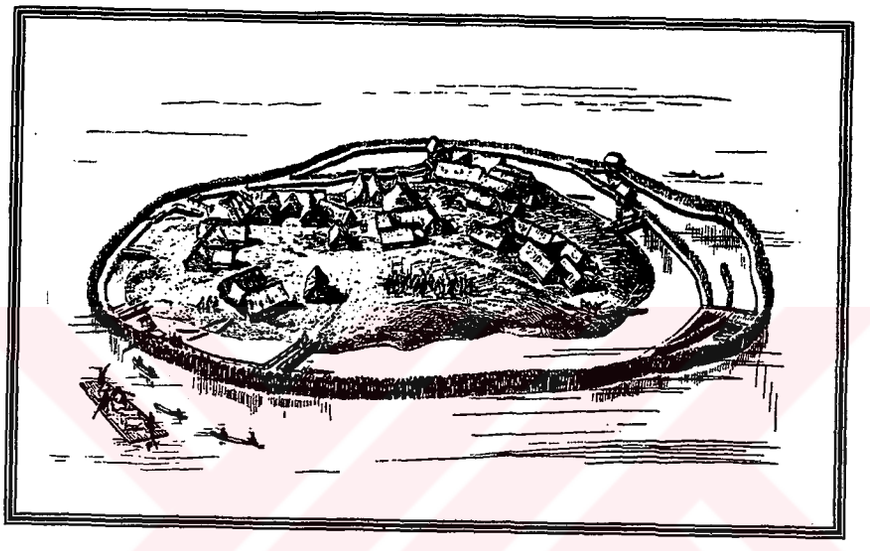
Tarım devrimiyle ortaya çıkan yerleşmelerde dikdörtgen şehir formu uygulanmaktadır. Tarımsal açıdan araziyi parsellere ayırmada kolaylık sağlayan bu form aynı zamanda dönemin yapı malzemesi olan kerpiç ve tuğlaya da uyum sağlamaktadır. Bu nedenle hayatını tarımla idame ettiren topluluklar yerleşmelerinde bu formu tercih etmişlerdir.

Toplumdaki düzen ve sınıfsal ayrımın katı bir şekilde uygulandığı, merkezi otoritenin güçlü olduğu yerleşmelerde, yerleşme şeması, tüm çevresel verileri hiçe sayarak gelişen dokunun son derece muntazam, ölçülü yapısında görülmektedir.

Şekil 2.2. Hindistan'da surlarla çevrili Jaipur kenti (Sybill Moholy-Nagy, 1969,s.175)

Dairesel kent formu ise daha çok savunma, korunma amacının güdüldüğü toplumlarda görülmektedir. Bu sistemde, kenti savunma amacıyla yapılan surlarda min. uzunluk ile max. alanda korunma sağlamak mümkün olmaktadır. Dairesel form tek merkezli yapıyıda desteklemektedir. Merkezin tüm noktaklara eşit uzaklıkta olması kontrol açısından kolaylık sağlamaktadır. Bunedenle bu form tercih edilmiştir.

Şekil 2.3 Kuzey Denizi kıyısında bulunan Alman Wurt yerleşmesi (Sybill Moholy-Nagy, 1969)

Tek merkezli yapının hakim olduğu, savunmanın önemli olduğu yerleşmelerde bu form ortaçağda da kendini göstermiştir. Bu tür toplumlar yerleşmelerini çift surla çevirmiş, yol dokusunu herhangi bir saldırı anında savunmayı kolaylaştıracak şekilde girift bir şekilde yapmışlardır.

Dini inançların türü ve toplumsal hayattaki önemi, bu tür yapıların yerleşmede merkezde yeralması ve yapı türleri ile vurgulanmıştır.

İlkçağlarda Anadolu'da dairesel ve dikdörtgen formlu yerleşmeler görülmüştür. Bu yerleşmelere örnek olarak Milet, bir Hitit yerleşmesi olan Cincirli vb. görülmüştür.

Şekil 2.4. Dairesel formun kullanımına örnek olarak Anadolu'da Hitit yerleşmesi olan Cincirli (Sybill Moholy-Nagy, 1969,s.58)

Türkler Anadolu'ya girdiğinde, kuruluşları eski çağlara kadar giden yerleşmeleri, kentleri karşılarında hazır olarak bulmuşlardır. Bu yerleşmeler, iklimsel ve coğrafi özelliklere en iyi şekilde uyum sağlamışlardır. Buralarda el sanatları, tarımsal üretim ve ticaret görülmektedir (Alsaç,1993). Doğu Anadolu'da hayvancılık ve alışverişe dayalı, iç Anadolu'da ise tahıl üretimi yapan ve uluslarası yollar üzerinde yer alan, kıyı kesimlerinde ise deniz ulaşımına göre düzenlenmiş kentler bulunmaktadır.

Anadolu Selçukluları korunma amacı taşıyarak kurdukları yerleşmelerde yerleşmeye bir iç kale ve dış sur yapmışlardır. Türkler ele geçirdikleri kentlerde genelde ilk iş olarak savunma yapılarını onarmışlardır (Alsaç,1993). Yerleşme dokusu içinde, dini inanç sistemleri doğrultusunda, mahremiyete ve özellikle ev içi mahremiyete önem verdiklerinden dolayı konutları merkezden ve ana yollardan uzak yerlere yapmışlardır. Bu dönemde kendi kendine yeterli, bahçeli-avlulu konutlar görülmektedir.

Anadolu'da dikdörtgen biçimli ve ızgara sistemindeki yollar, Selçuklular ile serbest ve organik bir hal almışlardır. Çıkmaz sokaklarda bu dönemin toplumsal yapısının ortaya koyduğu formlardır.

2.6. Osmanlı Döneminde Türk Kentlerinde Kültüre Bağlı Farklılaşmalar

Osmanlı kentlerinin oluşumunda rol oynayan faktörler, Türklerin sahip oldukları Orta-Asya göçmen kökenleri, dini inançların verdiği kökenler ve İmparatorluğun yayıldığı alanların kültürel birikimidir.

Osmanlılar, yeni kuracakları yerleşmeler için "vakıf kurumu- imaret sistemi" örgütlenmesini kullanmakta, kendi özel sistemleri çerçevesi içerisinde yerleşmenin imarı ve iskanını sağlamaktaydılar.

Türklerin yerleşme sistemi: Yeni yerleşmelerde veya eski kentlerin imar ve iskanı istenen kesimlerinde vakıf yoluyla kurulup yönetilen "imaret sistemleri" çevresinde yada büyük yerleşme merkezleri yakınında ve kırsal alanda zaviyeler kurarak yerleşmişlerdir (Barkan,1962, Doğan,1977).

Türkler fethettikleri topraklarda ise " eski kentlerde yeni mahalleler oluşturarak yerleşme" sistemini uygulamışlardır. Buraların iskanı ise sürgün (planlı yer değiştirme) yoluyla yaılpmıştır. Bu yerleşmelerde;
1-mahalle kavramı oluşmuştur,
2-yerleşmelerde etnik ve dinsel kökeni ayrı toplulukların oluşturduklar ımahalleler meydana getirilmiştir,
3-eski yerleşmelerde yeni oluşturulan mahallelerde konut alanlarının gelişmesi ve yeni bir yerleşim oluşmuştur.

Bu yerleşmelerde genel olarak kademelenme;
-200-300 nüfuslu köyler (Sipahilik)
-3.000-4.000 nüfuslu küçük yerleşmeler (Subaşılık)
-10.000 ve daha az nüfuslu büyük ticaret merkezleri (Sancak)
-20.000-40.000 nüfuslu bölgesel merkezler (Eyalet merkezi)
-16. yy.'da kentsel nüfusun %40'ını barındıran egemen kent (Yönetim merkezi) şeklindedir(Kıray,1972, Aktüre,1975).

Kent yönetiminde kadı, adalet, mülkiye ile ilgili işler ve yerleşmenin gereksinimlerinin karşılanmasından birinci derece sorumlu kişidir. Bölgenin askeri ve idari yöneticilerine kıyasla özerk bir yapıya sahiptir (İnalcık,1995,s.81). Şeriatin uygulanması konusunda da kadılar görevlidirler (Mantran,1990,s.123). Bununla birlikte din işlerinden Şeyhülislam sorumlu bulunmaktadır.

Adalet, yargı görevi de kadıların sorumluluk alanı içerisindedir. Ancak kendisine yardımcı olması için "naib"ler bulunmaktadır (Yenen,1988,s.32). Naibler, kadıların sahip oldukları yargı yetkilerini kazalarda kullanmaktadırlar.

Kadının bir başka yardımcısı da "muhtesipler"dir. Muhtesiplerin görevleri kamu hukukuna karşı işlenen veya ticaret suçlarına karşı olmaktan çok, dinsel kurallara uyulmasını sağlamak ve iman ile ilgili suçlara karşı önlem almaktır. Buna arşın özellikle esnafın denetimi ve zanaatkarların hilelerini cezalandırmak ile meşgul olmuştur.

"Şahbender" ise muhtesip'in zanaatkarlar ve tüccarlar üzerindeki denetim yetkisini ve otoritesini toptancı tüccarlar üzerinde göstermektedir(1) (Mantran,1990,s.123-138). Beledi örgütlenme sisteminde, kadı, muhtesip ve şahbender önde gelen role sahiptir.

Kentlerde görülen tarımdışı üretimden ise "esnaf-ahi" kuruluşları sorumludur. Osmanlı döneminde yerleşmenin fiziksel ve sosyal gereksinimlerinin karşılanması işleri (beledi görevler) gruplandırılacak olursa;

-su işleri,
-eğitim ve öğretim işleri,
-sosyal, bilimsel, bedensel ve ruhsal eğitim işleri,
-sağlık ve sosyal yardım kurumları,
-yabancılar, yolcular ve muhtaçların barındırılması ve bakımı,
-aşevi, imaret yapımı,
-mezarlık yapımı,
-kent temizliği ve dinlenme, toplantı yerleri,
-sosyo-ekonomik yardım işleri,
-yol, köprü vb. altyapı hizmetleri (Ergin, 1936,s.7-31)

Osmanlıların yürüttüğü yerleşme politikası sonucunda değişik kökenlerden oluşan ve ayrı mahallelerde yerleşen kentliler, ortak bir eğilim ve amaçlar bütünü geliştirememiş ve bu nedenlede kentsel çevreyi düzenlemek için özerk bir yönetim anlayışı oluşturamamıştır. Kentsel biçimlenme isteğini ortaya koyacak bir örgütlenmenin olmaması ile beraber, kentlerde yapılaşma sürecinde uyulan bazı kurallar bulunmaktadır.

Osmanlı kentlerinde devlet kenti geliştirme işini, müslümanlarda vakıflara ve gayrimüslimlerde cemaatlere bırakmıştır (Ergin,1936). Genelde kent bütününü ilgilendiren her türlü hizmeti (cami, okul, kitaplık, hastane, han, hamam, çeşme, sebil, imaret yapımı, su getirme işleri, bu yapıların bakımı, onarımı ve işletilmesi) getirmesi ve aynı zamanda kentin imarı, vakıf kurumu kanalıyla gerçekleşmiştir.

Vakıf, bir düzenleme ile bireyin tüm taşınır, taşınmaz mülkünü hayır işlemek amacıyla, tüm hak ve çıkarlarını toplum yararına bu tür hizmetlerin yerine getirilmesi için kullanmasıdır. Bu şekilde oluşan vakıfların denetlenmesi işi devlete aittir, ve kadı tarafından yürütülmektedir. Böylece vakıflar "resmi" bir kimlik kazanmışlardır (Yenen,1988,s.36). Vakıflar, birinci derecede sultanın ailesinin üyeleri, daha sonra yöneticiler ve zenginler tarafından kurulmuştur (Ülken,1971).

Vakıf kurumunun kuruluşunda iki aşama bulunmaktadır. Bunların birincisi kentsel hizmetleri yerine getirecek donatım yapılarının inşası, ve ikincisi ise gerçekleştirilen bu yapıların yaşatılması için gerekli gelir kaynaklarını bir "vakıfname" ile bu kurumun emrine verilmesidir.

Osmanlı devletinde din ve devlet arasında sıkı ilişkiler bulunmasına karşın, dinsel kurumların ve kamu hizmetlerinin örgütlenmesi ve işletilmesi devletin görevleri arasında sayılmamış, halktan alınan vergiler ile de bu hizmetler devletin bütçesinden sağlanmamıştır. Bu tür hizmetler devletin görevleri arasında görülmemiştir. Bu da toplumsal yaşamda sosyal bir gereksinme olarak vakıfları karşımıza çıkarmaktadır. Toplumda vakıflara ekonomik olarak da gereksinim bulunmaktadır. Bu gereksinimin nedeni sadece vakıf tarafından ücretle çalıştırılan ulema veya şeyhler nedeniyle değil aynı zamanda bu vakıfların kentin iş merkezine olan etkisidir. Kentsel alandaki iş merkezleri, vakıfların oluşturduğu ortamdan kuvvetle etkilenmektedir (Faroqhi,1984).

1856 yılında belediye teşkilatı kurulana kadar yerleşmenin bu tür ihtiyaçlarının görülmesi için burada yaşayanlardan vergi alınmamış, hizmetler vakıflara gördürülmüştür. Bu açıdan bu kurumlar beledi bir kuruluş olarak kabul edilmektedir (Ergin,1936).

Vakıfların hizmetleri arasında;

-Kentlerin ve köylerin su gereksinimlerini karşılamak amacıyla, su kemerleri inşa etmiş, mahallelere çeşmeler, su kuyuları yapılmış, bedava su dağıtan su sebilleri, su soğutmak amacıyla buzluklar, abdesthaneler yaptırmışlardır. Genellikle gelir sağlamak amacıyla hamamlar inşa ettirmişlerdir.

-Eğitim ve Öğretim alanında hizmet verecek okul, medrese, kütüphane yapıları inşa ettirmişlerdir. Örneğin 18.yy'da kurulmuş vakıfların yaklaşık %70'i eğitim ve su yapıları ile ilgili kuruluşlardı (Yediyıldız,1982,s.46). Sanat ve spor alanında eğitim için tekke, dergah ve hanekahları hizmete sokmuşlardır.

-Dinsel hizmetleri karşılamayı hedef alan hizmetler olarak cami, mescit, zaviye yapıları yapılmıştır.

-Halk sağlığı ve sosyal yardım hizmetleri (darüşşifa, bimarhane, tabhane, imaret (2) mezarlık yerleri ayrılması gibi hizmetler vakıflarca karşılanmıştır.

-Ulaşım konusunda yol, köprü, fener yapılmış, yolcular içinde kervansaraylar inşa edilmiştir.

-Ticaret ve pazar merkezi olan yerleşmelerde bu eylemlerin düzenlenmesi, denetlenmesi ve özendirilmesi amacıyla han, kapan, bedesten, kapalı veya açık çarşılar ve arastalar vakıflar tarafından yaptırılmıştır.

-Halkın ödeme gücüne sahip olmadığı bazı vergiler "avarız" yoluyla vakıf gelirlerinden karşılanmıştır.

-Bu hizmetlerin dışında, sokakların aydınlatılması ve temizlenmesi, mezarlıkların ağaçlandırılması, güvenliğin sağlanması gibi hizmetler için ücretli olarak elemanlar tutmuş, bu hizmetlerin görülmesini sağlamışlardır.

Tüm bu özellikleri ile vakıflar toplumun sosyal gereksinimlerini karşılamaya çalışan bir kurum olmuştur. Bu özellikleriyle de yerleşmelere nüfus çekmişlerdir.

Osmanlı sultanları ve yöneticileri yeni fethettikleri yerleşmelere kendilerine düşen pay ile vakıflar kurmuşlar ve fethedilen topraklardan bir kısmını bu vakıflara gelir amacıyla bırakmışlardır. Vakıflar yoluyla oluşturulan etkinlikler buraya müderris, imam, şeyh gibi kişileri çekmiş, bunlarıda müridleri izlemiştir. Vakıf yoluyla Türk

nüfusun bu bölgelere yönlendirilmesi teşvik edilmiş, ayrıca yine nüfusu arttırmak amacıyla "sürgün" yoluyla değişik meslek grupları buralara getirilmiştir. Böylece savaş sonrası zarar görmüş yerleşmeler yeniden canlanmıştır.

Vakıf kurumu Osmanlı dönemi Türk yerleşmelerinde kent topluluğunun ve fiziksel mekanın oluşmasında önemli rol oynamıştır. Fethedilen yerleşmelerde kısa zamanda bir Türk kent topluluğunun oluşmasında uygulanan yöntem, vakıf siyasası ve imaret sistemidir. İmaret sistemi, vakıf yoluyla kurulup yönetilen yapılar bütünüdür. İmaret sitesi, semtlerin çekirdeği, konut alanlarının çevresinde geliştiği odak noktasıdır. Osmanlı devletinin yayılma politikası gereği yeni kurulacak bir kent veya varolan bir kentin yerleşilmesi istenen yeni semtleri, bölgedeki imaret siteleri çevresinde gelişmiştir.

Yerleşme içi kademelenmede ;
-büyük ölçekli cami ve yanında diğer sosyal amaçlı yapıları ile imaret sitesi inşa edilmiş,
-konutlar imaret sitesi çevresinde Osmanlı Türk kenti mahalle özellikleri çerçevesinde yerleşerek merkezinde küçük ölçekli cami veya mescitler ve yan donanımları olan mahalle birimlerini oluşturmuştur.

Kent bütünü içerisinde aynı dini inanç ve geleneksel yapıya sahip olanlar, konut bölgesinin birimi olan mahallede biraraya gelmişlerdir. Mahalle merkezlerindeki ilk kademelenme hizmet yapılarının etki alanı ve mahalle sakinlerinin bir bütün oluşturabileceği boyutta gerçekleşmiştir. Yerleşme içi kademelenmede mahalle birimleri birleşerek semti oluşturmuştur. Semt merkezini tanımlayan imaret sitesi mahalle merkezlerindeki donatılardan çok daha yüksekte, etrafına egemen, kent bütünü ile görsel ilişkisi bulunan bir çevrede konumlanmıştır.

Osmanlı devletinde tanzimat öncesi dönemde Türk kentinde geleneksel mekan düzeni;
-kentsel yönetim bölgesi, denetimin yoğun olarak yapıldığı merkez bölgesi
-merkezin yanında veya yakınında zanaatkar\ esnaf eylemlerinin yoğunlaştığı iş bölgesi,
-konut bölgesi,
-sistem dışı grupların ve bazı ekonomik etkinliklerin yeraldığı çevreden oluşmuştur (Ortaylı,1977).

KALE

Uç bölgelerde savunma amacıyla tercih edilen kalenin, daha sonraki devirlerde kültürel olarak korunmasına özen gösterilmiştir (Yenen,1988,s.20). Kale içi konut alanları kentin en eski, en yoğun yerleşim bölgesidir (Ergenç,1980). Zamanla yerleşimin nüfusu arttıkça ve Osmanlı güvenli ortamında kale yerleşmelerinin konut alanları ile kuşatılması sürecinde surlar işlevsiz kalarak önemini yitirmiştir.

KONUT ALANLARI

Camileri çevreleyen konut grupları ile tekke-zaviye ve diğer hizmet yapıları çevresinde yeralan konut adalarından oluşmuştur.

Konut alanları mahalleler halinde örgütlenmiştir. Yerleşme politikaları sonucunda aynı dinsel inanç ve geleneğe sahip olanlar aynı mahallede biraraya gelmişlerdir, dolayısıyla kent ölçeğinde mahalleler arası farklılaşma sınıfsal değil etnik nedenlerle ortaya çıkmıştır (Ergenç,1980). Kent içi konumunda mahallelerde kale çevresinde müslüman, merkeze yakın gayrimüslim ve en dıştada çingene mahallelerinin sıralanması eğilimi vardır (Tekeli,1982). Kentsel yerleşmelerin merkezinde bulunan müslüman halkla arasında bir tabakalaşma bulunmamaktadır. Konutların dış görünüşleride farklı ekonomik seviyelerdeki kullanıcılar için bir farklılığa uğramamaktadır (Burckhardt,1976). Halk ile yüksek tabaka olarak kabul edebileceğimiz, ulama, askerler, vezirler ve hatta saray mensupları 19.yy'a kadar içiçe yaşamışlardır.

Mahalle cami yada mescit ve bağımlı olarakda "sıbyan mektebi", çeşme vb. ilk kademe hizmet yapılarından oluşan bir çekirdek etrafında gelişmiştir. Cami, mahallede hem sosyal bir kurum vazifesi görmekte, hem mahalle yönetim merkezi olmakta ki imam bunun başındadır, hemde oturma bölgelerinin temel öğesi konumundadır. Caminin toplayıcı rolü mahallelinin birbirini tanımasına olanak vermiştir. Fiziksel olarak gerek kubbesiyle gerek minaresiyle yerleşmenin nirengi noktasıdır. Silüette önemli yer tutmaktadır, topografyanın hakim noktalarında kent dokusunun odak noktalarını oluşturmaktadır.

Kent arazisi, genelde devletin ve yönetici sınıfın mülkü, dolayısıyla rantı düşük olduğundan, konutlar genellikle geniş alanlarda, komşu yapılardan bağımsız bir şekilde gelişmiştir (Akdağ,1979, Acar,1975). Konutların kendilerine özgü yönlenişi ve düzenlenişi olmakla beraber çevrelerindeki yollara, alanlara ve binalara uyma kaygısı olmamıştır. Kent merkezine yaklaştıkça konutlar büyümektedir. Konutlar arasındaki mesafede azalmaktadır, daha yoğun bir doku görülmektedir. Kentten uzaklaştıkça konut bahçeleri büyümektedir. Üç katı geçmeyen konutlardan oluşan mahallelerde hafif mimari ve inşaat elemanları kullanılmaktadır.

İslam dininin maddi dünyaya karşı olması eğilimi ile konutlar erken devirde büyüklük ve malzeme açısından benzer ve yatay gelişen biçimde, kerpiç gibi her yörede kolay ve ucuz bulunabilen, geri dönüşümlü bir malzeme ile inşa edilerek mahalleler oluşturulmuştur.

Özel mülkiyete konu olmayan kentsel arazide avlulu evlerle gelişen kale dışındaki mahalleler yoğun bir dokuya sahip değillerdir. Birlikte yerleşen aileler gizlilik ve güvenlik gibi nedenlerle konutlarını bir ortak bahçe çevresinde gruplamışlar veya sokağa "çıkmaz sokak" ile bağlanmışlardır. Bu konumu ile çıkmaz sokak mahallenin ana yolundan konutlara uzanan "özel" yoludur. Yollar kent merkezindeki dini ve ticari odaklara bağlanacak şekilde bir ağ oluştururdu ve genelde dardı(Ergin,1938).

Konut gruplarını mahalle merkezindeki cami, çeşme vb. kullanımlara ulaştıran sokaklar bu çevrede düğümlenerek "meydancık" ölçeğinde genişlemiştir.

Arazide yatayda yayılan kentin konut dokusu,
-parselasyon yapılmadan yerleşen konutlar,
-avlu duvarlarını izleyen, kıvrımlı, dar ve eğimli sokaklar,
-ulaşım teknolojisi yeterli olmadığından konut alanlarının çevresinde, konut bölgeleri ile içiçe ekili alanlardan oluşmuştur (Yenen,1988).

YÖNETİM YAPISI

Hisar, sancakbeyi sarayı, kadı evi ve hatta bir dönem (1299-1453) sultan camileri yönetim yapısı olarak kullanılmıştır. Sancak beyi ve kadının kente gelince kiraladıkları konut aynı zamanda resmi daire olarak kullanılmış, mahkeme, belediye,

hükümet konağı işlevleri burada görülmüştür (Ergenç,1980, Ortaylı,1977). Diğer gruplar için var olan konut-işyeri ayrımı yönetici sınıf için bulunmamaktadır.

TİCARET MERKEZLERİ

Kent, tarımsal olmayan üretimin yapıldığı, tarımsal ve tarımsal olmayan üretimin denetlendiği, dağıtımın koordine edildiği,belirli teknolojinin beraberinde getirdiği büyüklük, heterojenlik ve bütünleşme düzeylerine varmış yerleşme bütünüdür (Kıray). Bu tanıma göre kentte tarımdışı üretime ilişkin eylemler ve üretimin örgütlenme düzeyi kentlerin mekansal yapılarına da yansımıştır. Tarihsel gelişim içerisinde merkez yol kenarında gelişmiş ve buda yerleşmenin gelişim yönünü etkilemiştir. Osmanlı kentlerinde ticaret ve din sosyal hayata yön veren en önemli faktörler olarak kent kuruluşuna ve fiziksel mekanın şekillenmesinde etkili olmuştur (Ekinci,1989).

Kentlerde, bedesten,han, kapan, kapalı çarşı gibi zanaatkarların bulunduğu işlenmiş eşya çarşısının yanısıra ağırlıklı olarak yiyecek maddesi satışı yapan pazar yerleride bulunmaktadır. Günlük gereksinimlerin karşılandığı esnaflar mahalle içlerinde yer almıştır (Tongur,1939).

YEŞİL ALANLAR

Kentte yeşil dokusu ise, en küçük ölçekte konut avlularında, mahalle merkezini tanımlayan, buluşma yeri olan cami avlularında ve çeşme meydanlarında, mezarlıklarda ve kentsel arazi kullanımında kent içinde yer alan, doğrudan üretime ayrılmış bostanlarda yeralmıştır. Osmanlı kentleri yeşilin hakim olduğu kentlerdir. Bireysel olarak oluşturulan alanların bunda payı büyüktür. Konutların ayrık düzende bahçeli olarak yapılması ve yoğunluğun düşük olması nedeniyle gevşek bir yeşil dokusu meydana gelmiştir. Ortak yolların, alanların ve parkların olmayışı, herkesin kullanımına açık yeşil alanların bulunmasını engellemiştir. Kentlerde yeşil alanlar bir sistem oluşturmamıştır.

ALTYAPI

Kentte yaya ulaşımı ağırlık kazanmıştır. Bu nedenle sokaklar insan ölçeğinde boyutlanmış, yerleşme süreci de uzun ve düzensiz olduğundan zaman içinde şekil ve doğrultu değişimine uğramıştır (Ergin,1938,s.15-19).

Kentlerde altyapı olarak su yolları ve kanalizasyon sistemi geliştirilmiştir. İçme ve kullanma suları yerleşmenin şartlarının uygun olması durumunda kuyulardan sağlanmıştır. Çevrede bulunan kaynak suları da kanallarla kente getirilerek, mahalle çeşmelerinde halkın kullanımına sunulmuştur. Hamam ve camilere bağlı olarak, pis suların uzaklaştırılması için kanalizasyon şebekesi kurulmuştur.

2.7 Tanzimatın İlanından Sonra Osmanlı-Türk Yerleşmelerinde Görülen Farklılaşmalar- İstanbul'da Görülen Planlama Çalışmaları

Türk kentleri için tanımlanan mekansal düzen,
-toprak- insan ilişkilerinde değişim,
-miri toprak düzeninde değişme,
-ulaşım ve üretim teknolojisinde ve dünya ticaret sisteminde değişim,
-tüm dünya ve özellikle Avrupa ile ilişkilerin artması,
-ve Anadolu isyanları nedeniyle,
değişim sürecine girmiştir.

İstanbul, İmparatorluğun başkenti olarak bütün bu etkenlerden en fazla etkilenen yerleşmelerin başında gelmektedir. İstanbul artık uzun mesafe ulaşımı için demiryolunu ve denizaşırı ulaşım içinde buharlı gemileri kullanmakta, haberleşme ise yeni gelişen posta sistemi ve telgraf ile sağlanmaktaydı. Bu değişimler kent içinde yeni istasyon binaları, liman, rıhtım ve bağlı olarak depo, antrepo vb. tesislerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bütün bu sistemlerin yardımıyla artan uluslararası ilişkiler ve İngiltere'de başlayıp tüm dünyaya yayılan endüstri devriminin de etkisi ticaretin gelişmesine neden olmuştur. Bu yeni ticari ilişkiler beraberinde bankacılığı ve sigortacılığı getirmiştir. İş bölgesi malların toplu halde pazarlandığı depoların çevresinden bu yeni dağıtımın koordine edildiği merkezlere doğru

kaymıştır. Geleneksel merkez olan Bedesten civarında bulunan merkezi iş alanının yanısıra modern bir merkez oluşmuştur.

Tamzimattan sonra ortaya çıkan yönetimsel reformlar ise devlet işlerini eskiden olduğu gibi konutlarda değil yeni ortaya çıkan devlet dairelerinde görülmesine neden olmuştur.

Ulaşımın gelişmesi, yayalar kenti olan İstanbul'da arabaların, şehir hatlarının, banliyölerin ve tramvayın kullanıma başlaması ve toplu taşımanın gelişmesi, kentsel alanda yeni ihtiyaçları ortaya çıkmıştır. Bunlar yolların genişletilmesi ve yeniden yapılanmasını ve kentin biçiminin yeniden gözden geçirilmesini gerekli kılmıştır.

İsyanlar, güvenlik, toprak-insan ilişkisinin değişmesi vb. nedenlerle şiddetli bir şekilde göç almaya başlayan İstanbul'da ortaya çıkan yeni kentsel tabakalaşma etnik ve dini ayrıma göre değil sınıfsal farklılaşmalara göre oluşmaktaydı.

Yerleşmede ahşap konut mimarisinin ve iklimsel verilerin neden olduğu yangınlar ve bu yangınların neden olduğu dönüşüm imkanı oluşan bu yeni şartlara uygun mekanlar tasarlanmasına fırsat vermekteydi.

Tüm bu etkenler biraraya geldiğinde ise kentsel mekanın dönüşümünü sağlıklı bir şekilde gerçekleştirmek için Avrupa'da olduğu gibi yeni kurumlara ve düzenlemelere ihtiyaç olmuştur (EkA.1). Bu kapsamda ilk imar hareketi 3. Selim döneminde ve daha sonra 2. Mahmut döneminde görülmüştür. Bu dönemde görülen diğer planlama faaliyeti ise 1836 yıllarında Moltke'nin çizdiği 1/25.000 ölçeğindeki harita üzerinde yapılmıştır (Ek A.2). Ancak bugün bu plan kayıptır.

İstanbul'un fethinden 1836'ya kadar geçen süre içinde İstanbul ile ilgili birçok harita yapılmıştır. Ancak bunların hiçbiri plan değildir(Ek A.3-8).

1839 yılında yayınlanan bir ilmühaberde, mahallelerde geometrik esaslara göre belirlenmiş yollar açılmasını, yollar arasında bir hiyerarşi bulunmasını, bu uygulamaların bir plana göre yapılmasını, ekonomik gücü olanlarca yapılacak binaların kagir olmasını, şayet ahşap konut yapılacaksa iki bina arasında mutlaka kagir duvar bulunmasını öngörüyordu. Bu planda açılması önerilen yolların güzergahları da bulunmaktaydı. Ancak bu planlar uygulanamamıştır.

Ebniye-i Hassa müdürü, inşaat yapan kalfalar ve diğer ilgililerin oluşturduğu Meclis-i Ebniye tarafından sadece İstanbul'da uygulanmak üzere 1848 ve 1849 yıllarında Ebniye nizamnameleri geliştirilmiştir. Bu nizamnameler de ilmuhaberde bulunan kurallara benzer düzenlemeler bulunmaktadır. Bu nizamnamenin ilk uygulaması 1848 yılında Pangaltı'nın civarını yerleşmeye açılması olmuştur. 1855 yılında sonra büyük yangın alanlarında, bu nizamnameler uygulanarak yangın yeri planları yapılmıştır. Bunlar ilk yıllarda yabancı uzmanlar tarafından yapılmıştır. Storari, büyük Aksaray yangınından sonra buranın planını yapmıştır. Bununla beraber 1864 yılında çıkan büyük Hocapaşa yangınından sonra yapılan plan Mühendishanede yetişmiş elemanlar tarafından hazırlanmıştır.

1863 yılında çıkarılan "Ebniye ve Turuk Nizamnamesi" ise tüm yurtta uygulanması amacıyla çıkarılmıştır. Bu nizamnamede ile ilk kez altyapıdan söz edilmiştir. Yangın yerlerin planlanmasında mülkiyetin yeniden düzenlenmesi söz konusu olmuştur. Yeni alanların yapılanmaya açılmasında, bu alanların planlarının yapılması ve padişah iradesi alınması koşulu getiriliyordu.

Bu yeni nizamname Hocapaşa yangın yerinin yeniden imarı sürecinde uygulamaya konulmuştur. Bu dönemde kurulan Islahat-ı Turuk komisyonu o döneme kadar görülmemiş bir imar operasyonu yapmıştır. Bu komisyon, Erkan-ı harp subaylarına yangın yerinin haritası ve planını yaptırmıştır. Bu düzenlemeyle yeni yollar açılmış, yollar taş kaplanmış, kanalizasyon sistemi kurulmuş, burada yapılan yapıların daha önce de belirtildiği gibi kagir olmasını teşvik etmek amacıyla yapı malzemeleri ile ilgili vergilerde yeniden düzenleme yapılmış, bunların bir kısmı kaldırılmıştır. Bu komisyonun gösterdiği başarı nedeniyle yangın alanı dışında da bir çok yolun açılmasılmasıyla da görevlendirilmişlerdir.

Bu sırada Beyoğlu bölgesinde, Altıncı Daire-i Belediye olan Galata'nın surları yıkılarak (1864) Viyana'dakine benzer çevre yolu açmışlardı. Yıkılan duvarların geçtiği güzergah üzerinde açılan yollarla Galatanın yol dokusunda bir rahatlama görülmüştür.

1863 yılında Galata Köprüsünün yenilenmesi ile Galata ve Hocapaşa'daki imar operasyonları sonucunda kentin merkezindeki alanı tamamen elden geçirilmiş

olmuş, bölge yeni şartlara uyum sağlayabilecek bir dokuya ulaşabilmiştir. 1864-1874 yılları arasında ise İstanbul, tramvay, tünel, banliyö trenleri ile tanışmıştır.

Mevzii planlar kentin yapılanmasında daha sonra da gelişmeyi denetleme amacıyla kullanılmıştır. 1882 yılında çıkarılan Ebniye nizamnamesi ile yangın sonrası düzenlemelerde ve yolların genişletilmesi sırasında arsanın ¼'ünü ücretsiz olarak kamulaştırılabileceği ve yeni yerleşmeye açılacak alanlarda arsa sahiplerince bir karakol ve okul alanının kamuya terk edilmesi, düzenlenen alan içerisinde kanalizasyonun yapılması, ayrıca kaldırımların yapılması için Şehremanetine belli bir ücret verilmesi hükümlerini getirmişti. Yasa, bunun dışında İstanbul'un üst gelir gruplarının konutlarının yapıldığı alanlarda parselleme kolaylığı getiriyordu. Genel kural olarak yapılaşmaya açılacak alanlar için padişah iradesi gerekirken, Kadıköy, Çamlıca ve Bogaziçi semtlerinde bağ ve bahçelerde birer dönümden az olmamak üzere köşk inşa etmek şartıyla ifraz imkanı sağlıyordu. Bu alanlar için Şehremaneti'nin onayını almak yetmekteydi.

Bu dönemde de kentin yapılanması mevzii planlarla yönlendirilmişdir. Bu planlarla banliyö trenlerinin istasyonları çevresinde sayfiye yerleşmeleri teşvik edilmiştir.

1902 yılında 2. Abdülhamit, Paris'in başmimarı Bouvard'a plan yapması teklifinde bulunmuş, Bouvard ancak İstanbul'un fotoğraflarına bakarak bazı yol güzergah önerilerinde bulunmuş ve meydan perspektifleri çizmiştir. Yerleşmeyi kendisi görmeyip, sadece bazı fotograflarla tanımaya kalkışan Bouvard'ın özensiz bu önerileri uygulanmamıştır.

2. Meşrutiyetten sonra gerçekleşen büyük siyasi değişimler, savaş, İstanbul'un işgal edilmesi ve arkasından da başkent sıfatını kaybetmesi, yerleşmenin nüfusunu kaybetmesinin yanısıra pekçok değişim geçirmesine neden olmuştur. Ancak bu dönmede görülen olumlu bir gelişme gerçekçi bir planlama için haritaların çıkarılmasının yeterli olmadığı, planların yapılması gerekliliği anlaşılmış, ciddi planlama çalışmalarına gidilmiştir.

Bovard, 1908 yılından sonra tekrar İstanbul'a davet edilmiş ancak kendisi planlama yapılmadan önce yerleşmenin yapılması gereken ölçekli harita ihtiyacına değinmiştir. Bu ihtiyaç üzerine 1910 yılında Fransız Topografya Cemiyetine bu haritalar yaptırılmaya başlamıştır. Fransızlar Galata kulesini merkez kabul eden bir

koordinat sistemi oluşturmuşlardır. 1911 yılında bu çalışma tamamlanmasına ve harita alımına başlanmasına karşın 1. Dünya Savaşının çıkmasıyla bu iş Almanlara verilmiştir. Almanlar bu koordinat sistemini geliştirmişler, ve ancak 1919 yılında tamamlayabilmişlerdir. Sokakları ve adaları gösteren bu haritalar, 1/500, 1/1000, 1/5.000 ölçekliydiler. Yeni alanların haritalama işini ise 1922 yılında kurulan "İnşaat ve Keşfiyat A.Ş.", 1928 yılına kadar yürütmüştür. Bu tarihte işi devralan Rahmi Arı firması ancak 1940 yılında haritalamayı tamamlayabilmiştir. Pervititch haritaları olarak bilinen kadastro planları alınmaya başlandığında, altlık olarak bu planlar kullanılmıştır.

Otuz yıl alan haritaların yapım işinin bu kadar uzun sürmesi ile birlikte maliyeti de bir o kadar yüksek olmuştur. Bu nedenle kanunlar çıkarılmış, düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerden biri de bina ruhsat harçlarının yükseltilmesidir. Ancak bu uygulamada alınan kararlar dahi yerleşmede bulunan konut yapımı ile ilgili bazı yönlendirmeler içermektedir.

Bu haritaların yapımına başlanması ile birlikte planlama çalışmaları hız kazanmıştır. Lyon Belediyesi baş mühendisi Auric getirtilmiş ve kendisine hem mevzii hemde tüm İstanbul'u içeren planlar yaptırılmıştır. Bugün kayıp olan bu planda Auric, Haliç'in iki yakası arasında bir asma köprü ve tünel gibi mühendislik yapıları önermiş, ancak uygulanmamıştır. Buna karşın bazı yol önerileri uygulanmıştır. Bu dönemde Şehremini Cemil Beyin giriştiği büyük imar hareketlerinin ne kadarının bu plan çerçevesinde olduğu bilinmemektedir.

Cumhuriyetle beraber yangınların çözümü üzerine yoğunlaşılmıştır. Kentin ilk modern itfaiyesi Şehremini Haydar Bey tarafından kurulmuştur. Beyazıt meydanını da bu çerçeve içinde bir yangın havuzu etrafında yeniden düzenletmiştir. Bu havuza, Terkos Şirketinden daha ucuza gelen ve kışları donma tehlikesi taşımayan Marmara Denizi suyu, borularla getirilmiştir.

Kentin bir taraftan haritası yapılırken diğer taraftan haritası biten yerlerin imar planları yapılmaya başlanmıştır. Keşfiyat ve İnşaat a.ş. adına, 1922 yılında Carl Ch. Lörcher Beyoğlu yakasının 1/2000 ölçekli Nazım Planını yapmıştır. Ancak İstanbul Kurtuluş savaşı sonrasında küçülmüş ve nüfusunu kaybetmiş ve bu nedenlede planlara bu açıdan yaklaşılmıştır. Operatör Emin Beyin Şehremanetliği sırasında bu soruna çözüm bulmak ve kentin geleceğini yönlendirmek amacıyla bir İmar

Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon eski şehreminlerin döneminde çalışmış bulunan uzmanlar, Müşavir olarak Grossman ve Alman şehircilik uzmanı Rahtree'den oluşmaktaydı. Rahtree bu dönemde Fatih-Cibali yangın bölgesinin canlandırılması amacıyla bir plan hazırlamıştır. Yerleşmenin azalan nüfusunun yöreye yerleşimini teşvik amacıyla Fatih- Edirnekapı hattına tramvay konulmuştur.

1926-28 yılları arasında Lörcher aynı şirket adına, yol kademelenmesini, yapı yoğunluklarını ve yeşil dokusunu ayrı planlar halinde gösterir bir şekilde Üsküdar ve Kadıköy'ün 1/1000 planlarını yapmıştır.

1930'lu yılların başlangıcında cumhuriyet döneminden kalma tüm kent yönetimi ve imar yasaları değişmiştir. 1930 yılında çıkarılan 1580 sayılı Belediyeler, 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 1933 yılında çıkarılan Belediyeler Bankası Kanunu, Ebniye Kanununun yerine geçmesi amacıyla çıkarılan "Yapılar ve Yollar Kanunu" ve 1934 yılında çıkarılan "Belediye İstimlak Kanunu" bu dönemde çıkarılan kanunlardır. Bu düzenlemeler içinde belki de en önemli olanı 1580 ve 1593 sayılı, belirli bir büyüklüğün üzerindeki kentlerin plan yapması veya yaptırması zorunluluğunu içeren yasadır.

Bu zorunluluğun ardından İstanbul Belediyesi, plan yaptırmak amacıyla bir yarışma açmış, Avrupa'nın tanınmış dört plancısını çağırmıştır. Bunlar; Alman Elgötz, Fransız Alfred Agache, Jack Lambert ve Henri Prost'tur. Prost yarışmaya katılamamıştır. Yarışmacılardan bir program verilmemesine karşın bir plan ve bir rapor istenmiştir. Yarışmayı Elgötz kazanmıştır ancak plan yapımı konusunda kendisiyle bir antlaşmaya varılamamıştır.

Bunun üzerine Wagner İstanbul planlaması için davet edilmiştir. Ancak Wagner'in yaptığı analizler gerekli yankıyı bulmamıştır. 1936 yılında Prost yeniden İstanbul'u planlamak amacıyla çağrılmıştır. Prost'un ilk başta 1/5.000 ölçekli Beyoğlu ve Tarihi Yarımada planlarını yapmıştır. Planı gerçekçi bulmayan Wagner, planın başarılı olabilmesi için uygulanması gereken arsa politikası, finansman yolları ve programlam gereğini vurgulamıştır. Ancak plan, 1939 yılında uygulamaya konulmuştur. Bu planın uygulanması için beşer yıllık periyodlarla üç dönemden oluşan bir program hazırlanmıştır.

1940 yılında Anadolu yakası için önerilen Nazım Plan onanmıştır. Prost'un planı hızlı nüfus artışının olmadığı bir dönemde yapılmıştır. Bu planda Sarayburnu'nda bulunan limanın kaldırılması, Yenikapı'da bir büyük liman yapılması, Anadolu yakasında Haydarpaşa yakınlarındaki limanın geliştirilmesini önermiştir. Bu plana göre Demiryolu şebekesi içinde yük trenlerinin Sirkeci'ye kadar girmesi yerine Yenikapı'da bulunan uluslararası gar kulanılacaktır. Bütün bu değişikliklere karşın merkezi iş alanında önemli bir değişiklik bulunmamakta ancak çevresindeki yol ağının genişletilmesi istenmektedir. Üniversitenin de Beyazıt-Şehzadabaşı arasında gerçekleştirilmesi önerilmektedir. Bogaziçinde bulunan tüm sanayi tesisleri kaldırılarak Haliç'te kurulacak sanayi aksına taşınacaktır. Haliç'in sol yakasında bulunan konutlarında boşaltılması öngörülmüştür. Yeniden düzenlenen yangın alanları haricinde yeni konut gelişmelerinin Taksim-Maçka arasına ve Maçka-Beşiktaş-Mecidiyeköy arasında olması planlanmıştır. İki büyük yeşil alan da plandaki öneriler arasında yeralmaktadır. Bunların birinin surların içinde Yenibahçe'deki kültür ve spor parkı, ikincisinin ise Maçka-Harbiye-Taksim arasında olması uygun görülmüştür. Sarayburnu parkı, Küçük Ayasofya, Ayasofya arasında da bir arkeolojik park önerilmekteydi. Atmeydanı ise bir Cumhuriyet meydana dönüştürülmek istenmekteydi.

Bu dönemde yerleşmede araba sayısı az olmasına karşın, Prost kentin yol şebekesini araba geçişine uygun olarak tasarlamıştır. Bu planın ana kararlarını özetleyecek olursak; Taksim'i Haliç köprülerine bağlayacak iki hızlı taşıt yolu önerilmiştir. Bunların ilki Yenikapı limanından başlayıp, Unkapanı'na dek uzanan Atatürk Bulvarı ve devamında Atatürk köprüsü ile karşıya geçmekte, Şişhane üzerinden Taksim'e ulaşmaktaydı. İkincisi ise Taksim'i Karaköy'e bağlayacak bir yoldu. Bu yolun bir kısmı tünel ile katediliyordu. Ayrıca Avrupa yakasında Boğazın Taksim'e bağlanması için biri sahilden diğeri ise arkada kalan tepelerden geçen yollar önerilmekteydi. Haliç'in etrafını saran sanayi aksının Atatürk köprüsünden Yenikapıya bağlanması uygun görülmüştü. Londra-Edirne yolunun ise Vatan caddesi aracılığıyla kentle bağlanması önerilmiş, Anadolu yakasında bulunan Üsküdar meydanı ana trafik düğüm noktası olarak düzenlenmiştir.

Bu dönemde hem vali hem de belediye reisi olarak atanan Lütfi Kırdar, hükümetin sağladığı kaynaklarla planın belirli bir bölümünü uygulamaya koymuştur. Başta Eminönü, Taksim olmak üzere pekçok meydan düzenlemesi yapılmıştır. Yenikapı'dan başlayan Atatürk bulvarı gerçekleştirilmişdir. Bu yol İngiliz

Konsolosluğuna kadar Beyoğlu yakasından devam etmiştir. Maçka-Taksim'deki büyük yeşil alanlar gerçekleştirilmiş, ancak Yenikapı limanı yapılamamıştır.

Prost'un planı 1943 yılında revize edilerek on yıllık yeni bir imar programı ilan edilmiştir. Ancak bu plan 2. Dünya savaşından sonra İstanbul'un nüfusunun hızla artması sonucunda yetersiz kalmıştır.
1950 yılında Lütfi Kırdar'ın belediye başkanlığı görevinden ayrılması ve Prost'un işine son verilmesiyle bu imar operasyonu son bulmuştur.

1950'li yıllardan sonra şehirleşme hızı oldulça yükselmiştir. Bu dönemde planlamada dört ayrı sorun ortaya çıkarmıştır:
-Nüfus artışının ortaya çıkardığı konut ihtiyacı, yerleşmede öncelikle Zeytinburnu'ndan başlayan gecekonduların görülmesine neden olmaktaydı
-İstanbul'un planı ve hatta belediyesi sınırları dışında kalan alan hızla parsellenerek yerleşime açılıyordu, bu durum mevcut yasaların (Yapı ve Yollar Kanununun) yetersiz kalmasına neden olmaktaydı
-İstanbul hızla sanayileşiyordu. Buda sanayi alanları ihtiyacını doğuruyor ve plan yetersiz kalıyordu
-Motorlu araç sayısının artması yerleşmede trafik sorununun doğmasına neden olmaktaydı.

Ortaya çıkan bu sorunların çözümü için mevcut kurumsal düzenlemeler yetersiz kalmıştır. Bu nedenle bazı düzenlemelerde bulunulmuştur. Bunların başında 1956 yılında Belediyenin sınırları büyütülmesi gelmektedir. Daha sonra 5656 sayılı yasa ile belediyenin konut yapımındaki görev alanları genişletilmişdir. Emlak bankasının programında değişiklikler yapılarak bu tür uygulamaları teşvik etmesi sağlanmışdır. 1954 yılında tapu yasasında getirilen değişikliklerle kat mülkiyetine imkan sağlanmıştır. Ancak bunlar da gelişmelere ayak uydurmak için yetersiz kalmıştır.

Prost'un ayrılmasından sonra kurulan Revizyon komisyonu, Prost'un çalışmalarını değerlendirerek, bu planın yerleşmenin ulaşım, konut ile ekonomik ve sosyal sorunları çözmeye yönelik olmadığını belirtmiş, mevcut sorunların çözümü için Bölge planlama çalışması başlatılmasını, 1/5000 Nazım Planların tamamlanmasını ve 1/2000 planlara geçilmesini önermişdir. Bu raporun benimsenmesi üzerine bir "müşavirler heyeti" oluşturulmuş, ve bu çalışmaları yapmak üzere görevlendirilmişlerdir. 1953-1956 yılları arasında görev yapan bu heyet, Küçük

Çekmece'den Tuzla'ya kadar 1/10.000 ölçekli bir nazım plan yapmayı hedeflemişlerdir. Bunu gerçekleştirememiş olmakla beraber, 1/5000 Beyoğlu Ciheti Nazım Planı ve 1/10.000 ölçekli Sanayi Bölgeleri planını hazırlamışlardır.

1956 yılında çıkarılan 6785 sayılı yeni imar ve 6830 sayılı yeni istimlak yasaları meclisten geçmiştir. Bu dönemde dönemin başbakanı Adnan Menderes İstanbul'da büyük imar hamleleri başlatmıştır. Siyasal amaçlı olduğu iddia edilen bu operasyonların gerçekleştirilmesi büyük maddi sorunlara neden olmuştur.

Bu operasyonun amacı;
-Trafiği rahatlatmak: Bunun için trafiğin düğümlendiği meydanlar ve ana yollar büyük yıkımlarla gerçekleştirilmiştir. Hızla ve topografya gibi çevresel verilere duyarsız kalarak açılan bu derece geniş yollar, tarihi dokunun bozulmasına ve hatta bazı tarihi yapıların yıkımına neden olmuştur. Bu operasyon sırasında yıkılan bina sayısı 7289'a ulaşmıştır.
-Kenti güzelleştirmek gibi bir amaç da taşıyan bu operasyon, güzelleştirme kavramından bazı tarihi yapıların çevresini açıp meydana çıkarmayı anlamaktaydı. Ancak bu tarihi dokuya zarar vermiştir.
-Camilerin ve dini yapıların restorasyonunu sağlamaktır.

Ancak bu operasyon trafik sorunu dışındaki hiçbir sorun için bir öneri getirmemiştir. Çevreye duyarlı yaklaşmayan bu planlara muhalefet başlamıştır. Bu tepkileri bertaraf etmek amacıyla yeni planlama çalışmaları başlatılmıştır. Almanya'dan 1957 yılında planlama uzmanı Högg getirilmiş, hem uygulamayı yönlendirmesi, hem de kentin bütünü için öneri getirmesi istenmiştir. Högg'ün önerileri arasında Boğazköprüsü de bulunmaktaydı.

1958 yılında İller bankasınca İstanbul İmar ve Planlama müdürlüğü kurulmuştur. Bu müdürlük tarafından ve Luigi Piccinato'nun yönlendiriciliğinde İstanbul Metropoliten alanı planı hazırlanmıştır. Ancak bu plan tamamlanma fırsatı bulmadan 1960 darbesiyle imar operasyonu hızını kaybetmiştir.

1960 darbesinden sonra yarım kalan imar operasyonunu tamamlamak ve gerçekleşen plansız gelişmenin ortadan kaldırılması amacı, yeni bir imar planı yapılmasını gerekli kılmıştır.

Piccinato'nun hazırladığı, daha sonraki planlama çalışmaları üzerinde çok etkili olmuş olan, 1/10.000 ölçekli " Geçit Devri Nazım Planı" 1960 yılı sonunda tamamlanmıştır. Piccinatonun önerisi ile daha önce yapılan planlar arasında başlıca iki fark bulunmaktadır. Bunlardan ilki kent içinde varolan sorunların çözümünü bölgesel düzeyde arama, ikincisi ise daha önceki plan çalışmalarında görülen radyo-konsantrik şehir formunu, desantrilize, açık, doğrusal bir şemayı getirmesiydi. Piccinato eski İstanbul ve Beyoğlu yerleşmelerinin artık doymuş olduğunu, daha fazla yüklenmemelerini önermiştir. Bu desantrilize edilecek yeni yerleşmelerin yerleşmenin belkemiğini oluştaracak kuvvetli bir yol sistemi ile bağlanması önermiştir. Bu yol Londra asfaltından başlayarak Ayvansaray civarında 3. Köprü ile Haliç'i aşarak, Boğaziçindeki üst yol ile bağlanacaktır. Daha sonra Ortaköy-Beylerbeyi arasında boğazı geçerek Anadolu yakasında Ankara yoluna bağlanacaktır.

Bu plan İmar ve İskan Bakanlığı tarafından bölge planlarına göre yeniden revize edilmesi gerektiği görüşü nedeniyle onaylanmamıştır. Bölge planının elde edilmesi için İstanbul'da bir Bölge Planlama bürosu İmar ve İskan bakanlığı tarafından açılmıştır. Bu büro çalışmalarına 1960 yılı sonlarında başlamıştır. Högg'ün bürosunun yanısıra İller bankası büroları da kaldırılarak Belediyenin günlük işlerinin yürütülmesi amacıyla ayrı bir Belediye İmar Planlama müdürlüğü kurulmuştur. Kurulan bu müdürlük kendine 2,5 yıllık bir çalışma programı hazırlamış, bunun ilk kısmında bölge planlarının ve ikinci kısmında metropoliten alanın fiziki planının hazırlanması amaçlanmıştır. Bölge planı (Doğu Marmara Planı) öngörülen zaman içinde tamamlanmıştır. Bu plan, İstanbul, İzmit ve Adapazarı şeridinin gelişme problemlerini çözmeye yönelmiştir. Beşmilyon gibi bir nüfus büyüklüğü öngörülen planda bu nüfusun denizle doğrudan ilişki kurabilecek şekilde Gebze'den Çekmece'ye Marmara Denizi kıyılarında yerleşmesi öngörülmektedir. Bu planda kıyılar yeşil alanlara ve mesire yerlerine ayrılmış, bunun arkasında konut alanları yeralmış, konutların arkasında da yerleşmenin bel kemiğini oluşturacak olan doğrusl bir bölgesel yolun bulunmasını, en arka kesimde ise sanayinin yer alması önerilmektedir. Planda İstanbul bütünü işin uygun görülen fonksiyon, uluslararası merkezdir. Bu nedenle örgütsel ve kültürel faaliyetlere de geniş yer ayrılmıştır.

Bölge planının sonuçlanmasına karşın metropoliten alan nazım planı bir sonuca ulaşamamıştır. 1964 yılında 1/5000 ölçekli suriçi nazım planı onanmıştır. Aynı yıl

"İstanbul Kat Nizamları Planı" da yürürlüğe girmiştir. İstanbul'un imarlı kesiminin kat yüksekliklerini arttıran bu plan spekülasyona neden olmuştur.

Bölge planlama bürosu Doğu Marmara için önerisini 1964 yılında revize etmiştir. Bu revizyonda lineer bir şekilde gelişmesi önerilen kentin belkemiğini oluşturan ana arterin yanında yeni bir yol önermişlerdir. Böylece öneri tüm Marmara Bölgesini kapsar hale dönüşmüştür. Ayrıca Milli Güvenlik Kurulunun isteği ile bu büro bir Sanayi Nazım planı hazırlamıştır. Bu plan belediye meclisinin onayıyla yürürlüğe girmiştir. Bu planda yedisi Avrupa'da (toplam 792ha.) ve ikisi Asya yakasında (348ha.) olmak üzere dokuz sanayi alanı önerilmiştir. Bu önerilen alanlar içinde de ne tür sanayinin yer alabileceği belirtilmiştir.

1960'lı yılların ortalarına kadar olan süre içinde bazı aflarla yasallaşan gecekondular, 1966 yılında çıkarılan bir yasayla kabul edilmiş, bu tür alanlarda farklı imar kurallarının uygulanabileceği kabul edilmiştir. Bu yasa mevcut gecekonduların ıslahı, tasfiyesi ve yeniden yapımının önlenmesi amacıyla çıkarılmıştır. Bu yasa çerçevesinde gecekondu bölgeleri saptanmıştır; buna göre 1966-1970 yılları arasında İstanbul metropoliten alanda 127 ıslah, 20 tasfiye bölgesi saptanmıştır. 1970 yılı sonuna kadar da 35 gecekondu önleme bölgesi ilan edilmiştir. 1982 yılında bu sayı 53'e yükselmiştir.

Gecekonduları önlemek amacıyla çıkarılan bu yasa ve düzenlemeler yanısıra bu alanlarda birbiri ardısıra belediyeler kurulmuştur. 1980 yılında İstanbul belediyesi dışında 34 tane belediye bulunmaktadır. Bu daha önceki dönemlerde kent çevresindeki imar planı dışı parselasyonun yerini hisseli mülkiyetle satış almıştır. Bu da hazine arazileri üzerinde bulunan gecekonduların yanısıra hisseli tapulu arazilerin üzerinde gecekondular görülmesine neden olmuştur.

Hızlı bir kentleşme süreci içinde bulunan İstanbul'un, planla denetim altına alınamayışı nedeniyle Milli Güvenlik Kurulu İstanbul, Ankara ve İzmir'in nazım planının yapılmasını tavsiye etmiştir. Bunun üzerine Bakanlar kurulunda planların kuracağı bürolarca İller Bankası tarafından yapılması kabul edilmiştir. Bu karar uyarınca, 1966 yılı ortalarında Büyük İstanbul Nazım Plan Bürosu kurulmuş, tüm belediyelerden ayrı ayrı yetki alınmıştır. 1972 yılında imar yasasına ek olarak çıkarılan 1605 sayılı yasada, bu sorun birden çok belediyeyi ilgilendiren metropoliten

alanlarda İmar ve İskan Bakanlığına ilgili belediyelerin kararı olmadan metropoliten imar planlarını yapma veya yaptırma yetkisi vermiştir.

Bu büro genellikle İmar İskan Bakanlığının Bölge planlama bürosunun elemanlarıyla ve onun çalışmalarına dayanarak kurulmuştur. Piccinato tekrar bu büroya danışmanlık yapmak amacıyla çağrılmıştır. Uzun vadeli bölgesel bir altyapı planlamasına dayandırılan bir plan şeması önermiştir. Piccinato hızlı yollar sistemi ve limanları, aralarında boşluklar bulunan şehirler oluşturarak büyüyen, gelişmeyi tüm bölgeye yayan ve doğal kaynakları tahrip etmeyen bir şema önerisi için araç olarak kullanmıştır.

İstanbul Nazım Plan çalışmaları henüz tamamlanmadan, İstanbul belediyesinden gelen ve sadece çevre yolları ile Boğaz köprüsünün çizili olduğu bir planı, İmar ve İskan Bakanlığı "çevre yolları mevzii planı" adıyla 1968 yılında onamıştır. Böylece planla yapılması gerekli olan köprü plana bir veri olarak girmiştir. Köprü İstanbul'un gelişme dinamiklerini etkilemiştir.

Nazım Plan Bürosu, 1971 yılında 1/25.000 ölçekli bir nazım plan hazırlamıştır. Hazırlanan Nazım Plan taslağında boğaz köprüsü ve çevre yolları sisteminden yararlanarak kente açık, esnek bir yapı kazandırılmak istenmektedir. Bu yollarla kıyıdan içeride ikinci bir eksen oluşturularak yoğun kentsel alanlar ve sahiller üzerinde baskının azaltılması istenmektedir. Bu ikinci eksen diğerinden Silivri'nin batısında ayrılmakta ve tekrar Gebze'nin doğusunda diğeri ile birleşmektedir. Bu geniş alanda kentsel büyümenin kontrol altına alınabilmesi için ikinci derece yönetici merkezlerin organize edilmesi gerekmektedir. Bu merkezlerden biri Zeytinburnu'nun kuzeyinde, diğeri ise Mecidiyeköy-Zincirlikuyu arasındadır. Birinci merkezin fonksiyonu olarak tarihi yarımadanın yükünü hafifletmesi amaçlanmıştır. Bu merkezlerin dışında metropolün batısında Bakırköy ve Küçük Çekmece'nin, doğusunda ise Kartal ve Pendik'in, tarihi yarımadanın kuzeybatısında Esenler'in bu tür merkezler olma niteliği kazanması istenmektedir. Planda ayrıca yeni sanayi alanlarıda önerilmiştir.

Bu plan 1971 darbesi sonucunda incelemeye tabi tutulmuş ve olumsuz görüş verilmesi üzerine Bakanlıkça onanmamıştır. İller Bankasına metropoliten alandaki İstanbul dışındaki belediyelerin planlarını yaptırmak ve yapmak için "İstanbul Mücavir Belediyeler İmar Planlama" bürosu planın uygulamaya geçmesi amacıyla

kurdurulmuştur. Büronun müdürleri değiştirilmiş, ve değişen her müdürle birlikte de yaklaşım değişmiştir. Bu 1971 yılı önerisi 1/50.000 ölçekli metropoliten alan nazım planı önerisi olarak 1980 yılında onaylatılmıştır.

BÖLÜM 3

ARAŞTIRMA ALANI; EYÜPSULTAN VE BALAT

3.1ARAŞTIRMA ALANININ SEÇİMİ VE ARAŞTIRMADA KULLANILACAK YÖNTEM

Yerleşmenin fiziki mekana yansıyan kimliği, o yerleşmenin coğrafi özellikleri (kaynağını doğadan alan özellikler) ve toplumsal yapısı (kaynağı insan ve türettikleri olan özellikler) ile doğrudan ilişkilidir.

Burada coğrafi özellikler, yerleşmenin sahip olduğu topoğrafyası ve iklimi gibi doğal verilerini kapsar. Yerleşmenin su kenarında olması, eğim durumu (topoğrafik yapısı) ve sahip olduğu iklimsel özellikler (iklimi, güneşlenme durumu, rüzgar durumu vb.) coğrafi yapısını şekillendirir. Yerleşmede görülen doğal afetler ve bunların egemenlik durumu da önemli bir faktördür.

Yerleşmenin sosyal yapısını ise;
-yerleşmede yaşayan insan grupları tarafından paylaşılan belirli değer, inanç, görüş ve semboller bütününün oluşturduğu, aynı zamanda sosyal olayların ve fikir hareketlerini de şekillendiren kültürel yapısı,
-yerleşmede ki bilim, teknoloji ve ekonominin gelişmişlik düzeyi,
-halkı yöneten ve yönlendirenlerin (uzman kadro, etkili kişi, etkili gruplaşma) durumu yerleşmenin sosyal yapısının şekillenmesinde rol oynar(Elgun,1992).

Hazırlanan bu tez kapsamında, yerleşmelerin mekanının biçimlenmesinde sosyal ve özellikle de kültürel yapısının etkisinin araştırılması hedeflenmiştir.

Yapılan araştırmada , karşılaştırmalı bir yöntem izlenmesinin bu etkileşimi daha açık bir şekilde ortaya koyacağı görüşünden hareketle iki farklı yerleşme incelenmiştir. Bu karşılaştırmada mekan ile kültür ilişkisinin net bir şekilde ortaya çıkarılabilmesi için, karşılaştırma yapılan her iki yerleşmenin benzer coğrafi yapıya

(özelliklere) sahip olmaları uygun görülmüştür. Yerleşmelerin her ikisinde de bilim ve teknolojinin gelişmişlik düzeyinin de aynı olmasının araştırmaya denklik kazandıracağı fikriyle, aynı bölge içinde bulunan fakat ayrı sosyal yapıya sahip iki yerleşme incelenmiştir.

Sosyal yapıda farklılığın, kent ölçeğinde kendisini gösterebilmekte olduğu ve bunun kent içinde farklı etnik bölgeler olarak ortaya çıktığı bilinmektedir (Rapaport,1977). Kent içerisinde farklılıklar olarak görülen bu gelişme, bölgedeki doku özellikleri, sokak şekillenişi dışında, bu bölgelerde dokuyu oluşturan en küçük birim olan bina ölçeğinde de kendini gösterebilmektedir. Bu nedenle farklı etnik bölgeler içeren İstanbul, çalışma alanı olarak seçilmiştir. Kent içinde bulunan farklı etnik gruplar, kendi düşünce sistemleri ile oluşturdukları kültürleri ve bu etnik farklılığı destekleyen yasal kısıtlamaların bir sentezi sonucu içinde yaşadıkları bölgelerde kent mekanına şekil vermişlerdir.

Araştırma alanı olarak, İstanbul içinde farklı etnik özellikler gösteren yerleşmelerden Eyüp ve karşılaştırma olanağı sağlaması açısından Balat bölgeleri seçilmiştir.

Bu iki yerleşmenin güney Haliç kıyısında yer alması, Haliç'in sahip olduğu coğrafik ve stratejik önemi paylaşmalarına ve Haliç için alınan kararlardan eşit ölçüde etkilenmelerine neden olmuştur ve bu da karşılaştırmada kolaylık sağlamıştır.

Yerleşmelerin Haliç kıyısında deniz taşımacılığına ve ulaşımına uygun limanları bulunmaktadır.

Eyüp ve Balat aynı teknolojik ve bilimsel gelişmişlik düzeyine ve aynı olanaklardan yararlanabilme şansına sahip olmuştur.

Bununla birlikte Eyüp özellikle müslüman kimliği ve kutsal bir yer olma özelliği, Balat ise musevilerin yoğun olduğu bir yerleşim kimliği taşımaktaydı. Sermet Muhtar Alus, Eyüp'ü tanımlarken, "...en koyu müslümanların semtiydi. Burası sofular, sulehalar merkezi olarak bilinirdi. Sokaklarda göze çarpanlar hep camiye, türbeye kırlara gidip gelen cüppeli, elleri tespihli, mest pabuçlu, abdestli oruçlu kimselerdi." demiştir. Balat'ı ise İstanbul'un en has ve karakteristik Yahudi mahallesi olarak tanımlamıştır (Alus, 1995, s.150-151).

Araştırmada, her iki yerleşmede de görülen Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethiyle başlayan (1453) Osmanlı dönemi, Batıdan etkilenme dönemi ve cumhuriyet döneminde görülen yönetimsel, ekonomik, sosyal ve kültürel yönlendiricileri ve bunların mekansal düzene etkileri sistemetik bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır, bu dönemler oluşturulurken, siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel yapıda değişiklikler oluşarak bunların dokunun değişmesi ve gelişmesini etkilemesi açısından önemli noktalar arasındaki süreçler kabul edilmiştir.

3.2 Araştırma Alanı; Eyüp ve Balat

3.2.1. Yerleşmelerin konumu

Eyüp, boğaz su yoluna göre İstanbul'un batı yakasında ve Haliç suyolunun güney kıyısında yer alan Haliç'e 2.6 km kıyısı bulunmaktadır (İst. Ans., s.245). Eyüp'ün kuzeyinde Alibeyköy,kuzeybatısında Gaziosmanpaşa, batısında Bayrampaşa, güneyinde ise Fatih ve Zeytinburnu yeralmaktadır.

Eyüp ilçesine bağlı olan Eyüp, Alibeyköy, Kemerburgaz yerleşmelerini ve Kemerburgaz'a bağlı olan köyleri de kapsamaktadır.

Balat, tarihi yarımadada sur içinde, Eyüp yerleşmesinin doğusunda, Fener ile Ayvansaray arasında yer almaktadır. Doğuda Fener, batıda Eğrikapı ve ayvansaray, güneyde ise Fethiye ve Kesmekaya semtleri ile komşudur. Haliç'in karşı kıyısında bulunan Hasköy ile uzun yıllar iletişim halinde bulunmuştur (Şekil 3.1).

3.2.2.Coğrafik özellikleri

Eyüp'ün topoğrafik yapısı engebelidir. Merkezde yer alan ve kıyıya yakın bulunan Eyüp Sultan Külliyesi deniz kotuna yakındır. Merkeze doğru ışınsal ve kıyıya doğru dik inen yollar alçalarak birer vadi oluştururlar. Bu vadiler arasında manzara noktaları içeren tepeler bulunmaktadır. Denize yönelik bu vadilerin dışında da birçok vadi ve tepe vardır.

Araştırmada, her iki yerleşmede de görülen Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethiyle başlayan (1453) Osmanlı dönemi, Batıdan etkilenme dönemi ve cumhuriyet döneminde görülen yönetimsel, ekonomik, sosyal ve kültürel yönlendiricileri ve bunların mekansal düzene etkileri sistemetik bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır, bu dönemler oluşturulurken, siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel yapıda değişiklikler oluşarak bunların dokunun değişmesi ve gelişmesini etkilemesi açısından önemli noktalar arasındaki süreçler kabul edilmiştir.

3.2 Araştırma Alanı; Eyüp ve Balat

3.2.1. Yerleşmelerin konumu

Eyüp, boğaz su yoluna göre İstanbul'un batı yakasında ve Haliç suyolunun güney kıyısında yer alan Haliç'e 2.6 km kıyısı bulunmaktadır (İst. Ans., s.245). Eyüp'ün kuzeyinde Alibeyköy,kuzeybatısında Gaziosmanpaşa, batısında Bayrampaşa, güneyinde ise Fatih ve Zeytinburnu yeralmaktadır.

Eyüp ilçesine bağlı olan Eyüp, Alibeyköy, Kemerburgaz yerleşmelerini ve Kemerburgaz'a bağlı olan köyleri de kapsamaktadır.

Balat, tarihi yarımadada sur içinde, Eyüp yerleşmesinin doğusunda, Fener ile Ayvansaray arasında yer almaktadır. Doğuda Fener, batıda Eğrikapı ve ayvansaray, güneyde ise Fethiye ve Kesmekaya semtleri ile komşudur. Haliç'in karşı kıyısında bulunan Hasköy ile uzun yıllar iletişim halinde bulunmuştur (Şekil 3.1).

3.2.2.Coğrafik özellikleri

Eyüp'ün topoğrafik yapısı engebelidir. Merkezde yer alan ve kıyıya yakın bulunan Eyüp Sultan Külliyesi deniz kotuna yakındır. Merkeze doğru ışınsal ve kıyıya doğru dik inen yollar alçalarak birer vadi oluştururlar. Bu vadiler arasında manzara noktaları içeren tepeler bulunmaktadır. Denize yönelik bu vadilerin dışında da birçok vadi ve tepe vardır.

Balat'ta da benzer şekilde Haliç kıyısından iç kısımlara doğru, Eğrikapı yönüne doğru bir yükselme görülmektedir (Ek B1).

Her iki yerleşme, topoğrafya açısından olduğu kadar iklimsel özellikler açısından da benzer özellikler taşımaktadır. Her iki yerleşme de, denize doğru eğimli bir alanda ve kuzey rüzgarına açık bir konumda bulunmakta, Akdeniz ve Karadeniz iklim tipi arasında geçiş özelliği taşımaktadır.

3.2.3. Ulaşım

Eyüp yerleşmesinin metropoliten ile bağlantısını sağlayan en önemli aksdan biri; surların dışındanve Eyüp'ün güneyinden Kuzeydoğu-Güneybatı istikametinde geçen Haliç köprüsü devamında ki 1. Çevre yolu bağlantısı ile, bu bağlantıyı kuzeyden geçen 2. Çevre yoluna bağlayan, kuzey-batı, güney-doğu istikametindeki "20 numaralı Devlet yolu-Rami Kışla Caddesi-Eski Edirne Asfaltı"dır; diğeri ise sahile paralel geçen Eminönü Alibeyköy istikametindeki "Haliç Kıyı Yolu"dur. Yerleşmenin denizyolu ulaşımını sağlayan iskele ise 1991 yılında Haliç'in giderek dolması gerekçe gösterilerek kaldırılmıştır.

Balat'ın en önemli ulaşım aksı sahilden geçen yoldur. Bunun dışında yerleşmede bulunan Ayan ve Vodina caddeleri, Balat'ı doğu-batı ve Kuzey-güney yönünde ikiye bölen önemli yollardır. Günümüzde burada bulunan iskele deniz ulaşımının önemini kaybetmesiyle işlevini yitirmiştir.

3.2.4. Yerleşmelerin tarihçeleri

İstanbul'un ilk yerleşmesinin, etrafı verimli topraklarla çevrili, bol balık avı sağlayan ve denizcilere geçiş ve emin bir sığınak olan, Haliç'in Eyüp sınırları içinde kalan yukarı ucu olduğuna dair, eski tarihçiler tarafından nakledilen hikayeler vardır (Eyice,1975). Efsaneye göre, Haliç, eski adı olan "Hrisokeras"ı İo'nun kızı Keroessa'dan almaktadır. Traklar binlerce yıl önce Haliç'e, Fenikeliler Kadıköy yakasına yerleşmiş, iki yakanın birleştiği bir şehir oluşturmuşlardır. İlk çağlarda bir av sahası olarak ün salan Eyüp sırtlarına "Kinigos (av yeri)" denilmekteydi (Uykucu, 1979). M.Ö. 658 yılında Grek birlikleri Sarayburnu'na yerleşmiş, orada balıkçı-ticaret iskelesi olarak küçük bir şehir kurmuştu. M.S. 325 yılında İmparator Konstantin büyük bir şehrin inşasına soyunmuş, 330 yılında da bu şehir Byzas adı

altında "Dünya İmparatorluğunun başkenti " olduğunu ilan etmişti. Amacı Roma'nın Avrupa üzerindeki hegemonyasını kırmaktı. 395 yılında Bizans, Doğu Roma İmparatorluğunun başkenti oldu.

Bu dönemde Eyüp'ün bulunduğu yerde "Cosmidion" adıyla bir yerleşim kuruldu. Bu dönemde Haliç ticaret ağırlıklı yükleme boşaltma iskelelerine sahipti. Ayrıca burada donanma karargahı ve kışlalar bulunmaktaydı. Haliç'in iki yakası arasında hizmet veren Defterdar–Sütlüce arasında "Deve köprüsü" denilen ahşap bir köprü mevcuttu (Erses, 1998).

Bizans döneminde Haliç'in güney kıyısı iş, ticaret, denizcilik ve dini tesisler ile dolu bir bölgedir. Eyüp yerleşmesinin kuruluşu daha eski tarihlere dayandırılmakta ise de Balat'ın kuruluşu bu döneme rastlamaktadır.

Bizans döneminde Eyüp ve Balat yerleşmelerine bakacak olursak;

EYÜP

Bizans döneminde, sürekli birlikte olan ikiz Aziz Kosmos ve Aziz Damianos'un adlarından ve bu bölgede yer alan manastırlarından dolayı buraya "Cosmidion" ("yeşil" anlamına gelmektedir) denildiği rivayet edilmektedir(3). Yerleşmeye ismini veren manastır meşhur bir ziyaretgahtır. O dönemde de şifa bulmak için hastaların buraya geldikleri bilinmektedir (Eyice,1998).

Yerleşmenin o dönemde gösterdiği fonksiyonlardan biri de burada yer alan manastırlar nedeniyle "dini" fonksiyonudur. Aziz Cosmos ve Aziz Damianos'un manastırının yanısıra dünya işleri ile alakasını kesmiş saray kadınları oturmakta bulunduğu bir manastır da bulunmaktaydı. Burada bulunan ibadethanelerin en dikkat çekeni, temelleri su içine atılmış bulunan kilisedir (Eyice,1975). Bütün bu manastır ve kiliseler yerleşmeye kutsal bir anlam katmaktaydı.

Yerleşmenin bir diğer özelliğide "sayfiye, av yeri" olarak kullanılmasıydı. Sur dışında kalan bugünkü Eyüp semtinin bulunduğu alan, Haliç'in diğer sahilleri gibi zengin ve yoğun bir bitki örtüsü ile kaplı olması ve civarındaki ormanlarda av hayvanlarının bol bulunması nedeniyle, imparatorlar tarafından av sahası ve sayfiye yeri olarak kullanılmıştır.

"Eğlence" fonksiyonunda bulunduğu Cosmidion'da (Eyüp) yarışların, siyasi gösterilerin yapıldığı ve tahta parmaklıklarla çevrildiği için "Skilokeskos" denilen bir hipodrom ve bir divanhane de bulunmaktaydı. Ayrıca bazı seyyahların gravürlerinde Kağıthane deresinin üzerinde ahşap bir köprü olduğu görülmektedir.

Yerleşmenin "siyasi" bir fonksiyonu da bulunmaktaydı. Savaşa gidecek olan İmparator, kumandan ve asilzadeler özel bir merasimle burada bulunan manastırda kılıç kuşanırdı.

Bu dönemde sur dışındaki yerleşme "nekropol" olarakta kullanılmaktaydı.

Cosmidion bir sur içi kenti olan Konstantinopolis'in organik bir parçası olamamıştır. Surların hemen dışında olmasının zararını gören bölge, İstanbul'un her kuşatılmasında yakılıp yıkılmış, hem İslam ordularının düzenledikleri seferde hemde haçlı seferlerinde büyük zarar görmüştür. Özellikle Latinlerin işgali (1204) sırasında Latinler taş üzerinde taş bırakmamışlardır. Eyüp'teki saray, manastır, kilise ve diğer yapılarda bu sırada tahrip edilmiştir.

BALAT

Bizans döneminde "Palati" veya "Cynegii" kapısı olarak adlandırılan ve Haliç üzerindeki en önemli kapılardan biri olan Balat kapısı burada yeralmaktadır. Bizansın son devir imparatorlarının ikametgahı olan "Blacherna Sarayına" yakın bulunması ve deniz yolu ile gelenlerin bu kapının karşısındaki iskelede karaya çıkarak, şehre bu kapıdan girmeleri nedeniyle adı kaynaklarda "Vasiliki Pili" (=Hükümdar kapısı, Bab-ı Hümayun) olarak da geçmektedir. Bu kapıya "Basilika Porta"da denilmekteydi (Arseven,1989, s.104).

İlk çağlarda "Kynegion" olarak adlandırılan Balat'ın, adını Rumca "saray" anlamına gelen "Palatiyon"dan bozma olduğu savunulmaktadır. Bu sarayın, Blakhernai sarayı kompleksi ile ilgili olduğunu belirtilmiştir (Eyice,1975). Fetihten sonra verilmiş "Balat kapısı" adının da buradan geldiği, ancak fetihten sonra Balat isminin tüm semte mal olduğu bilinmektedir.

Bizans döneminde kent 14 bölgeye ayrılmıştı ve Balat'ta bunlardan 14. bölgede bulunmaktaydı (Ek B2). Kentte her bir bölge "Curator" veya "Regionarchis" denilen müdür tarafından idare edilmektedir.

Balat, Bizans dönemine dayanan en önemli ve eski musevi yerleşmesidir. Burada Bizans döneminde Romaniot (Bizans musevileri) tarafından kurulmuş sinagoglar bulunaktaydı. (Ahrida, Yanbol, Veria ve Çana Sinagoglarının Bizans döneminde var olduğu 1694 tarihli bir onarım fermanından anlaşılmaktadır). Romaniotların burada bir yüce mahkeme ve üç hahamları vardı, toplulukları da refah içindeydi. Basiliki Pilinin gerisindeki mahalle, Bizansın son dönemlerinde devletin ileri gelenlerinin konaklarının toplandığı zengin bir semtti (Yücel,1996,s.4) (Ek B4).

Balat, kentin Osmanlılar tarafından alınmasından önce tutsakların esir olarak tutuldukları bir yer olarak da bilinir (Yücel, 1996).

3.3. İstanbul'un Fethi ve Türkleştirilmesi

Tarih boyunca birçok kez saldırıya uğrayan Konstantinopolis, Türkler tarafından da tam yedi kez kuşatılmıştır. Başarısızlıkla sonuçlanan altı kuşatmadan (1391, 1395, 1397, 1400,1412, 1422) sonra 1453 yılında kent Sultan II. Mehmet (Fatih Sultan Mehmet) tarafından feth edilmiştir (4).

Dünya ölçüsünde bir imparatorluğun merkezi olarak, farklı bir dünya görüşü ile hazırlanmakta olan eski Konstantinopolis, yeni İstanbul'un, kazandırılmaya çalışılan yeni kimliğinin temelleri fetih ile birlikte Fatih Sultan Mehmet tarafından atılmıştı. Fatih Sultan Mehmet fetihten sonra ilk iş olarak, işgal, tahrip ve istismarlar ile eski gücünü kaybetmiş, hinterlandı küçülmüş, nüfusu boşalmış (Kuban,1982) harap bir kent halinde olan Konstantinopolis'i –İslambol'u- imar ve iskan etme çalışmalarına başlamıştır. Fatih Sultan Mehmet 'in İstanbul'u fethettikten sonra karşı karşıya kaldığı en önemli sorun, sahip olduğu jeopolitik, coğrafi konumu ve özellikleri açısından son derece önemli kentin önemine uygun bir biçimde imar ve iskan edilmesiydi. Bu imar ve iskan hareketlerinin amacı sadece bu hedefe ulaştırmak için eski zengin ve mamur hale getirmek değil, aynı zamanda Türkleşmesini sağlamaktı.

Bunun içinde kente yeni bir düzen, yeni bir sanat ve yeni bir yaşama anlayışı kazandırılmalıydı. Bu amaçla, fethedilen her yerde usulden olduğu gibi, İstanbul'un en büyük kilisesi, Ayasofya, Fatih Sultan Mehmet tarafından camiye çevrilmişti. Orada şehre, şehri bir İslam şehri haline getirme arzusunu yansıtan "İslam-bol" adını verdi (İnalcık,1995). Kentte gerçekleştirilen imar hareketleri kapsamında;

-İstanbul'un Türkleşmesi için yapılan çalışmalar arasında "vakıf kurumu-imaret sistemi"nin payı büyüktür. İstanbul'un imarında, daha önce Bursa ve Edirne'de uygulanmış olan, hayır işlerinin gerçekleştirildiği ve vakıf yolu ile sürekliliğin sağlandığı, "imaret sistemi"olarak isimlendirilen, külliye halindeki tesisler kullanılmıştır(Kara,1993,s.261). İstanbul'un fethinden sonra başlangıçta birer toplanma merkezi durumunda olan, fetihte yararlılık göstermiş, burada mülk edinmiş hayırsever kişiler ile İstanbul'a gelip yerleşen varlıklı iş sahibi kişiler tarafından kurulan cami, mescid gibi vakıf eserlerin etrafında ufak topluluklar halinde gelişmeye başlayan mahalleler genelde bu cami veya mescitlerin isimleri ile anılmıştır. (Eyice,1995)

-Fatih Sultan Mehmet İstanbul'un imarıyla bilhassa ilgilenmiştir. E.H.Ayverdi ve Ö.L. Barkan, bu konu ile ilgili olarak, "...Devletin bütün mal, insan, malzeme kaynakları tıpkı bir savaşa hazırlanır gibi bu uğurda seferber edilerek bu "mesele" ile meşgul olunmuştur" demişlerdir. Fetihten hemen sonra başta Eyüp Sultan olmak üzere, sahabe kabirlerinin yaptırılması için çalışmalara başlanmıştır. Şeyhler, bulundukları mevkiin manevi atmosferini oluşturmaları için şehrin çeşitli semtlerine taksim edilmiştir. Ayrıca Fatih Sultan Mehmet şehrin fethedilmesi ve daha sonraki sokak çatışmaları sırasında şehit olan askerlerin bulundukları yerde defnedilmesini emretmiştir. İşte bu emir suriçi İstanbul'un fizyonomisini çok kısa zamanda değiştirmiştir (Sayar,1995). Bu hadiseyi daha sonra yapılan cami, mescit, çeşme, ev vd. izleyince şehrin Türkleşme süreci hız kazanmıştır. Süheyl Ünver, şehrin 25 senede her manasıyla tam bir müslüman sitesi olduğunu belirtmiştir (Ünver,1968).

-Fatih Sultan Mehmet Bizanslıların başlıca yapılarından olan sur, kilise, hamam, dikilitaş, saray ve hanların korunması için emir vermiştir. Kiliseler, çarşılar, hanlar, hamamlar, dükkanlar ve evler tahribattan korunmuş, önceleri yine tahribattan korunma amacıyla Fatih'in malı sayılmış, sonraları değişik kişi ve kurumlara verilmiş, bir bölümüde vakıf haline getirilerek vergi karşılığı halka dağıtılmıştır (Deleon,1997,s.32).

-yerleşmenin hızlı bir şekilde Osmanlı karakteri kazanması için mevcut kiliselerden bazıları satın alınıp camyie çevirilmiş ayrıca yeni kilise yapımına izin verilmemiştir (özellikle Galata kesiminde).

-İki tane saray yaptırılmıştır. Bunların ilki Beyazıt'ta bulunan, yapımı 1454'te biten saraydır (16.yy'da yanmış olduğundan, Fatih devri binaları arasında fazla bilgi yoktur.) Diğeri ise Topkapı Sarayının yerinde bulunan saraydır.

-kentin idari, ticari bölgeleri Konstantinopolis'in idari ve ticari bölgeleri üzerine veya yanına kurulmuştur.

-şehrin yolları, (büyük yol aksları) Bizans'taki istikametini değiştirmemiştir (Kuban,1993). Bu aynı zamanda topoğrafyanın da doğal bir sonucudur. O gün için yeterli olan yollar da genişletilmemiştir.

-şehrin kalabalık semtlerinde yollar taş döşelidir.

-E.H.Ayverdi ve Ö.L.Barkan; 1922'lerde İstanbul'da sur içinde mevcut 280 mahalleden 183'ünün Fatih devrinde kurulduğunu söylemekte, gelişmenin II.Beyazıt dönemindede hızla devam ettiğini ve bu iki dönemde oluşan mahallelerin toplamının ise yine 1922'lerde mevcut olanların sayısına yaklaştığını ifade etmektedir (Ayverdi, Barkan,1970,s.10).

Fatih Sultan Mehmet, fetihten önce boşalan İstanbul'un iskanı için de çeşitli çalışmalar yapmıştır. Fatih'in ilk işi, kentte kalan nüfusu barındırmak ve yeni nüfus getirmek olmuştur. Kentin gelişebilmesi için ilk sorun yeter bir nüfusun sağlanması idi. 1453'ten önce nüfusun iyimser bir tahminle , 40.000-50.000'e düşmüş olduğu kabul edilmektedir. Bu nüfus fetih sırasında daha da azalmış olmalıdır. Fatih dönemi sonlarında ise surlar dışında yaşayanlar ile birlikte kentin nüfusunun 120.000'e ulaştığı tahmin edilmektedir.

İstanbul'un iskan edilmesinde izlenen politika, burada yerleşmek isteyenlere Rumların boşalttıkları evlerin mülk olarak verilmesi ve fetih esnasında hizmeti geçenlere verilen geniş ihsanların ötesinde, İstanbul'u ticari ve ekonomik açıdan kalkındırmak için ülkenin her tarafından müslüman ve hristiyan, varlıklı büyük tüccar, tecrübeli iş adamı, ulema, her meslekten seçkin sanatkarlar gibi işe yarayan kişilerin

bulunarak sürgün yolu ile İstanbul'da yaşamaya mecbur kılınması ve kendilerine ev, dükkan temin etmek gibi imkanlar oluşturularak buraya yerleşmelerinin sağlanmasıdır. İstanbul ve civarının iskanında fidye vererek geri dönen Rum esirler de işgücü ihtiyacını karşılamak üzere yer almıştır(Ayverdi,Barkan,1970,s.10-14) (5).

Fatih'in saltanatı sırasında İstanbul'a Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli yerlerinden Türkler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler yerleştirilmiştir. Yerleştikleri mahallelere, bir kısmı bugüne kadar gelen adlar veren bu devşirme halkın çoğunluğu Haliç kıyılarında ve ona bakan yamaçlara, bir iki grup Beyazıt-Aksaray çevresine iskan edilmişlerdir (Ek B.3). Ermeniler Samatya'ya yerleşmişlerdir. Marmara kıyılarına daha çok Rumların yerleşmiş, Galata'da da yine İzmir'li Rumlar iskan edilmiştir. Galata ve İstanbul surları dışında, Eyüp'te Bursa'dan gelenler yerleşmiştir. Üsküdar, Anadolu'dan gelenlerin yerleştikleri bir semt olmuştur. Böylece Fatih'ten hemen sonra İstanbul da, Anadolu'nun bir çok Osmanlı Çağı kentinde görüldüğü gibi, sur dışında yayılmış bir kent olma sürecine girmiştir.

Kentteki evler onları ellerine geçirenlere ya da dışarıdan gelenlere mülk olarak dağıtılmış, Rum ahaliye hatta sultanın hissesine düşen esirlere mahalleler, ordu mensuplarına ve tarikat ehline de evler ve manastırlar tahsis edilmiştir.

-Fetihten sonra İstanbul; Balkanlar ve Anadolu'ya egemen olan bir siyasal gücün merkezi ve Karadeniz ile Akdeniz'in önemli bir uğrak yeri olma özelliğini sürdürdüğünden, nüfusun arttırılması için çalışılmıştır. 15. yy'da sürgün metodu ile Anadolu ve Rumeli'den, Karadeniz ülkelerinden getirilen müslim ve gayrimüslim grupları şehre yerleştirildiği bu dönemde Prof.Barkan şehrin nüfusunu 100.000 olarak belirlemiştir. (6) Bunun sonucunda, 1478 yılında Türk- Müslüman nüfus, Hıristiyan nüfusun iki katına çıkmış ve şehirde 260'ın üzerinde Türk mahallesi oluşmuştur.

Fatih Sultan Mehmet, ilim ve fen sahibi olan Moralıları şehir içine yerleştirmiş, geriye kalanlar ise yine İstanbul'un hemen dışına yerleşmiş, köyler kurmuş ve çiftçilikle uğraşmaya başlamışlardır. Kendilerine tohum ve çift hayvanları verilmiştir. Fatih, Karadeniz bölgesinden, Amasra'dan bilgili ve akıllı kişileri İstanbul'a çağırmıştır. Bunlara sanat ve servet sahibi olanlar da dahil bulunmaktadır. Evliya Çelebi, İstanbul'a Fatih devrinde gelen ya da getirilen her kişinin "ikramla mamur" kılındığını söylemektedir.

İstanbul'da süratle artan Türk nüfusunun şehrin imarında çok büyük rolü bulunmaktadır (Ülgen,1939). Fetihten hemen sonra İstanbul büyük bir şantiye halinde devamlı imar ve inşa edilmiş, liman ticareti nedeniyle Haliç kıyılarından başlayarak sahip olduğu yeni görünümü ile kente Türk-İslam kimliği kazandırılmıştır.

Bütün bu imar ve iskan girişimlerinin yanısıra fetihten dört sene sonra, 1457'de Osmanlı Devletinin başkentinin Edirne'den buraya taşınması (Kuban,1970) kentin imar ve iskanındaki hızı ve gayreti göstermektedir.

3.4.EYÜP SULTAN YERLEŞMESİ

3.4.1. Osmanlı dönemi (15. – 17. yüzyıllar)

İstanbul'un fethi ile "Eyüp Sultan" adını alan yerleşme ismini Hz. Muhammed'in sancaktarı Ebu Eyyub Halid bin Zeyd el-Ensari'den (Aba Ayyub olarak da geçer) -Bu çalışmada halk arasında bilinen adıyla, Eyüp Sultan olarak kullanılacaktır- almıştır. Emevilerin 673 yılındaki Konstantınopolis kuşatmasına katılan, bu sırada hastalanarak vefat eden ve surların önünde gömülen Eyüp Sultan'ın Konstantinopolis'in gelecekteki fethinde yol gösterici bir rol oynayacağına dair rivayetler, ve ayrıca Eyüp Sultan'ın İstanbul şehrinin manevi koruyucusu olduğuna dair görüşler de bulunmaktadır (İslam Ans.) (7).

Türklerin her zaman bir "gazi veli" olarak tanıdığı Eyüp Sultan'ın mezarının yeri 1453'te kuşatma sürerken II. Mehmet'in hocası Akşemsettin tarafından keşfedilmiştir (Kömürcüyan,1952) (8). Askerler bunu fethin gerçekleşeceği yolunda önemli bir işaret saymış ve moralleri yükselmiştir. Eyüp Sultan İstanbul'un Osmanlılar tarafından kazanılmasında büyük manevi destek sağladığı çeşitli kaynaklarda bildirilmiştir (9).

Eyüp Sultan'ın adı ile ilgili bir diğer rivayet ise, Iob (Eyüp) isimli bir ortodoks azizinin kuşatma sırasında İmparator Kostantine nasihatler ettiğini, ancak onun dinlememesi üzerine Fatih Sultan Mehmet'e gittiğini, ona önemli bilgiler verdiğini, onun verdiği bilgiler sayesinde şehrin alındığını, böylecede onun adını verildiği söylentisidir(Kömürcüyan,1988,s.28-30).

Fatih Sultan Mehmet Akşemsettin'in Eyüp Sultan'ın kabri olarak gösterdiği yerde fethin 5-6. senelerinde (1458-1459) Eyüp Sultan'ın türbesini yaptırmıştır. Türbenin hemen arkasından da, Eyüp Sultan olarak bilinecek olan İstanbul'un ilk selatin camii inşa ettirilmiş ve yine aynı yıllarda bu yapılara eklenen medrese, medresenin içinde kütüphane, imaret, çifte hamam ile sur dışının ilk Türk-İslam küliyesi oluşturulmuştur. Yine Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulan bir vakıf ile bu hizmet yapılarının sadece yapımı ile değil yaşaması ile de yakından ilgilendiğini göstermiştir(10). Böylece yörenin manevi yapısının da temelleri atılmıştır.

İstanbul'un fethinin hemen arkasından kurulan bu külliye ile Eyüp yerleşmesinin çekirdeğini oluşturmuş, Bizans döneminde iskan edilmemiş olan (surun/şehrin dışında kalan) bu bölge kurulan 8 mahalle ile iskana açılmıştır ve bir kasaba şeklinde gelişmeye başlamıştır (Kara,1994,s.263) (Ek B.5). Böylece Fatih Sultan Mehmet kenti alır almaz sur-içini Türk-İslam kimliği ile imar ve iskan ettirirken, yerleşmeyi surun dışına da çıkararak genişletmiş ve Bizans döneminden çok farklı bir İstanbul kurmaya başlamıştır. Böylece Eyüp yerleşmesinin İstanbul bütününe katılması yolunda çalışmalar yapılmıştı. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'un imar ve iskanı için çalışırken Bursa bölgesinden getirdiği bir kısım halkı buraya yerleştirmiştir. (Böylece vakıflar yoluyla iskan teşvik edilerek sur dışında yeni bir kasabanın oluşumu tamamlanmıştır. Dursun Bey, buradaki külliyenin etrafına halkın çok rağbet edip her taraftan gelerek çevrede evler, köşkler yaptığını ve buranın bir "hoş teferrüc-gah kasaba" olduğunu, pek çok kimsenin denizden veya karadan buraya gelip sohbet ve ziyarette bulunduğunu yazar (Dursun Bey, 1977,S.75).

3.4.1.1. Yönetimsel yönlendiriciler

İstanbul'u fetheden Osmanlı Türkleri, gelecekteki hükümet merkezleri olacak bu şehrin hemen imarına başlamayı uygun görerek, şehre bir kadı ve subaşı tayin etmiş yani idari ve kazai kuvvetleri oluşturmuş ve daha sonrada şehrin asayişi sağlanınca bir saray, ticaret ve ilim merkezleri kurmaya başlamışlardır. 1457 yılında Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u resmen idare merkezi yaptıktan sonra, nüfusu arttırmak için getiren Anadolu ve Rumeli şehirleri halkı, genellikle eski oturdukları

yerlerin isimlerini verdikleri mahallelere yerleşmişlerdir. Bu şekilde oluşan veya oluşturulacak olan mahallelerin ihtiyacı bulunan dini ve toplumsal kurumlar ,

1-devlet,
2-zengin halk tarafından kurulmuştur(Ülgen,1939).

Devlet tarafından kurulan yönetimsel kurumların/düzenlemelerin başında kente atanan "kadılar" ve "kadılık" kurumu gelmektedir. Tanzimattan önceki devirde İstanbul "Kadılık/kaza" ünvanı ile dört kazai ve idari bölgeye ayrılmıştı:

1-İstanbul kadılığı: Şehrin Bizanstan kalmış kale duvarları ile çevrilmiş sur-içi bölgesi
2-Eyüp Sultan Kadılığı: Şehrin Yedikule ile Ayvansaray arasında uzanan kale duvarları dışında kalmış, Çekmece, Silivri'ye, Çatalca'ya kadar uzanan bölgesidir. 18.yy'da ise Burgaz buraya bağlanmıştır.
3-Galata Kadılığı: Şehrin, Galata,Beyoğlu, Boğazın boydan boya Rumeli yakası ile Kırkkilise-Kırklareli sınırına kadar uzanan bölgesini kapsıyordu.
4-Üsküdar Kadılığı: Boğazın Anadolu yakası ile Gebze'ye kadar uzanan bütün Anadolu Bölgesini içerir.

İstanbul kadılığı derecesi ve önemi bakımından diğer üç kadılıktan çok yüksektir. Ancak 1583'ten sonra Eyüp Kadılığı mevleviyet derecesindeki büyük kadılıklardan biri durumunda olduğundan ayrı bir yeri vardır. Bütün kadılar her çarşamba Paşa-kapısına (Babıali) giderlerdi. O gün vezir-i azam, dava dinler ve kadıların yetkisi dahilinde şer'i hukuki davalar varsa onlarıda kadılara da dinletirdi.

Ayverdi, fethin 6. Senesinde (1459)'da İstanbul ve Eyüp, Galata ve Üsküdar kadılıklarını ilk İstanbul kadısının vefatından sonra yerine geçen Molla Hüsrev'in şahsında birleşmek suretiyle önemli bir adım atıldığını, bundan sonra da bir şahsın üzerinde olsun veya olmasın bu dört kazanın kaderinin birarada yürütüldüğünü söylemektedir(Ayverdi,1958).

Eyüp Sultan yerleşmesi, Eyüp kadılığına bağlıydı, "kaza" olarak adlandırılırdı (Belge,1994,s.164). Medreseden yetişmiş, ilmiye sınıfına mensup Kadı Efendiler, bu bölgenin hem en büyük adli amiri, hakimi, hem de idari ve beledi amiri, bir nevi kaymakamı ve belediye başkanıydı. Zabıtaya amirlik etmenin yanısıra adaleti teminle de görevliydi. Kadılar tanzimattan önce şehirlerin idaresinde tek başına

hüküm sürmüşlerdir. Kadılar, halk ile devlet arasında köprü durumunda bulunmaktaydı. Bölgenin askeri ve idari yöneticilerine göre özerk bir yapıya sahiptiler (Armağan,1995,s.8).

Kadıların verdikleri ilam, hüccet ve cezalarla, görevleri gereği tuttukları kayıtları içeren defterlere şeriye sicili adı verilmekteydi. Bu defterlerden bölgenin sosyal , ekonomik ve nüfus yapısı, mimari durumu vs. ile ilgili en güvenilir bilgilere ulaşmak mümkün olmaktadır. (Örneğin; taşınmaz malların alım satımı mahkemelerde yapılmaktaydı. Bunun için verilen hüccetlerde taşınmazın özellikleri ile ilgili detaylı bilgiler verildiği için bu belgelere bakarak evleri, yapı özellikleri ve diğer birimleriyle birlikte ortaya koyma imkanı bulunmaktadır.)

Bu mahkemelerin işleyişi günümüzdekilere kıyasla bazı farklılıklar göstermekteydi. Belirli, kısıtlanmış bir çalışma saati olmayan Osmanlı kadılarının (hakimlerinin) çalışma yerleri de genellikle oturdukları veya yeniden kiraladığı bir konağın selamlık kısmı idi. Davası olan kişiler günün her saattinde hakimin yanına giderek uyuşmazlığın giderilmesi talebinde bulunabilirlerdi. Davaların çok çabuk sonuçlanması, yargının hızlı olması hem iş yığılmasını önlemekte, hem de insanların suç işlemeye veya haksızlık yapmaya karşı cesaretini ortada kaldırarak mahkemelere daha az davanın gelmesini sağlamaktaydı (Bayındır,1994,s.117).

Kadının yanısıra muhtesip (üretimin standartlara göre yapılmasını ve vurgunculuğun önlenmesini garanti altına almakla, kadıya bağlı olarak görevlendirilirdi), "şehir kethüdası" ve "şehbender" ("şehir kethüdası" loncaları, "şehbender" tüccarları temsil etmekteydi. Bu memurlar, herhangi bir ihtilafta, ilgili kesimlerin sözcüleri olarak kadının meclisinde şehir nüfusunu temsil ederlerdi, şehrin nezaretini bir ölçüye kadar idareleri altında bulundurmaktaydılar) nüfuz sahibiydi (İnalcık,1995,s.83).

Şehir hayatının bu genel yapısı, Osmanlı şehrinde bir çeşit şehir özerkliği bulunmakta olduğunu göstermektedir(İnalcık,1995,s.83)

Eyüp Kadılığı, Havass-ı refia, Havass-ı Konstantiniyye, Bilad-ı Selase veya Haslar Kadılığı olarak da bilinmekteydi.

Ancak Eyüp kadısı, bugünkü Eyüp ilçesinden çok daha geniş bir alanda yetki sahibiydi. Bugünkü Eyüp yönetim bakımından Haslar kazasının merkeziydi. Evliya Çelebi Eyüp Kadılığı için, "700 parça köyün şer'i ve hukuki işlerine de hükmünün geçtiğini ve mıntıkası dahilinde 26 nahiyede naib denilen vekilleri olduğunu" yazmıştır(R.E.K.=Reşat Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi,1960).

Fiziksel ve sosyal yönden "kazalar" mahallelere ayrılmaktaydı. Toplumdaki etnik ve dini farklar belki de bu bölünmeyi zorunlu kılmaktaydı. Şehrin gelişmesi de yeni mahalleler kurulması yoluyla oluyordu (vakıf kurumu- imaret sistemi). Bir mescit veya cami, bazan onunla beraber diğer yapılar tesis edilerek yerleşmenin nüvesi oluşturulurdu. İstanbul'da sultan veya vezirler tarafından gerçekleştirilen bu tür merkezlerin etrafında yeni bölgeler oluşmaktaydı. Bir müslüman cemaatinin din ve eğitim alanındaki ihtiyaçlarını karşılayan ve hatta su ve yiyecek temin eden külliyeler zamanla tam bir bölge/nahiye halini alan bir yerleşme merkezine dönüşmekteydi. İstanbul'un gelişmesi bu sistem sayesinde olmuştur. Vakıflar şehirlerde kiralanan dükkanlarından , kırsal bölgelerde ise köylerden ve tarlalardan gelen paralar sayesinde , bu tip külliyelerin idamesini ve hizmetlerin devamını sağlamıştır.

Osmanlı Türklerinin Tanzimattan önceki belediye sistemi de özgün bir yapı özelliği göstermektedir. Türkiye'de tanzimattan önce hükümet, belediye işlerini kendi üzerine almayarak bu işleri görmekte tebaasını serbest bırakmıştır. Fakat onları da "müslüman olan" ve "müslüman olmayan" diye ikiye ayırıp, müslümanların belediye işlerini bireylere, müslüman olmayanlarınkini de cemiyete gördürmüştür (Ergin,1936,s.5). Müslümanlara ait bütün mahalli işleri hükümete, belediyeye veya cemaatlere değil bireye, bireyin hakimiyet ve gayretine yükletmişler, veya birey kendi arzusuyla bir veya bir kaçını üzerine almıştır, ve "vakıflar" aracılığıyla bu tür hizmetleri vermiştir

Planlama açısından yaklaştığımızda kent üzerinde tek başına kararlar alabilecek bir yetkili bulunmamaktadır. Dönemin inançlarına göre kent kamunun mülkü ve orada yaşayan herkesin, bütün "ümmetin" hakkıdır. Kentte yaşayan bireyler bu sürecin işletme ve oluşum mekanizmasının kurallarını getirmektedirler (evlerin bir diğerinin rüzgarına mani olacak şekilde inşa edilememesi vb.). Kentin tek parçalı bir yapısı olması yerine merkez etrafında odaklanmış, kendi kendini yöneten idari birimler, mahalleler olarak teşkilatlanmış bulunmaktadır. Caminin imamı mahallede söz sahibidir.

Kentlerde ortak bir biçimlenme isteği olmamıştır, bu da bunu ortaya koyacak bir örgütlenmenin ortaya çıkmasına engel olmuştur (Yerasimos,1996). Bununla birlikte kentte yapılaşma sürecinde uyulan bazı kurallar bulunmaktadır. Yapılar yönlendirilirken çevre şartlarına dikkat edilmesi, komşu hakkının gözetilmesi, mahremiyete önem verilmesi bunun örnekleridir. Bu toplumsal kurallar yerleşmede yaşayanların sahip olduğu kültürel birikimle doğrudan ilgilidir.

Kültürel bakımdan, bütün İslam şehirlerinin baş özelliği politik bilinçsizlik ve kendi kendini idare yokluğudur. Bu yüzden de, müslüman şehirlerinde görülen fiziki düzensizliği, şehirlinin müşterek yaşama idaresini temsil eden herhangi bir sorumlu makamın varlığından haberdar olmayan şehirlinin davranışında aramak doğru olabilir (Kuban,1968,s.55).

3.4.1.2 Ekonomik yönlendiriciler

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesiyle iskana açılan ve daha Fatih devrinde kurulan sekiz mahalle beraberinde çeşitli ekonomik faaliyetleri getirmiştir. Bunları üç ana ekonomik faaliyet dalında gruplamak mümkündür.
1-Tarım, Hayvancılık ve Madencilik
2-Üretim, Sanayi
3-Hizmet

1-Tarım, Hayvancılık ve Madencilik

A-Tarım ve Çiçekçilik

Bizans döneminde sur dışında bulunan Eyüp semtinin bulunduğu alan, Haliç'in diğer sahilleri gibi zengin ve yoğun bir bitki örtüsü ile kaplıydı. Stefanos Yerasimos; Fatih Sultan Mehmet'in kent dışındaki ve çevresindeki tüm araziyi iskan etmek istemesinin, tarıma son derece elverişli olan toprağın, şehrin ihtiyaçlarına da cevap verecek şekilde değerlendirilmesini istemesi olarak göstermiştir (Yerasimos,1998,s84).

Eyüp Kadılığının büyük bir kısmını kırsal alanlar oluşturuyordu. Ancak bugünkü Eyüp, kadılığın merkezini oluşturmaktaydı. Eyüp kasabası merkezinde yaşayan

kentliler kaza içinde azınlık kalmışlardır. Ancak bu kırsallık farklı bir boyuta sahipti. Bu bölge taze süt, sebze ve çiçek gibi uzak tarım alanlarından o günün şartlarında getirilmesi mümkün olmayan malları İstanbul için üreten yörenin bir parçasını oluşturuyordu. Bu gibi günlük gereksinimlerin yanısıra, belli bahçeler satışa sunmak için nadir ve pahalı çiçekler yetiştirerek zenginlerin gereksinimlerini karşılamışlardır.

Kömürcüyan, Eyüp'ü tasvir ederken bahçe ve bostanlarından özellikle bahseder. Onun sözünü ettiği bostanlarda çalışan Bulgar, Arnavut ve Ermeni bahçıvanlara ait sicillerde birçok kayıt vardır (İnalcık,1994,s.8-13). Eyüp'te bahçıvanlık işinde çalışmak üzere Rumeli'den özellikle Bulgaristan ve Arnavutluk'tan ve doğu Anadolu'dan gayri müslim bahçıvanlar gelmiştir.

B-Madencilik

Evliya Çelebi Eyüp denizinden /Haliç'ten çıkan balçıkla ilgili olarak, "Eyüp Sultan kasabası ile Hasköy kasabası arasındaki denizin dibinden dalgıçlar bir karabalçık çıkarırlar, bundan da gunagun destiler, kaseler, tabaklar yapılır" demiştir. Bu balçık yörede çinicilik ve çömlekçiliğin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Yine Evliya Çelebi buradaki dereden çıkan balçık için "Ensari balçığı derler; çeşitli destiler, çanaklar, çömlekler yapılır, güzel bir toprak kokusu vardır" demiştir.

Bizans döneminde tuğla ve kiremit imalatı yapılmakta olan bu meşhur balçık ile Osmanlı döneminde de tuğla ve çömlek imalatında kullanılmıştır.

C-Hayvancılık

Eyüp civarında pekçok mandıra bulunuyordu. Burada yapılan ürünler kente hizmet amacı taşıyordu ve son derece makbuldü. Bu süt ürünlerini satan dükkanlar Eyüp Sultan camii yanında çarşı boyunca, et ürünleri (özellikle kebabçıları çok ünlüydü) ile birlikte sıralanırdı. Bütün İstanbul'a yayılan ünü sayesinde özel olarak bu ürünler için yerleşmeye gelenler de bulunuyordu (İslam Ans. Cilt12). Burada ayrıca hayvan satılan pazarlarda bulunuyordu.

Yerleşme merkezinde ise özellikle Kurban Bayramı öncesinde hayvan pazarları kurulmaktaydı. Bayram sonrasında ise adaklık horoz satışları yapılmaktaydı.

Yerleşmede ayrıca balıkçılık da yapılmakta aynı zamanda burada satılmaktaydı.

2-Üretim/imalat

A-Çömlekçilik, Çinicilik (Seramik Sanayii)

Evliya Çelebi'nin bildirdiğine göre Zal Mahmut Paşa Camii'nin ilerisinde 250 kadar çömlekçi vardı. Burada yapılan çanak, çömlek, Çin ve İznik çinisi kalitesindeydi. Sarraf Hovannesyan, Zal Mahmut Paşa camii arkasında karşılıklı kırk çömlek imalathanesinin bulunduğunu bildirmektedir. Çömlekçiler bölgesi bu kıyılardaki tuğla ve kiremit fırınlarının yoğun olduğu yerlerdendir. (Kahya,1992). Tuğla ve kiremitin yapımı için ve çömlek atölyelerinde kullanmak üzere yörede çıkarılan balçığın yanısıra başka bölgelerden de balçık getirtilmiştir. Kömürcüyan, çömlek fırınları ve karhanesinde(atölye) çanak, çömlek, testi, tabak ve yağ, bal ve su kapları imal edildiğini bildirmektedir (Kömürcüyan,1952,s.206).

Bundan başka her yaşta çocuk için oyuncaklar yapımıda buradaki çömlekçilerde mümkündü. 1610 tarihli bir belgeye göre, Eyüp'te bir sırçacı fırını bulunduğunu ve darphaneler, hamamlar ve camilere kandil ve şişe yapıldığını öğrenmekteyiz (A.Refik, onbirinci asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı, İstanbul, 1988,s.42).

Burada çömlekçiliğin geliştiği ve ihtisaslaştığı, adına bir mahalle kurulmasından da anlaşılmaktadır.

B-Oyuncakçılık

Yukarıda belirtildiği gibi Eyüp'te çıkarılan balçık, oyuncak imalinde kullanılmış ve hatta onun gelişimini teşvik etmiştir (Kara,1994,s.243). Oyuncak imalinde balçığın yanında tahta, deri, teneke, toprak vb malzemeler de kullanılmıştır (İst. Ans. ,s.253). Yüzyıllar boyunca İstanbul'da çocuk oyuncakları, el ile işleyen sanatkarlar tarafından adeta bir iş ocağı şeklinde Eyüp'te yapılmıştır. Çeşitli malzemelerden yapılan bu oyuncaklar, İstanbul'un diğer semtlerine ve Anadolu'ya buradan yayılmıştır (Parlar,1997).

Evliya Çelebi 17.yy.'da, Eyüp oyuncakçılarının 100 dükkanda 105 usta olduğunu belirtmiştir. Halen "Camii Kebir" caddesi denilen yolun eski adının "Oyuncakçılar

Evliya Çelebi 17.yy.'da, Eyüp oyuncakçılarının 100 dükkanda 105 usta olduğunu belirtmiştir. Halen "Camii Kebir" caddesi denilen yolun eski adının "Oyuncakçılar Çarşısı" olduğunu ve bu çarşıda 25-30 dükkan bulunduğunu çeşitli kaynaklardan öğreniyoruz (R.E.K.,s.5461).

Okul çağına gelen zengin-fakir her aile çocuğunu hayırlı dualı olsun diye Eyüp Sultan'e getirir, ziyaret ettirilerek meşhur Eyüp oyuncakları da alınarak sevindirilmektedir.

Eyüp Sultan eldivenleri

R.E.Koçu, Evliya Çelebi'nin kaydına göre, 17.yy ortasında Eyüp'ün küçük el sanayii arasında nakışlı eldivenlerinin ünlü olduğundan söz etmekte ve Evliya'nın "Eyüp'de mahbushane'de mahbusların işledikleri eldivenler ve çorabların benzerleri ancak Firengistanda ve Gürcistanda işlenir" dediğini nakletmektedir (R.E.Koçu, s.5457)

Ayrıca burada ayakkabı imalatçılarıda bulunmaktadır (Gürses,1998, Mantran,1990,s.65).

3-Hizmet

Evliya Çelebi her cuma Eyüp Sultan Hazretlerinin kabrini binlerce kişinin ziyarete geldiğinden bahsetmektedir. Bu yoğunluk hizmet sektörünün gelişmesine neden olmuştur. Mesire yerleri de insan çekerken, türbeler, kutsal mekanları ziyarete gelenler ticaretin potansiyelini arttırmaktadır. Buda özellikle ticaretin gelişmesine neden olmuştur.

Burada bulunan 250 çömlekçi dükkanının yanısıra 100 kadar oyuncakçı ve buraya has eldivenlerin satıldığı yerler bulunmaktaydı. Eyüp Sultan Camii etrafında bir çarşı bulunuyordu. Bu çarşıda bunları yanısıra yörenin meşhur;
-kaymakçıları:civarda bulunan mandıralar bu dükkanlara zemin hazırlamıştır. Kaymakçı esnafının çoğu Bulgardı.
-kebapçıları: hayvancılıkla yakından ilişkilidir. Bir aşçılık ocağı şeklindeydi.
-Halka Fırınları,
-Çiçekçi dükkanları yer almaktaydı.

Kayıkçılık da Eyüp'te gelişmiştir. Eyüp yerleşmesine deniz ulaşımı tüm Haliç'te olduğu gibi kayıklarla sağlanmaktaydı. Eyüp'teki kayık iskelesi Haliç boyunun en büyük iskelelerinden biriydi. Bu iskeleye kayıtlı kayıklar yalnız Eminönü ile Eyüp arasında dolmuş usulü ile yolcu taşımaktaydı. Çok sayıda ki bu kayıklar sadece yolcu taşımacılığında kullanılmaz aynı zamanda yük taşımacılığında da kullanılırdı.

Eyüp kahveler açısından da zengin bir semttir. Ünlü Pier Loti kahvesi burada "Rağıb Ağanın Kahvesi"adı ile kurulmuştur.

3.4.1.3 Sosyal ve kültürel yönlendiriciler

Fatih Sultan Mehmet, Eyüp Sultan yerleşmesine fetihten sonra ayrı bir önem vermiştir. Bu önemin nedenlerinin başında burada yer alan Eyüp Sultan'ın kabridir ki buraya türbeyi kendisi yaptırmıştır. Sur dışında kurulan ilk Türk-İslam yerleşmesini, Fatih Sultan Mehmet Eyüp Sultan anısına, ilk başta türbesi ardındanda camii, imaret, hamam, medreseden oluşan külliye ile ihya etmiştir.

Fatih'in Eyüp yerleşmesine verdiği önem ve bu semti seçkin bir zümrenin oturduğu semt haline getirmek istemesi, çok değer verdiği hocası Akşemsettin'e burada oturmasını önermesi ile de anlaşılmaktadır (İst.Ans.s.249). Daha sonraki osmanlı sultanları da semte özel bir önem vermişlerdir. R.E.Koçu bu konuda Fatih Sultan Mehmet'den sonra ki Osmanlı padişahlarının her birisi Eyüp civarına bir güzel eser bina ederek oralarını cennet gibi bir makam yapmışlardır, demiştir(R.E.K.,s.5465). Onları takibeden devlet ricali ve varlıklı kesimden kişiler de Eyüp'e verdikleri önemi, burada kurdukları vakıflar, mimarlık, kültür tarihinde önemli yer tutan hayır yapıları, özel konut yapıları ile ortaya koymuşlardır. Böylece Eyüp seçkin bir semt olarak gelişmiştir.

Yerleşmenin kuruluşu için Bursa'dan Türkler getirilmişti. Fetihten itibaren devamlı her yönüyle genişleyen Eyüp, sultanların, devlet adamlarının, ulema sınıfının, sanatçılar ve düşünce adamlarının ve zengin halk kesiminin rağbet ettikleri mimarlık ve kültür tarihinde önemli eserler bıraktıkları zengin bir semt olmuştur(Parlar,1997,s.25).

Evliya Çelebi; Eyüp'ü tanımlarken: " Eyüp şehrinin suyu, havası güzel,kadın ve erkeklerinin güzelliği medhedilir. Ayan ve eşrafı çoktur. Halkının çoğunu bilginler

16. yy'dan itibaren İstanbul'da temel aktivite olarak 4 ana odak belirginleşir:
a.Ana aktivitelerin yaşandığı tarihi merkez: Sur-içi
b.Uluslar arası ticaretin geliştiği ticaret merkezi: Galata-Pera
c.Anadolu'dan gtelenlere hizmet veren çalışma/konaklama merkezi:Üsküdar
d.Dinsel merkez: Eyüp

İstanbul içinde dinsel merkez fonksiyonunu gösteren Eyüp, kendi içinde yer alan fonksiyonlar bakımından çeşitlilik göstermiştir.

-Eyüp'ün "dinsel merkez" kimliğini Eyüp Sultan'ın türbesi ve külliyesinin burada bulunmasının yanısıra Yavuz döneminden itibaren halifeliğin de İstanbul'da merkezileşmesi ve bu bağlamda Kutsal Emanetlerin buraya getirilmesi pekiştirmiştir. Bir tür ikinci hac yerine dönüşmesine neden olmuştur. Burada bulunan medreseler, tekkeler, yatırlar, vb. şifa arayan insanların dahi buraya akın etmesine de sebep olmuştur (Gürses,1998).

Bazıları Eyüp'ün Mekke, Medine, Kudüs'ten sonra dördüncü kutsal İslam "ziyaretgahı" olduğu düşüncesindedir (İnalcık,1994,s.2). Eyüp Sultan , çeşitli tarikatlara ait tekkeleri ile de şöhret kazanmıştır. Ayrıca halk ve devlet ricali Eyüp Sultan'ın türbesi civarında gömülmeyi yeğlediklerinden, Eyüp bir türbeler ve kabristanlar şehri olmuştur. Sermet Muhtar Alus Eyüp'ü anlatırken, "Eyüp sofular, sulehalar(günah işlemeyen) merkeziydi. Orada göze çarpanlar hep camiye, türbeye, kırlara gidip gelen, sırtları abalı veya cüppeli, elleri tespihli, mest pabuçlu, hacıyağı kokulu, abdestli oruçlu kimselerdir. Eyüp'te duyulan yalnız ezan, naat, ilahi idi. Sokaklarında erkek olsun, kadın olsun hiçbir gence tesadüf edilmezdi (Alus,1994,s.70). Bütün bu özellikleriyle Eyüp "baş ziyaretgah ve toplantı yeri" fonksiyonunu almıştır.

-Eyüp'te görülen bir diğer fonksiyon ise mesire ve eğlence fonksiyonudur. Bütün dini ziyaretgahlar gibi burada da dini kurumların arkasından bir takım sosyal kurumlar gelmiş, bu mukaddes külliye etrafında bir mesire şehri doğmuştur. Bu gelen ziyaretçilerin konaklaması, yiyip içmesi ve eğlenmesi ihtiyacı , Eyüp Sultan'da geniş çarşılara köşk ve kahvehanelerin bulunduğu mesirelere,bahçelerin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Yerleşme, dini kitap ve eşya satışları yanında yoğurtçu ve kaymakçıları, kebapçıları,oyuncakçıları ile de hizmet vermekteydi. Eyüp'ün cuma

pazarı, İstanbul'un en uzun pazarı olmakla ün kazanmıştı. Özetle Eyüp, Galata gibi, İstanbul hayatının, renkli, hayat dolu bir semti haline gelmişti.(İnalcık,1994,s.14)

Eyüp yerleşmesinde görülen eğlence fonksiyonu, Haliç kıyısı ve gerisindeki doğal bitki örtüsü, bahariye adaları ve manzaralı coğrafik konumu ile önemli bir mesire yeri olmasından gelmektedir(Ek B6). Evliya Çelebi burada dokuz ayrı mesire yerinden bahsetmiştir. (Eyüp mesiresi, Ağa Eskisi mes., Harb Meydanı mes., Kalamış mes., Deniz Hamamı mes., Can Kuyusu mes., İdris Köşkü mes.,Kırk serviler mes., Birdir mes.-Ağa Kırlığı mes. Ve Bülbül Deresi mesiresi) Eğlence hayatının zamanla Eyüp'ün ikinci yüzü haline gelmesi, dindar müslüman halkı rahatsız etmeye, kasabanın kutsal şöhretine aykırı düşmeye başlamıştır. Bu yüzden Sultana yapılan şikayetler ve bu durumun düzeltilmesi için yayınlanan fermanlar bulunmaktadır (İnalcık,1994, s.13).

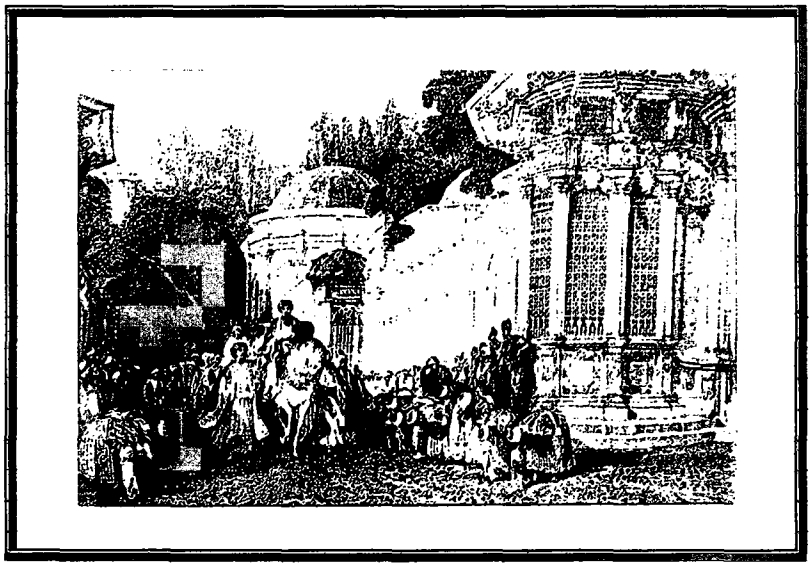
Şekil 3.2. Eyüp Sırtlarından Haliç (Parlar,1997)

Son derece itibarlı bir yer olarak kabul edilen Eyüp, eğlencenin yanısıra temiz ve poyraz rüzgarını alan havasıyla sayfiyeler için de bir çekim merkezi olmuştu. Haliç kıyılarının sayfiye niteliği kazanması çok erken tarihlerde olmuştur. Sahil şeridinde sultanların,devletin önde gelenlerinin ve sivil halkın ileri gelenlerinin konakları, sahilevleri, sahilsarayları bulunmaktaydı (Artan,1994,s.107). Sultanlara ait olan bu saraylar miri olduğundan, saltanat sahipleri arasında sürekli el değiştirmiştir (R.E.K.,s.1845). Eyüp'ün Osmanlı döneminde bir nevi hac mekanı olması ve aynı

zamanda sayfiye yeri olması, dinin kuşatıcı olduğu bir cemaat toplumunda önem göstermektedir.

-Eyüp'ün bir başka önemli fonksiyonuda "siyasi fonksiyonu"dur. Yeni tahta çıkan her Osmanlı sultanına Eyüp türbesinde Halife Osman'a ait kılıç devrin en büyük tarikat şeyhi tarafından kuşatılmaktaydı (Eyice,1975,s.278). Burada sembolik kılıç yeni sultana verildikten sonra onun din ve devlet düşmanlarına muzaffer olması için dua edilirdi. "Taklid-i Seyf" denilen bu merasim, tahta oturmak için biat merasimi kadar önemliydi (Ek B.7). Osmanlı sultanları bu merasimle kendilerini peygamberin gaza geleneğine bağlıyor, saltanat ve hilafete hak kazandıklarını vurguluyorlardı. Sultanın halk içine çıkması halk arasında "cuma alayı" olarak adlandırılırdı (Kafadar,1994,s.54).

Bu törene kayıtlarda ilk kez 1603 yılındaki 1. Ahmet'le rastlanmaktadır. H. Şehsuvaroğlu, bu gelenekle ilgili olarak batı ile bir kıyaslamaya gidiyor ve Batı'daki hükümdarların taç giyme merasimlerine karşılık, Doğu'daki hükümdarların tahta çıkışlarında kılıç kuşanma geleneğine Osmanlı Sultanlarının da uyduğunu ve tahta çıktıktan sonra merasimle kılıç kuşandıklarını savunmaktadır (Şehsuvaroğlu,1953,s.120). İşin ilginç yanı Bizans döneminde de savaşa gidecek asilzade ve kumandanlara burada törenle kılıç kuşandırmalarıdır. Önge ise Osmanlının bu geleneğin o dönemlere dayandığını savunmuştur. Bazı araştırmacılar ise bu geleneğin Selçuklulardan geldiğini belirtmişlerdir (Kara,1994,s.233).

Şekil 3. 3 Sultan'ın Eyüp Sultan ziyareti (Parlar,1997)

-Eyüp'ün bir diğer özelliği ise "sanata" olan yakınlığıdır. Osmanlı- Türk mimarisi, çinicilik ve yazı sanatları bakımından eşsiz bir müze durumundaydı. Sultanlar ve dönemin ileri gelenleri, en değerli eserlerini Türbe'ye armağan etmekteydiler. Sahillerinde kurulu sultan saraylarının yanısıra, devlet büyüklerinin yalıları da sosyal-kültürel ortamın oluşmasında rol oynamışlardır. Eyüp Sultan , aynı zamanda en önemli tekkelerin toplandığı bir merkez durumundaydı. Tekkelerin, bu dönemde Türk tasavvuf, edebiyat ve sanat tarihindeki yeri büyüktü. Eyüp Sultan sosyal ve kültürel açıdan geliştiği oranda sanatta da gelişmiş ve Türk musikisinin ünlü ustalarını, edebiyatçıları, tiyatrocuları yetiştirmiş, kültür ve sanat yaşamına önemli katkıları olmuştur.

-İlk Osmanlı-Türk sur dışı yerleşmesi olan Eyüp'te zaman içinde gelişen sosyal ve kültürel ortamın zenginliğinin bir ölçütü de, verdiği eğitim ve müderrisleri ile devrinin önemli ilmiyye sınıfından kişilerini yetiştiren "eğitim" kurumlarıdır. Bu zenginliğin bir diğer ölçütü de eğitim faaliyetlerinin sürdürüldüğü binaların mimari özellikleri ve kentsel tasarımında ki zenginliğidir. Burada faaliyette bulunan tekke, hankah ve zaviyelerde tarikat erkan ve adabının öğretilmesinin yanısıra, insan ruhunun gelişimini amaçlayan bir eğitim verildiği, Kuran ve Hadisleri derin bir anlayışla okumanın telkin edildiği, hadis okutulduğu ve tefsirler yazıldığı bilinmektedir (Kara,1994,s135-136). Bunların yanısıra tekkelerde ebru, hat, musiki, minyatür gibi geleneksel sanatlar konusunda da eğitim vermişlerdir. Buralarda yetişen kişilerin Eyüp'ün sosyal ve kültürel yaşamına büyük katkıları olmuştur (İst. Ans.,s.249). Bu nedenle bu kurumları eğitim kurumlarının bir parçası sayılmaktadır.

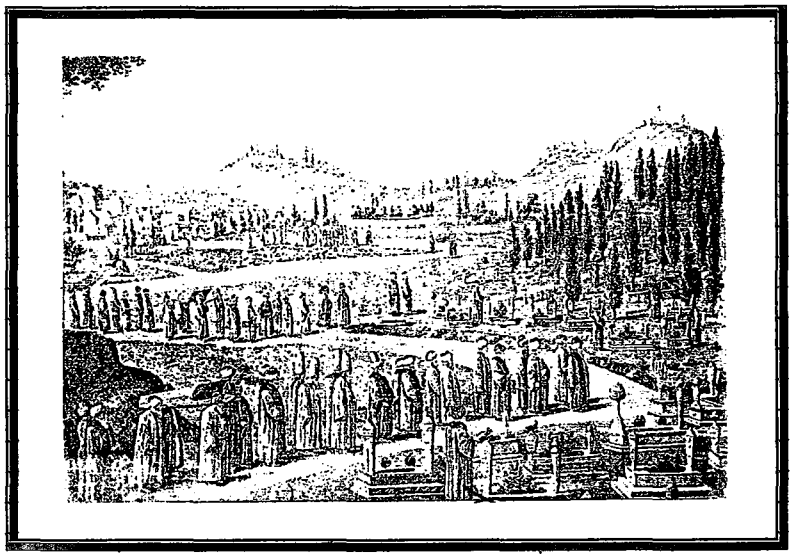
"Sanayide" de Eyüp sadece İstanbul halkı için değil tüm yurt genelinde etkili olmuştur. Seramik, sırça-cam işleri ve oyuncakçılıkta gelişmiş bir sanayiye sahiptir(İnalcık,1994,s.15).

-"Türbeler ve mezarlıklar" da Eyüp'ün yaşamında önemli bir yer tutar. Her kültürün bir ölüm alt–kültürü olduğu gibi Osmanlının da , hayatla ölümü birbirinden fazla ayırmamaya çalışan bir ölüm kültürü vardır. Batı kültüründe mezarlık, nekropolis, şehir dışında olurdu. Yerleşirken Türklerde bu geleneği benimsemişlerdir. Şehir içinde, ancak cami hazireleri ya da varlıkları bazı rastlantılara dayanan tek tük küçük mezarlıklar görülür. Bununla birlikte yaşamdan soyutlanmaz (Parlar,1997,s.30). İnsanlar buralarda dolaşır ayrıca mesire yeri olarakda buralar resimlenmiştir. Başlangıçta mezarlar son derece sade, gösterişten uzaktı. Anadolu

mezar taşlarındaki çeşitlilik, burada da dikkati çekmekteydi. Buralarda sanat eseri niteliğinde oymalı, işlemeli mezar taşları bulunmaktadır(Ek B.8). Mezar taşları ölünün kimliği konusunda da bize bilgi vermektedir (İst.Ans.,s.252). Hatta Grammont, burada "mezar modaları" olduğunu belirtmiştir(Grammont,1994,s.65).

Eyüp Sultan yörenin kutsiyeti nedeniyle İstanbul'un en büyük mezarlığı konumundadır (Parlar,1997,s.26). Burası vezirlerin, saray efradının, sanat ve fikir adamlarının, saray kadınlarının, sultanların ve de halkın gömülmeyi ençok istedikleri yer konumundadır. Grammont, "merkezi kesimde" yer alan mezarlıklarda, Osmanlı İmparatorluğunun önde gelen şahıslarına ait mezartaşlarının yoğunluğunun İstanbul'daki hiçbir mezarlıkta olmadığı kadar yüksek olduğunu belirtmiştir (Grammont,1994,s.65). Eyüp'le ilgili gravürlerde çok sıkça işlenen konulardan biride tepelerden ve mezarlıklardan İstanbul ve Haliç manzaralarıdır (Ek B.9). Bu mezarlar Osmanlının yaşam tarzını ve geleneklerini yansıtmaktadır(Ek B10).

Mezar taşlarının, Osmanlı Türk hat, taş işlemeciliği sanatı, türbe mimarisi ve bezemelerin en seçkin örneklerine, kurulduğundan bu yana padişah, padişah eşleri, çocukları dahil devrinin ileri gelenleri ve devlet ricalinin gömüldüğü bu mezar ve yapıtlarda, kitabelerinde rastlanmaktadır. Eyüp bu açıdan sanat ile kültürü, ölüm ile yaşamı geçmişten bugüne iç içe ve birarada yaşatan, ölüme ürkmeden yaklaştıran dingin bir huzur ortamı sunmaktadır (Kara,1994,s.191).

Şekil 3. 4. Eyüp Mezarlığında geleneksel bir tören (Parlar,1997)

Eyüp'teki mezarlardan biri de "Cellat Mezarlığı"dır. Cellatlık halk arasında iyi karşılanmadığından bu işi yapanlar ayrı bir mezarlığa gömülmüşlerdir. Buradaki mezar taşlarıda oldukça kalın ve insan büyüklüğündedir.

Eyüp'ün toplumsal yapısı

-Nüfus

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden önce nüfusun son derece azaldığı çeşitli kaynaklarda belirtilmiştir(Arıkan,1989,s.40).

Fatih Sultan Mehmet döneminde İstanbul'un nüfusuna ilişkin veriler kısıtlıdır (6). Bazı belgelerde bu döneme ait ev ve dükkan sayıları verilmektedir (Şeyhülislam Zekeriya Efendinin sayımı). Bunların yanında bazı araştırmacılar konuya o dönemin Türk aile yapısı ve yaşam tarzını gözönüne alınan varsayımlarla bazı tahminlerde bulunmuşlardır. Örneğin Türk ailesinin pederşahi aile yapısına sahip olması, erkek çocukların erken yaşta evlendirilip baba evinde kalmaları, kız çocukların baba evini terk etmeleri, bazı zenginlerin evlerinde birden fazla ailelerin ve bunlardan çocuklarının olması, bazı varlıklı ailelerin esir, kölelere sahip olması gibi sosyal verilerin yanısıra; evlerin çoğunlukla moloz taş ve kerpiçten yapılmış ve tek katlı olması, ve bunların çoğunlukta olması gibi fiziksel bilgiler kullanılarak bu tahminler yapılmıştır.

Ekrem Hakkı Ayverdi, ailedeki nüfusu 8, Schneider ise 4-5 olarak almıştır. Yine Schneider'in tahminine göre suriçi ve Galata'da 81620 kişinin yaşadığı buna kışla, bekar odaları, hanlar, medreseliler de katılırsa nüfusun 100.000 civarında olduğu sur dışı da buna eklenirse 120.000 olduğunu tahmin etmektedir (Kuban,1970,s.80-84,Barkan-Ayverdi,1970,s.14). E.Hakkı Ayverdi ise bu rakamı 185.000-195.000 arasında tahmin etmektedir. Eyüp ile ilgili olarak da detaylı bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak burada 10 mahalle bulunduğu bilinmektedir. Burası ile ilgili tahminlerde bulunurken her mahallede 50'şer konut bulunduğu ve her konutta 8 kişinin yaşadığı varsayımı ile 4000 rakamı bulunmuştur (6).

Fatih devri sonlarında burada 8 mahalle kurulmuştur (Abdül Vedud camii mahallesi, Camii Kebir mah., Fethi Çelebi camii mah., Kasım Çavuş mesciddi mah., Mehmed Bey mescidi mah., Otagcı Başı mescidi mah.,Sofular mescidi mah., Ülice veya Ödlice Baba mescidimah.). İskan politikaları çerçevesinde yapılan zorunlu göçler ve zamanla gelişen vakıflar nüfusun hızla artarak yerleşmenin Türkleşmesinde etkili olmuştur.

Tarihçiler II. Beyazıt'ın saltanatının(1481-1512) ortalarında nüfusun 200.000'e yaklaştığını ve bu nüfusun yaklaşık yüzde 10'unun Haliç kıyıları ve özellikle Eyüp ve Balat'a yerleşmiş olduğunu ifade etmektedir(İst. Ans.,s.248).

-Nüfusun özellikleri

Osmanlı devleti, tebaasını inanç ve ırk ayrımı yapmadan eşit tutmuş ve Avrupa'daki sınıf farklılıklarına karşılık bu tür bir bölünmeye gitmemiştir. Nitekim Osmanlı toplumu Avrupa'dan farklı olarak;
-*askeri,*
-*reaya,*
-aslında reayadan olup, sonradan bir takım vergilerden muaf tutulan, askeri ile reaya arasındaki *serbest zümre*,
olarak üç ana grup altında toplanmıştır.

Bu sınıflar Avrupa'dakilerin aksine hukuken birbirinden farklı olmayıp, bulundukları görevler açısından böyle bir ayırıma tabi tutulmuştur. Burada bir sınıftan diğerine geçmek mümkün olmaktadır (Hallaçoğlu,!995,s.92).

Askeri sınıf: Vezir, defterdar vb. devletin üst düzey görevlileriyle, asker, memur, ilmiye sınıfına dahil olanlar ve medrese hocaları gibi devlet hizmeti görenler ve talebelerden oluşmaktaydı. Bunlar ancak devlet hizmetinde bulundukları süre içinde askeri sıfatını taşırlardı, iş hayatına girmeleriyle bu sıfatları kalkar, reaya olurlardı. Bunlar görevleri gereği vergiden muaftılar.

Reaya: Vergi veren şehir, kasaba ve köy ahalisi ile konar göçer tabir edilen göçebe aşiretler bu gruba dahildirler. Bunlar devlet tarafından vergilerden muaf tutularak askerilikle görevlendirildiklerinde, görevleri süresince askeri sıfatı taşırlardı.

Bunlardan şehirliler, ziraatle meşgul olmadıkları ve şehirlerin iktisadi ve sosyal birliğin merkezi olması nedeniyle farklı şekilde vergilendirilmekteydiler. Şehir halkı genellikle ticaret, endüstri vb. işlerle uğraşmakta, esnaf olarak adlandırılmaktaydı. Esnaflar devlete vergi vermişler, buna bağlı olarak da "lonca" adıyla meydana getirdikleri teşkilatlar sayesinde idarede söz sahibi olmuşlardır (Hallaçoğlu,1994,s.94).

Osmanlılarda şehrin oluşması, gelişmesi ve bir takım sosyal tesislerin inşası ile bireyler ilgilenmişlerdir. Şehirlerde kurulan imaretler, ihtiyaç sahibi her inançtan ve milletten kimselerin buralara akın etmesine yol açmıştır. İmaretlerin yanısıra dini eserler (cami, mescid, tekke, türbe,zaviye), medrese, han, hamam, hastahane, çarşı, fırın, boyahane, salhane, su yolları ve kanalizasyon gibi şehrin oluşmasında rol oynayacak tesislerin yapılmasıyla bu akın artmıştır. Ayrıca şehirlerin, bir pazar ve değişim noktası olması da bu konuda etkili olmuştur. Ekonomisi, tarıma ve hayvancılığa dayanan Osmanlı devletinde köy nüfusu şehirlerden fazladır. Osmanlı devletinde köy ve kasaba halkı istedikleri gibi yerlerini terk ederek başka yerlere göçemezlerdi. Bunun için iskan kanunu çıkarılmıştı, ancak isyan, celalilik gibi sosyal olaylar, bu halkın güvenlik nedeniyle şehirlere veya daha büyük yerleşim birimlerine göç etmelerine neden olmuştur. Ancak devlet yürüttüğü iskan politikası çerçevesinde zorunlu göçlerle halkı bir yöreden diğerine taşıyabilmiştir.

Diğer bir üretici sınıf ise köylülerdir, devletin ekonomisi tarıma dayalı olduğu için köylüler devlet için önemliydi. Köylüler devlete ait sayılan topraklar üzerinde tarım yapıyor, buna karşılık da elde ettiği ürünün vergisini veriyordu.

Konar göçerler ise aslında reaya'dan sayılan ancak hayat tarzları bakımından şehirli ve köylülerden ayrılan bir gruptu. Asıl meşguliyetleri hayvancılıktı. Bu nedenle imparatorluğun et, süt, yağ, peynir, deri gibi ihtiyacını karşılamakta ve yerleşik halkla ekonomik bütünlük sağlamaktaydılar.

-*Serbest zümre*: bu grup içerisinde de yayalar, yörükler, canbazlar, derbendciler, suyolcular, kayıkçılar,kaldırımcılar, köprücüler vb. yer alırdı (Hallaçoğlu,1994,s.100).

Müslümanlar için kutsal bir kimliği olan yerleşme, bütün dini önemine rağmen gayrimüslimlerin de oturduğu bir yerleşmeydi; burada Bulgarlar, Ermeniler de yaşamış, özellikle Bulgarlar bahçecilik ve mandıracılık yapmıştı (Belge,1994,s.164).

Mantran, Eyüp mahallesinde tamamen Türkler otururken, gayri müslimlerin mahallenin uzantılarında bulunduğunu belirtmiştir (Mantran,1990,s.39). Çevre köyler, en azından 16. yy'dan itibaren gayrimüslim bir nüfusa sahip bulunuyordu (Yerasimos,1998,s.45). (11) Buradaki gayrimüslim nufusun bir kısmı da Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u iskan ederken Anadolu'dan getirdiği ve suriçinde yerleştirdiği ancak daha sonra Eyüp'e yerleşen bir kısım Hristiyan Ermenilerdir (İst.Ans., s.249). Ancak şunu da eklemek gerekir ki, Eyüp'te dış mahalleler merkeze kıyasla daha az saf olmakla beraber İstanbul bütünü ile karşılaştırıldığında bu karışıklık daha az nettir.

3.4.1.4. Fiziksel mekan özellikleri ve arazi kulanımı

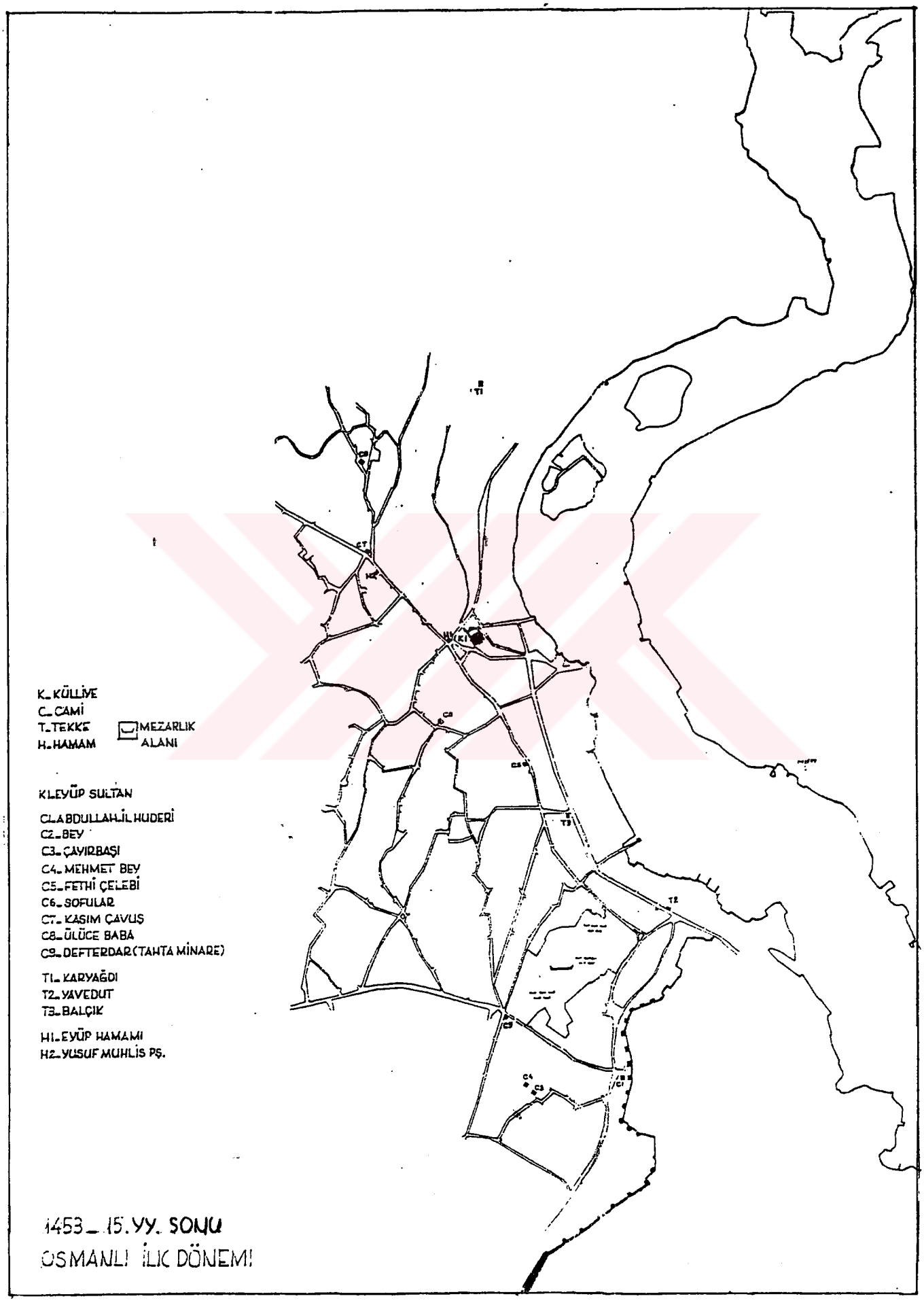
Bizans döneminde sur içinde kalan kent fetihten sonra yürütülen güdümlü imar ve iskan politikaları sonucunda sur dışına taşmıştır. Eyüp'te de İstanbul'un imarında kullanılmış olan, hayır işlerinin gerçekleştirildiği ve vakıf yolu ile sürekliliğin sağlandığı, "imaret sistemi" olarak isimlendirilen, külliyeler kullanılmıştır (13).

Kentsel Dokunun Oluşumu ve Yayılması: Fetihten hemen sonra yapılan Hz. Halid bin Zeyd Ebu Eyyup el Ensari'nin türbesini, külliye (camii-bu kentin ilk selatin camiinin bitiş tarihi 1458'dir-, medrese, kütüphane, imaret, çifte hamam ve çarşı) izlemiştir. Bir vakıf aracılığı ile de yaşaması sağlanan bu külliye, Eyüp yerleşmesinin çekirdeğini oluşturmuştur.(Şekil 3.5)

Bunu burada yapılan yeni cami ve mescidler takip etmiştir. Bu mescidlerin etrafında görülen yapılaşma sürecinin bir sonucu olarak da mahalleler oluşmuştur. Mahallenin çekirdeğini ise bu camiler ve mescidler oluşturmakta ve mahalleler isimlerini bu cami ve mescidlerden almışlardır (Abdül Vedud camii mahallesi,sofular mescidi mahallesi, vb.).

Fatih devri sonlarında bugünkü Eyüp yerleşme alanının eski kent dokusunun yarısına yakın olan en önemli kısmı -arada boşluklar olsa da- iskana açılmıştır. Bundan sonra doku fazla yayılmamıştır (Şekil 3.6).

15. ve 16. yy'da Eyüp kasabası , Haliç boyunca güneye doğru, bugün Haliç ile Eyüp Sultan Bulvarı arasına düşen bölgede genişlemiştir.

ŞEKİL 3.5 Eyüp Yerleşmesi (Fetihten Sonra- Osmanlı İlk Dönemi) (Kara, 1994)

1630'larda Evliya Çelebi, düzlükte bağlı-bahçeli, kat kat hoş manzaralı 1000 kadar evden, bir çok saray ve bostanın varlığından söz etmiştir.

Evliya'ya göre, bu mahallede cadde üzerinde 300 dükkanlı bir çarşıdan başka 250 çanak-çömlekçi dükkanı vardı. Fatih Sultan Mehmet'den sonraki padişahlar da (II. Beyazıt vd.) cami, imaret, su yolu gibi büyük imar hareketlerine devam etmiştir. Kanuni döneminde ise Eyüp ve Haliç kıyıları gelişme göstermiş, ancak yerleşme dokusu fazla yayılmamış, mevcut doku içinde imar hareketleri olmuştur. Bu dönemde Eyüp'e imaret sistemi ile kurulan ve vakıf yolu ile yaşatılan cami, mescid, medrese, sıbyan mektebi, çeşme, sebil, hamam, imaret, türbe yapıları gibi dini, kültürel, sosyal, ticari fonksiyonlar taşıyan yapılar, bunların birkaçının birarada bulunduğu külliye niteliğinde yapı kompleksleri; tekke ve zaviye yapıları inşa edilmiş, sahiller Bahariye kıyıları boyunca saray ve yalılar ile dolmaya başlamıştır. Mesire alanları gibi açık kullanım alanları oluşmuştur(Kuban,S.33).

Yerleşmenin gelişmesi yeni mahalleler kurulması yoluyla olmaktaydı (Kuban,1968,s.63). Her mahalle, genellikle ya bir meydan ya da bir çeşme çevresinde odaklanmış ama en çok bir dinsel merkez etrafında gelişmiştir. Eyüp'te de bu gelişme dinsel bir merkez etrafında görülmektedir. Mahalledeki her ev, bu çok önemli merkeze, organik ve aksiyal olmayan bir doğrultuda oluşan sokaklarla bağlanarak, yerleşimlerin rastgele ve dağınık bir görüntü içerisine girmesine yol açmıştır (Küçükerman,1988,s.32).

Evliya Çelebi, Eyüp mahallesinden bahsederken; bağlı, bahçeli, bakımlı, yüksek olarak nitelediği, adedini ikibin- üçbin gibi sayılar ile saray ve evlerden bahsetmektedir.

Yol Sistemi: Eyüp'te klasik Türk yerlşmelerinde görülen iki tür yolu görmek mümkündür. Bunlardan biri bütün cemaatin ortak malı sayılan iki tarafı açıkyol ve diğeri de yalnız sokak sakinlerinin ortak mülkü sayılan çıkmaz sokaktır (Yerasimos,1996,s.10). Yollarda hiyerarşik olarak gittikçe kamudan özele geçiş vardır. Yollar topoğrafyaya uygun olarak geçtiğinden belirli bir geometriden uzaktır. Yolların düzensizliği kadar darlığı da çeşitli yazarlar tarafından vurgulanmıştır. Kos, yolları tanımlarken, "yer yer son derece daralan, kimi yerde kıvrılan, bazen tepeye doğru tırmanan ve bazen de vadiye doğru inen küçük sokaklar ve daracık çıkmaz sokaklar varolduğunu belirtmiş, "Bu sokaklarda daima değişen bir görüntü, ışık ve

gölgeler oluşur. Yüzeyde oluşan değişik görüntü ve lekeler canlıdır" diye eklemiştir (Kos,1995,s.113) (Ek B.11).

Yerleşme sürecinin düzensizliği, konut gruplarını bağlayan yolların düzensizliğine yol açmış, ancak bu kent dokusu tamamlanabilir bir süreç sonunda, işlevsel nedenlerle ortaya çıktığından, eylemleri en uygun şekilde karşılayabilecek türde de gelişimini sürdürmüştür.

Yüzyıllarca süren gelişmeler sonucunda konutlar bu dağınık yapı içerisinde biraz daha birbirlerine doğru yanaşmış, eski düzensiz arsa sınırlarını izleyen bazı sokaklar ortaya çıkmıştır. Bu zoraki sokaklar boyunca evler, geometriden uzak bir doğrultuda yan yana sıralanmıştır, bu gruplanma sokak boyutlarını ve konut çevresi mekanın oluşumunda ana faktör olarak ortaya çıkmıştır.

Konutlar: Bu yolların oluşturduğu düzensiz ve organik yapı adalarında bulunan konutlar, - genelde tek katlı olmakla beraber- en fazla üç katlı, bahçe içinde ayrık veya merkeze doğru bitişik nizamda, cumbalı, geleneksel ahşap konut yapılarıdır. Konutlar genelde ahşap gibi, dayanıklı olmayan malzemelerden yapılmıştır. Bunun yanısıra cami gibi kutsal yapılarda malzeme olarak taş ve benzeri kalıcı elemanlar kullanılmıştır. Malzeme seçiminde ki bu farklılığın nedeni olarak tahta binaların çabuk ve kolay yapılışlarının, (Ergin,1938,s.24) halkın dini inançları ve deprem(Ayverdi,1985,s.117) gösterilebilir(12). Bu dünyanın geçici olduğu, insanların fani olduğu düşüncesiyle konutlarda zamana karşı dayanıklı olmayan bir malzemeden yapılmıştır. Hatta yörede iki tane ahşap saray da Sinan tarafından yapılmıştı.

Organik kent dokusu içinde konutlar, merkezde daha yoğun, merkezden uzaklaştıkça seyrelerek yer alıyordu. Yerleşmenin merkezine doğru yoğunluk artmakta ve konutlar arasındaki mesafe azalmakta, bahçeler küçülmektedir. Yerleşmenin konut dokusu önceden parselasyon yapılmadan yerleşen konutlardan oluşmaktadır.

Tanzimat öncesinde İstanbul'a gelen gezginlerden Jane Pardol'un anılarında, yalı ve evlerin renk düzenleri şöyle tanımlanmaktadır:

-Türk yapıları; parlak renklerdedir,

-Ermeni ve Rum yapıları; donuk kırmızı, kurşuni renklerdedir,

-Yahudi evleri;kara renktedir,
-zengin reaya veya devlet memurlarına ait büyük konutlar, iki ayrı ev gibi görünmesi için iki ayrı renge boyanarak, alt sınıfların incinmesi engellenmiştir (Nayır).

Sayfiyeler ve Sahilsaraylar: Yerleşmenin sahip olduğu "dini merkez" ve "sayfiye" kimliği, özellikle 15. yüzyıldan sonra ve Kanuni Sultan Süleyman döneminden başlayarak, buraya sultanları, devlet ricalini, kentin ileri gelenleri ve zengin halk kesiminide çekmiştir. Bunların sahilsarayları, yalıları ve köşkleri de Haliç kıyıları-Eyüp, Bahariye sahillerinde olmuştur. Eyüp kıyılarında inşa edilen saraylar, genelde ahşap ve devrinin mimari özelliklerini yansıtan yapılar olmuştur.

Şekil 3.7.Eyüp Sahillerinde görülen Yalılar (Parlar,1997)

Osmanlı kentleri doku oluşumunda, sınıfsal farklılaşmalar ve etnik kökenler belirgin olmamış, kentsel çevreyi meydana getiren konut biçimlenme ilkeleri ve konut boyutlarının ekonomik güce bağlı olarak büyümesi planlamada büyük boyutlara varmamış, parçalı bir yerleşim ve yatay çizgilerin vurgulanması ile, saraylar ve büyük konaklar dahil klasik osmanlı kentlerinin doku karakteristikleri üzerinde belirgin zıtlıklar yaratmamıştır(Kuban, 1982,s.7).

Sur içindeki semtleri bir çok defa yokeden yangınlarların sıçrayamadığı Eyüp'te, zamanla yoğun bir yerleşim ortaya çıkmış, özellikle Haliç kıyıları oldukça erken bir

tarihte sayfiye niteliği kazanmıştı. Padişahların sık sık ziyaret ettikleri Bahariye sahilsaraylarının yanı sıra devlet ricali de Eyüp sahillerinde sahilhaneler ve yalılar inşe ettirmişlerdi. Sayfiye geleneğinin başlamasına , 16. yy'dan itibaren bu kutsal semtte öncelikle hayır binaları yaptıran hanedanın kadın üyeleri öncülük etmişlerdi.(İslam Ans.,s.3).

Ticaret: Eyüp yerleşmesinde de diğer Osmanlı yerleşmelerinde olduğu gibi mekanda konut ve ticaret fonksiyonu ayrımı olmuştur. Ticaret; Eyüp Sultan camii çevresindeki çarşıda yoğunlaşmıştı. Evliya Çelebi bu ticareti alanlarını büyüklüğü hakkında "300 dükkanlı bir çarşıdan başka, 250 çanak, çömlekçi bulunduğunu" ifade etmiştir.

Eyüp'te yürütülen ticaret faaliyeti yörenin üstlendiği dini merkez rolüylede bağlantılı olarak her zaman canlıydı. Yörede bulunan mandıra, bağ-bahçe ve hayvan çiftliklerinin ürünleri buralarda satılırdı. Ayrıca burada üretilen çanak çömlek, oyuncak ve eldivenlerde yine buradaki çarşıda satılmaktadır. Burada Evliya Çelebinin verdiği rakama göre 40 kadar çömlek atölyeside bulunmaktaydı. O dönemin şartlarında üretilen oyuncaklarda tüm yurda hitap ediyordu, bu nedenlede oldukça gelişmiştir.

Eğitim: Yerleşmenin kuruluşunda olduğu kadar gelişiminde de önemli rol oynayan vakıflar, toplumsal bazı kurumların inşa işini de üstlenmiş, bu kapsamda eğitim hizmeti de vermişlerdir. Eyüp'ün bir özelliğide eğitim konusundaki ünüdür. Burada yer alan tekke ve zaviyeler de eğitim kurumlarının bir parçası olarak kabul edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, bir sur dışı yerleşmesi olan Eyüp, devlet eliyle kurulan ve eğitim veren medreselere nazaran halk eğitimi veren tekkeler açısından oldukça zengin bir semt olmasının, Eyüp'ün bir surdışı yerleşmesi olmasının etkisi büyüktür.

Yerleşmelerin canlanması ve yerleşmenin oluşmasında nüve olan ve geniş alan isteyen tekkeler surdışında yerleşmek için daha uygun yerler bulmuştur. Sur içinde medrese sayısı tekke sayısından çok olmakla beraber sur dışında bunun tam tersidir, tekke sayısı medrese sayısından çoktur. Haskan'ın bildirdiğine göre çeşitli zamanlarda burada 22 tekke, 11 medrese, 30 mektep ve 10 kütüphane bulunmaktadır (Haskan,1996,s.7). Bu tür eğitim kurumlarının yanısıra Eyüp'te kütüphaneler de bulunmaktadır. Burada bulunan ilk kütüphaneyi Fatih Sultan Mehmet yaptırmış ve buraya 1000 kadar kitap bağışlamıştır. (Eyüp'te bulunan 7

kütüphanede toplam3529 yazma ve 1565 basma kitap olarak toplam 5094 kitap bulunuyordu.)

Haliç sur dışı yerleşmeleri genelde büyük ebatta yapılanmalara yer vermeyen fiziksel bir doku ve özellik taşımaktadır. Bir sur dışı Haliç kıyı yerleşmesi olan Eyüp'ün yerleşme dokusunun fiziksel karakteri de kıyıdan gerilere doğru genelde anıt binalara yer vermeyen, birbiri ile uyumlu yapılardan oluşan bir doku göstermekteydi ve aynı özellik sokak dokusuna da hakimdi. Dolayısıyla Eyüp, Türk İslam kenti yol dokusunun belirgin bir özelliği olan herhangi bir meydan gelişmesi göstermektedir (Kuban,1982,s.182).

İskeleler: Haliç iskele binaları, Haliç'in fiziksel yapısından kaynaklanan ve Haliç'e vapurların yanaşabileceği boyutta olan bu yapılar, Boğaz'daki vapurların yanaştığı iskele yapılarından daha küçük, gerisindeki yerleşme dokusuyla uyumlu yapılardı (Ek B.14). Buharlı şehir vapurlarından önce İstanbul'da bulunan iki büyük iskeleden biri Eyüp Sultan iskelesi idi. Haliç vapurlarından önce İstanbul ile bağlantı sağlamada önemli bir yere sahip olan kayık iskelesi Haliç'te bulunan en büyük iskeleydi.

Bu kayıkçılardan başka Haliç'in karşı yakasına geçmek için yapılan ilk köprü Fatih Sultan Mehmet'in fetih sırasında yaptırdığı fıçı köprüydü. Bu köprünün varlığını fetih sırasında İstanbul'da bulunan bir seyyahın yapmış olduğu bir gravürden öğrenmekle beraber (Eyice,1988) varlığını ne kadar sürdürdüğü bilinmemektedir.

Dini Yapılar ve Mezarlıklar: Osmanlı Devletinde bir dini merkez olan Eyüp'te tarihin çeşitli dönemlerinde 58 camii, 13 namazgah, 2 imaret bulunduğu Haskan tarafından kaydediliyor (Haskan,1996,s.7). Kutsal kabul edilen bir merkez olarak bir çekim merkezi olan yerleşmede bulunan mezarlıklarda da meşhurdur. 114 türbenin bulunduğu yerleşme Bizans döneminde de "nekropol" olma özelliği taşıyordu. Eyüp'te oluşan en eski islam mezarları ise, İstanbul fethetmek üzere buraya gelen sahabelere ait mezarlardır. (İstanbul'da bulunan sahabe mezarlarının sayısı 26 iken sadece Eyüp'te 7 tane vardır). Bu mezarlar, burada Osmanlı döneminde oluşacak İslam mezarlıklarının çekirdeğini oluşturmuş ve Eyüp'te zaman içerisinde iki mezarlık daha kurulmuştur. Buradaki türbelerden en önemlisi Eyüp Sultan'ın türbesidir. Fatih Sultan Mehmet'den sonra gelen padişahlar ve devrin ileri gelenleri buraya özel bir önem vermişler ve kendileride onun çevresine gömülmek

istemişlerdir (Kara,1994,s.214). Böylece burada yoğun bir türbe, hazire ve mezarlık alanı görülmüştür. Bu mezarlıklarda bulunan selvi ve diğer ağaçlar yerleşmenin silüetinde etkili olmuştur.

Yeşil doku: Osmanlı kentlerinin her zaman karakteristik bir özelliği olmuş ancak sokak akslarında ve özel alanlarda değil, konutlarla yakın ilişki içerisinde konutların gruplandığı arazilerde, iç bahçe, avlu yerleşimlerinde kuvvetlice görülen bir eleman olmuş, kentsel dokunun, silüetin sağlanmasında görsel etkiler yaratmıştı (Kılıçarslan,1981,s.125).

Bizans döneminden beri yeşili bol olan (Cosmidion "yeşil" anlamına gelmektedir) bu yerleşmede mesire alanlarıda bulunmaktaydı. Evliya Çelebi burada bulunan mesirelerin sayısını 9 olarak vermektedir. Bu mesireler İstanbul halkının günübirlik dinlenmek üzere gelmeyi tercih ettikleri yerlerdi. Bu mesireler içinde bir tanesi "fulya tarlası" olarak bilinen yerde çiçek yetiştirilir ve burada yetiştirilen çiçekler oyuncakçılar çarşısında kurulan çiçek pazarında satılırdı. Burada ender yetişen çiçeklerin yanısıra 18. yüzyılda lale devriyle beraber Hollanda'dan soğan getirilmiş ve lale yetiştirilmiştir (İst.Ans.,s.250).

Osmanlı mahallesinde fakir ve zengin aynı yerdedir. Mahalleler kentin bir dilimi olarak temelde birbirine benzer dokuya sahiptir. Ortada cami,okul ve hamam vardır. Semtlerde sınıfsal bir nitelikler görülmez (Ortaylı,1987,s.223). Toplumsal farklılaşma gelir grubuna göre değil etnik ve dinsel ayrıma göre olurdu.

4.2.1.2. Batıdan etkilenme dönemi (18-19. yüzyıllar)

Tanzimat dönemi ile kuvvetlenen ve 20.yy başlarına dek süren bu "batıya doğru" değişimin ilk izleri, 18.yy başlarında görülmeye başlamıştır. Askeri ve siyasi alanda başlayan ve İmparatorluğun gücünün ve ihtişamının yeniden kazandırılması amacı ile ortaya çıkan "Batılılaşma Hareketleri", batılı düşüncenin ve formların her türlü düşünceden ve biçimden daha güzel ve mükemmel bir ifade aracı olduğunun kabullenilmesi, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik sebepler, toplumsal yapının dağınıklığı ve dönemin diğer etkileri ile birleşerek büyük etkiler yapmış ve uzun bir

geçmişe, köklü geleneğe sahip olan Osmanlı'da geleneksel yapının bozulmasına, kendi karakterinden uzak, yabancı ve farklı bir oluşumlar zinciri ile kimlik değişimine yol açmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu bu dönemde Fransa ile ilişkilerini güçlendirmeye başlamıştır. 17.yüzyılda 14. Louis'e karşı kurulan Avrupa Koalisyonu, onu, Viyana önünde yenilgiye uğrayan Osmanlılar ile siyasal ilişki kurmaya itmiştir. Osmanlı'nın da çağdaş varolma çabası, bu ülke ile ekonomik çıkarlara dayalı diplomatik ilişkiler kurulmasına önayak olur (Arel, 1975,s.9). Artan ilişkiler ile birlikte Fransız yaşam ve düşünce tarzı yaşamı etkilemeye başlar.

Osmanlı İmparatorluğu kurtuluşu bu yüzyılda batılılaşmada aramış, Avrupai idari ve diplomatik sistemini şartsız kabul eden ilk Hristiyan olmayan ülke olmuş, bunun yanında Batı yaşam tarzına ait öğeleri, kabullenen ilk adımları atmıştır (Soygeniş,1995).

Batılılaşma, İmparatorluğun başkenti olması nedeniyle öncelikle İstanbul'da kendini göstermiş ve bu etki özellikle 19.yüzyılda kentsel mekanlarda işlevsel alan dağılımı, boyut büyümesi, plan ve süslemelerde görülen farklılıklar şeklinde fiziksel çevreye yansımıştır .

19. yüzyıl II. Mahmud ile başlayan geleneksel yapıda köklü değişiklikler meydana getiren bir dönemdir. Batılı anlamda kurumsal yapıda getirilen değişiklikler;

-sanayileşmede atılan ilk adımlarla birlikte yeni teknolojinin ithali,
-yine sanayileşmenin getirdiği göç beraberinde gelen nüfus, şehirleşme
-şehirlerin planlanabileceği anlayışının yerleşmesi ile birlikte yapılan çalışmalar,
-sosyal yapıda ve kentin fiziksel dokusunda büyük değişimler dönemi başlatmıştır.

1839'da ilan edilen Tanzimat'la birlikte Batı düşünce sisteminin her alanda aktarılmaya başlanması ile giderek kent dokusunu da etkileyecek olan daha etkili sosyal değişimler başlamıştır. Ancak Tanzimat aracılığıyla yürütülen batılılaşma, devlet otoritesini sağlamlaştırmanın, merkezi devlet otoritesini yeniden kurmanın bir yolu olarak görülmüştür.

18.yüzyıl ve 19. Yüzyıl başlarında sarsılmış bulunan merkezi devlet otoritesi, II. Mahmut döneminde, özellikle Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra belirgin bir şekilde yeniden kurulmuştur.

3.4.2.1. Yönetimsel Yönlendiriciler

Yönetimsel yapıyı oluşturan kurumlar İmparatorluğun ilk döneminde bireyler ve devlet olarak ikiye ayrılıyor ve yaşamda söz sahibi oluyorlardı. Bunlardan biri olan bireylerin "vakıf" yoluyla gerçekleştirdikleri hizmetler 1836'da kurulan "Evkaf Nezareti" nin kurulmasıyla devlete bağlanmıştır.

Vakıfların kuruluş amacı "hayır işlemek" olmakla beraber, zamanla malını müsadereden kurtarmak ve çocuklarına bir gelecek bırakmak gibi maksadını açan amaçlarla da kullanıldığı ifade edilmektedir (Ergin, 1936,s.58). Netayic-ül Vukuat'ta belirtildiğine göre 19.yüzyıl başlarında İstanbul tamamen denecek derecede vakfa dönüşmüştü (M.Nuri,1980,s.285).

Vakıflar 20.yüzyılın başlarına kadar bir "hükmi şahsiyet" olarak kabul edilmemişler ve belli bir kontrol altına alınmamışlar bu da vakıfların istismar edilmesine imkan sağlamış ve vakıfları mütevellilerinin malı haline gelmesine yol açmıştır. Çoğu saray erkanından olan bu mütevelliler bunları mahkeme kararıyla kullanmışlar yemişler ve vakıfların fonksiyonunu kaybetmesine yol açmışlardır(Ergin,1936).

İmparatorluğun son zamanlarında, Tanzimata doğru, ticaretin azalması, ve uzun süren savaşlar sonucunda fakir düşen halk bir de savaş korkusuyla yeni imaretler ve vakıflar kuramamışlardır. Mevcut olanların bir kısmı da gelirleriyle faaliyetlerini sürdürdükleri toprak, çarşı vb. mülkleri savaşlarda kaybedilen topraklarda kalmış veya idaresizlik ve bakımsızlık nedeniyle kendilerinden beklenen toplumsal hizmetleri yerine getirememişlerdir. Bu durum karşısında hükümet o zamana kadar farklı farklı düzenlemelerle vakıflar tarafından görülen hizmetleri üzerine almıştır ve Evkaf Nezareti (Vakıflar bakanlığı) kurulmuştur. 1856 tarihinde kurulan belediye teşkilatı ile aynı kulvarda faaliyet gösteren bu kurum 1908 senesine kadar faaliyetine devam etmiştir.

Kentin imar faaliyeti hakkında söz sahibi bulunan bir diğer güç olarak devlet karşımıza çıkmaktaydı. Osmanlı Devletinin siyasal egemenliği ve kuvveti 18.yüzyıl başlarında azalmaya başlamıştı. Batılılaşma denilen bir sürecin içine girilmişti. Bu süreçte endüstrileşmeye başlamış olan Batı ülkelerini izlemeye, çeşitli alanlarda onlara yetişmek için deneyimlerinden yararlanmaya yönelinmişti. İlk başta Askerlik alanında olan bu çalışmalar kısa zamanda başka alanlara da yayılmıştır. Bunun sonuçlarından biri Osmanlı İmparatorluğunun Batılı devletlerin ekonomik ve politik etkisi altına girmesi, onların arasındaki çekişmelerden etkilenmesi olmuştur. Batı ve islam dünyası arasında bulunan teknoloji farkının artması ortaçağ İslam dünyasının kapalı ekonomik sisteminin Batı ticari emperyalizminin etkisi altına girmesine neden olmuştur (Bosworth,1977). Bu devletler çeşitli gerekçelerle İmparatorluğun içişlerine karışmaya başlamışlar, Osmanlı toplum yapısını kendi istekleri doğrultusunda değiştirmeye çalışmışlardır. Kent düzenlemeleri de doğal olarak bundan etkilenmişlerdir.

Türkler daha önce de başka ülkelerden pek çok şey almışlar, bunları kendilerine uyarlayarak kullanmışlardır. Batılılaşma sürecinin başında Avrupa'dan da bazı özellikler alınmıştır ancak bunlar bir özümseme sürecinin sonunda, hiçbir zaman körü körüne bir taklit olmadan, kendisine has bazı motifleri de kullanarak değerlendirmiştir(Tüzün,1997). Dışarıdan alınan veriler içeride bir temele oturma olanağı bulamazsa, benimsenmeleri, iyi sonuç veren uygulamalara dönüşme güç olmaktadır. (Kent düzenlemesi alanında yaşanan karmaşanın bir nedeni de budur.)

Kent düzenlemesi konusunda bu dönem bir dönüm noktası olmuştur. Bunun nedeni daha önce tanınmamış bir olgu olan "planlama" yani önceden tasarlayarak uygulama ile tanışılmasıdır.

Osmanlı İmparatorluğunda kentlerdeki yapıların tasarımına yönelik ilk yasal düzenlemelerden biri 1849 tarihli "Ebniye Nizamnamesi"dir.

İlk yerel örgütlenme girişimlerini 1839'da çıkarılan Tanzimat fermanından sonra hükümetin Tanzimata kadar devam eden "kadılık" teşkilatı yerine merkezi yönetim sistemini kabul etmesi oluşturur. Bu sistem içerisinde illere "valiler", ve kazalara da "kaymakamlar" gönderilmiş, böylece kadıların yönetimsel sorumluluğu kaymakamlara devredilmiştir. Adalet teşkilatının kurulmasından sonra kadıların adli sorumlulukları da alınmış ve belediye teşkilatı kurulduktan sonrada belediye

görevleri ile ilgili sorumlulukları "şehremini"lere verilmiştir(Ergin,1936,s.83) (14). Kadıların, yalnızca nikah, boşanma, vasiyet, miras gibi aile hukukunu ilgilendiren sorumlulukları kalmıştı. Cumhuriyet devrinde ise bu yetkiler de alınıp adliyeye verilmiş ve böylece İslam dünyasında 1350 yıllık kadılık teşkilatı ortadan kalkmıştır (Ergin,1936,s.84).

1829'da mahalleleri yöneten imam yerine, halkın seçtiği "muhtar" ve "ihtiyar heyeti" getirilerek bireysel sistemden toplumsal yönetim sistemine geçilmiş bulunuyordu (Ergin,1936).

1855'te İstanbul Şehremaneti ile ona bağlı bir Şehir meclisi kurulmuş, 1856'de de kentin düzeninden sorumlu bir çalışma birimi olan "İntizam-ı Şehir Komisyonu" kurulmuş olduğunu belirtmiştik (15). Bu komisyon daha çok yol düzenlemeleri üzerinde durmuştur (şehrin ana güzergahları,sokak döşeme biçimleri, yol aydınlatmaları vb.). Ancak yolların genişletilmesi, yaya kaldırımlarını yapılması maliyetli çalışmalardı. Bunlar gibi maliyetli çalışmalar için gereken bütçeyi sağlamak için vergi toplamak amacıyla "Nizamname-i Umumi" hazırlanmıştır. 1857'de yürülüğe giren bu nizamname ile İstanbul 14 belediye dairesine ayrılmıştır (16).

Eyüp'te bu dairelerden biri olmakla beraber kurulamamıştır. Bu dairelerden sadece Beyoğlu'nda olan altıncı daire kurulabilmiştir, ancak bu da masraflı görülerek diğerleri kurulamamıştır. Bu sistemin de başarılı olmaması üzerine 1868'de "Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi" ile şehremaneti güçlendirilme yoluna gidilmiştir. Ancak bu nizamnamede tam olarak uygulanamamıştır. Tanzimattan önce de Osmanlı kent alanına müdahele etmeyi denemiştir. Yüzyıllar boyunca aynı türde bir çok nizamnamenin çıkarılması, devletin bu konudaki başarısızlığını ortaya koymaktadır (Dumont-Georgion,1996,s.viii).

Tanzimatın sözlük anlamı "düzen verme"dir. Bu kapsamda kente düzen vermede gündeme gelmiştir.(Bu amaçla kentte Hausmann vari bir yaklaşımla özellikle sokakları genişletme sıralama gibi yaklaşımlarda bulunulmuştur) Ama devletin kent alanına müdahelesi için bir takım kurumsal düzenlemelere, değişimlere gerek duyulmaktaydı. Bu ihtiyacın bir sonucu olarak 1850'lerde İstanbul'daki belediye örgütlenmesi kurulmuştur (17).

Arazi mülkiyeti için gereken düzenleme 1858 'de çıkarılan "Arazi Kanunnamesi" ile sağlanmıştır. Bununla inşaaat malzemelerine, yollara, sokakları genişletmeye ve bunlar için kamulaştırmalara olanak sağlayacak (miri toprakların mülk toprağına dönüşmesini kolaylaştırma ve bunun yanında tapu kavramını getirerek mülkiyet kayıtlarını sistemleştirme (Tekeli,1996,s23)) yasal düzenlemeler kabul edimiştir. Ancak bu düzenleme kentin aldığı göçle birleşince kentte spekülatif faaliyetler ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Mekan bakımından eşitsiz bir uygulamayla yürütülen şehircilik, kentin toplumsal açıdan daha fazla farklılaşmasına ve bir anlamda yerinde sayan eski İstanbul ile bir gelişim içine giren modern kent arasındaki ayırımın derinleşmesine yol açmıştır (Tekeli,1996).

Kente düzen verilmesi için doğal felaketlerden de faydalanılmış, bölgede-Haliç kıyılarında- sık sık çıkan büyük yangınlar sonrasında çeşitli yasal düzenlemeler yapılmıştır.

Klasik İslami kentin, iktidar ile cemaat arasında kentsel mekana egemen olmak için süren bir çatışmanın sahnesi olduğunu ve bu sonu belirsiz kavgayı Tanzimatla birlikte iktidarın kazandığı ve kendi kent düzeni ile kent yönetim biçimi anlayışını dayattığını savunulmuştur (Yerasimos, 1996,s.11).

Tanzimatın ilanı ile varılmak istenen hedef, devlet ve oradan hareketle toplumu modernleştirmekti ve bunun içinde Batı tekniğinden ve giderek kültüründen faydalanılmaktı. Bu hedefin kent alanına yansıması, batılı anlamda bir kentti. Kent modernleşmesine kuşkusuz sağlıklı işleyiş, ve aynı zamanda estetik adına başvuruldu.

Tanzimatla birlikte kent alanına bir düzen verilmeye başlanması, aynı zamanda bir genel düzen verme çabasıydı ve sonuçları hemen görüldü. İmparatorluğun son yüzyılında başkentte neredeyse hiç ayaklanma görülmedi (18).

3.4.2.2.Ekonomik yönlendiriciler

İstanbul'un fethinden sonra yerleşmede görülen fonksiyonlar, batıdan etkilenme süreci ve batıda görülen endüstrileşme hareketinden sonra bazı değişimlere uğramıştır. 18.yy'ın ilk çeyreğinde Haliç ve Eyüp en parlak dönemlerini yaşamışlardır. Ticari açıdan İstanbul'un çok canlı bir bölgesi olmasıyla birlikte 18.yy ortalarında Eyüp ve civarı parasal ekonomi ile tamamen bütünleşmiştir. İşkolları çeşitlenmiş ve ihtisaslaşmıştır (Cezar,1998,s.30). Bu işkollarını belirli gruplar altında inceleyecek olursak;

A-TARIM, HAYVANCILIK VE MADENCİLİK

Hayvancılık: Yerleşmenin çevresinde yürütülen hayvancılık faaliyetleri devam etmiştir. Bununla birlikte merkezde özellikle kurban bayramından önce Eyüp türbesine kurbanlık getirildiği, ve bunun dışında da civardaki mezarlıklarda yakınları bulunanların, fakirlere dağıtılmak üzere kurbanlık göderdiği bilinmektedir. Hatta bu nedenle Eyüp halkına "Kurbancı" denildiği söylenmektedir (İncicyan,1976,s.93).

Tarım: Eyüp ve civarında padişahlara ayrılmış tarım alanları bulunmaktaydı. 18.yy şeriye sicillerinden burada zengin köylülerin yaşadığı anlaşılmaktadır (İslam Ans.,s.3). Bunlar dışında Bulgar ve Ermeni bahçıvanların çalıştıkları bostan ve bahçeler görülmekteydi. Eyüp'te Gümüşsuyu'nun bulunduğu vadi etrafındaki tepelerin tarlalar halinde çiçek bahçeleri olduğunu, buralarda gül, sümbül, lale, zerrin, fulya yetiştirildiğini, cuma günleri büyük bir çiçek pazarı, "gül pazarı" kurulduğunu ve bu çiçek bahçelerinin tümünün "Fulya tarlası"olarak anılan bir mesire yeri olduğunu R.E.Koçu nakletmiştir (R.E.K.,1960).

Madencilik: Burada yürütülen balçık çıkarma işlemi devam etmiştir. Buradaki balçık çömlekçilikte kullanılmaktaydı.

B-ÜRETİM/SANAYİ

Eyüp'te bulunan çömlek imalathaneleri bu dönemde de görülmektedir. Oyuncakçılarda hizmet vermeye devam etmekle birlikte özellikle 19.yy'da sayılarında azalma görülmektedir.

18.yy'ın ilk çeyreğinde Eyüp ve Haliç en parlak devrini yaşamıştır, ayrıca sanayileşmeninde ilk adımları bu dönemde atılmıştır (İslam Ans.).

Sultan II.Mahmut döneminden itibaren Batı etkisi ile surlar içindeki ve Haliç'teki sarayların itibarı azalmış, Boğaziçi'nde sahilsarayları inşa edilmeye başlanmıştır. Su ile yakın ilişki arayan sanayi kuruluşlarının yerleşeceği yerler olarak ilk etapta buraları gözden çıkarılmıştır.

Haliç'in İstanbul limanının doğal bir uzantısı olmasının oluşturduğu etkinin yanında, Fatih Sultan Mehmet'in Kasımpaşa'da Haliç Kıyısında kurduğu ilk tersane tesisleri, daha sonra bu kıyılarda sanayi kullanımlarının yerleşmesinde çekirdek oluşturmuştur ve ilk sanayi tesisleride, 19.yy'da, mevcut tersane tesislerinin gelişmesine bağlı olarak daha ziyade askeri ihtiyaçları karşılamak üzere kurulan fabrika olmuştur (Kuban,1970,s.35).

Eyüp Bahariye sahillerindeki bakımsız kalan sultan saraylarının ve yalıların padişah eliyle yıktırılarak yerine fabrikaların getirilmesi ile Eyüp'te sanayi yerleşmeye başlamıştır. İlk kurulan fabrikada , Bahariye kıyılarında bazı miri saraylar yıktırılarak yerine askeri ihtiyaçlara cevap vermek üzere 1828'de kurulan Riştehane kışlası ve iplikhane (Riştehane) Karhanesi denilen halat fabrikasıdır (Ek B 15).

Haliç sahillerinde başlayan sanayiyi diğerleri takip etmiştir. Bu arada daha sonra gelişerek büyük bir tekstil fabrikası haline gelen ve 1985'lerdeki yıkımlarına kadar yaşayan Sümerbank Defterdar Yünlü Sanayi Müessesesi de, Feshane Fabrikası olarak kurulmuştur. Askerin fes giymesi resmileştikten sonra ilk defa fes imali için 1835'de İstanbul'da Kadırga'da bir konakta kurulan imalathane, 1796'da Eyüp, Defterdar'da yaptırılan Hatice Sultan sahilsarayının bir bölümüne nakledilmiştir. Bu imalathane zamanla burada bir dokuma fabrikası olarak gelişmiştir. 1866'da geçirdiği bir yangın ile yokolduktan sonra 1868'de yeniden yapılmışsa da saray ortadan kalkmıştır.

Sadabad kasırlarının ilerisinde Haliçi besleyen derelerden biri üzerinde bir kağıt fabrikası kurulmuştur, bu fabrika dereye de adını vermiştir (Erses,1998).

Haliç'in taşımacılık için elverişli olan ve besleyen dereleri dolayısıyla imalat sanayii için olan çekiciliği sonucu, sahil saraylar bu yüzyılda yerlerini imalathane ve depolara terketmeye başladılar. Söz gelimi 1828`de işletmeye açılan İplikhane Fabrikası için Hatice Sultan, Hanım Sultan ve Hançerli Sultan sahil sarayları yıktırılır. Ancak 1871`de fabrika islevini kaybeder ve kışlaya çevrilir.

C-HİZMET

Bu dönemde Osmanlı maliyesi bozulmuştur. Bunu düzenlemek için bir "Islahat komisyonu" kurulmuştur. 1865'de de ilk bütçe hazırlanmıştır (Tüzün,1997,s.68).

19.yy, Avrupa ülkelerinde, 18.yy`da başlayan Endüstri devriminin ve ekonomik patlamanın gitgide yükseldiği bir yüzyıl karakteri taşımaktayken, Osmanlı Devletinde düzgün bir ekonomik altyapının ve kalkınmanın hamlelerinin olmayışı yüzünden batıya bağımlılığın devamı niteliğinde bir karakter taşımıştır. Ekonomisinin büyük bir bölümünü basit teknolojilerin ve el sanatlarının oluşturduğu, diğer alanlarda yeterli yatırım imkanı ve teknolojisinin bulunmadığı bu dönemde Osmanlı Devleti, batının ekonomik sömürge edinme anlayışının uygulama noktası olmuştur.

Bu dönemde Fransız tüccarlar Osmanlı gümrüğüne %3 öderken, Osmanlı tüccarları daha yüksek bir tutar ödemek zorunda kalmışlardır (Kapütülasyonlar). Bu durumda Osmanlı ileri gelenleri yabancı tüketim mallarına dönmüşlerdir.

Yüzyılın sonlarında Avrupa'da "seri üretim" fikri, üretime katılanları da kapsayan bir düşünce tarzını oluşturur. Bu üretimde sadece ihtiyaca cevap veren yalın, kısıtlı, standardize ve seri üretim amaçlanır. Bu yüzden el işçiliğiyle yapılan Eyüp oyuncakları tarihe karışmaya başlar (Pekin,1992). Evliya Çelebinin bahsettiği 100 oyuncakçı dükkanı sayısı 19.yy başında yirmibeş-otuza düşmüştür.

Sarraf Hovannesyan, Karadeniz ve Akdenizden gelen buğdayın İstanbul'un çeşitli semtlerinin yanısıra burada ki değirmenlerde işlendiğini belirtir (Hovhannesyan,1997).

Eyüp halkının büyük kısmı İstanbul'a kayıkla gidip gelmekteydiler. Bu yüzden Eyüp'teki kayık iskelesi Haliç boyunun en büyük iskelelerinden biri durumundaydı.

1801 yılında tanzim edilmiş kayıkçı esnafı sicil ve kefalet defterindeki kayda göre bu iskeleye kayıtlı 93 kayık ve 97 kayıkçı vardır. Bu kayıkçıların 82'si müslüman, 15'i gayrimüslim, Ermenidir (R.E.K.,s.5458).

Eyüp'te bulunan kahvehanelerde ünlüdür. 1814 tarihli bir bostancıbaşı defterinde kıyıda Ayvansaray ve Eyüp iskelesi arasında iki kahvehane olduğunu belirtirken Eyüp iskelesi ile Bahariye kasrı arasında yedi tane kahvehane sıralanmaktadır (Koçu,1958,s.59).

Batının iki yüzyıl önce icat ettiği matbaa, Osmanlı toplumuna adapte edilmeye çalışılmış ve 1729, 1731 ve 1732 yıllarında askerlik, fen ve coğrafya konularında üç kitap basılmıştır.

3.4.2.3. Sosyal ve kültürel yönlendiriciler

İstanbul'u yakın çevresindeki Anadolu kentlerinden bile farklı yapan kentin sosyo-kültürel yapısıdır. Kısmen tipik İslam kentinin "mahalle" yapılanışı izleri taşıdığı halde, kent bütününde İslam mahallesindeki sosyal yapılaşmayı yansıtmaz. İstanbul İslam dininin toleransı sayesinde kent içindeki diğer din gruplarını korumuş, bu grupların kendilerini yönetmelerine izin vermiş bir dünya kenti olarak değerlendirilmektedir (Kostof,1985).

Bu dönem özellikleri itibariyle iki bölümde incelenebilir.
1-Batılılaşmanın izlerinin görüldüğü ancak henüz batı normlarının direkt olarak alınmadığı, Eyüp'te refahın hüküm sürdüğü "Lale devri",
2-Batılılaşmanın ve özellikle sanayileşmenin görüldüğü, toplumsal yapı ve buna bağlı fiziksel yapıda büyük değişimler dönemi

Birinci bölüm, lale devrini de kapsayan 18. yy olarak ele alındığında, Eyüp bu dönemde İstanbul'un tüketim ve eğlence bölgelerinden biriydi. Eyüp sadece dini karaktere sahip bir semt değil, aynı zamanda İstanbul'un renkli hayat süren bir semtiydi. Bahariye önündeki adacıklarda zaman zaman piknik yapıldığı, eğlence düzenlendiği bilinmektedir (Kuran,1994,s.126).

İstanbul'da Batı etkisi ile yerleşme dokusu açısından Eyüp en fazla etkilenen bölge olmuştur. 18.yy başlarında Kağıthane deresi kıyıları Osmanlı padişahlarının, üst kademe yetkililerin, halk kesiminin çok önem verdiği yerlerden biridir ve bu bölge, III. Ahmet ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşanın vezirliği sırasında, saraylar, köşkler, kasırlarla donanmıştır. Burada yaşanan lüks ve sefahat alemlerinin Patrona Halil'in kanlı isyanları ile bittiği, altmışa yakın köşkün yağmalandığı, bu olaylardan sonra Eyüp kesitinin daha da önem kazandığı bilinmektedir. III. Selim ile birlikte buraları yeniden ihya edilmiştir. Lale Devri'ni içine alan tarihlerde çeşmeler, sebiller, saray yapıları, külliyeler, tekkeler yönünden yapılar en çok Eyüp'te kendini göstermiştir. Fetihten itibaren devamlı her yönüyle genişleyen Eyüp, sultanların, devlet adamlarının, ulema sınıfının, sanatçıların ve zengin halk kesiminin rağbet ettikleri bir semt olmuştur (Parlar,1997,s.24) (Ek B.16).

LALE DEVRİ'nde çoğunlukla Nevşehirli İbrahim Paşa'nın önayak olduğu, III.Ahmet'in sadece bir kısmını yaptırdığı inşaat faaliyetleri başlamıştır. 1719-1742 arası yapılanlar değerlendirildiğinde şehrin bütününden çok, devrin eğlence anlayışına uygun bir dekor oluşturmaya yönelik olduğu görülmektedir. Çeşme ve sebil yapıları bu devrin sonlarına doğru çok rağbet görmüştür. Anıtsal meydan çeşmeleri genelde görülmezken (sadece iki tane vardır), Haskan çeşitli dönemlerde burada 11 sebil ve 127 çeşme bulunduğunu yazmıştır (Haskan,1996,s.7). I. Mahmut döneminde bu yapılar artmaya devam etmiştir.

Lale devri ile gerekli olduğu düşünülen yenileşme ve batı kültürüne açılım konusunda adım atıldığı halde, Avrupa ve İngiltere'nin uygarlığı geliştikçe, Osmanlı yönetiminin kültürel alanda attığı adım yetersiz kalmış, başarılan bazı değişimler gerilemeyi durduramamıştır.

18.yy Lale devri olarak bilinen , saray eğlencelerinin Kağıthane deresi'nin iki yakası boyunca taştığı, Haliç kıyılarının küçüklü büyüklü yalılar-konaklar-köşkler ve sahilsaraylarla dolduğu Hollanda'dan soğan getirtilerek Lale bahçelerinin düzenlendiği dönemdir. Bu kesim Sadabad (Kutlama, şenlik yeri) adıyla anılmaya başlanır (Ek B.17). Çinilerden her türlü süsleme öğesine kadar kullanılan motif "lale"dir ve bu devre adını vermiştir. Lale devrinde çeşmeler, sebiller, saraylar, külliyeler, tekkeler yapılmıştır(Erses,1998).

Bu dönemde hamamlar da önemli sosyal kurumlardır. İnsanlar oraya sadece yıkanmaya değil, sohbet etmeye ve boş vakitlerini geçirmeye de giderler. Bu ziyaretlerin kutsal bir yanıda vardır (Kayabal,1992). Eyüp'te geçmiş dönemlerde yapılmış 10 hamam mevcuttur.

Bu dönemde insanlar da yeni bir yaşam standardı ortaya koymuştur:Sayfiye, yazlık

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, harabe halindeki Tekfur sarayını onartmış ve çini ustalarına atölye olarak kullandırtmıştır. Bu dönemdeki yapıları gösteren gravürlerden dönemle ilgili bazı ipuçları elde edebilmekteyiz. Tanman, "özellikle Sadabad'ın imar edildiği ve revaç bulduğu "lale devri"nde, Bahariyenin yıldızı parlamış ve 18. yy'ın sonlarına kadar bu parlaklığını muhafaza etmiştir" demektedir.

18.yy'ın sonuna doğru yaklaşıldıkça Avrupa etkilerinin baskın hale geldiği gözlemlenmektedir. Bunda gerek diplomatik, gerek teknik yardım amacıyla Türkiye'ye gelen uzman heyetlerindeki mühendis ve sanatçılarında rolü bulunmaktadır (Tüzün,1997,s.42).

GAYRİMÜSLİMLER: İncicyan,18.yy'da Eyüp'ü "hemen hemen tamamıyla Türklerle meskun" bir yer olarak tanımlıyor.

19.yy başlarında Tanzimat fermanın ilanı, ilk başlarda ordunun düzene sokulması, batının bilimsel ve teknik gelişmelerinin toplumda daha köklü değişikliklere yol açacak bir karaktere bürünmesine yol açmıştır.

19.yy'da Tanzimatla birlikte batıdan getirilen yeni fikir ve uygulamalar ile köklü değişmeler meydana getiren bir yeniden yapılanma sürecine girilmiş ve bunun sonucunda Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte Osmanlı döneminden kalan İstanbul'un fiziksel, kültürel sosyal yapısı yavaş yavaş tahrip ve yok olmaya başlamıştır (Kuban,1970,s.40). Kentlerin önceden düzenlenebileceği fikri ile birlikte;
-imar planları adı altında kentin eski dokusunun korunması endişesinden uzak , yolların ve meydanların açılması biçiminde batı anlayışı ile getirilen düzenleme teklifleri;
-orduda yapılan ıslahat hareketleri parelelinde kentin çevresine yeni yerleşme alanlarının silüetine hakim noktalarda kurulan büyük kışlalar;
-sur çizgisini parçalayarak geçirilen tren yolu;

- imparatorluğun idari açıdan yeniden örgütlenmesi;
-hukuk, eğitim, sanayi ve ekonomi konularında getirilen yenilikler ve kurumsal yapılanmalar,
-eski sarayın yerini alan Dolmabahçe ve daha sonra yapılan Yıldız saray kompleksleri;
-liman, demiryolu ve diğer altyapı tesisleri ile işletmeciliği yabancılara veya azınlık mensuplarına verilen su ve gaz şirketlerinin kurulması;
-şehrin sanayi bölgelerinin oluşumu,
-yangın yerlerinde ızgara sisteme uygun olarak getirilen sokak düzenlemeleri;
-belediye teşkilatının kurulması gibi
gerek kurumsal yapılanma gerekse stil ve ölçüleriyle fiziksel yapılanmada temelde getirilen batı tarzı yenilikler, Osmanlı İmparatorluğunun çöküşü parelelinde, İstanbul'un Osmanlı döneminden kalan fiziksel, kültürel, sosyal yapısının da yavaş yavaş değişimlere uğrayarak farklılaşmasına neden olmuştur.

Lale devriyle beraber gelişen eğlence özelliği 19.yy'da kendini gösteren sanayi ile kaybolmaya başlamış, çevresel değerlerin bozulmasıyla mesire yerleri kaybolmaya başlamıştır. Sahip olduğu prestiji kaybeden yerleşme, siyasi fonksiyonunu da kaybetmiştir.

Ancak 19.yy'da bir ortak kültür bulunmaktadır. Kılıç kuşanma törenleri, padişah türbeleri, semte, imparatorluk hayatının bir yüzünüde yansıtmıştır. (Ortaylı,1995,s.124)

19.yy'ın Eyüp'ü, artık fabrika ve çevre kirlenmesinin yanı başında bir başka değişim geçirmekteydi. Sultan sarayları ve yalılar devrinden çıkılmakta; sanayi ve dini hayatın iç içe geçtiği bir semt ortaya çıkmaktaydı. Harap yalılar arasında tuğla fırınları, bazı tüccar yalıları yanında ilmiyye mensuplarına ait yalılar ve paşa konakları; bütün Osmanlı mahalleleri gibi zengin, fakir birarada yaşamaktaydı. Haliç kıyıları prestij kaybına uğramaktaydı. Eyüp emeklilerin, kayıkçıların ve düşük gelirlilerin toplandığı bir yerleşme halini almaktaydı.

VAKIFLARın bu dönemde gücü azalmış olmakla beraber, geçmişten gelen Eyüp'e özgü sosyal yaşamın önemli bir parçasını oluşturan imaret varlığını sürdürmektedir.

Batılılaşma ile etkinliği azalan sanat dallarından biri çiniciliktir. Bu sanat dalının mimaride kullanımının azalmasına neden olmuştur. Bunun yanısıra Osmanlılar'da güzel sanatların önemli bir dalı olan hat sanatı, matbaanın Osmanlı toplumuna girmesiyle önemini kaybetmiştir. Hat sanatıyla beraber gelişen tezhip sanatı'da bu gelişmeden etkilenmiş, sanayileşmenin de etkisiyle bu sanatla uğraşanların sayısı azalmıştır. Bunların yanında ebru sanatı da önemini kaybeden sanat dalları arasında yerini almıştır (Güncan,1993,s.128).

Bu dönemde meydana gelen tüm değişimlere rağmen Eyüp bu dönemde de baş ziyaretgah olma özelliğini sürdürmüştür.

Batılılaşma dönemi olarak tanımladığımız bu dönemde Batının sosyal ve aile yapısı özellikleri ilk kez İstanbul'a aktarılmış, geniş aile yapısı çekirdek aileye dönüşmüş, her bir çekirdek ailede kendilerine ait konutlarda yaşamaya başlamışlardır. İstanbul bireysel toplum özellikleri değil, aile toplumu özellikleri göstermektedir(Duben,1991).

Batılı anlamda kurumsal yapıda getirilen değişiklikler, sanayileşmede atılan ilk adımlarla birlikte yeni teknolojinin ithali ve yine sanayileşmenin getirdiği göç, beraberinde gelen nüfus patlaması, şehirleşme ve şehirlerin planlanabileceği anlayışının yerleşmesi ile birlikte yapılan çalışmalar, sosyal yapıda, kültürel yapıda ve kentin fiziksel dokusunda büyük değişimler dönemini başlatmıştır.

İmparatorluğun son döneminde Osmanlı kentlerinin modernleşmesinin dengesiz ve tamalanmamış olduğu görülmektedir. Kentin içinde eski adalar ile modern semtler tam bir bütünleşmeye girmeksizin bir arada varlıklarını sürmeye başlamıştır. Kent alanı dini ve etnik bir ayırımla bölünürken toplumsal nitelikte yeni bölünmeler ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılın başındaki siyasi olaylar ve imparatorluğun ortadan kalkması, kent tarihini altüst etmiştir (Dumont-Georgion,1996).

3.4.2.4. Fiziksel mekan özellikleri ve arazi kullanışı

Ekrem Hakkı Ayverdi 15.yy'a ait bazı vakfiyelere dayanarak Eyüp'ün 8 mahalleden oluştuğuna işaret etmiştir. 18.yy'a kadar mekansal olarak çok büyük bir gelişme göstermeyen Eyüp yüzyıl gibi bir zamanda çok hızlı gelişmiştir.

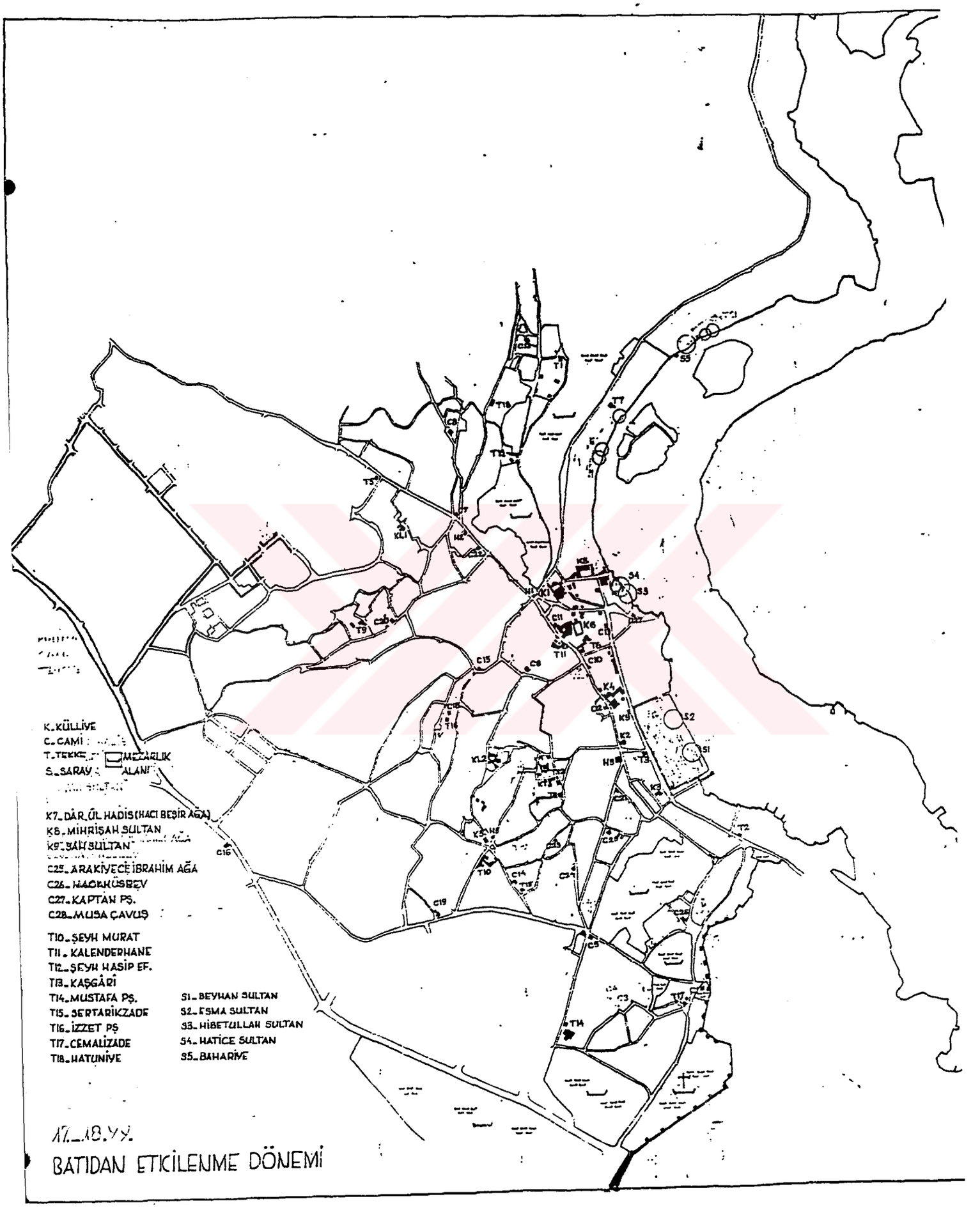
18.yy 'a kadar geleneksel yerleşme dokusunda çok büyük bir değişim ve gelişme göstermeyen Eyüp'de mahalle sayısı şer'iyye sicillerindeki bilgilere göre 13'e çıkmıştır (Şekil 3.8).

Bu dönemde ülkenin ekonomik yapısı bozulmuş, Anadolu'dan çeşitli nedenlerle bekarlar ve hatta aileler şehre göç etmeye başlamışlardır. Bunun bir sonucu olarak da Eyüp'de gecekondulaşmanın ilk şartları görülmüştür (Ortaylı, 1997,s.237)(19). 18.yy'ı gecekondulaşma eğilimlerin oluşma devresi olarak da kabul edebiliriz.

Bu dönemde orta ve düşük gelir gruplarının mekana etkisinin yanı sıra " Lale devri" olarak kabul ettiğimiz dönemde, ki bu dönemde imparatorluk göreceli bir barış dönemine girmişti ve bunun da etkisiyle batıyla şimdiye kadar olmayan bir etkileşim dönemine girilmiştir, devlet ileri gelenleri ve zenginlerin de mekanın şekillenmesine etkisi olmuştur.

Ülke ekonomisi zor bir dönem geçirirken yönetici sınıf bundan etkilenmemiş ve burada Haliç kıyılarında sayfiyeler, yalılar, köşkler yaptırmışlardır. Kağıthane deresinin iki tarafında eğlenceler düzenlenmiştir. Bu dönemde Kağıthane'de Sadabat'ın temelinin atılmasıyla (1721) büyük imar hareketi başlamıştır. Kağıthane deresinin mecrai değiştirilmiş, ve büyük mermer rıhtımlar yapılmıştır (Ek B.18). Bu dönemde bahçelere de çok büyük önem verilmiştir. Fransız saray bahçelerinden esinlenerek "düzen" vurgulanmıştır. Ayrıca bahçelerde "su" öğesine büyük önem verilmiştir. Lale devri'nin önemli bir özelliği olan "su ve su yapıları" da ön plana çıkmıştır. Bu dönemde pek çok çeşme ve sebil yaptırılmıştır. İstanbul'a bu yüzyılda yapılan çeşmelerin % 14'ü Haliç kıyılarına (Eyüp ve Kasımpaşa) yapılmıştır (Kuban, 1983, s.21). Ancak bu çeşmeler sur içinde de görülen 3.Ahmet çeşmesi gibi anıtsal meydan çeşmeleri olmamıştır. Bu tür çeşmelerden tüm yerleşmede sadece iki tane görülmüştür. Bununla birlikte Eyüp'de 11 sebil ve 127 sokak çeşmesi yaptırılmıştır. Bu sokak çeşmeleri yapılardaki duvarların kenarlarında bulunan çeşmelerdir.

İlk imar hareketleri de bu dönemde 3.Selim (1789- 1807) tarafından başlatılmıştır. Bu dönemde batı strüktürünün oluşmasında bilinçli ve yoğun bir çaba gösterilmiştir (Kuban 1970 s.38). İstanbul 'un batılılaşmaya başlaması fikir ve düşünceden önce mimari alanlarda olmuştur (Bahçelerin düzenlenmesi, çeşmeler, askeri kışlalar vs).

ŞEKİL 3.8 Eyüp- Batılılaşma Dönemi (Kara,1994)

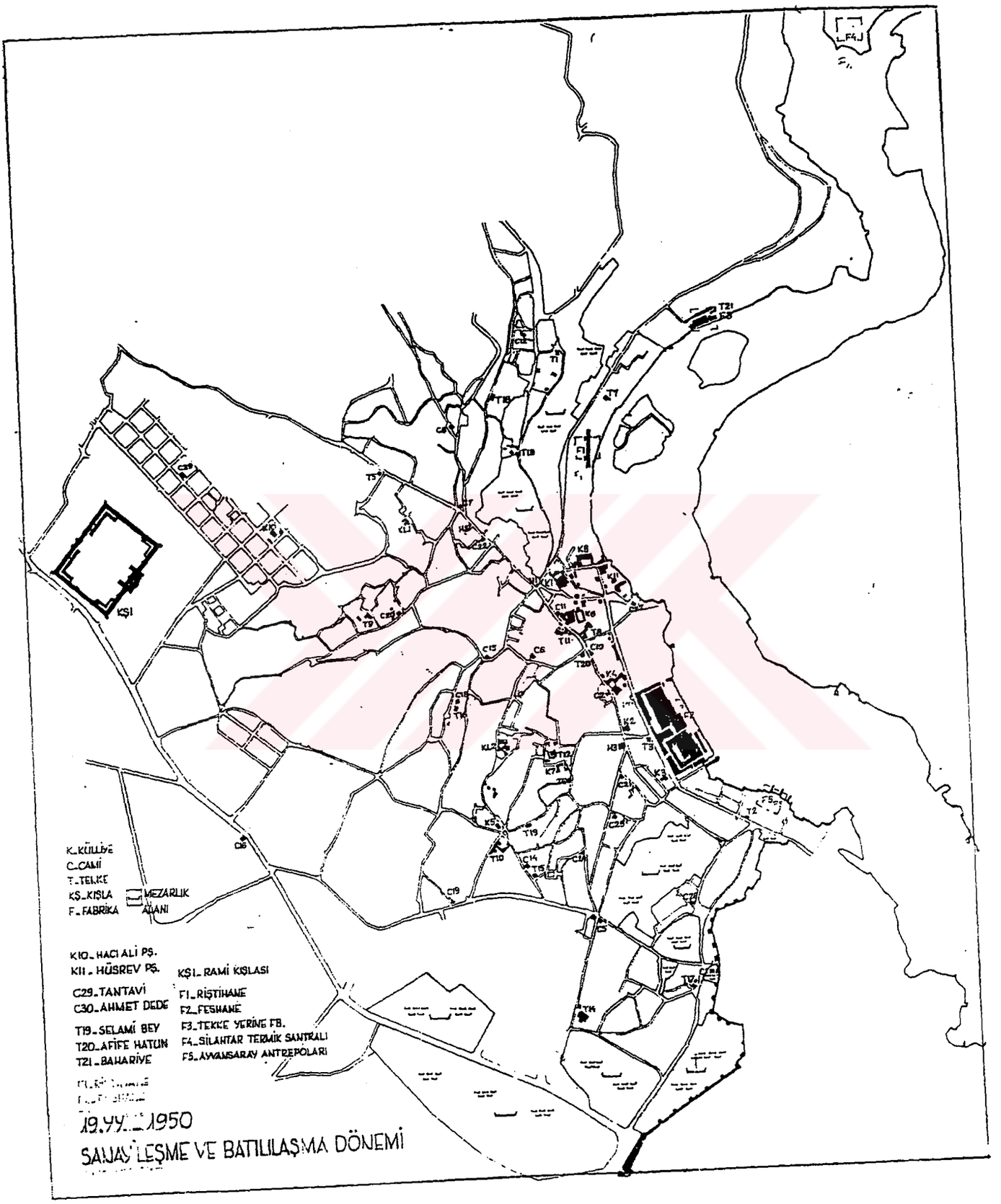
Ancak 3.Selim'in en büyük hizmeti, şehirlerin imar vasıtalarının en başında bulunan mimar ve mühendisleri yetiştiren bir okul kurmaktı. 3.Selim'in kurduğu kışla binasının yakınında, düzenli bir ızgara sistemine göre kesişen dik yollarıyla kurulan mahalleler batılılaşmanın artık geri dönülemeyecek fiziki kanıtıdır (Şekil 3.9).

Bu dönemde görülmeye başlanan büyük kışla binaları da eski sarayların ve has bahçelerin yerini almaktadır. 18 yy.'da batı'dan alınan formlar bir sentez içerisinde kullanılmışlardır ve bunun bir sonucu olarak bir kimlik değişiminden çok yeni bir düzenleme olarak görülmüştür bu formların değiştirilmeden aynen kullanılması ise 19.yy' da olmuştur.

19. yy.'ın başında hüküm süren 2.Mahmut' da (1808- 1839) bu imar çalışmalarına devam etmiştir (Ergin, 1938, s.28). Ancak bu yy.'da ilan edilen "tanzimat" (1839) bir dönüm noktası olmuştur. Sosyal bazı düzenlemelerin yanı sıra, bu belge aynı zamanda, İstanbul 'da 19.yy.'da ortaya çıkan sorunların çözümü için düzenlenen ilk belge olma özelliğini de taşımaktaydı. Bu belgede hem yeni açılması istenen yolların güzergahları, hem de yol kademelenmesi hakkında bazı ilkeler bulunmaktaydı. Bu belgede yer alan imarla ilgili hükümlerden ;
-ekonomik gücü olanlardan bina yaptırmak isteyenlerin kagir bina yaptırması,
-geliştirilecek mahallelerde geometrik esasa göre düzenlenmiş geniş yollar açılması ve bu yollar arası hiyerarşi bulunması,
-ahşap bina yapılması durumunda komşular arasında mutlaka kagir duvar bulunması,
-bir resim (plan) hazırlanması,
Eyüp'ü direkt olarak etkiliyecek kararlardır.

Bu dönemde" planlama" anlayışının kabul edilmesinin başlıca iki nedeni vardır:
1-Batı'dan alınmaya çalışılan "aydınlanma" düşüncesinin temelinde planlamanın bulunması ,
2-Yaşanan "batılılaşma" sürecinin kentin yapısında oluşturduğu dönüşüm.

Geniş cadde ve rıhtımların açılması, dar sokak ile çıkmazların kaldırılması ve kentsel alanda köklü bir değişim anlamına gelen ilk resmi belge Tanzimat ilmuhaberi, "Ebniye Nizamname"lerinin çıkarılmasıyla (1849) yasal bir durum kazanmıştır. Mevcut yerleşim dokusunun tamamen değişmesine yol açaçak olan bu belge tam olarak uygulanamamış, yetersiz kalmıştır (Tekeli, 1996, s.24).

ŞEKİL 3.9Eyüp-19.yy (Kara,1994)

İlmuhaber'de alınan kararların uygulanamadığı mühendishane-i Berr-i Humayun öğrencilerinin 1845 yılında yapmış olduğu haritada görülmektedir.

Bu nedenle "Sokaklara dair Nizamname" ve 1882 'de de yeni bir "Ebniye kanunu " çıkarılmıştır. Bu son çıkarılan kanunlarla, sık görülmeye başlayan yangınlara da çözüm aranmaya çalışılmıştır.

Kent yapısı üzerinde etkili ve değiştirici olan, 19.yy boyunca görülen yangınlar İstanbul'un genelinde olduğu gibi, geleneksel konut mimarisinin ahşap olması nedeniyle, Eyüp'de de görülmüştür. Eyüp'ün ahşap konut mimarisinin yanı sıra coğrafi konumununda bunda rolü bulunmaktadır. İstanbul 'un iklimine hakim kuzey rüzgarları Haliç'in güney kıyısında rol alan Eyüp'de, kıyıda çıkan bir yangının kolaylıkla yamaçlara doğru yayılmasına neden olabilmekteydi. Tarihi kaynaklardan Eyüp'ün 1690, 1708, 1886, 1895 ve 1912 yıllarında yerleşim dokusuna zarar veren büyük yangınlar geçirdiği anlaşılmaktadır (R. E. K. s.5468).

Yangınların sonrasında yeni bir düzenlemenin plana göre parselleme yoluyla yapılması ve bu düzenleme esnasında arsa sahibinden arsanın ¼ 'ü oranında ki kısmının bedelsiz alınması söz konusu olmuştur. Bu düzenlemeler dokunun değişme sürecini hızlandırıcı rol oynamışlardır. Ebniye Nizamnameleri hem bu dönemde sık sık görülen yangınlar sonucu yapılan düzenlemelerde hem de yeni alanların imara açılmasında başarılı olmuştur. E. H. Ayverdi (1875) ve Stolpe' nin haritaları karşılaştırıldığında bu Nizamnamenin etkileri özellikle geometrik yol ağından net bir şekilde anlaşılmaktadır (Ek B 19,20).

Yanan mahallelerde açılan alanlar, Batıdan esinlenen planlama ilkeleriyle yeniden şekillendirilmiştir. Batı ilkelerini başkente aktarmak üzere yabancı mimar ve mühendisler getirilmeye ve yabancı eğitim sistemi ile yetiştirilmek üzere öğrenciler Avrupa'ya yollanmaya başlamıştır.

Yangınları önlemek için, Avrupa modellerine dayandırılan yeni kanun ve yönetmelikler, 1840'lardan sonra İslam esaslarına dayanan geleneksel Osmanlı sisteminin yerini almaya başlamıştır. 1840 öncesinde, yangınlar sonrası yeniden yapım faaliyetleri daha önce mevcut olan esaslar çerçevesinde, eski kent dokusuna uyularak gerçekleştiriliyordu. Bu tarihten sonra ise yangın alanları kentsel tasarım alanları olarak değişerek gelişmektedir. Geniş yangın bölgelerinde, yangın

öncesinde bulunan anıtlar veya ticari bölgeler, planlanan bölge içinde bazı arterler, yollar daha geniş tutularak bu özellikleri vurgulanıyordu. Anıtsal özellikleri olmayan orta büyüklükteki bölgelerde ise kent dokusu yeni bir dik açılı ızgara sistemi ile tamamlanmakta, küçük bölgelerde de sadece birkaç lineer ve geniş yolun oluşturulması ile gerçekleştirilmekteydi (Çelik, 1993). Yüzyıllar boyu Türk kentinin kimliğinin oluşumunda önemli yer tutan kıvrımlı,dar yollar ve çıkmaz sokakta böylece peyderpey tarihe karışmıştır.

1882 yılında çıkarılan "Ebniye Nizamnamesi" 2. Abdülhamit dönemindeki faaliyetleri yönlendirmiştir. 19.yy başında "yayalar kenti" olan İstanbul bu yüzyılda önce araba ile tanıştı, ardından denizde şehir hatlarının, tünelin, tramvay hatlarının ve demiryollarının kullanıma başlamasıyla, ulaşımın geliştiği bir kent halini aldı (Tekeli, 1993, s.26). Ulaşımın bu derece artması kentin fiziki yapısı ve görüntüsünün yanısıra kentin dokusundaki ve mekansal düzenindeki değişmeleri etkilemiştir. Bu değişmeler arasında;

1-Demiryolunun Sirkeci'ye gelmesi : 1870'lerde Sultan Abdülaziz,Osmanlı toplumunun modernleştirilmesi hareketinin öncülerinden biri olarak surlar boyunca pek çok mimari değeri feda ederek demiryolunu Sirkeci'ye getirmiştir. Bu uzun vadede Haliç'de sanayi faaliyetlerinin yoğunlaşmasına neden olmuştur (Cansever, 1997, s.10).

2-Yol ağları taşıt ulaşımına elverişli hale getirilmeye çalışılmıştır.Kentin mevcut yol dokusunun değişmesine yol açan bu uygulamada, dar yollar genişletilmiş, kıvrımlı, merdivenli sokaklar lineer bir yapı oluşturmuştur. Ancak yeni teknolojilerin girmesiyle bunlarda yeterli olmamıştır. Mevcut bulunan organik sokak dokusunun yerine planlama sonrasında konutların sokağın iki tarafını belirlediği dik açılı ağ dokusu uygulanmıştır. (Çelik, 1993)

3-Haliç üzerinde iki yakayı birleştirecek köprülerin yapımı söz konusu olmuştur. Haliç'te ilk köprü Hayratiye köprüsü (Cüseri Cisr-i Ati) adı ile Ayazkapı-Unkapanı arasında 3 Eylül 1836'da açılmıştır. 1845'te Bezm-i Alem Valide Sultan, Cisr-i Cedid adı ile Karaköy- Eminönü arasında 2.Köprüyü yaptırmıştır. Çeşitli nedenlerden ötürü bu köprünün yerine 1893 'te yenisi yaptırılmıştır (Utku, 1980, s.17). 1852'de Ayvansaray-Piripaşa arasına inşa edilen ahşap Yahudi köprüsü kullanıma açıktı. Ancak kayıkçılar tarafından açıldıktan 10 gün sonra yakılmıştır (Gören, 1997,s.148). 1803 yılında ise araba geçişine de uygun olan Galata Köprüsü de yapılmıştır.

Eyüp'ün Haliç kıyısında uzanması, deniz ulaşımı için oldukça elverişli bir ortam meydana getiriyordu. Nitekim Kömürcüyan, Ayvansaray'dan başlayarak sahilde birçok iskele bulunduğunu kaydeder. Eyüp kayık iskelesi Haliç'in en büyük iskelelerinden biriydi. XIX.yy.'da Ayvansaray ile Bahariye arasında sırasıyla Yavedud, Çamur, Deftardar, Zalmahmutpaşa, Eyüp, Bostan ve Yalı hamamı iskeleleri bulunuyordu. Ayvansaray ve Sütlüceden kalkan kayıklar Eyüp iskelesine sefer yapardı. Eyüp İskelesine kayıtlı kayıklar Eminönü Yemiş iskelesi ile Eyüp arasında yolcu taşımaktaydı.

Yerleşmede arazi kullanımında meydana gelen değişmeleri :

1-Sanayi:

19.yy 'da kentin sanayi bölgesi, İstanbul limanının uzantısı olarak Haliç boyunca Eyüp'e doğru yayılmıştır. Fatih Sultan Mehmet'in Kasımpaşa 'da kurduğu ilk tersanenin 19.yy 'da gelişmesine bağlı olarak Haliç boyunca Eyüp'e doğru,daha ziyade askeri ihtiyaçların karşılanmasına yönelik bazı sanayi tesisleri kurulmuştur (Kuban, 1970, s.45). 1828' de Eyüpteki Rişтehane ve İplikhane Karhanesi adı verilen bir halat fabrikası ve feshane vb., süreç içerisinde bu sanayinin desteklediği gecekondu yerleşmesi oluşmuştur(Ek B.21).

Sur içinde, kent içinde yapılması sakıncalı görülen faaliyetler, Kazlıçeşme, Ayvansaray-Eyüp'te sürdürülmekteydi.

2-İdari :

Tanzimat'ın getirdiği yönetim reformları bürokrasiyi ortaya çıkarıyordu.Devlet işleri artık Paşa konaklarında değil, yeni oluşmaya başlayan devlet dairelerinde görülmüştür.

3-Askeri :

Bu dönemde yeniçeri ocağının kaldırılması ve ordunun batılı anlamda yeniden teşkilatlandırılması ile birlikte kışla yapıları görülmeye başlanmıştır. Bu kışla yapılarından biri de Eyüp'te Rami tepelerinde inşa edilen "Rami kışlasıdır (İst.Ans.,s.248). Bu kışla aynı zamanda Rami tepelerinin iskana açılmasında rol oynamıştır. Bu kışlanın kurulmasından sonra 2.Abdühhamit döneminde devlet erkanının bu civara yerleştirilmesi ile burası iskana açılmıştır. 1877'de Bulgaristan'dan gelen Türklerin bu sırtlara yerleştirilmesi ilede daha da büyümüş gelişmiştir (Şekil 3.9).

5- Konutlar ve konut bölgeleri :

Batılılaşma çabaları, yangınlar ve imar yönetmeliklerin etkisiyle değişen geleneksel yerleşme dokusu beraberinde konutları da etkilemiştir. Avluların kaybolması, oluşturulan mikroklima konforunun yitirilmesine ve iç ve dış mekanların arada bir geçiş mekanı olmaksızın doğrudan bağlanmasına neden olmuştur(Denel, 1980). 1850'li yıllardan sonra da bu talimatların doğrultusunda ahşap binalaradan kagir binalara geçilmiştir. Yapı talimatları bu gibi hükümlerin yanısıra çok katı hükümlerde içermekteydi. Örneğin, konut modeli olarak, örme, taş duvarlı, cephesinde cumbalar ve büyük çıkma saçaklar bulunmayan bir konut önerilmiştir. Halbuki İstanbul'un karakteristik evi ahşaptan, cumbalı ve büyük saçaklıdır(Ek B.22,23).

Kentsel yapıda devam eden değişimler, kentsel alanlarda yeni konut biçimlerinin görülmesinede neden olmuştur (Güncan, 1993, s. 254). Bu yeni bina türleri önce gayrimüslim mahallelerinde gözükmektedir (Yahudhane vb). Sıra ev ve apartmanların ortaya çıkması orta tabakanın oluşması ve arazi üzerinde spekülatif faaliyetler ile yakından ilişkilidir (Kıray,1970). Sıra evleri ve apartmanlaşma, sabit kalan yapı alanında yoğunluğun artmasına neden olmuştur. Yoğunluğun artması sabit kalan yapı alanında dış mekanlarının boyut ve oranlarının kontrolsüz yapılanma ile değişip anonimleşmesine neden olmuştur (Denel, 1990).

3.4.3. Cumhuriyet dönemi (20.yy.)

Bu dönemi üç bölüm halinde incelenmesi uygun görülmüştür. Bunlardan birincisi cumhuriyetin kuruluşuna kadar geçen dönem ki bu "İttihat ve Terakki Dönemi" olarak adlandırılacaktır, ikincisi Cumhuriyetin kuruluşundan 1950'ye çok partili döneme kadar geçirilen süreçtir. Üçüncü dönem ise 1950'den sonra günümüze kadar geçirilen dönemdir.

1-Birinci dönem olarak adlandırdığımız "İttihat ve Terakki Dönemi", 1900-1923 arasında geçen dönemdir. Tanzimat, yukarıdan dayatılmış, toplumsal uzlaşmaya dayanmayan, herşeyden önce devletin imtiyazlarını ve topluma müdahele alanını genişletmeyi hedefleyen bir düzen görünümü vermekteydi (Yerasimos, 1996, s. 5).

Bu yüzden müdaheleleri toplum tarafından kargaşaya neden olmuş, kimileri tarafından yetersiz, kimileri tarafından gereksiz görülmüştür. 20. yüzyılın başı ile Cumhuriyetin kuruluşuna kadar ki bu dönem, siyasal karışıklıkların yaşandığı, Abdülhamit baskılarının azalarak "İttihak ve Terakki "döneminin (1908-1918) hüküm sürdüğü, Balkan Savaşının yaşandığı (1912), 1.Dünya savaşının başlayıp bittiği (1914-1918), İstanbul 'un işgal edildiği (1919-1922) ve bunlarında etkisiyle zaten kötü olan ekonominin bozulduğu ve Anadolu İhtilalinin Cumhuriyetle sonuçlandığı bir dönemdir (Erses, 1998).

2 -İkinci dönem ise; cumhuriyetin ilanından 1950'deki çok partili sisteme geçilen süreçtir. Bu süreç içinde Cumhuriyetin ilanı ile siyasal, sosyal, kültürel, toplumsal, ekonomik yapıda köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Bu dönemde değişen toplumsal yapı yerleşmelerin mekansal yapısını da etkilemiştir. Meşrutiyetten, Cumhuriyete geçiş, yeni devrimler, çağdaş bir toplum olma düşüncesi hep topluma hakimdir. Bu dönemde kentlerin planlanmasına özel bir önem verilmiş, yurt dışından yabancı uzmanlar çağrılmıştır. İstanbul başkent olma özelliğini bu dönemde kaybetmiştir.

3- Devletçilik Dönemi, üçüncü dönem ise 1950'den sonra günümüze kadar geçirilen dönemdir. Göçler, hızlı nüfus artışı sanayileşmenin görülmesiyle kır-kent dengesinin söz konusu olduğu bu dönem; bir imparatorluğa başkentlik etmiş olan İstanbul'un metropolleşme sürecidir.

Ekonominin, hızlı sanayileşmenin, gecekondulaşma ve buna bir çözüm olarak sunulan kooperatifleşmenin, toplu konutların, görüldüğü, son dönem ise saydamlık, katılımcılık, demokratlık ve küreselleşme ile tanımlanabilecek bir süreçtir.

3.4.3.1. Yönetimsel yönlendiriciler

Cumhuriyete kadar ki süreyi kapsayan 1.Dönemde, planlama konusunda çabalar sürmekteydi. 2.Abdülhamit 1902'de Paris'in başmimarı Bouvard'a planlar ısmarlamıştır, ancak bu girişim istenen neticeyi vermemiş, uygulanmamıştır. 2.Meşrutiyet'in ilanının arkasından geçirilen savaşlar, İstanbul'un büyük siyasal dönüşümler yaşadığı bir dönem olmuştur. Buna karşın bu dönemde "plan" için girişimlerde bulunulmuştur (Ek B.24,25). Bouvard yeniden çağırılmış ve kentin

planlanmasında önemli bir adım olan "ölçekli harita" ihtiyacını dile getirmiştir. 1910 yılında başlayan bu çalışmalar etaplar halinde diyebileceğimiz bir şekilde yapılmıştır. (Tümünün yapımı 1940'da tamamlanmıştır) Bu haritaların yapımı sırasında maliyetini karşılamak üzere ruhsat harçlarını arttıran bir kanun çıkartılmıştır. Bu düzenlemenin ilkeleri, toplumun konut yapımındaki tercihlerinide etkilemiştir. Örneğin, binalarda çıkma bulunması durumunda, buradan alınacak olan harç arsa fiyatına eşittir. Bu ve bu tip ilkeler konutların biçimlenişini etkilemiştir (Tekeli,1993,s.29). Ayrıca bu dönemde Şehremini şehrin imarına ilişkin kararları alabilmekteydi.

2.Dönem ise cumhuriyetin ilanından 1950'li yıllarda görülen liberal uygulamalara kadar geçirilen dönemdir. Ulusal birlik içinde kent bütündür.

Cumhuriyetin ilanından sonra kentin temel sorunu işlevlerini kaybetmesiydi. 1930'ların ilk yarısına kadar geçen süre Cumhuriyetin Osmanlı döneminden kalma tüm kent yönetimi ve imar yasalarının değiştiği yıllar olmuştur. 1930 yılında çıkarılan 9580 sayılı Belediyeler ve 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıha Kanunları, 1933 yılında çıkarılan Belediyeler Bankası Kanunu, 1933 yılında "Ebniye Kanununun yerine çıkarılan "Yapı ve Yollar Kanunu" ve 1934 yılında çıkarılan "Belediye İstimlak Kanunu" yeni bir kentsel yönetimin biçimlenmesini sağlamıştır. Bu dönemde kentler çağdaş bir görünüm kazanmak kadar "sağlıklı" bir çevre oluşturmak amacıyla da planlanıyorlardı.

1936'da Eyüp ilçesinin sınırları yeniden çizilmiştir. 1990 yılına kadar da idari yönden sadece küçük birkaç değişiklik olmuştur. Bu arada başkent olma sıfatını kaybetmesine rağmen, 1580 ve 1593 sayılı ve "belirli bir büyüklüğün üzerindeki belediyelerin plan yapması veya yaptırması" zorunluluğunun getirilmesiyle İstanbul planlama için büyük bir merkez olmuştur.

Bu şekilde plan yapmak yasa ile zorunlu hale gelince, davet edilen yabancı plancılar yöre ile ilgili tekliflerde bulunmuşlardır.

A-)Elgötz, Eyüp için ;

- Kazlıçeşme ile Eyüp arasında ulaşım sağlamak için bir demiryolu,
- Eyüp ve Balat'la mevcut 2 köprü dışında 2 köprü daha yapılmasını önermiştir.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

B-)1937 yılında Prost'a bir plan yapması için davet edilmiştir.(Erses,1998, Tekeli 1993). Eyüp ile ilgili planda yer alan öneriler :

- Avrupa – Asya Otomobil Yolu ,
- Eyüp –Sütlüce arasında küçük sanayi,
- Eyüp – Ayvansaray civarına mezarlıklar,
- Haliç'in bir sanayi aksına döndürülmesidir.

Kararlar ise:

- Haliç'in çevre düzenlenmesine geçilmeli,
- Haliç çevresindeki endüstri kuruluşlarına hizmet götürecek yollar düşünülmeli,
- Atatürk Köprüsü ile Alibeyköy arasına büyük sanayi alanları planlanmalıdır.

1939-1940 arasında önerilen bu planlar, Bayındırlık Bakanlığınca o dönemin Belediye Başkanı ve valisi Lütfi Kırdar tarafından belirli bir kesimi uygulanmıştır. 1943 yılında 10 yıllık yeni bir imar programı ilan edilmişti, ancak bu yetersiz kalmıştır. Bu dönemin sonlarına doğru (1948) Lütfi Kırdar Belediye Başkanlığından ayrımış ve 1950 'de Prost'un görevine de son verilmişdir.

C-) Hızlı kentleşmenin damgasını vurduğu 3.Dönem ise Menderes'in iktidarı, çok partili sisteme geçiş ile başlamıştır. 1950'den sonra şehirleşme hızı artan İstanbul'un karşı karşıya kaldığı sorunlar Eyüp içinde geçerliydi.

Bu sorunlar:

1- Sanayileşmenin hızla artması ile birlikte göç sorunu yaşanmaktaydı,

2- Konut arzının yeterli olmaması, ki bu gecekondulaşma sürecinde bir dönüm noktası olmuştur,

3-Geçmiş dönemlere kıyasla ulaşım araçlarının kent içi trafiğinde artması ve mevcut yolların yetersiz kalmasıydı.

Bu sorunları çözümlemek amacıyla yapılan kurumsal düzenlemeleri;

-Belediye sınırları büyütüldü,

-Belediyelerin konut yapımındaki görev alanları genişletildi,

-1954 yılında kat mülkiyetine imkan sağlayacak bir değişiklik tapu yasasında meydana getirildi.

Ancak bu düzenlemelerde, yaşanan hızlı nüfus artışı, beraberinde getirdiği göç ve hızlı kentleşmenin arkasında kalmıştır. Prost'un ayrılmasından sonra kurulan "revizyon komisyonu" ve bunun arkasından oluşturulan "müşavirler heyeti" 1/10.000 ölçekli Sanayi bölgeleri planını hazırlamıştır. (= İstanbul San.Nazım Planı) Kırdan kente göç artmış ve demografik yapı değişime uğramıştır. Buna bağlı olarak da gecekondulaşma artmıştır.

1956 yılında kabul edilen yeni imar ve istimlak yasaları parelelinde Menderes'in İstanbul'a damgasını vuracak imar operasyonu gerçekleşmiştir. Bu operasyonun amacı trafiği rahatlatmak, kenti güzelleştirmek, ve üçüncü olarak camilerin ve dini yapıların restorasyonunu yapmaktır. Bu dönemde trafiği rahatlamak amacıyla yolların genişletilmesi ve meydanların yapılması Eyüp'ü de etkilemiş, özellikle ana arterlerdeki mevcut tarihi doku büyük bir hızla bozulmuştur.

D-)1958 yılında iller Bankasını kuran İstanbul İmar ve Planlama Müdürlüğünün başkanlığında ve Piccinato'nun yönlendiriciliğinde hazırlanan imar planının yöreye en büyük etkisi 3.Haliç Köprüsü ve çevre yolu bağlantısı olmuştur.

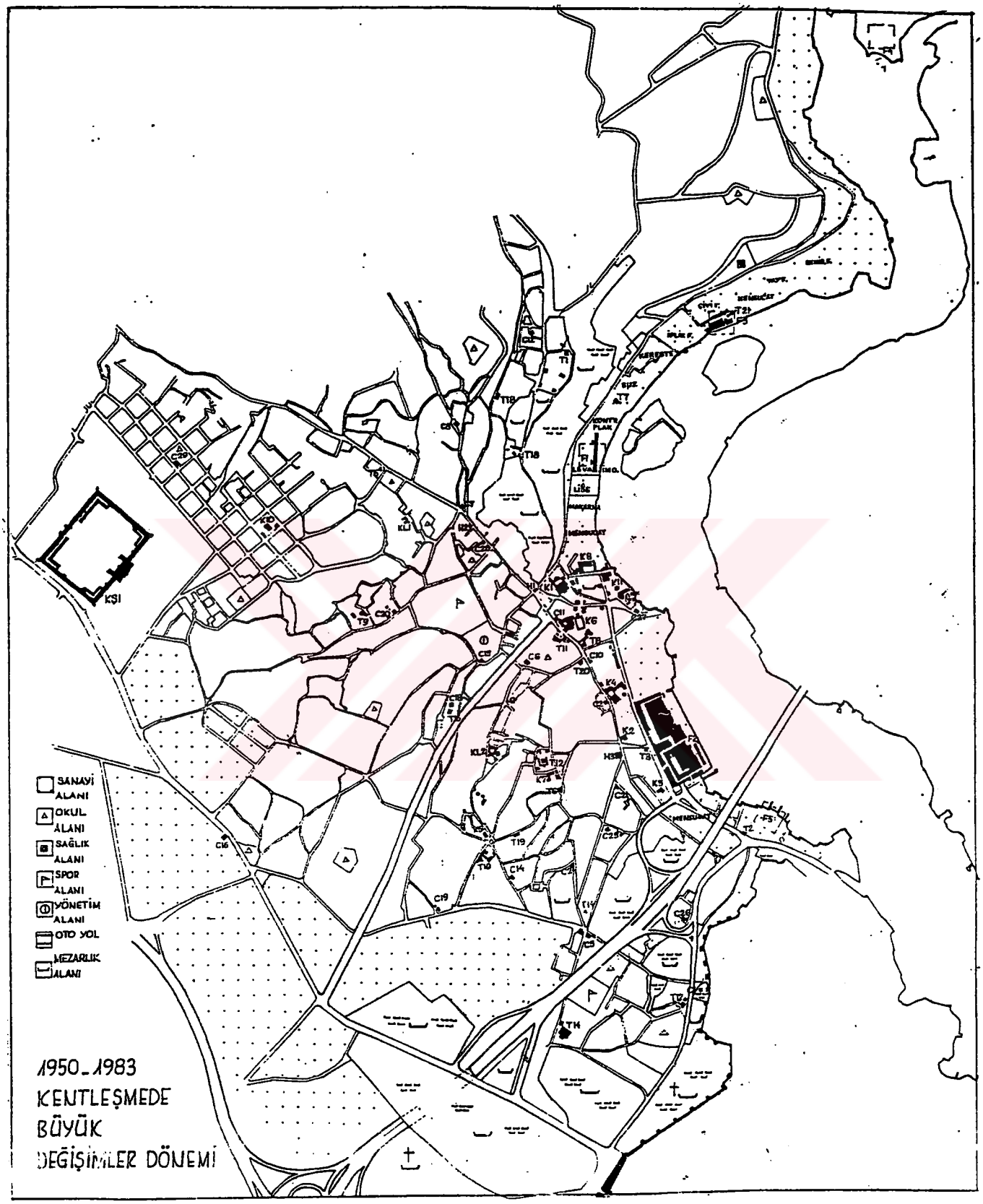
Yine Menderes döneminde hazırlanan bu planda, Eminönü'nden Unkapanı'na doğru yeni açılan büyük yolun, sahilden Eyüp'e doğru uzatılacağı ve Defterdar Fabrikası'nın arkasından Eyüp'e gideceği açıklanmış, Eyüp Camii, Eyüp Türbesi ve külliyenin tamamen meydana çıkarılacağı ve buradaki türbe ve tarihi eserleri, restore edileceği anlatılmıştır (Anon,1957, s.64)

Bunların yanında Topkapı kavşağından surlara paralel 20 metre genişliğinde bir yolun daha açılarak, Ayvansaray'a indireleceği ve sahil yolu ile birleştirilmek suretiyle Eyüp'e bağlanacağı da açıklanmıştır (Anon,1957, s.64).

Bu arada 1950'li yıllarda Balkanlar'dan gelen göçmenleri yerleştirmek üzere Rami sırtlarında göçmen evleri inşa edilmiş, yollar açılmıştır (Şekil 3.10).

Bunların yanında İstanbul'un diğer istimlak edilen yerlerinden getirilen mezarlar ile Kızıl Mescid'in karşısına devşirme bir mezarlık yapılmıştır.

Bu dönemden sonra 1970'lere kadar geçen süreç hızlı sanayileşme, kırdan kente göç ve gecekonduların hızla artması, Belediye'nin günlük işlerini izleyen bir İmar

ŞEKİL 3.20 Eyüp- 1950 sonrası Dönem, (Kara,1994)

Müdürlüğünün yanısıra ayrı bir Belediye İmar Planlama Müdürlüğünün kurulmasını ve 1964 yılında İstanbul'un kat nizamları planı gerektirmiştir. Rantçı bir kesiminde oluşmasında etkili olmuştur. Ancak bu dönemin en önemli uygulamalarından biri, zaman zaman çıkartılan aflarla gecekonduların yasallaştırılması, yani bir tür teşvik edilmesi olmuştur. Bu gecekondu alanlarında ise farklı imar kurallarının uygulanabileceği, önlenmesi anlamına gelebilir. 1970'li yıllardaki bu gecekonduların çözüm dönemi gecekondu ıslah, tasfiye ve önleme bölgesi ilanları ile geçmiştir.

E-)1971 yılında bakanlığa sunulan İstanbul Nazım Planı tasarısı ve raporunda Haliç civarında 170ha'lık sanayi, depolama ve tersane alanları yerleştirilmiştir. 1978'de Haliç civarı düzenleme projeleri yapılır. Kentin çöken kısımlarını canlandırmak için yapılan "Girişimci Planlama" kapsamında ki Islahat planları ile Haliç çevresinin organik dokusunda farklılaşmalar meydana getirmiştir.

F-)1979 'da ise 1/500 Eyüp Koruma Planı onanır. Eyüp camii ve çevresi öncelikle planlanacak alan olarak belirlenir. 1984 ve sonrasını ise yerel yönetimlerin etki dönemi olarak kabul edilebilir. 3020 sayılı yasanın yürürlüğe girmesi (9 Temmuz 1984) ile başlayan bu dönem, yerel yönetimlerin yeniden organize edildiği, imar ve planlama yetkilerinin arttırılarak dinamik bir yapı kazandırıldığı bir dönem olmuştur. Bu yasa ile Büşükşehir ve ilçe belediyeleri arasındaki yetki ve sorumluluklar organize edilmiş ve yetkileri belirlenen yerel yönetimlerin kurumlaşması esnasında, Eyüp ilçe belediyesinde ilk defa Planlama Müdürlüğü kurulmuştur.

1984'lü yıllarda yerel yönetimlerin yeniden yapılanması ile birlikte İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin ilk büyük icraatlarından birisi, "Haliç kıyılarının sanayiden arındırılması ve yeniden düzenlenmesi"ne ilişkin planlama ve uygulama çalışmaları olmuştur.

Bu uygulamalar, Haliç'e paralel kıyı yolunun genişletilerek geçirilmesi ve bu yolun altındaki denize kadar olan sahada eski dokunun yıkımlarla ortadan kaldırılarak kamu kullanımına açık parklar haline getirilmessi gibi uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Bu noktada, gerek plansız getirilen uygulamalar sonucu oluşan kayıplardan, gerekse plana rağmen yapılan ve planla uyuşmayan uygulamalar sonucu oluşan kayıplar söz konusu olmuştur.

Tarihi Eyüp Sultan Camii meydanı ve yakın çevresini kıyı ile bütünleştiren ve Eyüp'ün en önemli kültürel doku odağı ve yakın çevresini oluşturan bölge projelendirme çalışmaları yapılmıştır.

Eyüp'ün fiziksel mekanının değişiminde etkili olan düzenlemeler ve mekana yansımaları şöyle olmuştur.

- 1933 yılında İstanbul ve çevresinin planlaması konusunda açılan bir yarışmayı kazanan ELGÖTZ :

-Kazlıçeşme ile Eyüp arasında ulaşımı sağlamak için bir demiryolu,
-Eyüp ve Balat' la (mevcut 2 köprü dışında) 2 köprü daha yapılması önerilerinde bulunur.

- 1937 yılında Prost'un yöre ile direkt ilişkili önerileri :

-3.Haliç Köprüsü ki bu Avrupa ile Asya'yı bağlayan otoyolun geçirilmesi için yapılacak yüksek derecede bir yol ve köprü olması,
-Eyüp – Sütlüce arası küçük sanayi
-Eyüp-Ayvansaray civarına mezarlıklar şeklindedir. Ayrıca ;
-Haliç'in çevre düzenlemesine geçilmesi,
-Haliç çevresindeki endüstri kuruluşlarına hizmet görürecek yollar düşünülmesi,
-Atatürk köprüsü ile Alibeyköy arası büyük sanayi alanları planlanması kararları alınmıştır.

- Menderes döneminde (1956) yapılan imar operasyonundaki hedeflere ulaşmak ve trafiği rahatlatmak için ;
-Yolların genişletilmesi ve meydanların yapılması kararlaştırılmış ve böylece tariihi dokunun tahribi başlamıştır. Kenti güzelleştirmek ve camilerin ve dini yapıların restorasyonu amacıyla yapılan çalışmalarda ise, ise caminin çevresindeki doku bozulmuş, cami ortaya çıkmıştır.

- Piccinatonun 1/10.000 ölçekli " Geçit Devri Nazım Planı" nda Eyüp'le ilgili kararlar şunlardır:
-3.Haliç Köprüsü (-ki bunu Boğaz köprüsü ve çevre yolları ile birlikte önermiştir.)
-Eminönü'nden Unkapanı'na doğru açılan yol, sahilden Eyüp'e doğru uzatılması ve Defterdar Fabrikasının arkasında Eyüp'e gitmesi,

-Eyüp camii türbesi ve külliyenin tamamen meydana çıkarılması ve buradaki türbe ve tarihi eserlerin restore edilmesi,
-Topkapı kavşağından surlara paralel 20m.genişliğinde bir yolun daha açılarak, Ayvansaray 'a indirilmesi ve sahil yolu ile birleştirilerek Eyüp'e bağlanması.

- 1971 yılında bakanlığa sunulan İstanbul Nazım Planı ön tasarısında,

-Haliç civarına 170 ha'lık sanayi depolama ve tersane alanları yerleştirilmiştir.

- 1978' de Haliç çevresi Düzenleme Projeleri yapılır.

Diğer yandan kentin çöken kısımlarını yeniden canlandırmak için "Girişimci planlama" devreye girmiş, ıslahat planları hazırlanmıştır. Bu kapsamda, 16.yy'dan beri bir imalat ve ticaret merkezi kimliğini taşımakta olan Haliç çevresinin organik dokusunu imha edecek nitelikte getirilen kararlar alınır. Geniş yeşil alanların açılması söz konusudur. Ancak yokedilen dokunun yerine kesin bir kullanım getirilmez.

- 1979'da 1/500 Eyüp Koruma Planı onanır. Eyüp camii ile yakın çevresi, öncelikle planlanacak alan olarak belirlenir.

- 1984'te çıkarılan 3030 sayılı yasa ile yerel yönetimlerin yeniden organize edilmesi sonucu; Eyüp' te imar faaliyetleri hızla artmıştır. Boş alanlar ve geleneksel ahşap bahçeli, 3 katlı yapılar yerini betonarme apartmanlara bırakmıştır. Ulaşım ile ilgili olarak kazıklı yol geçirilmesi yerleşmenin dokusunda farklılıklara neden olmuştur.

3.4.3.2. Ekonomik yönlendiriciler

Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde geçirdiği savaşlar nedeniyle ekonomisi hayli bozulmuştur. Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte bir harabe halini alan ülkenin ekonomisinin de elden geçmesi gerekmiştir. Bunun için çeşitli politikalar belirlenmiştir. Bu konuda atılan adımlar tüm ülkeyi olduğu gibi İstanbul'u ve dolayısıyla Eyüp'ü de etkilemiştir. Bu dönemde Eyüp'te ekonomik faaliyetlerde değişme görülmektedir. Bunları sınıfları içinde inceleyecek olursak :

1- Tarım, madencilik, hayvancılık :

Hayvancılık :

Cumhuriyet döneminde, burada bulunan mandra (ve beraberinde debbağhane) kaldırılmıştır. Yerleşmede ekonomik faaliyet olarak sanayiye ağırlık verilmesi politikası sonucu hayvancılık ortadan kalkmıştır. Büyüyen İstanbul'la birlikte burası "sur dışı bir yerleşme " olarak sahip olduğu yeri kaybetmiş, bu nedenle de hayvan pazarlarının kurulması da uygun görülmemiştir.

Madencilik :

Kirlenen Haliç'le birlikte buradan balçık çıkarılmasına da son verilmiştir. Bununla birlikte yeni teknolojilerin ve gelişmelerin ışığında ihtiyaç duyulan bir enerji kaynağı olarak Ağaçlı kömür havzası açılmış ve tüm İstanbul'a hizmet verecek şekilde işletilmiştir. Ancak yükselen çevresel değerlerle birlikte, bu kömür havzasındaki düşük nitelikteki linyitle çevre kirliliğine yol açtığı için, bu madende kullanım dışı bırakılmıştır.(İst.Ans.)

Tarım :

Burasının ilk dönemlerde İstanbul 'un günlük ihtiyaçlarına cevap vermek üzere tarımla uğraşan bir kesiminin olduğunu belirtilmişti. Daha sonraki yüzyıllarda, mesire alanları ve çiçekçilik yönünden bahsedilmişti. 20.yy'da gelişen sanayi ile birlikte alınan göç, arsa spekülasyonuna yol açmış ve kent içindeki bostanlar ve bahçeler konutlarla dolmuştur. Bununla birlikte 1936 tarihinde yeniden çizilen idari sınırlarla beraber Kemerburgaz bucağı Eyüp ilçesine bağlanmıştır. Bu bucağa bağlı 8 köy bulunmaktadır. Bu köylerde tarım yapılmakla beraber bu oran çok düşüktür. 1993 yılında DİE'nün yayınladığı verilere göre Eyüp'te tarım, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık ve avcılık işlerinde çalışanların toplam 840 iken diğer kollarda çalışanların toplam 71.745'dır.

Tablo 3.1 Çalışanların Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı

Faaliyet Kolları	Toplam
Tarım dışı üretim faaliyetlerinde çalışanlar ve ulaşım makineleri kullananlar	41.926
Satış ve ticaret personeli	7.584
Hizmet işinde çalışanlar	7.035
İdari personel ve benzeri çalışanlar	5.478
İlmi ve teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri	4.204
Müteşebbisler, direktörler ve üst kademe yöneticileri	1.082
Tarım, hayvancılık, balıkçılık ve avcılık	840
İşsizler	4.436

Tarımla uğraşanların sayısındaki bu belirgin düşüşe rağmen yerleşmede görülen çiçekçilik faaliyeti devam etmişti. Günümüzde de burada bir fidanlık bulunmaktadır, ancak mesire özelliğini yerleşim kaybetmiştir.

2.Sanayi

Haliç kıyısında 19 yy'da başlayan sanayileşme 1.Dönemde de kendisini göstermiştir. Bu dönemde Eyüp'de Alibeyköy ve Kağıthane dereleri ağzında geniş bir alanda İstanbul'un elektrik enerjisini temin etmek için bir termik elektrik santrali kurulmuştur. 1911'de inşa edilen bu santral Türkiye'nin ilk enerji santralı idi. Silahtar ağa termik santrali daha sonraları Haliç kıyılarındaki sanayinin giderek gelişmesi ve yayılmasında teşvik edici bir rol de oynamıştır. Bu tesis, soğutma suyunun temin edilememesi ve techizatın eskimesi gibi teknik nedenlerden dolayı 1983 tarihinde kapatılmıştır(Ek B.26).

Cumhuriyet ilan edildikten sonra yapılan planlama çalışmalarında Haliç için sanayi öngörülmüştür(Prost Haliç'i sanayi aksine dönüştürmeyi önermiştir). Haliç kıyılarına planlı olarak getirilen sanayi, yan sanayi olarak gelişen ve kontrol edilemeyen küçük sanayinin yayılmasınıda beraberinde getirmiştir. (1940'lı yıllara kadar Eyüp sahillerinde görülen yalılar bu dönemden sonra kaybolmuştur.) Ülke çapında alınan politik kararlar ve gelişen teknoloji bu sürece etkili olmuştur.

Marshall yardımlarıyla (A.B.D.'nin Türkiye makine ve teçhizat yardımı) kırsal kesimde görülen artı ürün ve buna bağlı olarak ortaya çıkan artı işgücü, sanayileşmede önde giden İstanbul'a doğru akmaya başlamıştır. Rami, Bayrampaşa gibi çevre yerleşmelerde sanayileşme gelişmeye başlamıştır.

1950`den sonrada tüm İstanbul gibi Eyüp`te de görülen hızlı sanayileşme, o dönemde başlayan açık pazar ekonomisi, 1960`lı yıllarda montaj sanayine dönüşmüştür. Hızlı gelişen sanayileşmenin sonucu olarak ihtiyaç duyulun "sanayi bölge planları" yapılmıştır.

1961 yılında artık sahil, derekenarları boyunca devam ederek giden sanayi yapılanması ile tamamen dolmuştur(Ek B. 27,28,29).

1970`lerde ise Rami kışlası ve çevresindeki caddenin gerilerine doğru boşluklar dolmaya başlamıştır. Sanayi medeniyeti Haliçin tümü gibi Eyüp`ün dokusunuda değiştirmiştir. Sanayi, tekke ve mesire yeri olarak bilinen yerleşme, bir imalathane işçi mahallesine bürünmüştür.

Bu sanayi ağırlıklı ekonomi 1994 yılına kadar devam etmiştir. Sanayi tesislerinin yoğunluğu Eyüp`ü olumsuz yönde etkilemiştir. 1984 sonrasının önemli icraatı, Haliç kıyılarını sanayiden arındırarak yeniden düzenlenmesidir. 1994 çevresel değerlerin yükselmesi ve Haliç`te görülen kirliliğin engellenmesi vb. amacıyla Haliç kıyılarını sanayiden arındırma ve kamulaştırma çalışmaları başlamıştır. Bu çalışmalar kapsamında sanayi şehir dışına çıkarılırken sahil sanayiden arındırılmıştır. Ancak bu dönemde tarihi Defterdar Yünlü Fabrikası ile Askeri dikim evinin kagir binası yıkılmış Feshane-i Amire binası restore edilmişdir.

1993 tarihli DİE' nin araştırmasında bu ilçede üretim faaliyetlerinde çalışan büyük bir çoğunluğu oluşturmaktadır (Bkz. Tablo 3.1). Burada daha önceki dönemlerde görülen çömlekçilik,oyuncakçılık artık tarihe karışmıştır.

3-Hizmet

Yerleşmede eski dönemlerde görülen birçok fonksiyonun zamanla kaybolmasına karşın "dini merkez" olma özelliğini sürdürmekte ve bu özelliği nedeniyle nüfus çekmektedir. Ancak; bu nüfus, mesire alanlarının korunmasında yeterli omamıştır.

19.yy 'dan sonra gelişen sanayi ile mesire alanları kaybolmaya başlamıştır. Doğal bitki örtüsü ve yeşil dokusunun bozulmasıyla eğlence yeni olma özelliğini kaybeden yerleşmede sahil bölgesini sanayiden kurtarma çalışmaları sırasında sahil yeşil alana dönüştürülmüşse de bir kullanım getirilmemiştir.

Kahvehaneler de eski konumunu kaybetmiştir. (Pierre Loti hariç). Hizmet işlerinde görülen bu değişim ticarette pek görülmemiştir. Ticaret fonksiyonu halen devam etmektedir, ancak ihtisas alanları farklılaşmıştır. Halen devam eden yegane ticari eylem halka fırınlarıdır. Oyunçakcılar adası ortadan kalkmıştır.

1984 'de İstanbul Büyükşehir Belediye tarafından uygulanan Haliç kıyılarının sanayiden arındırılması ve kamulaştırılarak yeniden düzenlenmesi çalışmaları sırasında iskelelerin tümünün ortadan kalkmış ve ulaşım teknolojisinin ve imkanlarının gelişmesiyle " kayıkçılık " da ortadan kalkmıştır.

3.4.3.3 Sosyal ve kültürel yönlendiriciler

Cumhuriyetin ilanına kadar geçen süre, Avrupa'da başlayan ve tüm dünyaya yayılan endüstrileşme akını, eş zamanlı olmasa bile hemen her ülkede kendini hissettirdiği gibi buradada kendini göstermiş ve sosyal dokuyu değiştirmiştir. Eyüce bu değişimin farklılaşma yönünde değil, birbirine benzeme yönünde olduğunu savunmuştur (Eyüce, 1995, s.13).

Sanayi, işgücünü ve dolayısıyla nüfusu çekmiş, bu da göçlere neden olmuştur. Yerleşmeye genellikle kırsal kesimden gelenler konut talebi nedeniyle fiziksel dokuda ve sosyal dokusunda değişikliklere neden olmuştur. Ancak savaşların- Balkan, I. Dünya, Kurtuluş – yoğun olarak görüldüğü bu dönemde nüfus hareketleride oldukça değişkendir.

Cumhuriyetin ilanından sonra gerçekleştirilen devrimler, kent mekanına da yansımıştır. Devletçiliğin esas olduğu ve devletin finans ettiği ideoloji ile politik kriterlere uygun yapılaşmalar görülmüştür. Bu devletçilik ve merkeziyetçilik görüşlerinde reform 1950 'li yıllardan sonra başlatılmıştır.

Cumhuriyet' ten sonra planlı yerleşmeyi sağlamak için İstanbul'un gelişme eğilimleri dışarıdan getirilen yabancı uzmanlar tarafından düzenlenmeye çalışırken, kentin doğulu yapısının özelliklerini hesaba katmadan büyük külliyelerin etrafının Avrupa şehirlerindeki gibi Rönesans' tan gelen geleneksel bir anlayışla açılmasını öngören fikirlerle tarihi dokuya yapılan müdahaleler, İstanbul'un tarihsel geçmişinden gelen son strüktürel özelliklerini de ortadan kaldırmıştır. (Kuban, 1970, s. 47)

Eyüp'te görülen fonksiyonlardan ;
-mesire ve eğlence fonksiyonu, 1904-1905 senesine kadar devam etmiştir. Haliç'in kıyılarında kurulan fabrikalar, atölye ve ufak endüstri merkezleri ile birlikte buranın bir gezinti ve sayfiye yeri olma karakteri ortadan kalkmıştır.(Eyice, 1975) (Haliç'in kirlenmesi ve dayanılmaz dokusu burada ki sahildeki) Burada bulunan "Fulya tarlası" vb. bostan ve tarlalar, sanayileşmenin beraberinde getirdiği göç ve nüfus artışı sonucu dolmaya başlamıştır.

Burada bulunan sahil saraylarda 1940'lara kadar azalarak varlığını sürdürmesine rağmen daha sonra yerini sanayi tesislerine bırakmıştır. 1980'lerden sonra sahilde sanayinin kaldırılması ile yeşil alanlar oluşturulmasında, belirli bir kullanım verilmediği için kullanıcılar tarafından benimsenmemiştir.

-Burada Osmanlı döneminde eğitim yapıları olarak kabul edilen tekkeler, Cumhuriyetin ilanı ile kapatılmıştır. Ayrıca günümüze o dönemdeki kütüphanelerden sadece Hüsrev Paşa Kütüphanesi kalmıştır.

-Eyüp'ün Osmanlı döneminde sahip olduğu önemli bir fonksiyonu da "siyasi fonksiyonu"dur. Bu dönemdeki kılıç kuşanma törenleri saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyetin ilanı ortadan kalkmıştır.

-"Dini fonksiyonu " ise Osmanlılar döneminden beri bir değişime uğramadan devam etmiştir. Gerek Cumhuriyetin ilanından önceki ittihat ve terakki döneminde gerekse Cumhuriyet döneminden günümüze kadar dini önemini korumuş, kutsal merkez kimliği baskın olarak devam etmiştir. Bunun en önemlisi Eyüp Sultan türbe ve camiinde ibadet ve ziyaret olgusunun bütün canlılığı ile devam etmesidir. Önemli günlerde ve aylarda İstanbul içinden ve dışından gelen kalabalık müslüman toplulukları tarafından ziyaret edilmektedir. Bunun dışında türbe ve camii özel

maksatlarlada ziyaret edilmektedir. Eyüp Sultan ziyaret edilip dua edilmekte ve geçmişten gelen bir gelenek sürdürülmektedir.

Tarihi merkez ve Pierre Loti kahvesi sahip olduğu kültürel fiziki yapıları ve doğal değerleri nedeni ile yabancılar tarafından ilgi görmektedir.

-Türbeler ve mezarlıklar; Cumhuriyet döneminde burada bulunan mezarlıklar Osmanlı dönemindeki kadar olmasa bile devam etmiştir. Hızla artan nüfus paralelinde eski mezarlık alanlarının bir kısmı da aynı hızla yok edilerek gecekondu alanlarına dönüşmüş veya karayolları tarafından kamulaştırılmış, eski mezar taşları parçalanmış geriye kalan mezarlık alanları da yerini yeni mezarlara bırakmıştır. Geriye kalan mezarlık alanları da yerini yeni mezarlara bırakmıştır. Mezarlık alanları bakımsız kalmıştır. İstanbul'daki yıkımlar nedeniyle taşınan mezarlar ile devşirme bir mezarlık kurulmuş ve mezarlar buraya nakledilmiştir (İstanbul Ans.).(20)

- Eyüp'te çömlekçilik ve oyuncakçılıkla görülen üretim faaliyetleri bu dönemde ortadan kalkmıştır. Ancak diğer sanayi faaliyetleri gelişmiştir. Plan kararları ile getirilen sanayi, Eyüp'e "sanayi bölgesi" kimliğini kazandırmıştır. Eyüp'ün kaybettiği kimlik özelliklerinin yerini bu sanayi kimliği almıştır.

Sanayi medeniyeti Haliç'in tümü gibi Eyüp'ün yapısını da değiştirmiştir. O artık bir saray, tekke kahvehane, seyir, mesire ve emperyal nekropol semti değil, bir imalathane, işçi mahallesi ve mezarlıktan oluşan bir kompozisyon, bir kenar semttir(Ortaylı, 1997, s. 125). 1940'lar Türkiye'sinin küçük kapasiteli, ama tahripkar sanayii burayı istila etmiştir.

Ancak 1983 sonrasında tüm Haliç'in temizlenmesi ve yeni kentsel planlama yaklaşımları çerçevesinde sanayinin desantrilizasyonu için sanayiden arındırılma çalışmaları sırasında sahildeki sanayi tesisleri temizlenmiştir. İlçe merkezi genelde ikametgah olarak kullanılmakla beraber yer yer sanayi tesislerinede rastlanmaktadır.

- Eyüp 'ün sosyal ve kültürel yapısının gösterdiği değişimde buraya gelen Balkan göçmenlerininde payı bulunmaktadır. 19.yy sonlarında başlayan göçmenlerin özellikle Rami bölgesindeki iskanı, Cumhuriyetin ilk yıllarında Balkan göçmenlerinin de eklenmesiyle yörede gelişmelere neden olmuştur. Giderek Alibeyköy taraflarına doğru büyüyen Eyüp'te ayrıca Anadolu Trakya'da gelenlerin

yerleşmesiyle Bayrampaşa kesimi ortaya çıkmıştır. 1974-1978 yıllarında gelen Balkan muhacirleri yine Rami bölgesine yerleştirilmiştir. 1952-53 Topkapı Sanayi bölgesinin oluşması ile, burası sanayide çalışan düşük gelir gruplarının iskan alanına dönüşmüşdür. Özellikle Keresteciler sitesi ve Rami yöresinde sanayi bölgesi dışında ve Eyüp Sultan kıyılarında gelişen bu sanayinin işgücü, Eyüp Sultan çevresinde ve Rami'de yerleşerek tahripkar gecekondu mahallelerinin oluşmasına neden oldu. (Cansever, 1997, s. 11)

- Kırdan kente göçün yoğunlaştığı 50 sonrası döneminde burada bulunan sanayi fonksiyonu nedeniyle ülke içindeki göçler almıştır(21).

Osmanlı döneminde saray erkanının, devletin ileri gelenlerinin, zengin tüccarların ve ilmiye sınıfına mensup olanların yerleştikleri, sahil sarayların, köşklerin, yalıların Eyüp'ü, emeklilerin, kayıkçıların ve düşük gelir gruplarının iskan ettiği bir bölgeye dönüşmüştür.

Sahilde yer alan eğlenceler, ulaşımda etkin olarak kullanılan kayıklar ve iskeleler, Eyüp'ün su ile ilişkisini kuvvetlendirmişti. Ancak burada yapılan sanayi yapıları kaldıran iskeleler sonra sanayi tesislerin kaldırılmasına rağmen geçirilen yol yerleşmenin Haliç kıyısında olmasına rağmen su ile ilişkisi kesilmiş denizden kopmuştur.

Eyüp'ün, Bizans ve Osmanlı döneminde benzerlik gösteren bazı özellikleri bulunmaktaydı.

1- Bunlardan ilki yukarda da değindiğimiz imparator ve sultanların burada kılıç kuşanma törenleridir.

2- Diğer bir özellik ise halkın burayı kutsal bir ziyaret yeri olarak kabul etmesidir.

3- Eyüp Bizanstan bu yana korunan bir özellik ise kentin hemen yanı başında yer almasına karşın kentle birleşmemiş ve tarih boyunca kentle arasına bir mesafe koymuş olmasıdır (Bunda topografik yapınında etkisi bulunmaktadır).

Eyüp Sultan bugün çağdaş kentleşmede oluşturulmaya çalışılan kendi kendine yeten, kendi gereksinmelerini kendi karşılayabilen kent modeli için tarihi bir model oluşturur (Zenger, 97,s. 140).

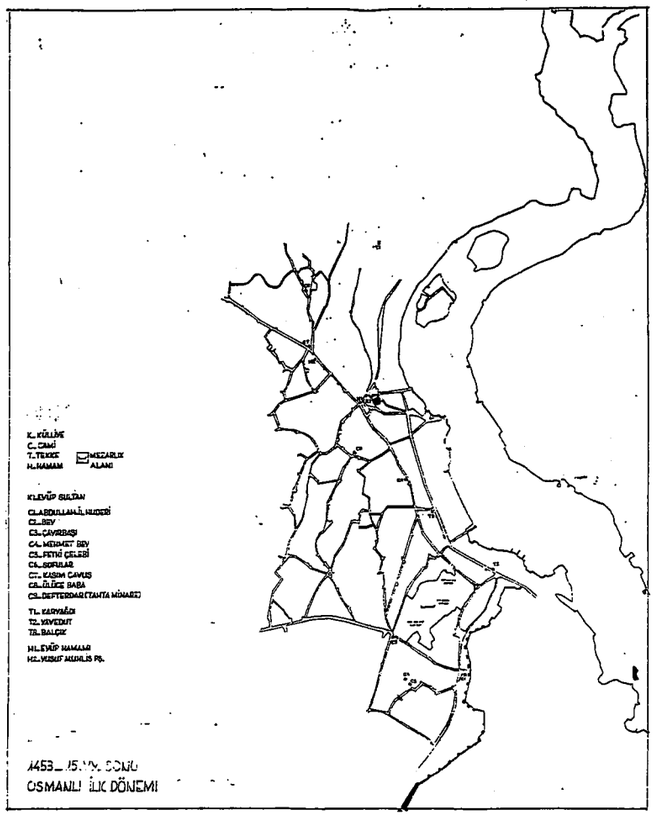
Eyüp Sultan 1950' lerden sonra kazandığı yeni kimliğiyle, plansız sanayi gelişme alanları ve gecekondu alanlarının merkezidir. Eyüp Sultan 20 yy 'nın Türkiye'sinde geçmişe, dini inanç ve kültüre bağlılık ve de muhafazakarlık kavramlarının karşılaştığı bir yerde.

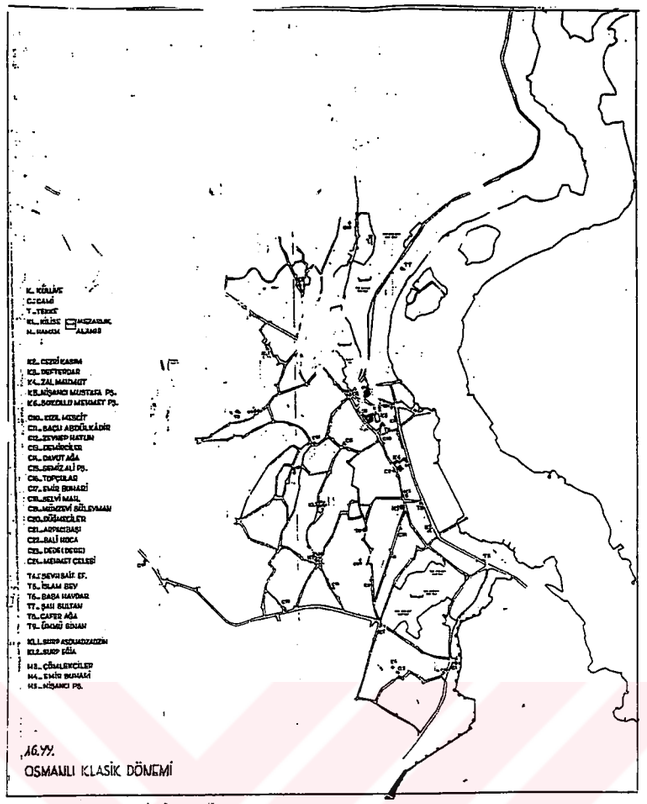
3.4.3.4 Fiziksel mekan özellikleri ve arazi kullanışı

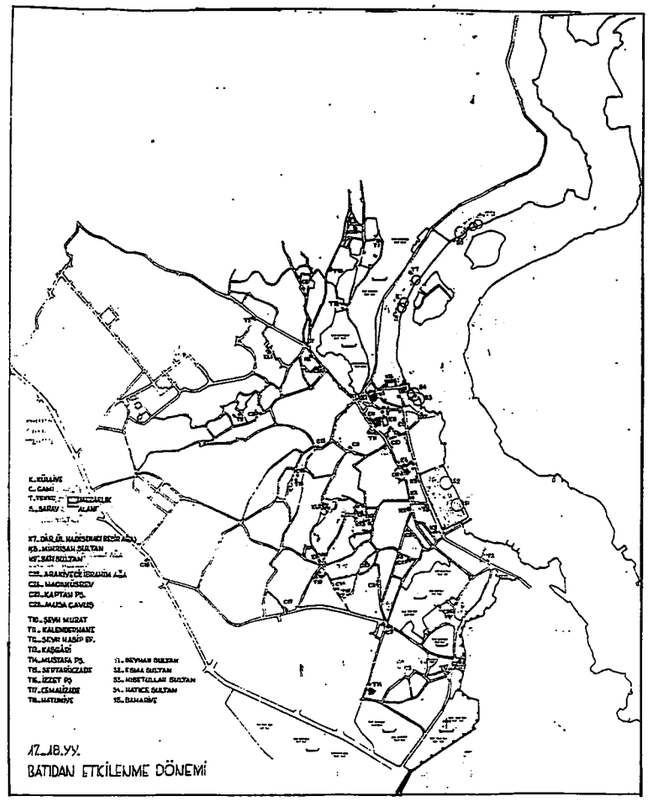
Yerleşme alanı 17.,18. yüzyıllardaki gelişmeyi aksettiren "Batı'dan Etkilenme Dönemi"nden itibaren başlangıçta çok fazla değişmemiştir(Şekil 3.11). Sur dibine yaklaşan doku Edirnekapı hizasından Fethi Çelebi ve Nişanca semtlerini sararak Rami tepesinin altında İslam Bey Caddesi'nin üzerindeki Kasım Çavuş Camii'nin arkasında Pierre Loti çevresinde sınırlı gelişmiştir. Bahariye sahilleri de Taşlı Burun'a kadar sahil sarayları ve yalılar ile yapılanmış görülmektedir. Yerleşme alanının çevresi Eyüp Camii'nin arkası Pierre Loti'ye doğru, tarihi Eyüp Mezarlığı, Fethi Çelebi Otakçılar yerleşmesinin altında sur dibi, sahile kadar mezarlık ve hazire alanları, gerideki sırtlar ağaçlık ve açık alanlar olmak üzere, boş alanlar ile çevrilmiştir.

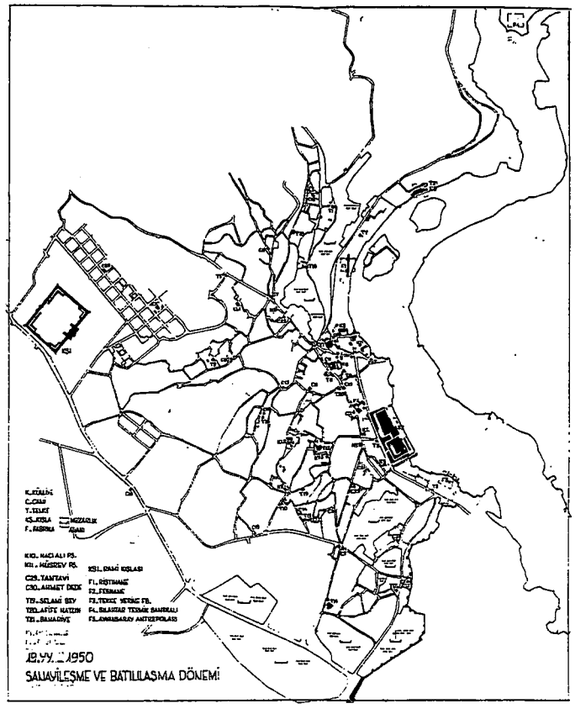
Rami Kışlası'nın kurulması ile 1830'lu yıllardan itibaren Rami tepelerinin eteklerinde başlayan iskan Dügmeciler (Dökmeciler)'e doğru daha da gelişmiş, Kasım Çavuş Camii'nin çevresinden Pierre Loti tepesine doğru çıkmış, İslambey Caddesi boyunca da Üç Şehitler vadisine doğru uzanmıştır. 1890 tarihli haritada henüz Rami Kışlası'nın altındaki yeni yerleşme dokusu görülmemektedir. Ancak eteklerde başlayan yerleşme sırtlara doğru tırmanmaya başlamıştır. 1913-1920 tarihli ve daha sonra hazırlanan haritalarda kışlanın hemen altında, grid sistemle oluşturulmuş yol dokusu ile yeni yerleşme alanı gösterilmektedir(Ek B24). 19.yy'ın ikinci yarısında Balkanlar'dan gelen göçmenlerin yerleştirildiği bu yeni yerleşme alanları ile yerleşme dokusu Rami tepesine tamamen yayılmış bulunmaktadır.

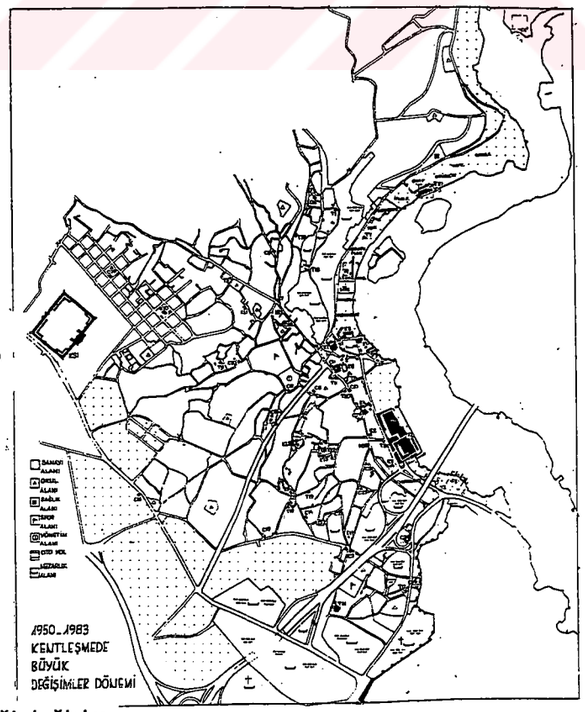
Sahilde ise, 1880-1890 tarihli ve önceki haritalarda sanayi olup olmadığını net olarak ayıramadığımız bazı yapılar görülmektedir. D. Kuban; 1837 tarihli Moltke tarafından hazırlanan haritada sahilde, Eyüp ile surlar arasında bazı yallıların hala mevcut olduğunu, Stolpe'nin 1882' de hazırladığı planda sanayi dağılımının önemli bir kısmının Eyüp' e olduğunu söylemektedir (Kuban,1970, S. 42. 44) (Ek B.19,A.2). 1930'lu yıllara kadar Eyüp sahilinde hala bazı yalıların var olduğunu bilinmektedir.

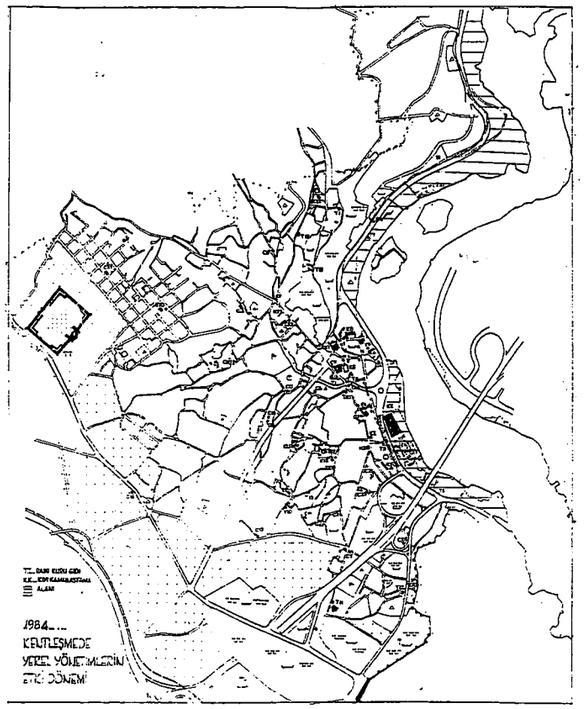

ŞEKİL 3.11 EyüpSultan Yerleşme dokusunun 15-20 yy.'lar arası gösterdiği değişim, (Kara,1994)

S.Eyice, son kalan ahşap harab bir yalının 1946' da, Şah Sultan Camii yakınında hala durduğunu söylemektedir. (Eyice,1975,s.282). 1913-1920 tarihli ve sonraki haritalarda net bir şekilde sahilsarayları ortadan kalkmış yerlerin sur dibindeki büyük fabrika yanındaki Feshane Fabrikası, İplikhane Kışlası yapıları almıştır (Ek B.28). Yine bu haritalarda Bahariye kıyılarında Şah Sultan Tekkesi ve Tekkesi hala varlığını sürdürmektedir ve bu büyük fabrika yapılarının dışında sahil genelde boş görünmektedir. Bahariye Tekkesi yapıları 1938/1939'da mescid ve haziresi hariç tamamen ortadan kalkmıştır. H. Prost tarafından 1936/1937 yılında hazırlanan 1939 yılında uygulamaya konulan planda Haliç'in bir sanayi aksına dönüştürülmesi ile sahil bu tarihten itibaren sanayi ile dolmaya başlamıştır. 1950 yılından sonra hızlanan sanayileşme hareketleri bu değişimi de hızlandırmış olmalıdır. Burada dikkati çeken bir husus da İstanbul ve Türkiye'nin ilk enerji santrali olan ve 1913' de kurulan "Silahtar Ağa Termik Santrali " nin, 1913-1920 tarihli ve sonraki haritalarda, gösterilmiş olmasıdır.

Bunun dışında, Fatih dönemi ve Osmanlı klasik döneminde gelişen eski kent dokusu fazla değişmemekle birlikte bu süreç içinde yeni ihtiyaçlar ve sosyal ve kurumsal yapıda oluşan değişiklikler sonucu, döneminin mimari uslubunu yansıtan yeni yapıların inşa edilmesi, Eyüp'ün sosyal, kültürel ortamının gelişmesine katkısı olan hareketler ve değişimler meydana getirmiştir.

1920'li yıllardaki haritalara baktığımızda Haliç kıyılarında sanayi başlamış olmakla birlikte sahiller henüz boş görülmektedir (Ek B.30). Daha sonra 1939'da Prost Planı'nın uygulamaya konulması ile burasının planla sanayiye açılması, plansız gelişmeleri de çekmiştir. 1960 yılına ait haritalarda ise artık sahilin, dere kenarları boyunca devam ederek giden sanayi yapılanması ile tamamen dolduğunu gösterilmektedir ve boş alan hemen hiç kalmamıştır.

Bununla beraber bu dönemde yerleşme içinde eski kent dokusunda henüz spekülatif amaçlı büyük müdahalelerin yapılmadığı alanlar bulunmakla birlikte Rami Kışla Caddesi boyunca iki taraflı başlayan sanayi yapılanmaları, bu mezarlık ve boş alanların içine doğru sarkmaya başlamıştır. Bu arada sırtlarda boşlukların ortasında mevzi planlar ile yeni getirilmiş yoğun konut alanları bulunmaktadır.

Ancak bu dönemde eski yerleşme dokusunun dışındaki boş alanlara baktığımızda ise tamamen alt yapıdan yoksun kaçak yapılar ile dolduğunu görülmektedir. Bu

kaçak yapılanma dokusu, sanayi ile dolan Haliç sahillerinin gerisindeki, tarihi Eyüp Mezarlığı, Pierre Loti ve sırtlarındaki eski yerleşme dokusunun dışında kalan boş alanlara yayılmıştır. Bu doku, Alibeyköy 'e dere içlerine doğru uzayarak yukarlarda Gazi Osman Paşa'dan sarkan gecekondu alanları ile birleşip, İslam Bey Caddesi' nin yamaçları boyunca inerek, caddenin diğer tarafındaki Üç Şehitler vadisine sıçrayıp, Bayrampaşa 'dan Rami sırtlarına sarkan gecekondu alanları ile birleşerek; eski Eyüp yerleşme dokusunu tamamen sarmıştır.

Bundan sonra, artık Eyüp'ün eski yerleşme dokusu içinde de yapılanma artmaya başlamıştır. Sanayinin yerleşmeye başladığı Rami Kışla Caddesi çevresinde ve kışla yakınında konut ve sanayi yapılanmalarının geliştiği izlenmektedir. Ayten Sokak'ın altındaki yamaçlar ve yeni yolun sırtlarındaki bazı boş alanların mevzi planların getirdiği kararlar ile yüksek katlı bloklara dönüştüğü görülmektedir. Sanayi alanları da Rami Kışlası çevresinde ve caddenin gerilerine doğru boşlukları doldurmaya başlamıştır. Ancak yine de Düğmeciler (Dökmeciler)'in gerisine doğru ve İslam Bey Caddesi' nin arkalarında bazı, bostanlar ve boş alanlar aynen kalmıştır.

Ancak bu gelişme 1980'li yıllara doğru, eski kent dokusunun olduğu bölgelerde plan bütünlüğünden yoksun mevzi imar planları, yönetmelikler, prensip kararları gibi parçacı yaklaşımlar ile boş alanların, bostanların, eski tekke ve köşk arazilerinin yoğun yapılanmalara açılması şeklinde olmuştur. Hatta ahşap evlerin yoğun olduğu mahallelerde dahi birkaç ahşap evi birden yıkıp imar çizgisini geriye çekerek yolu genişletip yüksek yapılanma imkanı sağlamak gibi girişimlerle eski doku hayli zedelenmiştir.

Yine bu spekülatif davranışlar, imar planı olmayan, kişi mülkiyetindeki yeni gelişme alanlarında, hisseli tapulu mülkiyete dönüştürülen bir parselasyon ile plansız yapılanmalar olarak da ortaya çıkmıştır.

1950-1960 arası Haliç sahilleri dışında Eyüp'ün yeni gelişme alanları yapılanmaya açılırken, 1960' dan sonra özellikle 1970-1980 arasında eski yerleşme dokusu hayli gelişmiş ve değişmiştir (Şekil 3.12, Ek B.31,32,33).

3030 sayılı yasa'nın yürürlüğe girmesi ile yerel yönetimlerin yeniden organize edilmiş, imar ve planlama yetkilerinin artırılarak dinamik bir yapı kazandırılmıştır.

İktidar süresinin kısıtlılığının da etken olduğu bu yapı, sorunların büyüklüğü ve üstesinden gelme gayreti içinde olan yerel yönetimleri de, hızlı bir çalışma temposuna sokmuştur.

Bu dönemin en önemli icraatı ise "Haliç kıyılarının sanayiden arındırılması ve yeniden düzenlenmesi " olarak ortaya çıkmıştır. 29.7.1980 oranlı 1/50 000 ölçekli " İstanbul Metropoliten Alan Nazım Planı "nda da öncelikle planlanacak yöre olarak işaretlenen " Haliç kıyıları "ve Merkezi iş Alanı Bölgesi", öncelikle ele alınarak hızlı biçimde uygulamaya geçilmiştir.

Buradaki mevcut küçük ve büyük sanayi tesisleri ve tersaneler, onanlı stratejik planda bu fonksiyonlar için ayrılan yerlere taşınırken, geride bıraktıkları yapılar yıkılıp yerlerine kamuya açık park alanları haline getirilmiştir. Haliç' e paralel mevcut kıyı yolu geliştirilip genişletilerek sürekliliği sağlanmıştır. Ancak burada bu yapılar ortadan kaldırılırken hassas davranılmamış, bugün sayıları çok azalan geleneksel ahşap konut yapıları, diğer tarihi yapılar, yapı parçaları ve eski sokaklarla birlikte eski doku da bu arada ortadan kalkmıştır(Şekil 3.13).

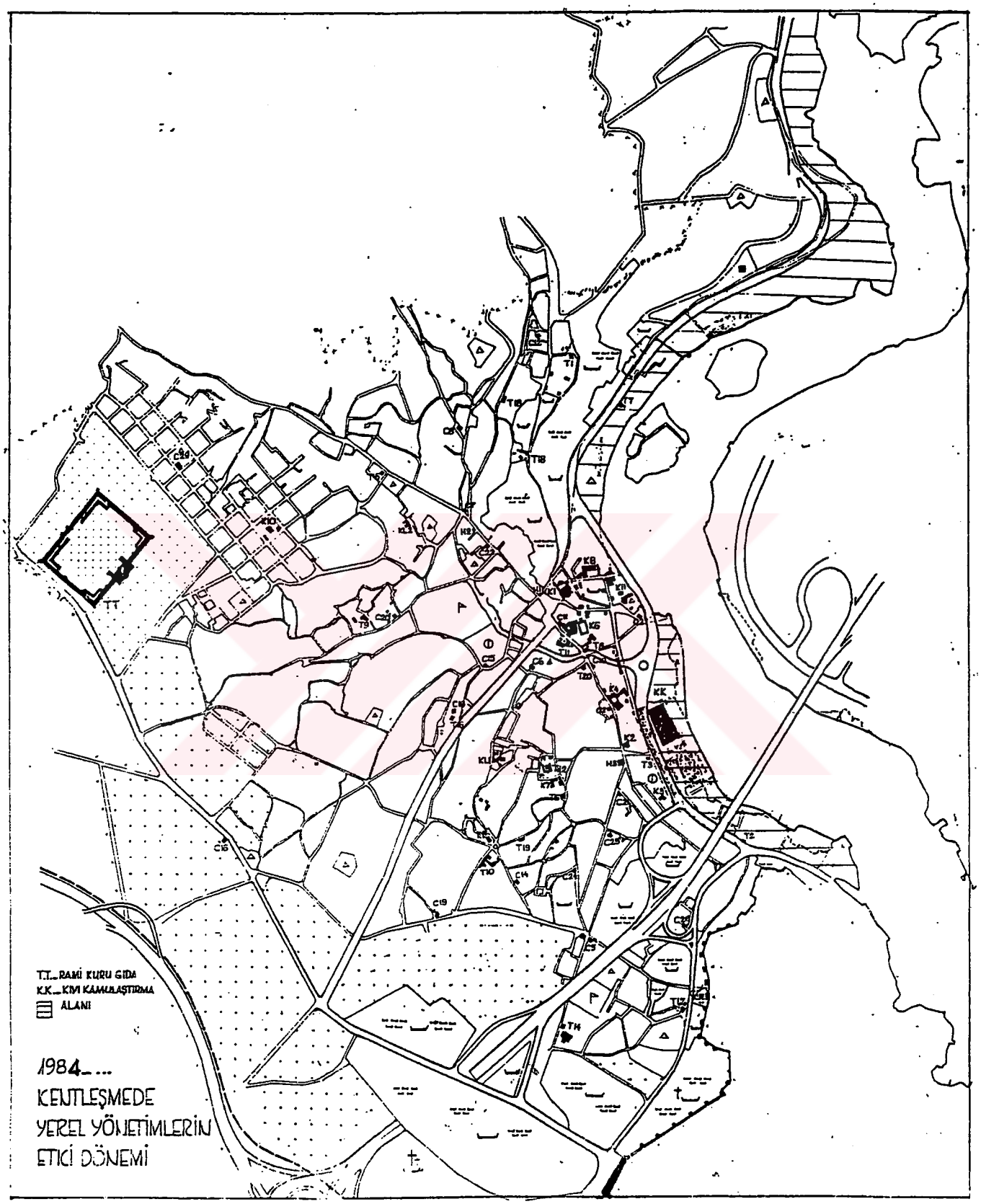
Eski Feshane Fabrikasının tescilli yapılarının hepsi üretim binası hariç ortadan kaldırılmıştır.

İskele çevresindeki yerleşme dokusu, Boyacı Sokağı'nın devamındaki Türbe Arkası Çıkmaz Sokak, 1870'li yıllara ait tarihi çeşmesi ile birlikte bu yıkımlarda ortadan kaldırılmıştır.

Kıyıya paralel geçirilen yol ise kıyıdaki Yavedud Tekkesi, eski Feshane Fabrikası, Şah Sultan Tekke-Camii gibi eski eser yapıların arsalarınn bir kısmını alarak yapıları yola yaklaştırılmıştır. Ayrıca getirilen kamulaştırma uygulaması ile arsalar tamamen park alanına çevrilerek yapılar bu uzayıp giden sınırsız park alanlarının ortasında tek tek binalar olarak kalmışlardır. Park alanlarının içine yer yer basket sahaları ve çocuk parkları getirilmiştir. Gerisindeki konut alanı ile arasına dört izli araç trafiğinin girdiği bu çocuk parklarının emniyeti tartışılabilir. Bir yandan hızlı bir biçimde yıkım sürdürülürken bir yandan molozlar taşınarak aynı hızla düzenlenen, en basit ihtiyacını karşılayacak alt yapıdan yoksun bu park alanlarının kentsel tasarımı da ayrı bir tartışma konusudur.

ŞEKİL 3.12 Eyüp, 1951 (İstanbul Belediyesi Şehir Rehberi)

ŞEKİL 3.13 Eyüp, 1984 sonrası

Bütün bunların yanında yıkımlar esnasında projesi yapılmadan betonlanan kıyı, örneğin; Bostan İskelesi Sokağı'nın kodunu düşük seviyede bırakmış; kıyı betonu, sokağı yüksekten geçerek kesmiştir. Bu arada Osmanlı padişahlarının kılıç kuşanma törenleri için veya Eyüp 'ü ziyaret etmek üzere deniz yolu ile geldiklerinde çıktıkları iskele olan bu iskelenin eski rıhtım taşları, kayıkları bağlanmı halkaları bu betonlama sırasında ortadan kalkmıştır.

Eyüp için önemli bir uygulama da Bostan İskelesi önünden dört izli araç trafiği olarak geçirilen kazıklı yoldur. Bu dönemde "2.Boğaz Köprüsü ve Çevre Yolu" gibi metropoliten ölçekte kuvvetli ulaşım akslarının sağlanması ön plana alınmıştır. Haliç Kıyı Yolu"nun sürekliliği, Eyüp Camii çevresinden kıyıya sarkan ve tarihi merkezin bir uzantısı olan Eyüp İskelesi çevresindeki eski doku nedeni ile kesilmektedir. Bu noktada o dönemde Eyüp Belediyesi planlama çalışmaları ile geliştirilen eski dokunun yoğun olduğu Eyüp Camii meydan ve yakın çevresini kıyı ile bütünleştiren bir yaya yürüme mesafesi içinde bırakan çözüm; onanlı planı ve uygulama projeleri olmasına rağmen bir kenara bırakılmış; yasal sürecine oturmayan yani onanlı planı olmayan "kazıklı yol projesi"uygulanmıştır (Kara,1994,s.268). Bu uygulama ile, Eyüp' ün; birçok önemli eski eser yapısının bir arada bulunduğu ve yüzyıllarca su ile iç içe yaşamış bulunan fiziksel dokusu dört izli hızlı bir araç yolu ile sudan kopartıldığı gibi, camii meydan ve yakın çevresinin kıyı ile bütünlüğü geri dönüşü zor bir biçimde zedelenmiştir.

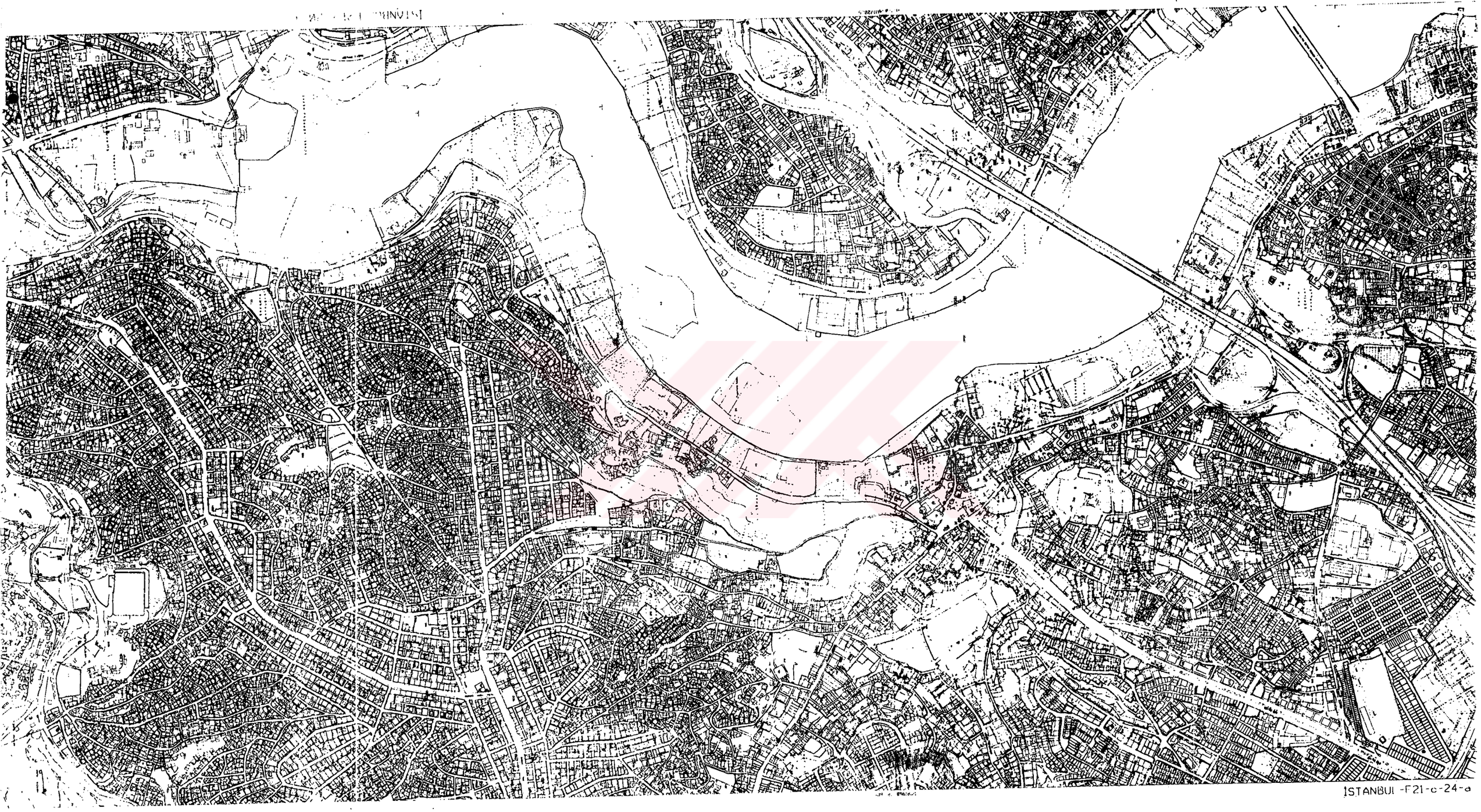
Planlama ve imar uygulama hizmetlerinin yürütülümesinde yeterli iletişimin kurulamaması ve getirilen politik ağırlıklı kararlar sonucu; Eyüp'ün kültürel, rekreatif, sosyal özdeğerlerinin korunması ve çağdaş ölçülerle yeniden değerlendirilmesi olanağını ortadan kaldıran, geçmiştin bugüne ulaşan kültürel referansları yok eden, Eyüp'ün tarihi ve doğal karakterine yabancı, insan için yaşanabilir bir çevre düzeninden uzak uygulamalar ortaya çıkmıştır.

İmar affı 1985 yılına kadar yapılan gecekondular için çıkarılmasına rağmen, uygulamada, denetim yetersizliği nedeni ile daha sonraki tarihlerde yapılan bazı gecekondular da bu aftan istifade etmiştir. Ayrıca imar islah planları uygulanan alanlarda alt yapı yetersizliği aşılamadığı gibi, yasaya rağmen boş alanlar da gecekondu alanarı gibi gösterilerek dört kata kadar yükseklik verilen, plan şartlarını istismara yönelik, imar ve islah planları yapılma teşebbüsleri olmuştur. Bu dönem, İstanbul 'un genelinde olduğu gibi Eyüp'ün çehresini de gerek geleneksel yerleşme

içinde gerek yeni gelişme alanlarında hayli değiştiren bazı uygulamalar getiren bir dönem olmuştur (Şekil 3.14).

Şekil 3.14. Eyüp Sultan Yerleşmesi (Son Devir)

ŞEKİL 3.15 Eyüp,1998 (İstanbul Büyükşehir Belediyesi)

3.5. Balat Yerleşmesi

3.5.1. Osmanlı dönemi (15.-17. yüzyıllar)

Balat adı bu semte Osmanlılar döneminde verilmiştir. Eyice, bunun burada yer alan Blachernai sarayı nedeniyle olduğunu düşünmektedir(Eyice,1975,s.269). Bu adın Bizans döneminde burada yer alan önemli bir sur kapısı olan "Palati/Basiliki Pili"den türetilmiş olduğunu savunanlarda bulunmaktadır. Yerleşmenin adı ile ilgili bir diğer sav ise, bu adın antik Miletos yani Batı Anadolu'daki Balat'tan fetihten sonra İstanbul imar ve iskan hareketleri sırasında getirilen çingeneler dolayısıyla buraya verildiğidir. Evliya Çelebi, seyahatnamesinde Fatih döneminde Balat'a, Batı Anadolu'daki Balat'dan gelen Kıptilerin yerleştirildiğini yazmıştır (Çelebi,s.115).

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethettikten sonra uyguladığı imar ve iskan politikaları çerçevesinde, göç ettirdiği insanlar arasında bulunan (Romanist) Bizans musevileri 15.yy'ın ikinci yarısında musevi nüfusu önemli oranda artırmıştır (Ek B.33). Ayrıca bu politikalar çerçevesinde, göç edenler arasında dinsel ve etnik kökene sahip azınlıkları belirli bölgelerde iskan etme de bulunmaktadır (Ek B.3). Dinsel ve etnik kökene göre bir araya toplama politikası, bunda hem azınlıklar hemde kendisi için çok sayıda avantaj bulan Osmanlı yönetimi tarafından teşvik edilmiştir. Böylece azınlıklar kendilerini müslüman kitlesi içerisinde kaybolmuş gibi hissetmemekte, dinlerini ve ayinlerini birlikte uygulayabilmekteydiler. Kente yeni gelenler de daha eskiden yerleşmiş olanlara kolaylıkla katılabilmekte ve kendilerine ait kültürü bulabilmekteydiler. Türkler açısından avantaj ise, biraraya toplanmış azınlıkların denetiminin daha kolay olması ve azınlıklar üzerindeki yargı yetkisini dinsel önderlere kullandırması nedeniyle denetimin daha da kolaylaşmasıydı (Mantran,1965,çev.).

Balat, Fatih Sultan Mehmet'in vakfiyesi içindeki 17 musevi mahallesinden biridir(Varol,1989,s.5). Ancak musevilerin yerleşmeye asıl damgasını vurması 1660 Ayazmakapı yangınından sonra burada bulunan musevilerin Balat'a yerleştirilmesi ile olmuştur. Balat için, İstanbul'un en has ve karaktristik musevi mahallesidir (Alus,1995,s.151).

3.5.1.1. Yönetimsel yönlendiriciler

Bizans döneminde İstanbul 14 bölgeye ayrılmıştı (Ek B.2). Her bir bölgenin idaresi de "Curator" denilen yöneticilere verilmişti. Osmanlılarda ise kent yönetim sisteminde kent, dört kadılığa ayrılıyordu. Bu sistemde kadılıklar nahiyelere, nahiyelerde mahallelere ayrılmıştı. Balat bunlardan en önemli ve büyük kaza olan ve tüm sur içi bölgesinden sorumlu bulunan İstanbul kadılığına bağlıydı. Suriçi bölgesi de Bizansta olduğu gibi 13 nahiyeye ayrılmıştı. Balat'da burada bulunan nahiyelerden biri idi.

İstanbul'un dört önemli mahkemesinden biri olan Balat mahkemesi burada Surp Hreşdagabet kilisesinin yakınlarında, Ferruh Kethüda camiinin avlusunda bulunmaktaydı. Balat mahkemesi, İstanbul kadılığına bağlıydı, yani hakimi İstanbul Kadısı Efendi idi. Fakat İstanbul kadısı, şehrin farklı semtlerinde bulunup makamına bağlı olan diğer mahkemeler gibi burada da bu vazifeyi bizzat yapmaz, "naib" ünvanı ile bir vekil tayin ederdi (22).

Tanzimattan önce hükümetin, belediye işlerini kendi üzerine almadığına daha önce değinilmişti. Hükümet bu işleri görmek için tebasını serbest bırakmış, müslüman olanlarınkini vakıflar aracılığıyla bireylere, müslüman olmayanlarınkini cemaate yüklemiştir (Ergin,1936,s.5).

Osmanlı devleti, toplum üzerindeki yetkilerini, yönetim, maliye ve askerlik konularıyla sınırlandırmıştır. Bunların dışında kalan eğitim, haberleşme, sosyal güvenlik, adalet, nüfus ve dini işler gibi günümüz devletlerinin temel sosyal fonksiyonlarını, din ve mezhep esasına dayalı millet teşkilatları eliyle yürütülmek üzere reayaya bırakmıştır.

Her millet teşkilatının din adamlarından oluşan bir ruhani meclisi bulunmakta ve bu meclis millet liderlerini seçmekteydi. Cemaat liderleri, gerek dini, adli, eğitim işlerini, gerekse hükümetle olan ilişkilerini yürütmek için güçlü bir teşkilat meydana getirmişlerdir. Bu çerçevede musevilerin cemaat işlerini Hahamhane (Hahambaşı) yürütmektedir (Eryılmaz,1996,s.45).

Burada bulunan museviler kendileri arasındaki nikah, nafaka, vesayet vb. işleri kendi mahkemelerinde görmekteydi. Cemaat mahkemelerinin bu konuda verdikleri kararları devlet aynen uygulamaktaydı. Musevilerin aynı zamanda diğer tüm

gayrimüslim cemaatler gibi okul açabilme ve okullarının programlarını serbestçe tespit edebilme yetkisine sahiptiler (23).

İstanbul'un fethi sırasında, Bizans'a yardım etmeyeceklerine dair Fatih Sultan Mehmet'e söz verdikleri için, musevilere fetihten sonra, mabedlerine dokunmamak, tevrat okumalarına ve ibadet etmelerine mani olunmaması gibi bazı ayrıcalıklar tanınmıştır. İstanbul'da resmen tanınan altı gruba ayrılan azınlıklardan biri olan museviler, Rumlar ve Ermeniler ile birlikte resmen tanınmış ve onaylanmış imtiyazlara sahiptiler. Bunların dışında ülkede yaşayan tüm gayrimüslimlerin sahip olduğu bazı ayrıcalıklardan da faydalanmışlardır.

Osmanlı toprakları içinde yaşayan tüm gayrimüslimler gibi museviler, dini bir bağla bağlandıkları cemaatin üyesiydiler. Her cemaat, bağımsız bir dini zümre yada "millet" olarak kabul edilmişti. Bu cemaatin liderleri, padişahla gayrimüslim teba arasında resmi ara merci rolünü oynuyordu. Reayanın toplumdaki durumu ve yönetimdeki statüsü, ancak böyle bir dini cemaatin üyesi olmalarıyla belirleniyordu. Halk, millet liderleri aracılığıyla devlet yönetimiyle ilişki kurmakta, millet liderleri de, cemaat üyelerinin davranışları, vergi ödemesi ve diğer yükümlülükleri açısından Padişah'a ve memurlarına karşı sorumlu olmaktaydılar (Eryılmaz,1996,s.44).

Museviler, Hahambaşıları liderliğinde kendi havralarına sahip olma ve dini hizmetlerini serbestçe yürütme hakkına sahiptiler. Hahambaşı'nın haricinde musevi cemaatinin, hükümetle olan idari ilişkilerini yürütek için Türkçe bilen bir "kahya"ları bulunuyordu. Bu şekilde Hahambaşılık, Osmanlı devlet yönetimi içinde özerk bir statüye sahipti.

Her geleneksel kentte olduğu gibi, İstanbul'da da azınlıkların yaşayacağı alan sınırlandırılmış ve belirlenmiştir. Burada bulunan konut ve özellikle kilise, okul, yetimhane gibi binaların yapımı-onarımı ve altyapısal tesislerin genişletilmesi veya onarımı özel izne bağlıdır. Bütün bu uygulamaların sonucunda yer darlığı ve sıkışık bir yerleşme düzeni ortaya çıkmış ve bu durum kentsel hizmetlerin düzensizliğine ve temizliğin noksanlığına neden olmuştur. Osmanlı bu tür hizmetlerin yerine getirilmesini cemaatten beklemekteydi (Ortaylı,1995,s.225).

Hükümet tüm azınlıklarla birlikte musevilerin, dillerine, dinlerine, okullarına, mahkemelerine, hastanelerine, medeni hallerine karışmamış ancak onları

Türklerden ve müslümanlardan ayrı yerlerde oturtmaya, ayrı kıyafette gezmeye mecbur tutmuş, orduya, hükümet dairelerine sokmamış, ancak kendi kendilerini yönetmelerine izin vermiştir. Mahallelileri, milli ve dini işlerinde hür bırakmışlardır (Ergin,1936,s.97). Bu özgürlük sayesinde yahudiler museviliği, ve kovuldukları İspanya'dan getirdikleri İspanyolcayı beş asır muhafaza etmişlerdir. Sinagoglarını, okullarını, hastanelerini, mezarlarını kendileri yapmış, kendileri idare etmişlerdir. Seçme reisler ve seçme meclisler tarafından idare edilen azınlıklar, burada hükümet içinde hükümet şeklinde rahatça ve serbestçe yaşamışlardır (Ergin,1936,s.100).

3.5.1.2. Ekonomik yönlendiriciler

Osmanlı Türklerinin İstanbul'a gayrimüslimleri getirmesindeki nedenler arasında nüfusu çoğaltmak kadar hoşlanmadıkları ve hor gördükleri ticaret dallarını idame ettirecek eleman bulma da bulunmaktadır. Türkler memurluk, askerlik, hakimlik vb. işleri kendi üzerlerine almışlar, veya diğer işlere zaman ayıramamaktan veya hakir gördüklerinden sanat ve ticareti gayrimüslimlere gördürmüşlerdi. Türklerin bazı ticaret türlerini yapmalarından kaçınmalarının yanısıra, bazı faaliyetlerdende dini endişelerle uzak durmuşlardır. Türklerin imtina etmelerinin yanında azınlıkların sahip oldukları bazı özelliklerde bunlara eklenince ticaretin yanısıra bazı zanaat dallarınında onların egemen olması doğaldır. Türklerin ticaretten genel olarak hoşlanmayışları, bir yanda limanlarda yabancı ticarethanelerin gelişimini ve diğer yandan da Rum, Ermeni ve musevi aracıların rollerininin artmasını teşvik etmiştir. Ancak, Türkler iç ticaretin tamamen dışında değillerdir. Zımmi adı verilen gayrimüslimler Osmanlı tebasıyla birlikte yanyana faaliyet göstermektedir (Mantran,1995,s.77).

İstanbul'daki musevilerin faaliyetleri çok sayıdadır. Evliya Çelebi, mücevherciler, peynirciler, kaşer imalatçıları, meyhaneciler (Rumlarla rekabet halinde), parşömen imalatçıları, köle tüccarları, kumaş tüccarları (öz. saten), inci tüccarları, mücevher imalatçıları, ince mücevherciler ve tespihçileri bu faaliyetlerin başında saymaktadır. Bunlara geleneksel esnaf içinde sayılmayan meslekleri, örneğin serbest meslekleri ve ticaret ile bankacılığa da eklemek gerekir.

Museviler bu dallarda da faaldır. Uzun yıllar İstanbul'da ikamet etmiş olan Michel Febvre musevilerin bu özelliği hakkında; "Onların olağan işleri banker olmak, para

değiştirmek, gümrüklerde çalışmak, simsarlık, yeni pazar müteşebbisi olmak, hekimlik, eczacılık veya tercümanlık yapmaktır. Bunlardan başka bir meslek icra etmemektedirler, çünkü bu meslekler en çok gelir getiren ve en az yorucu olanlarıdır" demiştir (Nakleden; Mantran,1990,s.60). Musevilerin maliye ve ticarete büyük yatkınlıkları bulunmaktadır. Bu yatkınlıklar bir yönden Osmanlı hükümeti ile yabancılar, diğer yandan yönetimle tüccarlar arsında aracılık mesleklerine karşı da vardır. Museviler Osmanlı yönetimi ile yabancı tüccarlar arasında aracılık görevlerini ve bilhassa da gümrük, mallar ile teknelerden alınacak vergiler vb. alanlarda olanlarını ellerine geçirmişlerdir (Mantran,1995,s.74). Museviler yalnızca gümrük mültezimleri olmakla kalmamakta aynı zamanda komisyoncu, mal gözcüsü, koruyucusu, değer biçicisi, muhasebecisi vs. olmaktadırlar.

Bütün bu mesleklerin yanısıra museviler içinden çok sayıda doktor da çıkmıştır. Saray hekimbaşısının da çoğunlukla bir musevi olduğu bilinmektedir.
(İstanbul'da ilk kurulan matbaa da, 1494'te kurulan bir musevi matbaasıdır.)

Ekonomik hayata ilişkin olarak, ırk veya din kıstaslarına göre farklı kanunnameler söz konusu değildir. Bu alanda İstanbul halkı bir bütün meydana getirmektedir ve esnaf ister müslüman ister azınlıklardan meydana gelen çoğunluğa sahip olsun, aynı kurallara tabi olmakta, aynı ödev ve haklara sahip olmakta, aynı hükümet veya belediye organlarına tabi bulunmaktadır.

Musevilerin genel olarak ilgilendikleri iş dallarından sonra Balat'ta icra ettikleri ekonomik faaliyetlere bakılacak olursa,

1-Tarım

Suriçi, Bizans döneminden beri merkezi bir konuma sahiptir. Yerleşmenin çekirdeğini oluşturur. Bir suriçi yerleşmesi olan Balat'ta da tarım yapıldığına dair hiç bir kaynakta verilere rastlamamaktayız.

2- Üretim

Yerleşmede sanayinin görülmesi çok daha ilerideki dönemlere rastlamaktadır. Ancak 1721 yangınının zarar listesine baktığımızda burada çok sayıda değirmen bulunduğunu görmekteyiz. Sarraf Hovannesyan bu değirmenlerde Karadeniz ve Akdeniz'den gelen buğdayın işlendiğini söylemiştir. Burada ayrıca debbağhanelerde bulunmaktadır (Hovhannesyan,1997).

3- Hizmet

Bu dönemde Balat canlı bir yerleşme özelliği göstermektedir. Bunun getirdiği avantajla burada ticaret görülmüştür. Balat kapısından girilerek semtin ticaret merkezine ulaşılmaktadır. Buradaki dükkan sahiplerinin hemen hemen hepsi musevidir. Ayrıca Rum, Ermeni ve Türkler çarşı içinde çeşitli ticaret ve zenaat işlerinde beraber çalışmaktaydılar. Cemaaatlerin kendi içlerinde sıkı bir ilişki içinde oldukları, ancak cemaatler arası ilişkilerin ve alışverişin mesafeli olduğu bilinmektedir. Türklerle birlikte faaliyette bulunan museviler loncaların da üyesi olabilmekteydiler.

Elimizde bulunan 1683 senesine ait bir belge yörede bulunan dükkan sayıları ve dağılımları hakkında bilgi vermektedir. Buna göre burada bulunan 240 dükkandan;
-sığır kasabı: 8 müslüman, 27 musevi (birbirlerinin kestikleri etleri yememektedirler)
-bakkal: 9 müs., 28 zımmi, 37 yahudi (buradan nüfusun dağılımı hakkında da fikir edinebiliriz)
-sebzeci: 7, -hoşaf: 6, -Arap Şerbeti:7, -çörekçi, börekçi, tahinciler:3 müs., 5 musevi,
-ekmek fırını:5, -turşucu, sirkeci:3, -kömürcü:6, -pazarcı:31+6,
-koyun kasabı :4 müs., 3 zımmi

-Yeryüzünde ilk sigorta müessesesininde 16. asır sonunda İstanbul musevileri tarafından kurulmuştur. Kendilerine hizmet vermek amacıyla "Kaza ve Bela Sandığı" adını verdikleri bir kurum oluşturmuşlardır.

-Bu dönemde kent içi ulaşımda denizyolunun payı büyüktü. Burada biri Fener tarafında diğeri ise Ayvansaray tarafında bulunan iki iskele bulunmaktaydı. Etkinliği bulunan bu ulaşım sandallarla sağlanmaktaydı. Bu nedenle sandalcılık gelişmiştir.

-Yerleşmede görülen yangınların büyüklüğü ve sıklığı burada yeni bir iş kolunun doğmasına neden olmuştur: Yangın Tulumbacıları. Eski mahalle ve semt tulumbacılığı aleminde balat sandığı ikinci sınıf takımlardan sayılmaktaydı. Balat tulumbacılarının çoğunluğunu musevi tulumbacılar oluşturmaktaydı (R.E.K.,1974).

-Balat'ın ünlü olduğu konulardan biri de meyhaneleri idi. Meyhaneleri hem çok hemde meşhurdu. Bu semt "içkicisi" çok bir semt olarak bilinirdi (Deleon,1997,s.48).

3.5.1.3.Sosyal ve kültürel yönlendiriciler

Nüfus ve Yapısı

Bizans döneminde önemli bir konumda bulunan Balat, fetihten sonra gelişmiş, başka yerlerden getirilen halklarla nüfusu artmıştır. Fatih Sultan Mehmet'in vakfiyesi içindeki 17 musevi mahallesinden birini oluşturan Balat'a ilk yerleştirilenler, fetihten hemen sonra Makedonya'nın Kastorya kentinden getirilen yüz kadar fakir musevi ailesiydi. Bu aileler geldikleri yerin adını taşıyan Kastorya sinagogunu inşa etmiş, çevresine yerleşmişlerdir. Yine Fatih Sultan Mehmet Döneminde Selanik'ten getirilen museviler, Selanik (Sigri) Sinagogunu kurmuşlardır. Ayrıca Makedonya'nın Ohri şehrinden gelenler Ahrida, Veria şehrinden gelenler Veria, İştip şehrinden gelenler İştipol, Bulgaristan'ın Yanbol şehrinden gelenler ise Yanbol Sinagogunu kurmuşlardır. Çana Sinagogu için ise iki farklı görüş vardır. Yazar Rosanes'e göre Sinagog, İspanya Endülüs'teki Jaen kentinden gelenler tarafından, Avram Galante'ye göre Makedonya'nın Kastorya yakınlarındaki Tziana kasabasından gelenler tarafından kurulmuştur.

Museviler bütün sinagog isimlerinde geldikleri yerin adını yaşatmaya çalışmışlardır. Bu açıdan Osmanlı-Türkleriyle büyük benzerlik göstermektedirler. İstanbul'un fethinden hemen sonra buraya yerleşen Osmanlılar kendi geldikleri yerin adını yaşatmak adına oturdukları semte vermişlerdir (Karamandan gelenler Karaman'a, Aksaray'dan gelenler Aksaray'a vb.).

Sürgünle gelen her grup cemaatler halinde yerleştirilmiştir (Zaten müslüman olsun yada olmasın böyle bir uygulama söz konusu olmuştur. Gelenler grup halinde yerleşiyorlardı) (6).

15. yy. sonlarında , İspanya'da zulüm altında yaşayan ve kendilerine yurt arayan museviler, 2. Beyazıt tarafından Osmanlı devleti topraklarına kabul edilmiştir. Bunun üzerine 1492'de İspanya'dan, 1497'de Portekiz ve İtalya'dan binlerce musevi Osmanlı devletine göç etmiştir. 2. Beyazıt'ın Sefarad (İspanya'dan gelen museviler, sfrad; ibranca İspanya demektir) musevilerine kucak açmasının haklı nedenleri bulunmaktadır. Museviler, Osmanlı devleti içinde ekonomik ve teknik konularda önemli roller üstlenirken, Hristiyan Avrupa tarafından desteklenen Hristiyan azınlığın yanında Osmanlı devletinin sadık üyeleri olmuştur.

İstanbul'a göçen Sefarad musevilerinin çogunluğu Balat'a yerleştirilmiştir. Geruş, Neve Şalom, Messina ve Montras Sinagoglarını kurmuşlardır. 1599'da Rodos'tan gelenlerin bir kısmı Balat'a, 1610'da İspanya ve Portekiz'den kovulan 900.000 musevinin büyük kısmı İstanbul'a yerleştirilmiştir. Musevi gezgin S.Bar David 1642'de Balat'ta Karai musevilerinin varlığından söz etmektedir.

Ancak dışarıdan gelen göçlerin yanısıra, yöredeki musevi nüfusunun artmasında 1660'daki, İstanbul'un ¾'ünü tahrip eden Ayazma kapı yangınından sonra, Eminönü'nde Bahçekapı, Tahtakale ve Yemiş iskelesinde oturmuş bulunup, yangın esnasında Galata'ya kaçan museviler, eski semtlerine dönmek istemişler, ancak burada büyük bir cami yapıldığı ve bu caminin etrafına musevilerin yerleştirilmesi uygun görülmediği için bu musevilere yeni toplu iskan bölgesi olarak Balat ve Hasköy gösterilmesi de bulunmaktadır.

Böylece 17. yy'dan itibaren, daha önceleri Romaniot'ların ağırlıkta olduğu Balat'ta diğer musevi grupların katılımıyla etkin bir musevi cemaati oluşmuştu. Cemaatler genelde birbirlerine karışmamıştır. Romaniot ve Sefarad'lar arasında belirli konularda önemli farklılıklar olduğu (aile hukuku, dualar, dini gelenekler vb.) ve bunun sık sık tartışmalara sebep olduğu bilinmektedir. Bunun yanında Sefarad'lar kendi dillerine önem verilmesini istemekte , ancak Rumcanın da yok olmaması için çaba göstermektedirler. Bunun nedeni, bir yanda komşu semt olan Fener'in varlığı diğer yanda Balat'ta Rum azınlığın bulunmasıdır. Bunun sonucunda, Rumca ancak deyimler halinde İspanyolcanın içinde yaşamaya devam etmiştir(Ortaylı,1995,s.117). Balat, yakın zamanlara kadar bu yüzden kaybolan Kastilyan lehçenin konuşulduğu tek yerleşmeydi.

16.yy'da musevi nüfus 36.000 kadardı. Bu asırda Türkiye, Polonya ile birlikte Avrupa'daki musevi nüfusun başlıca sığınma merkezlerinden biri idi. Bu yüzden de nüfusu hızla artmaktadır. 17. yy'da ise Balat musevilerin gayet kesif olarak olarak iskan ettikleri bir semt olmuştur (R.E.K., 1960). Öyleki R.E.Koçu, İstanbul'da Balat denilince musevi , musevi denilince Balat'ın akla geldiğini söylemiştir (R.E.K., 1961).

Burada yaşayan museviler bazı haklara, imiyazlara sahiptiler. Kendi cemaat liderlerini seçebilir yani bir anlamda kendi kendilerini yönetebilirlerdi. Bunun dışında

dini ibadet ve ayinlerini tam bir serbesti içinde yapmaları da Fatih Sultan Mehmet'in fermanıyla garanti altına alınmıştır. Ancak ibadet yerleri fermanlarla tespit edilir ve izinsiz yeni bir sinagog açamaz veya onaramazlardı. Osmanlı devleti yeni bir ibadethane yapımına çok sınırlı sayıda müsaade vermiştir. Resmi ve şer'i görüş, fetihten sonra, gayrimüslimlerin kendilerine bırakılanların dışında yeni bir mabed yapılmasına izin verilmemesi yönündeydi. Ancak, belirtilen bu görüş, 18. yy'dan sonra iç ve dış etkiler nedeniyle değişime uğramış ve yeni mabedlerin yapımına izin verilmiştir.

Gayrimüslim cemaatlara bazı alanlarda gümrük muafiyeti de tanınmıştır. Örneğin, kiliselerin süslenmesine ve ayinlerin icrasına özgü eşyanın hepsi bu konuda çıkarılan tüzük ve yönetmeliklerle gümrükten muaftı.

Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin sahip oldukları bu gibi hakları yanında bazı yükümlülükleri de vardı

Musevi cemaatinin yükümlülüklerini gruplayacak olursak:

1- Vergi Yükümlülükleri

Osmanlı Devletinde tüm gayrimüslimler gibi musevilerinde en başta gelen sorumluluğu, askerlik hizmetine karşı olmak üzere "cizye" adında bir vergi ödemekti. Cizye müslüman olmayan erkeklerin, askerlik çağına gelmiş olanlarından alınan vergiydi. Kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar, köleler, hastalar ve din adamları bu vergiyi ödemekten muaf tutulmuşlardır. Ayrıca devlet hizmetinde bulunmuş pek çok aileler, yaşlı kişiler, padişah beratı yada devlet emriyle bu verginin dışında bırakıldıkları gibi, bazı kişiler veya önemli yerler halkının cizyeleri de toplu olarak alınır ve bazıları da tamamen affedilirdi (Mustafa Nuri,s.133). Bu dönemde bu verginin tahsilatını devlet yapmıştır.

Gayrimüslimlerden cizye ile birlikte, "mübaşiriyye", "tahsildariye", "kefilleme", "kuşadiye", ve "ikramiye" gibi çeşitli isimler altında para toplandığı da bilinmektedir (Eryılmaz,1996,s.53).

Bütün bu vergilerin dışında, onlara bir hahambaşına sahip olma hakkını veren "rav akçesi" adlı bir vergi de ödemekteydiler.

2- Sosyal Yükümlülükleri

Gayrimüslim teba, kılık-kıyafet ve toplumsal hayatı yönünden bir takım kısıtlamalara maruz kalmıştır. Gayrimüslimlerin, kılık-kıyafet hususunda müslümanlara benzemeleri yasaktı. Bunun için arasıra kıyafetleri tayin olunmaktaydı. Bunun dışında ata binmeleri de bazı istisnalar dışında yasaktı. Bazı rivayetlere göre sokakta kaldırımdan gitmeleride bir dönem yasak kapsamındaydı (Ahmet Cevdet Paşa,Tarih-i Cevdet, c.5,s.2582'den nakleden Eryılmaz,s.54))

Gayrimüslim erkeklerin mavi yada mor çuka elbise ve kısa kalpak giymeleri gerekmesi, kürk, atlas ve samur kalpağın yasak olması gibi sosyal hayata ilişkin sınırlayıcıların yanısıra mimari olarak da sınırlayıcılar bulunmaktaydı (Bina yüksekliği, inşaat kontrolü, onarım izni vb.) (24). Bu konularda çıkarılan fermanlar bulunmakla beraber, bu tür düzenlemeler fazla etkili değildi.

Müslüman mahallelerinin gayrimüslim mahallelerinden de ayrılmasına özen gösterilmiştir. Şeriat, gayrimüslimlerin kendi dinlerine ait ibadetlerini müslümanların görüp duyabileceği yerde yapmayı yasaklamıştı (İnalcık,1995,s.80).

Gayrimüslimlere ait bu durum tamamiyle sosyal hayata ait bulunuyordu. Asli hukuk bakımından arada hiçbir fark bulunmamaktadır. Kadı, müslüman olanla olmayan arasında aynı kanun hükümlerini uygulamaktaydı.

3- Siyaset Yasağı

Osmanlı devletinde bütün gayrimüslimler gibi musevilerde, genel ahlaka aykırı hareket edemeyecekleri gibi, siyasi faaliyetlerle de uğraşamazlardı. Hükümet, kamu düzeni bakımından, daha çok millet başlarının faaliyetlerini izler, milletinde gördüğü uygunsuz bir hareket konusunda onları sorumlu tutardı. Kendine muhatap olarak onları alırdı. Bu bakımdan, millet başları, cemaatinin siyasi alanda bütün hareketlerine dikkat etmekle görevliydiler.

Eyüp'te gayrimüslim azınlıkların bulunması gibi burada da azınlıklar ve azınlık olarak Türkler bulunmaktaydı. Balat'da musevilerin yanında Ermeniler ve müslümanlar da bulunmaktaydı. Kömürcüyan burada Hreşdegabet adlı bir Ermeni kilisesi de bulunduğunu, ve Balat'da bir mahalle oluşturmaksızın dağınık halde 80 aile kadar

Ermeninin bulunduğunu iletmiştir (Kömürcüyan,s.16). Son yapılan kültür araştırmaları, Balat'ın renkli, kültürlerin kaynaştığı bir İstanbul semti olduğunu göstermiştir (Ortaylı,1994,s.115). Buradaki çarşıda bunun bir örneğini sergilercesine bütün bu milletlerin hepsi birarada çalışmaktaydılar.

3.5.1.4. Fiziksel mekan özellikleri

Bir bölümü Haliç kıyısında uzanan Balat'ın, sur duvarları dışında kalan kesimleri Ayvansaray caddesi, Dubek cad., ve Demirhisar cad. çevresinde gelişmiştir. Günümüzde çok azı kalmış olan sur duvarlarının ardında ise 3 ana bölge bulunmaktadır. Bunlar Ayvansaray'ın üst kısmındaki tepenin etekleri, tepenin üst kesimleri ve Tekfur Sarayı-Eğrikapı yakınlarındaki bölgelerdir.

Kömürcüyan Balat ile ilgili olarak,: "dış tarafta museviler oturur, iç tarafta ise çeşitli cemaatlere mensup kalabalık bir halk kitlesi ikamet eder" demiştir. Museviler, denizden uzaklaşamamış ve daima sahillerde oturmuşlardır. Balat'ın yalıboyu tamamen museviler ile kuşatılmıştır.

Hasköy, Beşiktaş, Ortaköy, Kuzguncuk, Üsküdar ve Çengelköy'de de musevi cemaati bulunmasına karşın bu semtte daha yoğundurlar.

Osmanlı imparatorluğunda şehirli nüfus müslüman ve gayrimüslim olarak iki temel kategoriye ayrılmaktaydı. Bu ayırım sadece dini bir ayırımdı, toplumdaki gerçek ekonomik ve sosyal ayrımla uyuşmamaktaydı. Çünkü her iki gruba da mensup tüccar ve zenaatkar aynı loncaya mensup olabiliyordu ve benzer haklardan yayarlanmaktaydı. Buna karşın mekanda bir ayrım söz konusudur.

Kent içinde müslüman ve gayrimüslim etnik gruplar, kendi düşünce sistemleri ve kültürlerinin yanısıra yasal kısıtlamaların etkisiyle kendi yaşadıkları mekana şekil vermişlerdir. Kent içinde bölgesel farklılıklar olarak görülen bu gelişme, bölgedeki doku özellikleri, sokak oran ve şekillenişi dışında, en küçük birim olarak konutta da kendisini göstermiştir.

Dış balat'ın dar yollar ve döküntü yapılardan oluşan fakir ve bakımsız görünümüne karşın, iç Balat'ta bakımlı yapılara rastlanmaktaydı. Sinagogların büyük bir bölümü

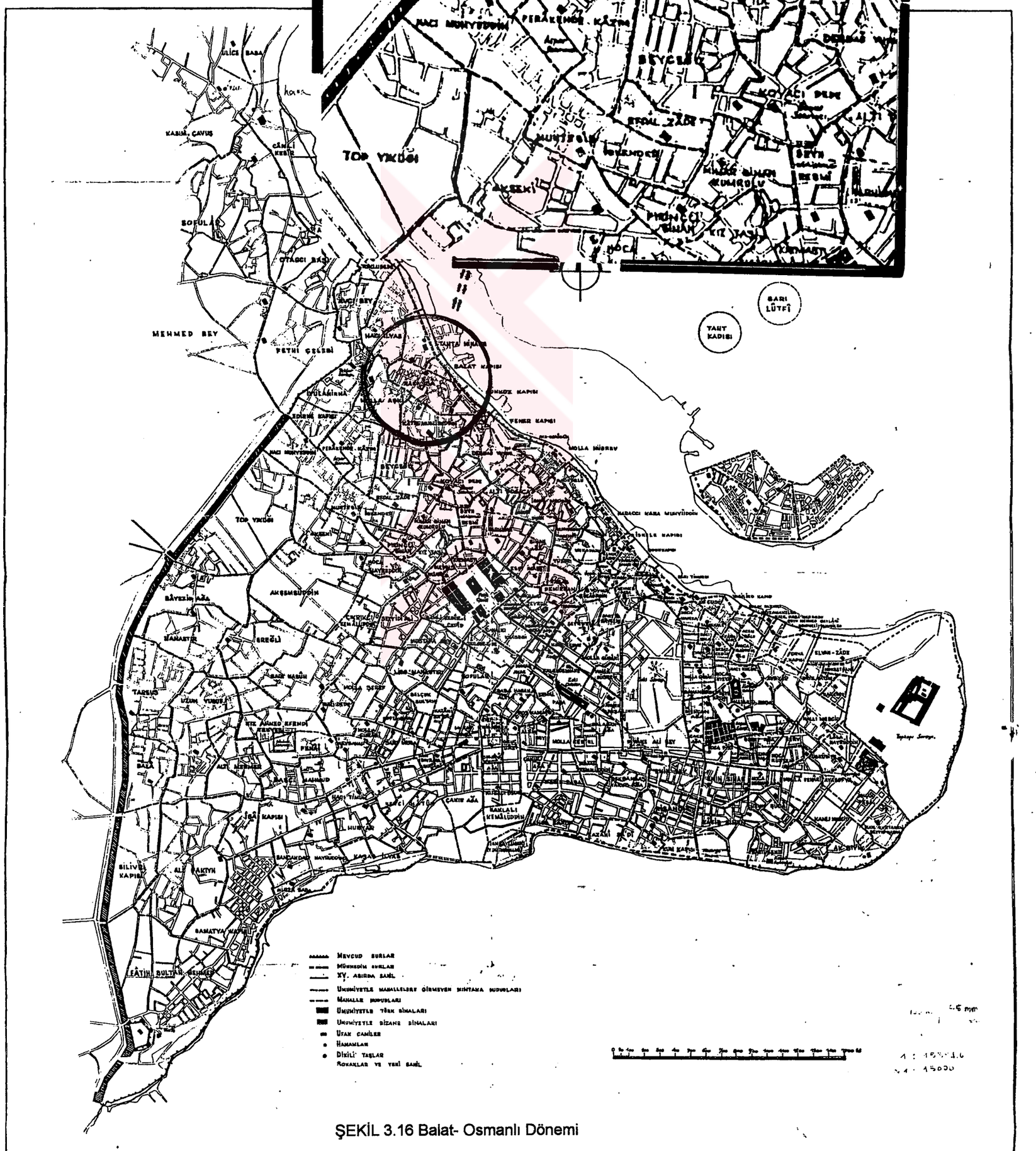
de böyleydi. Bu kesimde Balat'ın ünlü sinagoglarından Hevra, Selaniko, Eliav, Neve Şalom, Yanbol, Veria, ve Ahrida vardı. Ayrıca çarşı hamamı, Ferruh Kethüda camii, Ayios Dimitrios Rum kilisesi, Surp Hreşdagabet Ermeni kiliseside bu kesimdeydi.

Tekfur sarayı çevresindeki Kasturya ve Kariye camiinin altındaki İştipol bölgeleri ise, Balat'ın yukarı mahalleleriydi. Çok düz ve geniş bir sahil şeridi oluşturan aşağı kısımlardan topografik olarak farklı olan, oldukça eğimli bir alanda yer alan Kasturya bölgesinde , bu yüzyıl başına dek merdivenle çıkılmaktaydı. Balat'ın bu kesimi genelde camcılar, antikacılar, fes yapımcıları gibi varlıklı ailelerin oturduğu, aşağı bölgelere göre daha geniş ve aydınlık sokakları olan bir alandı.

Balat'ta kıyı çizgisine paralel olarak gelişmiş ortogonal oluşumlu kent dokusu görülmektedir (Konuksever,1978). Buna karşın Eyüp ise gelişigüzel, zaman sürecinde eklemelerle gelişmiş ve belirli bir geometrik düzene dayanmayan organik bir dokuya sahipti. Bu farklı dokuya sahip konutlar, organik yol dokusuna bağlı olarak gelişmiş iki katlı ahşap ve üç, dört kata varan taş malzeme kullanılan konutlar- karşılaştırıldığında farklı dünya görüşlerinin fiziksel çevrede de farklılıklar şeklinde ortaya çıkması fikrini doğurmuştur (Denel,1982) (Şekil 3.16).

Dönemin sonuna kadar Balat'ı sürekli olarak etkileyen büyük yangınlar nedeniyle bölgede kentsel doku pek sık değişmiş, ortadan kalkan ve yeniden yapılaşan yerleşim alanları oluşmuştur. Bu bölge ile ilgili tarihi haritalara bakıldığında sahil ve sahile yakın suriçi kısımlarında geniş cadde ve sokaklarla düzenli bir yerleşim görülmektedir. Birbirini dik kesen yapı adaları, birbirine paralel olarak uzanan sokaklar ve iskeleye doğru açılan, kıyıya dik akslar, bu alanın değişmez özellikleridir. Buna karşın üst kesimlerde Kasturya bölgesine doğru çıkıldığında , bu düzenin değiştiği ve burada geleneksel kent dokusuna uygun, az yoğun ve yeşili bol bir yerleşim bulunduğu gözlenmektedir.

Buradaki doku pekçok kez burada çıkan yangınlar sonucunda yerle bir olmuştur. Çok kalabalık bir yerleşim bölgesi olan Haliç'in güney yamaçlarının en büyük talihsizliği kuzey rüzgarlarına açık oluşu ve kıyıda başlayan bir ateşin hızla sırtlara yayılıp buraları harap etmesidir. Fetihten sonra burada pekçok yangın çıkmış, semti tahrip etmiştir. Hatta poyraz olduğu zamanlarda Balat yangınlarının çoğu İstanbul'un büyük bir kısmını mahveden felaket halini almıştır (Eyice,1975,s.280, R.E.K.,s.1975).

ŞEKİL 3.16 Balat- Osmanlı Dönemi

Bu yangınlardan bu dönemde çıkan başlıcaları:
-1639 yangını: sur dışında, sahil boyundaki tüm binalar yanmıştır. Daha sonra suriçine de sıçrayarak tüm Balat'ı kül etmiştir.
-1692 yangını: 1500 ev ve dükkanı tahrip etmiştir.
Evlerin 1509 yılındaki küçük kıyamet denilen depremden sonra ahşap yapılışı bu yangınları çıkışını kolaylaştırmış, yayılma alanlarını genişletmiştir.

Merkez, surların iç kısmında ve sur boyunca uzanmaktaydı. Balat kapısından girilerek semtin ticaret merkezine ulaşılırdı.

Balat'da musevi kimliğini yansıtan diğer bir kullanım ise Eğrikapı'da bulunan musevi mezarlığı ve sinagogudur. Eğrikapı mezarlığının yerleşmenin tarihinde de önemli bir yeri vardır. Ancak 1840'lardan sonra yer kalmaması nedeniyle Hasköy'deki mezarlık kullanılmaya başlamıştır.

Bu dönemde Balat'da büyük bir iskele olup her türlü eşyayı getiren gemiler buraya yanaşmakta, Kağıthane ve İstanbul'a sandallar kalkmaktadır. Özellikle 17. yy'da Balat iskelesine büyüklü küçüklü her türlü yük gemisinin yanaşabildiği vurgulanmaktadır(Ek B.34).

3.5.2. Batılılaşma dönemi (18. –19. yüzyıllar)

19. yüzyıl tüm dünyada ve özellikle Avrupa'da milliyetçilik fikirlerinin geliştiği, değiştiği, demokratik düşünce ve hareketlerin güçlendiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde değişim rüzgarları tüm imparatorluğu etkilemiştir. Yayınlanan Tanzimat fermanları, ıslahat hareketleri ve ilan edilen meşrutiyet toplumsal yaşamda çok büyük değişimler meydana getirmiştir. Bu değişimden ülkede yaşayan gayrimüslim azınlıklar da paylarını almışlardır. Sahip oldukları hakların yanısıra yükümlülüklerinde de değişimler meydana gelmiştir.

Devletle aralarındaki ilişkide bu dönemde farklılaşma göstermiştir. Özellikle Fransız ihtilali ile güçlenen milliyetçilik akımları ve bağımsızlık hareketleri, bu döneme kadar yönetimle aralarında büyük problemler bulunmayan gayrimüslim azınlıkları etkilemiştir.

17.yy'da en parlak dönemini geçiren Balat 18.- 19. yy'larda giderek değişiklikler geçirmiş, önemini yitirmiştir. Bu değişimin nedenleri olarak;

- bölgeyi büyük ölçüde etkileyen Haliç kıyılarındaki ticari canlılığın azalması,
- 1894 depremi,
- ardı ardına çıkan yangınlar,
- Hasköy, Ortaköy, Kuzguncuk ve de özellikle Galata ve Pera'nın artan çekiciliği sayılabilir.

3.5.2.1. Yönetimsel yönlendiriciler

Bu döneme damgasını vuran en önemli gelişme Tanzimat Fermanının ilanıdır. Tanzimatın ilanı ile birlikte gayrimüslim tebaanın statüsünde bazı değişimler meydana gelmiştir.

Bu değişimi etkileyen faktörler arasında;

1-Osmanlı Devletinin gücünün zayıflaması: Osmanlı devletinin gücünün azalmasıyla Avrupa Devletlerinin Osmanlı'nın üzerindeki etkisi artmıştır. Bu çerçevede kabul edilen kapütülasyonlarla gayrimüslimlerin üzerine Avrupa devletlerinin himaye hakkı kabul edilmiştir.

2-Gayrimüslim tebaanın iktisadi ve siyasi bakımdan güçlenmesi: Avrupa'da sanayi devrimi ile artan ticari ilişkiler çerçevesinde ithalatın yoğunlaşması yaşanmıştır. Azınlıklar bu dönemde Osmanlı'nın dış ticaretinin örgütlenmesinde Avrupa sermayesi ve mallarının imparatorluğa girmesi sürecinde önemli rol oynamışlardır.

3-Balkanlarda görülen milliyetçilik hareketleri: Bu bağımsızlık hareketleri ve ülkede yaşayan gayrimüslim azınlıkların talebi, yönetimi yeni bir "Osmanlı vatandaşlığı" anlayışına yöneltmiştir. Gayrimüslimler artık "reaya" değil, müslümanlar gibi eşit haklara sahip "vatandaş" olma arzusundadırlar(Eryılmaz,1996,s.99).

Bütün bu yönlendiricilerin biraraya gelmesi ile ilan edilen Tanzimat fermanı ile meydana gelen değişimler;

1-*Tebaanın Eşitliği*: bu ferman ile kuruluştan beri meydana gelen millet sisteminde ve haklar düzeninde bir değişme ortaya çıkmıştır. Tüm ülkede din ve mezhep farkı gözetilmeksizin bütün tebaanın eşit olduğu ve bu çerçevede mal, can ve namus emniyetinin yanısıra vergi düzeninde adaletin sağlanacağı garanti altına alınmıştır. Bu yeni haklar sisteminde, din esasına dayalı millet kavramının yerine, artık kozmopolit bir "Osmanlılılık" fikri ortaya çıkmış ve hakim millet anlayışı değişmiştir. Bu yeni statü ile birlikte gayrimüslimler, müslümanlara sağlanan haklardan istifade etmekle beraber, askerlikten muaf olmaları nedeniyle eğitim ve ticarette kendilerini daha da geliştiirme fırsatını elde etmişlerdir. Böylece ayrıcalıklı üstün bir statüye sahip olmuşturlar (Eryılmaz,1996,s.101).

2-*Askerlikten muafiyet:* Bu döneme kadar askerlik yapmayıp onun yerine "cizye" ödeyen gayrimüslimler getirilen eşitlik anlayışıyla birlikte askerlik yapmak zorunda kalmışlardır. Ancak bu konuda isteksiz olmaları ve bu durumun ortaya çıkarması muhtemel sorunları gözönüne alınınca bu karardan vazgeçilmiştir.

3-*Gayrimüslimlerin kamu hizmetine alınmaları:* Osmanlı devletinin en küçük yönetim birimi mahallelerdir. Bu dönemde müslüman mahallelerin yönetimi "imamlar"a, gayrimüslim tebaadan olan musevilerin yönetimi ise "haham"lara bırakılmıştır. Hahamlar dini hizmetlerinin yanısıra önemli bazı idari ve adli görevlere de bakmaktaydı. Nüfus hareketlerini takip etmede bu görevle arasındaydı. 1829'dan sonra bu görevlerin bir kısmı "muhtar"lara ve "kocabaşı"lara devredilmiştir. İmamlar ve buradaki hahamlar kısmen devreden çıkarılmaya başlanmıştır. Ancak bu görevler bir devlet hizmeti kabul edilmiyor, daha çok cemaat işi olarak görülmektedir (Eryılmaz,1996,s.107).

Tanzimat Fermanından sonra tebaanın hukukunu etkileyen en önemli düzenleme Islahat Fermanıdır. Islahat Fermanı , Tanzimat ile başlayan Batı'ya yönelik değişme sürecinin önemli bir halkasını oluşturur. Bu fermanla müslümanlarla gayrimüslimler arasında, haklar bakımından bir fark kalmamıştır. Bu fermanın gayrimüslimlerle ilgili hükümleri;

- Fatih Sultan Mehmet devrinden beri kendilerine verimiş olan imtiyazlarla ruhani muafiyetler devam edecek,
- Cemaat işleri, ruhani ve cismani azalardan oluşan meclisler tarafından yürütülecek,

- Şehir, kasaba ve köylerde gayrimüslimlere ait kamu binalarıyla, okul, hastane, mezarlık vb. umumi yerlerin onarımına engel olunmayacak, yeniden yapılanma gerektiğinde millet reislerinin (Haham) onayıyla yönetime sunulacaktır.
- Hangi milletten olursa olsun bütün Osmanlı tebaası devletin hizmet ve memuriyetine kabul edilecektir.
- Kanuni ehliyet ve vasıflara sahip herkes , devletin askeri ve mülki okullarına kabul edilecektir.
- Hukuk bakımından eşitlik gereği azınlıklarda askere alınabilecek ancak istek dahilinde bedelli olarak muaf tutulabileceklerdir
- Bu çerçevede gayrimüslim tebaanın cemaat teşkilatları yeniden düzenlenecektir.

Bu düzenleme çerçevesinde, Tanzimattan sonra musevilerin sahip olduğu "ruhani" meclisin yanısıra üç meclis daha kurulmuştur. Bunlar, "Umumi meclis", "Ruhani meclis" ve "Cismani meclis"tir. Bunlardan ilki Umumi meclis, haham sınıfından ve avamdan olmak üzere (20+60) 80 üyeden oluşmaktadır. Bunlar tüm musevi cemaat tarafından seçilmektedir.

Ruhani meclis, umumi meclis içinden seçilen, yedi haham üyeden oluşan, dini hizmetlerin yürütülmesi, devlet usul ve esaslarına riayeti kontrol gibi görevleri bulunurdu.

Cismani meclis ise umumi meclis içinden seçilen dokuz üyeden oluşan, musevi cemaatinin dünyevi işleri ile ilgilenmekle sorumlu olan meclistir.

1839 yılında başlayan ve 1856 yılında güçlenen yönetime katılma hareketi tüm musevi toplumunu da etkilemiştir. Musevi tüccar ve bankerler de millet yönetiminde halkın daha fazla söz sahibi olmasını istiyorlardı. Bu kapsamda 1865 tarihinde Osmanlı, "İrade-i Seniye" ile musevi milletinin kendi nizamnamesini kabul etmiştir. Bu nizamnameye göre hahambaşı, "musevi milletinin reisi ve evamir-i devlet-i Aliyye'nin vasıta-i tenfizi ve icrası"dır (Eryılmaz,1996,s.125). Bu bakımdan hahambaşı olacak kişinin , babasından beri Osmanlı tebası olup, hiçbir şekilde lekelenmemiş olan ve en az otuz yaşını tamamlamış ve yetmiş yaşını geçmemiş olması gerekmektedir.

Diğer millet başkanlıkları makamının boşalmasında olduğu gibi, herhangi bir nedenle hahambaşılık makamı boşaldığında, ruhani ve cismani meclislerin üyelerince bir "kaymakam" seçilmektedir. Daha sonra cismani meclis beş hahambaşı adayı seçmekte ve bunu ruhani meclise göndermektdir. Burada onaylanan adaylar kaymakam tarafından Umumi meclise sunulmakta ve oylamadan sonra aday padişah tarafından hahambaşı olarak atanmaktadır. Hahambaşının görevi nizamname hükümlerine uyulmasına dikkat etmektir. Ayrıca meclis kararlarını onaylar.

1851 yılında kurulan "Encümen-I Daniş" ile birlikte ve 1837'deki Hatt-ı Hümayun gereğince gayrimüslimlerin üzerindeki siyaset yasağı kalmış ve bu meclise seçilmişlerdir. Gayrimüslimlerin kamu görevindeki sayısal değişimi, 1856 yılından itibaren hızlanmıştır.

19. yy'da Balat'ta herbiri bir haham tarafından yönetilen 7 dinsel grup yada cemaat bulunmaktaydı. Bunlar hahambaşıya bağlı bulunuyorlardı.

3.5.2.2. Ekonomik yönlendiriciler

18.yy'ın ikinci yarısında İngiltere'de doğan sanayileşme,artan iç üretim ve bunun dış pazarlara satılması ve sanayinin ihtiyacı olan hammaddenin temini amacıyla Avrupa'lı devletler dış ticarete daha çok önem vermişlerdir. Bu kapsamda Osmanlı devleti ile de ekonomik ilişkilerini kuvvetlendirmişlerdir.

Tanzimat'tan önce devlet hizmeti ve askerlik görevinin hakim millet olarak bütünüyle Osmanlılara bırakılması gayrimüslim milletlerin, devlet hizmetinden ve askerlikten uzak tutulması, onların bazı mesleklerde ihtisaslaşmalarına ve kendilerini göstermelerine imkan sağlamıştır. Bu mesleklerin başında ticaret, bankacılık, gümrükler, iltizam ve diplomasi gelmektedir. Osmanlı devletinde gümrük memuriyetleri musevilere verildi. Musevi eminler devlete hizmet etmişlerdir (Eryılmaz,1996,s.105).

Avrupa'lı tüccarlar ile olan ilişkilerde azınlıklar tebadan daha etkili olmuşlardır. Bunda ülke halkının gelenek, görenek ve tüketim kalıplarını iyi bilmenin yanısıra dil bilmeleri ve yabancılarla yakınlık kurmalarının rolü büyüktür.

Tablo 3.2. İstanbul Nüfusunun Mesleklere Göre Dağılımı (1885)

	DEVLET HİZMETİNDE BULUNANLAR		TÜCCAR-ESNAF-SANAYİCİ		ÖĞRENCİLER		DİNİ KİŞİLER-ÇOCUKLAR VE DİĞERLERİ		
MİLLETLER	SAYISI	%	SAYISI	%	SAYISI	%	SAYISI	%	TOPLAM
MÜSLÜMAN	**22.984**	**11.41**	**51.073**	**25.37**	**73.199**	**36.36**	**54.083**	**26.86**	**201.339**
RUM	348	0.38	33.866	36.89	37.717	41.08	19.873	21.65	91.804
ERMENİ	494	0.59	35.979	42.90	32.399	38.63	14.998	17.88	83.870
BULGAR	1	-	3.238	81.42	634	15.96	104	2.62	3.977
KATOLİK	155	4.83	1.783	55.56	845	26.33	426	13.28	3.209
MUSEVI	**99**	**0.44**	**6.984**	**31.19**	**8.067**	**36.02**	**7.244**	**32.35**	**22.394**
PROTESTAN	3	0.61	123	25.21	218	44.67	144	29.51	488
LATİN	28	5.30	251	47.54	140	26.52	109	20.64	528
TOPLAM	**24.112**	**100**	**133297**	**100**	**153219**	**100**	**96.981**	**100**	**407.609**

Balat'da bulunulan faaliyetlerde bu dönemde bir değişim olmuştur. Özellikle kıyı kesiminde yoğun bir sanayileşme görülmeye başlanmıştır. Burada iskele çevresinde imalathaneler, ahşap depolar, kereste dükkanları, değirmen bulunmaktadır ayrıca bu dönemde mezbaha da kurulmuştur.

3.5.2.3. Sosyal ve kültürel yönlendiriciler

Nüfus ve Nüfus Yapısı

Osmanlı İmparatorluğu içinde her merkezde daha Kanuni Sultan Süleyman döneminde "istatistik kalemleri" bulunmaktaydı. Askerlik ve vergi düzenlemeleri çerçevesinde tutulan bu kayıtlar, 16. yy'da yaygın ve düzenli bir şekilde yapılan bu nüfus sayımları, 17. yy'dan itibaren yapılamamış sadece yoklamalarla yetinilmişti.

Osmanlı devletinde gayrimüslim nüfus kayıtları ise, bağlı bulundukları millet teşkilatı tarafından tutulmaktaydı. Böylece yönetim, ülkede yaşayan gayrimüslim tebaanın

sayısını, teşkilatlarının kayıtlarından öğrenebiliyordu. Bu şekilde ödeyecekleri "cizye" vergisi mükellefleri de belirleniyordu.

1897 yılında yapılan nüfus sayımına göre, genel nüfus içinde müslümanların oranı %74.07'di (İstatistik Umumi İdaresi,1316). Ancak Osmanlı devleti genelinde müslüman-gayrimüslimler arasındaki oransal ilişki, İstanbul'un nüfusunda büyük değişiklik göstermektedir. Ülke genelinde %74.07 olan bu oran İstanbul'da %44.06'dır. Yani İstanbul'da müslüman nüfus, genel nüfus içinde azınlıkta bulunmaktaydı (nak:Eryılmaz,1996,s.90, Kaynak: Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi, Dersaadet ve Bilad-ı Selease Nüfus-u Umumiyesine Mahsus İstatistik cetveli, Matbaa-i Osmaniye, R.301,s.6).

Tablo 3.3 İstanbul nüfusunun cematlere göre dağılımı (1885)

	KADIN	ERKEK	TOPLAM	%
İSLAM	183.571	201.339	384.910	44.06
RUM	60.937	91.804	152.741	17.59
ERMENİ	65.720	83.870	149.500	17.10
BULGAR	400	3.977	4.377	0.50
KATOLİK	3.233	3.209	6.442	0.73
MUSEVI	21.967	22.394	44.361	5.05
PROTESTAN	331	488	819	0.08
LATİN	554	528	1.082	0.11
YABANCILAR	28.038	101.205	129.243	14.78
GENEL TOPLAM	364.751	508.814	873.565	100.00

Sayısal bakımdan olmamakla beraber, tarihi, ticari ve siyasi yönden önemli bir grup oluşturan museviler İstanbul'da 45.369 iken kutsal kabul ettikleri Kudüs'te 11.909'du. Museviler genelde yerleşme için önemli liman kentleri ve ticaret merkezlerini kabul etmişlerdi.

Özellikle 17.yy'dan itibaren takip edilen siyaset, gayrimüslim milletlerin kendi kimliklerini korumasına yardımcı olmuştur. Bunlar kendi dil, gelenek ve edebiyatları bakımından Türklerden ayrı bir hayat tarzı sürdürmüşler, özerk bir topluluk özellikleri göstermişlerdir.

Başlangıçta iyi olan Türklerle azınlıklar arasındaki ilişki de 18.yy'dan itibaren giderek farklılaşmaya başlamıştır. 19.yy'a gelindiğinde ise büsbütün bozulmuştur. Bu dönemde özellikle batı dünyası ile artan siyasi ilişkiler, azınlıkların durumunu da etkilemiştir. Bu dönemde yabancı ülkelerle artan ticari ilişkilerin paralelinde artan ve ticari alandaki ilerlemeleri öncelik haline dönüşmüştür. Bu üstünlüğü siyasal düzlemde de kullanmışlardır. Musevi cemaat İstanbul'un fethinden sonra kazandıkları statülerini, her padişah döneminde geliştirmişler, hükümet içinde hükümet gibi fonksiyon icra eder hale gelmişlerdir (Eryılmaz,1996,s.48). Önceleri siyasi konularla ilgilenmemiş daha çok iktisadi ve ticari konularla meşgul olmuşlardır.

Bu dönemin başlarında yoğun bir şekilde yerleşmiş oldukları Balat da dönemin sonunda cazibesini kaybetmişti. Bunun çeşitli sebepleri bulunmaktaydı. Bu sebepleden biri kirliliğiydi. Balat semti, 19.yy'da gezginler tarafından hep karanlık görünümlü olarak tanıtılmış, dar ve pis sokaklardan oluştuğu belirtilmiştir (Alus,1995,s.151). 1855 yılında burayı gören Enault ise " bu musevi mahallesi, her türlü çirkinlik ve çökmüşlüğün temsilcisidir. Çökmüş sokakları çamur içindedir. Evleri döküntü halindedir ve kimse onları yeniden ayağa kaldırmayı denememektedir(Yücel,s.10). Balat'ın bu pis halinden bahseden başka yazarlarda olmuştur (Amicis,1993,s.153,154). Bütün bu tanımlar Balat'ın 19.yy'da oldukça pis, kötü görünümlü ve bakımsız olduğunu ortaya koymaktadır.

Balat'ın cazibesini kaybetmesinin bir diğer nedeni ise Tanzimat Fermanı ile birlikte bugüne kadar uygulanan yerleşim politikalarından biri olan azınlıkların birarada iskan edilme zorunluluğu, uygulamasının ortadan kalkmasıdır. Kent mekanının etnik farklılaşmasının yanısıra toplumsal katmanlar bakımından bir farklılaşma görülmeye başlanmıştır (Yerasimos,1996,s19).

Bu dönemde genel olarak tarihi Yarımada ve Haliç'in uğradığı prestij kaybına Balat da sahne olmuştur. Haliç sahillerinin prestij kaybına uğramasında sahilde yer almaya başlayan sanayi tesisleri neden olmuştur. Bir sefalet bölgesi haline dönen Balat'ın çekiciliği azalırken, Bogaziçi, Pera, Nişantaşı, Yeşilköy, Kadıköy gibi semtler

değer kazanmıştır (Yerasimos,1996). Bunun sonucu olarak da sadece müslümanlar değil varlıklı azınlıklarda yöreyi terk etmeye başlamışlardır. Varlıklı ailelerin burayı terk etmesi de buranın köhneleşme sürecini hızlandırmıştır.

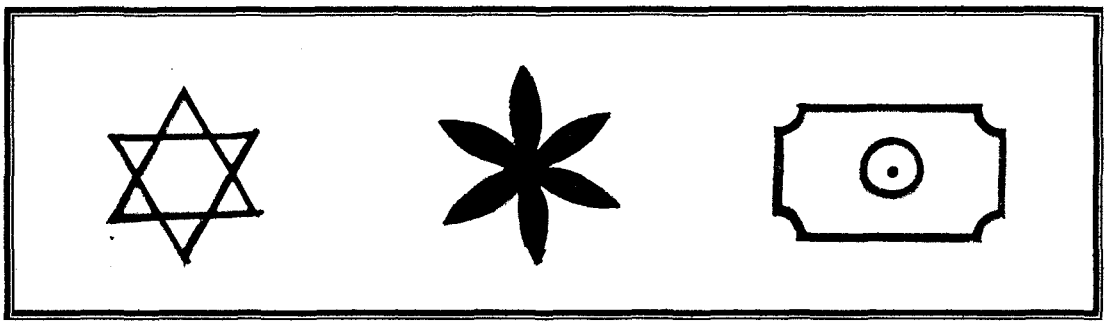
3.5.2.4 Fiziksel mekan özellikleri ve arazi kullanımı

Tanzimatla birlikte kent içinde müslüman ve müslüman olmayan halka ait bölgeler bu grupların etnik ve dinsel karışımını engelleyen, yerleşme kısıtlamaları ile 19. yüzyılın son çeyreğine kadar ayrı bölgeler olarak gelişim göstermişler, Tanzimatla bu kısıtlamalar kaldırıldığı halde bölgelerin bağımsız gelişimi devam etmiş, ancak bu etnik ve dinsel bölge farkları bölgelerin doğal büyümeleri sonucu sınırların yitirilmesi ve bölgelerin içine geçmesiyle ortadan kalkmaya başlamıştır.

Sultan Abdülaziz'in isteği üzerine 1863'te Stolpe tarafından hazırlanan haritada, Balat ve etrafındaki Siğri-Tahta Minare, Karabaş, Dübek ve Demirhisar caddesinin Ayvansaraydan Fener'e kadar olan bölümünde musevilerin yerleşmiş olduğu görülür. Bu alan yüksekteki iki sinagog ile sınırlanır (Ek B.19).

-Konut ve Özellikleri

Deleon, Balat sıraevlerini, taş malzeme ile yapılmış, en az iki katlı, demir kapılı ve pencere parmaklıklı olarak tanımlar (Ek B.35). Bu evler dar cepheli, kalın duvarlı, yüksek pencereli ve üst katlarında cumba gibi çıkmaları olan yapılardır (Belge,1994) (Ek B.36). Buradaki konutlarda görülen bir diğer özellik ise yapıların bazılarının sıvalarının üzerinde mensup bulundukları etnik grubu simgeleyen altı köşeli musevi yıldızı yada musevi yıldızını sembolize eden altı yapraklı çiçeklerin bulunmasıdır (Belge,1994) (Ek B.37, Şekil 3.17,18).

Şekil 3.17 Musevi evlerindeki cephe süslemeleri

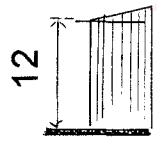

ŞEKİL 3.18 Musevi evlerinde görülen cephe süslemelerinden bir örnek

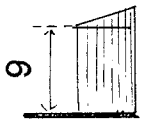
Yapılaşmanın yer darlığı nedeniyle çok katlı tutulması, Balat semtinde bugün "slum" yapıları olarak görülen, "Yahudhane" denilen, düşük gelirli ailelerin içinde yaşadıkları ilk apartmanları ortaya çıkmıştır (Ortaylı,1974,s.11) (25). Bitişik,dar parsellerde yer alan apartmanların bulunduğu Balat bölgesinin dik açılı ağ dokusu tipolojik olarak çözümlendiğinde, yapı adalarının 24mx24m büyüklüğünde veya bunun katları olduğu; bu boyutun 4mx4m'lik yapım teknolojisinden kaynaklanan temel modüle oturduğu, sıraev birimlerinin cephe tipolojisinin 4m boyutlu bu temel modülü esas aldığı izlenebilir (Konuksever,1978,69-73).

Burada gayrimüslimler için konulan yasal sınırlamalar sonucu yapıların yükseklikleri belirlidir. Bu düzenlemeye göre gayrimüslimlerin evleri 9 zira (6.75cm), müslümanlarınki ise 12 zira (9m) olarak tespit edilmişti. Bu yüzden bina yükseklikleri açısından Eyüp ile farklılık göstermiştir. Yapıların renkleri de yine bu düzenlemeler sonucunda farklılık göstermiştir. Müslümanların, Eyüp'teki evleri parlak renklerdedir. Buna karşın musevi evleri kara renktedir. Eyüp'te zengin reaya veya devlet memurlarına ait büyük konutlar, iki ayrı ev gibi görünmesi için iki ayrı renge boyanarak, alt sınıfların incinmesi önlenmiştir.

1-1725 tarihli hükme göre:

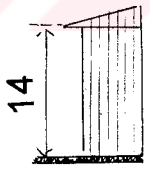

Müslüman

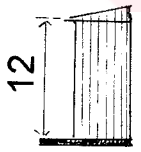

Gayrimüslim

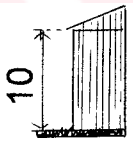
2- 1818 tarihli fermandan:

2- Müslüman

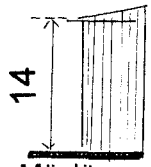

Gayrimüslim

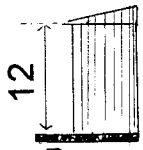

Reaya

3-1827 tarihli hükümden:

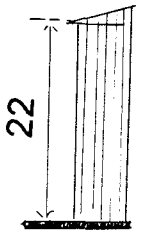

Müslüman

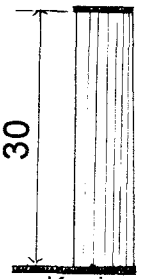

Reaya

4- 1848 1. Ebniye Nizamnamesi:

Ahşap

Kagir

Şekil 3.19. Tanzimat Dönemi Kat Yükseklikleri ile ilgili düzenlemeler (Denel,1982)

İstanbul'un yapı türlerine 1880'lerin getirdiği yeniliklerden biri de sıraevlerin ve apartmanların ortaya çıkışıdır (Ek B.38, Şekil3.10). Bunların doğuş nedeni olarak orta tabakaların oluşumu gösterilebilir (Kıray,1979,s.78). Yeni bina türleri ilk önce gayrimüslim mahallelerinde görülmüştür. İlk sıraevlerin görüldüğü semtler arasında Balat bulunmaktadır (Yerasimos,1996,s.28). Bir diğer tür olan apartmanların başlangıcı ise Yahudhanelerdir. Han gibi toplu kira getirdiği ve bir handan çok ucuza mal olduğu için yahudi bölgelerinde yahudhane yaptırmaya zengin müslümanlar da rağbet etmişlerdir (R.E.K.,1962)

Museviler tarafından iskan edilmiş sahilde yalıboyu, bu dönemde fabrikalar ve imalathanelerle kaplanmış, yalılar kaybolmuştur . Surların dışındaki Balat Afuera (Dış Balat), dar sokaklar ve döküntü binalardan oluşurken, surların iç kısmındaki Balat Aryento (İç Balat) yer yer daha geniş ve aydınlık sokaklara, bakımlı yapılara rastlanmaktadır. Burada sinagogların yakın çevresine zengin kesim yerleşmiştir. Burada yer alan evlerin bakımlı ve nitelikli olması bu nedenle doğaldır.

-Ulaşım

Tarih boyunca haliç, kıyılarında yaşayanlar için korunaklı ve güvenli bir liman niteliği taşımış, deniz ticaretinde etkin olmuştur. 19.yy'da Balat sahillerinde İstanbul'un diğer bölgeleriyle bağlantı kuran iskeleler yer almaktaydı. Bunların ilki Eminönü'ndeki hallerle bağlantılı olup, meyve ve sebze girişini sağlayan Yemiş iskelesi, ikincisi Odun iskelesi, üçüncüsü ise Eyüp ve Galata arasında işleyen vapurların iskelesiydi. 19.yy'da bu iskeleler bazı sokaklara isimlerini vermişlerdir. 17.yy sonunda 1400-1500 araç(mavna,kayık,perema ve filikalar) bulunmaktayken, 19.yy'da bu sayı 4.000'e çıkmıştır (R.E.K.) . Vapur iskelesinin ilerisinde Hasköy ile Balat arasındaki sürekli ve yoğun trafiği karşılayan kayıkların kayık iskelesi de bulunmaktaydı. Bütün bu iskelelerin dışında mavnaların yanaştığı bir iskele de hizmet vermekteydi.

Ancak 1840'lardan sonra, deniz ticaretindeki değişimlerle burada yer alan ahşap ticaret iskeleleri ve çevrelerindeki depolar, dükkanlar ve hanlar, önemini yitirmeye başlamışlardır. 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren, Haliç kıyılarına önce devlet fabrikalarının, ardından da her türlü atölye ve imalathanenin, mezbahanın gelmesi buraları büyük ölçüde değiştirmiştir.

Eyüp'te bir Sokak

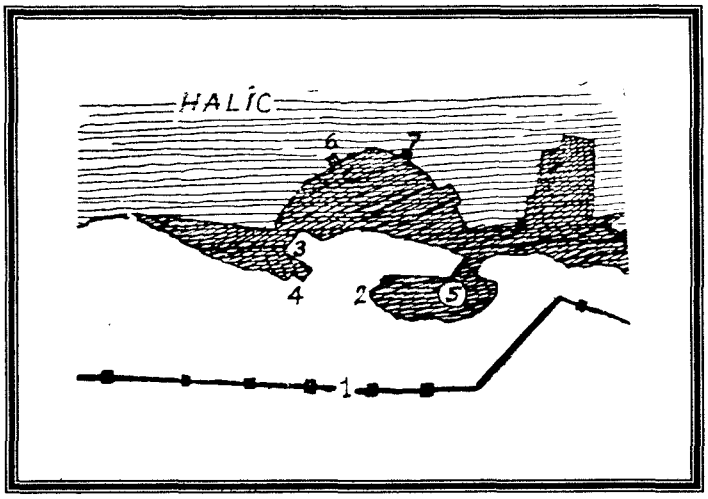
Balat'ta bir Sokak

1840'lardan sonra, tüm Haliç sahilinde olduğu gibi burada bulunan eski ahşap ticaret iskeleleri ve çevrelerindeki depolar,dükkanlar ve hanlar ve deniz ticaretindeki değişimlerle önemini yitirmiştir. Böylece 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren Haliç kıyılarında devlet fabrikalarının , atölye ve imalathanelerinin ve mezbahanın yer alması yerleşmenin değişimine neden olmuştur(Akın,1993,s.55).

-sahil çizgisinin değişimi

Sahilde yer alan mavnalar, çöpler, artıklar vb. ile doldurunca kadar limanda beklemekte, bu da sağlıksız bir ortamın yanısıra pis bir kokunun oluşmasına neden olmaktadır.

Balat'ın yük iskelesi bir boğaz yaparak oluşan iç göl niteliğindeydi. 1890'lı yıllarda, bu limana dökülen Balat lağımlarının üzeri kapatılmış ve ileride daha derin suya verilmiş, limanın ağzını oluşturan boğazda kazıklar çakılarak kapatılmış ve toprakla doldurulmuştur. Bundan dört sene sonraki depremden sonra buradan geçen Balat surları ve bu arada Balat kapısı yıkılmış, ve yine aynı depremde ortaya çıkan yapıların molozları bu sahile doldurularak sahil çizgisi tekrar değiştirilmiştir. Daha sonra bir burun halini alan burada bir vapur iskelesi ve bir de kayık iskelesi yapılmıştır (R.E.K.,1970).

Şekil 3.21 Balat sahilinin değişimi (1. Balat Kapısı, 2.Büyük İskele, 3.Hasköy İskelesi, 4.Halıcıoğlu İskelesi, 5.pissuların aktığı liman, 6.yeni kayık İskelesi, 7.yeni vapur İskelesi, R.E.K.)

-Dini Yapılar

1885 tarihli bir belgeye göre İstanbul'da bulunan havra sayısı 36'dır. 44.361 nufusa sahip oldukları düşünülürse musevilerde her 1.232 kişiye bir havra düşmektedir.

MİLLETLER	MABET SAYISI
RUM	60
ERMENİ	38
BULGAR	1
BULGAR-KATOLI-İK	1
MUSEVI	**36**
RUM MELKİT-KATOLİK	1
TOPLAM	148

Tablo 3.4. İstanbul'da Kilise ve Havralar (1885) (Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi)

-Eğitim Yapıları

1857'den önce eğitim ya aile çevresinde ya da havra çerçevesinde sınırlanmış olarak kalmakta, okulları bulunmamaktaydı. Bu tarihten sonra biri kız olmak üzere iki okul açmışlardır.

1875 ve 1882 yıllarında burada "Alliance İsraelite Universelle" Cemiyetinin açtığı erkek ve kız okulları kurulmuştur. Balat'ın eğitim ve kültür düzeylerini yükseltmek amacıyla açılan okulların musevi cemaatine Fransızca öğretilmesine ve eğitimde

modern yöntemlerin kullanılmasına önemli katkıları olmuştur. Fransızca cemaat arasında önce okulda sonra günlük hayatta kullanılmaya başlamıştır (Ortaylı,1995,117-118).

Bu dönemin sonuda (1897) musevilerin sahip oldukları okullar:İstanbul'da, 148 ibtidaiye (14.503 öğrenci), 101rüşdiye (13.025 öğrenci), 17 idadiye (2.322 öğrenci) olmak üzere toplam 226 (29.850 öğrenci)'dir. Tüm Osmanlılarda bu sayı 331 olduğunu göz önüne alırsak İstanbul'un eğitim bakımından ne kadar ilerde olduğu anlaşılır.

-Sağlık

Tahta minare mahallesinde bir zamanlar bir musevi hastanesi olduğu iddia edilmektedir. Ayrıca buradaki musevilere hizmet etmek için 1858 yılında Or-Ahayim (Nur-u Hayat anlamına gelmektedir) hastanesinin temelleri atılmıştır. İlk kurulduğunda basit bir binada bulunan hastane bugünkü yerine, yeni binasına 1897'de kavuşmuştur. Bu arada 1884'te evlere sağlık hizmeti veren "Or-Ahayim Derneği" kurulmuştur. Bu hastanenin kurulmasında 1839 tarihli bir ferman ile "cari karantina sistemi içerisinde her milletin kendi hastahanesi olması gerektiğinden ve musevilerin eskiden beri hastahaneleri bulunmadığından" musevilerin hastahane inşa etmelerine izin vermişlerse de mali imkansızlıklar dolayısıyla bundan ancak 1897'de yararlanılabilmiştir (Deleon,1997,s.70).

Balat'da bu dönemde görülen yangınlar

- 1721 yangını: evler bitişik ve ahşap olduğundan hızla yayılan yangında, 77 yahudhane, 120 dükkan, 7 fırın, 4 debbağhane, 7 değirmen, 23 müslüman evi, üç sinagog, 8 hristiyan evi yanmıştır.

-1729 yangını: İstanbul'un 1/8'lik bir kısmını mahveden yangın, Fener'den Ayvansaray'a uzanan hattan Edirnekapı'ya uzanan bir kısım yanmıştır. Bu yangın sırasında pek çok büyük binada yanmıştır. Burayı süratle imar için çeşitli düzenlemeler yapılmıştır (R.E.K.,1976).

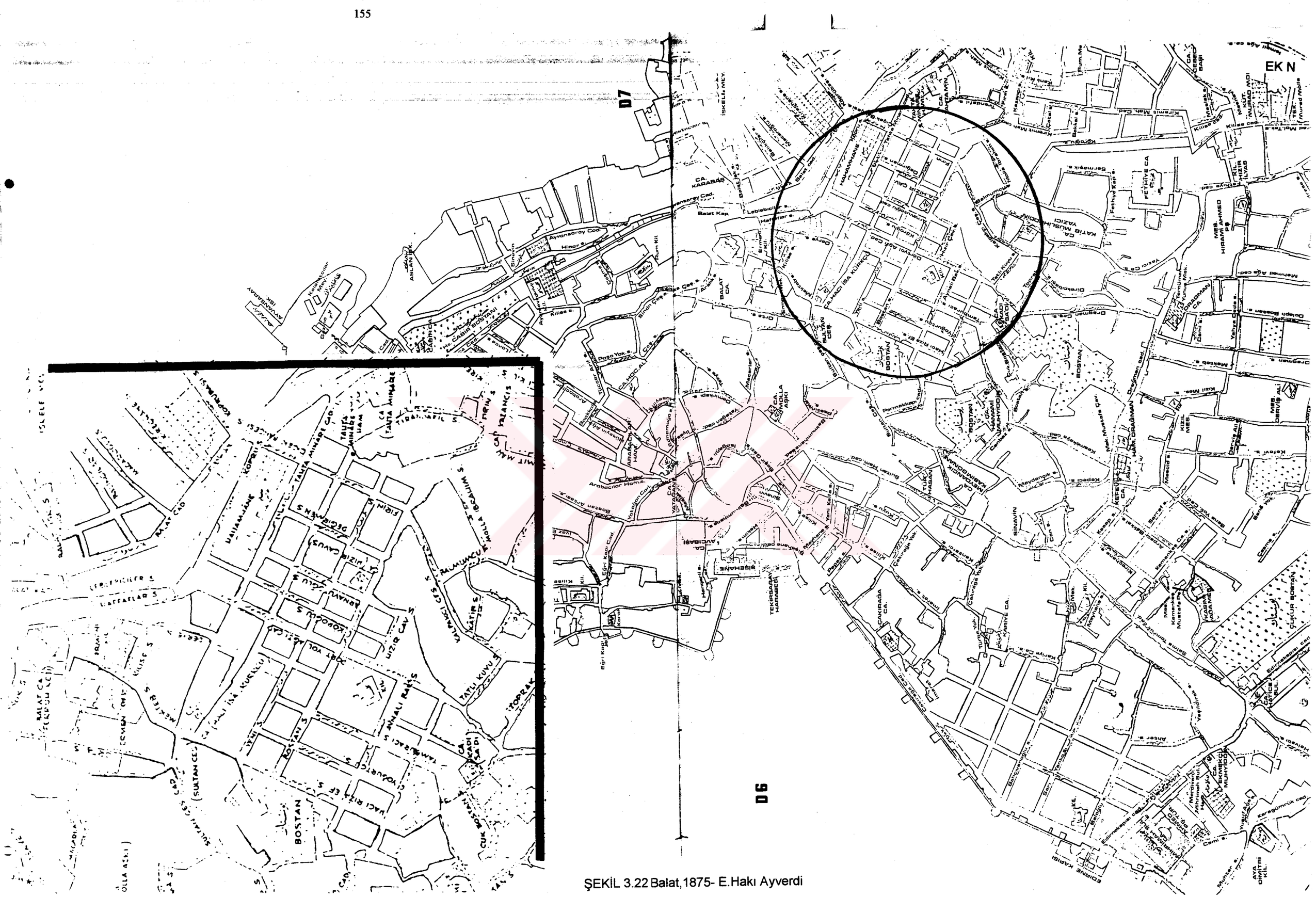
-1746 yangını: birçok yahudhane ile dükkan yanmıştır.

-1782 yangını: 7000'e yakın ev yanmıştır
-Bundan sonrada 1812, 1828, 1851, 1864, 1865, 1866, 1867, 1874, 1877, 1890, 1892, 1896 yıllarında yangınlar görülmüştür. Bu dönemde yangından sonra uygulanacak düzenlemeler çıkarılmış ve uygulanmıştır.

Bu yangınlardan sonra çıkarılan zarar listelerinden edinilen bilgilere göre Balat surdışında keresteci dükkanları, imalathaneler, ahşap dükkanlar, değirmen gibi yapılar bulunmakta, sur içinde de sinagog, cami, hamam ve dar yollar üzerinde yoğun bir şekilde ahşap konutlar yer almışlardır. Ahşap yapılar yangınların büyümesine neden olduğu için 1848 Ebniye Nizamnamelerinde yapıların, ahşap yerine kagir bina yapılması istenmektedir (Bkz. Eyüp,batılılaşma dönemi).

Tanzimat dönemine kadar çıkarılan fermanlarda evlerin yüksekliği ve malzeme kullanımının saptandığı görülmektedir. Ancak yol genişliğini belirleyen hükümlere rastlanmamaktadır. 1803 ve 1826 yangınlarından sonra yeniden inşa edilen binaların yoldan yer çalmadan yapılmasına dair hükümler bulunmaktadır (Denel,1982,s.26). Yangınlardan sonra meydanlarda bina yaptırılmaması , konutların geri çektirilmesi, önemli binalara dik yollar açılmaması gibi yenilikler ve sokakların düzleştirilmesi çabalarıyla İstanbul bölüm bölüm yenilenmiş, birbirine dik ızgara düzeninde yollar oluşturulmuştur (Şekil 3.22). Yeni düzenlenen mahallelerde eski sokak adlarının yeni yollara verildiği sık görülmektedir(Denel,1982). 1854 yılından başlayarak yangın yeri haritaları yaptırıldıkça, birbirine dik ve paralel olarak geçirilen yollar geniş tutulmaya çalışılmıştır. 1848 ve 1849 tarihli nizamnamelerde büyük caddelerin 10, adi caddelerin 8, sokakların 6 ziradan az olamıyacağı belirtilmiştir. 1882-83 kanunu ile de ölçüler 20, 15, 12, 10 ve 8 zira (15,11,9,7,5 ve 6m) olarak belirlenmiştir.

Tanzimat öncesi fermanlarında müslim-gayrimüslim-reaya ayrımı, yer seçimi, binaların yüksekliği, dükkanların yüksekliği kat sınırları, malzeme seçimi konularında kesin kararlarla belirtilmekte iken, 1839 Tanzimat fermanından sonra bu ayrım kalkmıştır(Denel,1982,s.59). Nizamnamede öngörülen yol ağı, ızgara sistemi 1875 haritasında açıkça görülmektedir. Bu doku günümüze kadar da ulaşmıştır. Bunda yeni yapıların kagir olarak inşa edilmesinin de rolü vardır

ŞEKİL 3.22 Balat,1875- E.Hakı Ayverdi

3.5.3. Cumhuriyet dönemi (20. yüzyıl)

20.yy'ın başında görülen İttihat ve Terakki döneminde 2.Meşrutiyetin ilanı ile azınlıkların statüsünde bir değişim olmuştur. Tanzimat döneminin sonuna doğru artık kamu yönetiminin bütün kademelerinde söz sahibi olmuşlardır. Köy, kaza, sancak ve vilayet yönetiminde gayrimüslim tebaanın temsilcileri bulunmaktadır (Eryılmaz,1996,s.151). Ayrıca azınlıklar Meclis-i Mebusan'da görev alabilmektedirler.

Tablo 3.5 İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclislerin Etnik Yapısı (Kaynak: Feroz Ahmad, Dankwart A. Rustov "Meşrutiyet Döneminde meclisler:1908-1918" GüneyDoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Sayı:4-5, Edebiyat Fakültesi Basımevi,1976)

YIL	1908	1912	1914
TÜRK	147	157	144
ARAP	60	68	84
ARNAVUT	27	18	-
RUM	26	15	13
ERMENİ	14	13	14
MUSEVI	4	4	4
SLAV	10	9	-
TOPLAM	288	284	259

Bu dönemde Museviler Filistin'de toprak satın almışlar ve gelecekte kuracakları İsrail devletinin temellerini atmışlardı.

1923'te ilan edilen Cumhuriyet siyasal, sosyal, kültürel, toplumsal, ekonomik yapıda büyük değişimlerin yaşandığı, ülkenin yeniden yapılanmaya başladığı bir dönemdir. 1950'den sonra çok partili sisteme geçiş beraberinde devletçiliğin zayıflaması, serbest piyasa ekonomisinin gelişmesini getirmiştir. Sanayileşmenin çektiği göç ve

beraberinde çıkan sorunlar, bu sorunlar için üretilen çözümler bu dönemde gündeme gelmiştir.

3.5.3.1.Yönetimsel yönlendiriciler

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte ülkenin yönetimsel yapısında büyük değişimler meydana gelmiştir. Ancak Tanzimat ile başlayan planlama anlayışı Cumhuriyet döneminde de devam etmiş, yurt dışından uzmanlar getirilmiş, yarışmalar düzenlenmiştir.

Cumhuriyet döneminde gerçekleşen planlama girişimlerinden Balat'ın dokusuna olan girişimleri inceleyecek olursak:

1-1933 Elgötz'ün yapmış olduğu planda yer alan Haliç ve Marmara kıyılarında yeni bir yol açılması ve Haliç'te vapur iskeleleri arasında parklar yapılması yönünde olan öneriler gerçekleştirilmiştir.

2-1936-1950 Prost planı İstanbul planlamasında etkili olmuştur. Haliç kıyılarına sanayi ve ticaret aksı getirmesi, önemli sit alanlarının belirlenmesi ve korunması yönündeki önerileri, tarihi yarımada içinde 40m'nin üzerinde yapılaşmanın üç kat ile sınırlandırılması Balat'ı ilgilendiren kararları arasındadır. Buna bağlı olarak 1947'de yayımlanan Belediye İmar Müdürlüğünün İstanbul Sanayi Bölgelerine ait talimatnamesinde, ağır sanayinin Eyüp-Silahtarağa-Edimekapı arasında, orta çaplı sanayinin Haliç'in iki kıyısında yerleşeceği, küçük sanayinin ise olduğu yerde kalabileceği belirtilmiştir. Bu kararla tüm Haliç'in kıyılarında olduğu gibi Balat'da sanayi desteklenmiş ve yoğunlaşmıştır. Alınan bu karar sadece yreleşmenin fiziksel dokusunda değil aynı zamanda sosyal dokusunda da çok büyük değişimler meydana getirmiştir.

3-1953-1955 Danışma komisyonunun hazırladığı; Beyoğlu 1/5000 master planı ve 1/500 detay planı, 1/10.000 sanayi alanı planı, 1/2000 Bogaziçi köyleri planı bulunmaktadır.

4-1958 yılında Piccinato ve İller Bankası tarafından hazırlanan İstanbul Metropolitan Alan planı tarihi yarımada ve Beyoğlu'na olan göçlerin durdurulması ile metropolitan alanın lineer forma dönüştürülmesini içeriyordu.

5-1964 yılında yapılan 1/5.000 tarihi Yarımada Nazım Planında 6 tane ana bölge bulunuyordu. Özel karakterlerini koruyan konut bölgeleri, Çok yoğun konut bölgesi, Hanlar bölgesi, Arkeolojik alanlar, Vatan Caddesi aksı ve bunların yanısıra Marmara kıyısı ve Haliç

6-1966'da "Büyük İstanbul Nazım Plan Bürosu" kurulduktan sonra 1971 yılında 1/25.000 Nazım plan yapmış ancak plan hükümet tarafından onaylanmamıştır.

7-1980 Metropoliten Alan Planının en önemli kararı kentin doğu-batı yönünde lineer gelişiminin desteklenmesiydi. Bu plan merkezi iş alanı için Tarihi Yarımada, Pera ve E5'in güneyine yerleştirilmesi kararını getiriyordu.

8-1984yılında Dönemin belediye başkanı tarafından "kurtarma operasyonu" olarak tanımlanan proje başlatılmıştır. Proje, binaların boşaltılması, yıkılması, Haliç'in dibindeki çamurun temizlenmesi ve kıyıların yeşillendirilmesini içermekteydi. Bu proje gerçekleştirilirken yapılan yıkım çalışmaları sırasında pek çok tarihi bina yok olmuştur. Kıyı şeridinde yeşil alan düzenlenmişsede bu alana kullanım getirilmemiştir.

9-1990 yılında "İstanbul Tarihi Yarımada Koruma Nazım Planı" yapılmıştır.
Bu planın hedefleri:
-Tarihi sit kapsamına giren alanlarda özgün konut dokusunun yaşatılması,
-Tarihi yarımada'nın yapı potansiyeli ile uyumlu olmayan depolama sanayi gibi fonksiyonların sur dışına çıkarılması,
-Tarihi yarımadadaki nirengilerin ve odak noktalarının çevrelerini algılanabilir hale getirerek manzara noktalarının da düzenlenmesi,
-Su-kıyı ilişkilerinin güçlendirilmesi,
-Özellikle burada yaşayanların faydalanacağı rekreasyon alanlarını arttırarak, bölgeye hizmet edenlerinde düzenlenmesi,
-Tarihi yarımadanın silüetinin algılanabilir hale getirilmesi ve sahip olduğu geçmişe uygun, sağlıklı mekanların oluşturulmasıdır.

Balat ve Cibali'de yeni bir köprü ile yer altından raylı sistem önerisi de bulunmaktadır.
Bu plan açılan davalarla iptal edilmiş, uygulanmamıştır.

Fatih ilçe Belediyesinin kurulmasıyla idari olarak buraya bağlanan Balat'ın planlama ile ilgili sorumlulukları bu belediyeye verilmiştir. 1992 yılında yapılan Fatih İlçesi Koruma Amaçlı İmar Planı'nda ilçe koruma zonlarına ayrılmış ve bu çerçevede Balat-Fener bölgesini içine alacak bir koruma zonu oluşturulmuştur. Ancak uygulamada başarılı olunamamıştır. 1998 yılında(halen) Unesco ile Fatih Belediyesi Balat-Fener-Ayvansaray bölgesini kapsayan bir koruma projesi yürütülmektedir.

3.5.3.2.Ekonomik yönlendiriciler

Etnik özellikler gösteren bölgelerin kent içindeki önemi ile, sosyo-ekonomik bütün içinde kazandıkları önem arasında paralellik bulunmaktadır (Soygeniş,1995,s.66). 20.yy'a kadar Museviler, Rum ve Ermenilerle birlikte ülkede en üretken faaliyetleri kontrol altına almış, bu durumda Türkleri en az verimli tarım faaliyetine ve küçük zanaatkarlığa itmiştir. 20. yy başlarında ise Osmanlı imparatorluğu sınırları içerisinde yatırılan toplam sermayenin %50'sinin Rumlar, %20'sinin Ermeniler%15'inin Türkler,%5'inin museviler ve kalanlarının da diğer azınlıklar tarafından sahip olunması imparatorluk içerisinde müslüman olmayan etnik grupların ne derece etkili olduğunu açıklamaktadır (Yerasimos,1987,s.67). Ancak cumhuriyetin ilanından sonra süreç içerisinde musevilerin Balat'ı ve İstanbul'u terketmeleri ve çeşitli nedenlerle etkinlikleri azalmıştır.

Balat'da gerçekleşen ekonomik faaliyetler de bu dönemde değişim göstermiştir.

1929 Pervititch haritasında Fener-Balat sahilinde iskemle imalathanesi, soda, karbonat, konserve fabrikaları, tütün ve buğday depoları, Köprübaş değirmeni, dükkanlar ve barakalar olduğu görülmektedir (Şekil 3.23).

1949 yılında yapılan bir araştırmada Balat'da 41 bakkal, 38 kunduracı, 30 kahvehane,21 manav, 20 meyhane, 20 tütüncü, 20 berber, 18 manifaturacı, 15 lokanta ve aşçı, 14 tenekeci, ve sobacı, kasap, 1 kömürcü, 10 terzi, 9 marangoz, 8 fırın, 7 simitçi fırını, helvacı, koltukçu, nalbur, 5 şekerci, şarapçı, radyocu, balıkçı, 4

kaynakçı, 4 bisikletçi,leblebici, züccaciyeci, baharatçı, tesfiyeci,3 kesekağıtçı, fotoğrafçı, şapka tamircisi,attar, sütçü, yağlıboya satıcısı, sinema, 2 gazocağı tamircisi, yorgancı, eczane, hamam, lostra salonu, gömlekçi, kuyumcu,1 camcı, saraç, kuyumcu, araba tamircisi bulunduğunu saptamıştır. Buradaki verilerden bu yüzyılda yöredeki ticaretin çeşitlendiğini ve arttığını görmekteyiz. Ayrıca bu dükkan cinsleri ve sayıları yörenin sosyal ve kültürel yapısı ile ilgili de fikir vermektedir.

R.E.Koçu aynı zamanda semtte 1 plastik atölyesi,2 çivi fabrikası, 1 un değirmeni, ve 2 çeltik fabrikası bulunduğunu belirtmiştir ki bu tesisler tüm İstanbul'a hizmet vermektedir. Balat vapur iskelesi'nin Ayvansaray ve Fener tarafında birer kayık iskelesi de bulunmaktadır.

1992 yılında yapılan Koruma Amaçlı İmar Planı raporundaki veriler ise bize Balat-Fener bölgesindeki meslek gruplarının dağılımını vermektedir.

Tablo3.6 BALAT- FENER Meslek Gruplarının tüm ilçeye oranı (1992)

Faaliyet kolları	%
İlmi ve teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri	11.7
Müteşebbis, direktör ve üst kademe yöneticileri	25
Kamu Idari personel	34.4
Satış ve ticaret personeli	26.1
Hizmet işlerinde çalışanlar	28.8
Tarım,hayvancılık, avcılık, ormancılık	0
Tarım Dışı üretim faaliyetlerinde çalışanlar ve ulaşım makinaları kullananlar	30.7
Seyyar	19.7
Issiz	34.2
TOPLAM	**100**

Buradaki tablodan görülmektedir ki yerleşmede tarım sektörü görülmezken, %43.5 ile ticaret-satış, %33.3 ile tarımdışı üretim faaliyetleri ve %23.2 ile şahsi hizmetler bulunmaktadır.

ŞEKİL 3.23 Balat,1929- Pervititch

3.5.3.3. Sosyal ve kültürel yönlendiriciler

Balat'ın museviler için önemi 1950'lerin sonuna kadar devam etmiştir. O yıllardan sonra Balat musevi kimliği baskın bir yerleşim birimi olmaktan çıkmıştır. Burada yaşayanların önemli bir kısmının Pera, Şişli bölgesine göç etmesiyle beraber yerleşme de büyük bir sosyal değişim görülmüştür.

Bu nedenle yerleşmenin iki dönemde incelenmesi uygun görülmüştür. Bunlardan ilki yüzyılın başından 1950'ye kadar geçen dönemdir. İkincisi ise 1950'den günümüze kadar devam eden süreçtir. Birinci dönemde İttihat ve Terakki dönemi, Cumhuriyetin ilanı, Prost planı ve 1948 İsrail devletinin kurulmasına kadar devam eden süreç ve etkileri görülmektedir.

Birinci dönemi kapsayan 19.yy'ın ikinci yarısından sonra ve özellikle 20.yy başlarında Balat'dan Galata'ya göçler başlamıştır. Özellikle Balat'da eğitim veren Alliance İsraelite okullarının 1911 yılında yanmasıyla burada okuyan öğrenciler ve bunların bir kısım aileleri Hasköy ve Galata'ya geçmişlerdir (Deleon, 1997,s.91).

1.Dünya savaşında Balat'ın nüfusu 25.000'e ulaşmıştır. Bu dönemde Balat'a "Küçük Paris" denilmekteydi. Balat, dükkanları, bakkalları, eczaneleri, doktorları, kasaplarıyla çok renkli, canlı bir bölgeydi. Buradaki nüfusun çoğunluğu musevidir (Deleon,1997,s.86).

İstanbul'daki musevi yaşamının merkezi durumundaki Balat semti, 1930'lara kadar sürecek bir refah ve zenginlik dönemine girmiştir. Ancak 1920'lerden itibaren Balat'a yerleşmiş olan ailelerin çocukları da prestijli alanlara göç etmeye başlamıştır. Aile mesleğinden farklı mesleklere yönelim başlamıştır. Ancak bu kısa süreli canlanma süreci de varlıklı tüccarların , dönemin gözde semtlerinden Kuzguncuk'a ve üst gelir grubundan musevilerin oturduğu Galata'ya göç etmelerine engel olamamıştır. Ayrıca savaşta yıpranmış küçük ailelerle, hayır kuruluşlarınca bakımı üstlenilen kişiler de yine Galata'ya yerleşmişlerdir. Beyoğlu yakasının gelişmesi ve ayrıca Tepebaşındaki mezarlık alanının çok katlı yapılaşmaya açılmasıyla, Balat'ın varlıklı aileleri bu bölgedeki yeni yapılara taşınmaya başlamışlardır(Akın,1993,s.58). 1942'de yürürlüğe konan "Varlık vergisi kanunu" kapsamı içinde yer alan museviler Balat'dan göçlerini hızlandırmışlardır (Hiçyılmaz,Altındal,1992,s.102) (26).

1948 yılında İsrail'in kurulması buranın önemli ölçüde boşalmasına neden olmuştur. R.E.Koçu 1948 yılında İsrail devletinin kurulması ile birlikte Balat musevilerinin ¼'ünün İsrail'e göçtüğünü söylemektedir (R.E.K.,1964). Özellikle sahil kesimini oluşturan Karabaş mahallesi sakinleri İsrail devletinin kuruluşuna katılmak üzere semti terk etmişler ve yerlerine Lonca mahallesinden gelen çingeneler yerleşmiştir(Varol,1989,s.4). Balat'ın merkezi sayılan çarşı da bu süreç içerisinde terk edilmeye başlanmıştır (Akın,1993,s.59). Ancak Şişli ve Nişantaşı gibi semtlerde oturup, işlerini burada sürdüren birkaç musevi esnaf kalmıştır(Galanti,1953,s.64).

Museviler İstanbul'dan;
-1956-1960 arasında 6-7 Eylül olaylarına bağlı olarak,
-1960 ihtilali sonrası,
-Kıbrıs bunalımı ve
-1969-1980 yılları arasında ekonomik nedenlerle göç etmişlerdir (Hiçyılmaz,Altındal,1992,s.102).

1965 yılında Balat'da 640 musevi aile yaşarken bu sayı 1967'de 140'a düşmüştür. Balat'ın kimliğinde önemli bir yer oynayan musevilerin buradan göç etmesiyle, yerleşme kırsal kesimden gelen düşük gelir grubuna ait ailelere hizmet vermeye başlamıştır. Kayıkhanelerin, iskelelerin, sanayi yapılarının önemli bir ticaret alanı oluşturduğu Balat özellikle gemicilik, balıkçılık gibi işkollarında çalışan Karadenizliler tarafından tercih edilmiştir(Yücel,1996,s.27). Evlerden bir kısmı Rumlar, bir kısmı da museviler tarafından satılmıştır. Bu arada İsrail'e göç eden musevilerin evlerinden bir kısmı da işgale uğramıştır. Bugünkü kullanıcılarını büyük çoğunluğu Karadeniz'li ve ağırlıklı olarak Kastamonu'ludur.

Tablo 3.7 Balat-Fener Göç Analizi

(A) BALAT FENER GÖÇ ANALIZI

	0-5yıl	5-10yıl	10-15yıl	15-20yıl	22+	ISTANBUL	TOPLAM
	1.4	0	8.2	3.2	9.2	50	5.8
Ege	0	0	0	0	1.4	0	0.5
Akdeniz	1.4	0	0	1.6	0.7	0	0.8
İç And.	11.4	8.7	10.2	16.2	5	16.7	9.3
G.D. And.	18.6	23.2	14.3	21	6.7	0	14.4
D. And.	10	4.3	6.1	4.9	9.2	33.3	7.8
Karadeniz	57.2	63.8	61.2	53.2	64.5	0	59.9
Y. Dışı	0	0	0	0	4.3	0	1.5
TOPLAM	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**

(B) Sene Gruplarına göre gelen göç

(B)

	%
0-5	17.6
5-10	17.4
10-15	12.3
16-20	15.6
20	35.5
ISTANBUL İÇİ	1.6
TOPLAM	100

Fakat zamanla sosyal yapının değişimi, yaşayanların düşük gelir seviyesine sahip olması mekanda tahribatlara, tarihi yapılarda köhneleşmeye sebep olmaktadır. Özellikle Haliç'e sanayi alanlarının gelmesiyle buralarda sahile yakın kısımlarda depolama ve sanayi alanları oluşmuş, esnaf ve zanaatkarlar bu alandan zamanla ayrılmıştır. Buradaki halkın büyük çoğunluğu esnaf, amele, işçi olması buradaki sanayi tesislerinden ve gelir durumu düşük kişilerin yaşadığı mekan olmasındandır.

20.yy başlarında R.E.Koçu burayı tanımlarken, "İstanbul'un kalabalık, günlük hayatı canlı, hareketli, şenlikli bir semtidir ki halkının çoğunluğunu esnaf, amele, işçi tabakası oluşturur" demiştir. Ayrıca 1949 yılında yaptığı bir tespite göre 4 cami, 4 sinagog ve 2 kilise bulunduğunu belirtmiştir.

Deleon, günümüz Balat'ının 40 yıl önceki Balat'dan çok farklı bulunduğunu belirtmektedir. " Haliç'e uzanan alanlardaki yeşillikle iç kısımlarındaki "mail-i

inhidam" görünüm açık bir tezat oluşturur. Ufalmış gibi durur bugün, Balat; tüm tarihi özelliklerini yitirmiş bir "esnaf mahallesi" görünümündedir. Bir zamanlar Balat'ı Balat yapan sakinlerinin kuzeye, yani Galata ve Beyoğlu'na taşınmasıyla ve aldığı göçlerle sosyal coğrafyası tümüyle değişmiştir. Kesmetaş döşeli ve dik yokuşlu iç sokaklarında seyrek de olsa cumbalı, kafesli Osmanlı evlerine rastlanmaktadır. Evlerin önündeki sokak lambası yanmıyor ve sokaklar her zaman delik deşik. Eskiyle uzak yakın ilgisi olmayan bir yaşam şekilleniyor"(Deleon,1997,s.70).

Bu dönemde kentsel alanda etnik gruplara göre olan gruplaşmalar kalkmış sosyal sınıflaşma görülmüştür. Bu yeni sınıflamaya göre Balat "slum" bölgesine dönüşmüştür. Bölge sefalet mahalleleriyle tanınmaktadır (Ortaylı,1995,s.234).

1992 yılında yapılan çalışma sonucunda, gelir olarak düşük veya düşük orta gelir durumuna sahip olan halk ve özellikle de göç nüfusu, bu bölgenin tarihi, kültürel, arkeolojik açılardan çok değerli olan ama köhneleşmiş, bakımsızlıktan dolayı pek çoğu sağlıklı standartlardan uzaklaşmış olan bu sık dokulu yerleşim alanını, kendileri için bir uyum sağlama , altyapılarını oluşturma konusunda bir geçiş zonu olarak kullanmaktadırlar. Yerleşmedeki düşük kira ve konut bedelleri de bu kullanımı teşvik etmiştir.

Maddi açıdan belli bir seviyeye ulaşana kadar geçirdikleri süreç, genellikle emek yoğun üretim birimlerinde çalışarak, seyyar satıcılık yaparak veya ücretli olarak çalışılmaktadır. Henüz gerçek anlamda bir kentlilik bilincine erişme sürecinde fazla ilerlememiş olan bu nüfus, pek çok yan faktörün etkisiyle de, bu sürecini uzatmakta, dejenere olmakta, kimliğini yitirebilmektedir(Emre,1992).

3.5.3.4.Fiziksel mekan özellikleri ve arazi kullanımı

19.yy'ın ortalarına kadar yerleşim dokusunun şekillenmesinde üst düzey bir belirleyici, plan bulunmamaktaydı. Ancak yazılı olmayan bir takım kurallar yapılanma şartlarını belirlemekteydi. Musevilerin yerleşme alanlarında ise bu kurallara fermanlarla bir takım kısıtlamalar eklenmişti. Zaman zaman binanın rengine kadar inen bu kısıtlamalar arasında kamuya hizmet edecek binaların inşası, bakımı, onarımı da dahildi. Bu kısıtlayıcılar yerleşmenin fiziksel yapısında önemli rol

oynuyorlardı. Ancak bu dönemden sonra başlayan üst düzey planlar ve toplumdaki herkesin eşit haklara sahip olmasıyla bu durum ortadan kalkmıştır.

Cumhuriyetle birlikte getirilen yeni düzenlemeler ve planlarla birlikte yerleşmede görülen fonksiyonlarda bir değişim de görülmüştür. Sanayinin gelişmesiyle birlikte görülen göçler beraberinde prestij kaybına, İsrail devletinin kurulmasına vb. bağlı etkenlerle yerleşmeyi terk eden özellikle varlıklı musevilerin boşalttığı alanlara yerleşen göçmenler nedeniyle sahip olduğu baskın musevi kimliğini kaybetmiştir. Yerleşmeye genelde Karadeniz ve Kastamonu'dan gelen göçmenler yerleşmiştir.

19.yy'ın sonu ve 20.yy'ın başında Haliç kıyılarında konuttan sanayi ve depolama alanlarına dönüşüm, 1980'den sonra tekrar sanayi ve depolama alanlarının boşalttığı alanlarda oluşan köhneleşme yapıların yıkılmasına neden olmuştur. 1936 yılında İstanbul'un kent planlaması için çalışmalarda bulunan Prost'un Haliç kıyılarında, ticaret ve yerel sanayinin rasyonel bir şekilde oluşmasına yönelik bir önerisi bulunmaktaydı. Bu da daha önce değinildiği gibi sahilde çok sayıda imalathane ve atölyenin yer almasına neden olmuştur. 1929 Pervititch haritasında Fener-Balat sahilinde iskemle imalathanesi, soda, karbonat, konserve fabrikaları, tütün ve buğday depoları, Köprübaş değirmeni, dükkanlar ve barakalar olduğu görülmektedir (Ek B 39,40, Şekil 3.23).

1920'li yıllarda sahilde çok sayıda fabrika, atölye, depo binası bulunmaktaydı. Ayrıca sahil bölgesini kaplayan mahalle olan Karabaş mahallesinde düşük gelirli musevi ailelerin oturduğu yahudhaneler yer almaktaydı. Ancak 1984-1986 yıllarında bu mahalle Haliç Düzenleme Projesi kapsamında tamamen yıkılmıştır. Balat'ı en büyük değişime uğratan çalışmalar, 1984-1986 yılları arasında olmuştur. Balat sahil şeridinde bulunan Karabaş mahallesi, tüm fabrika, depo ve imalathaneleriyle yıkılmış, ortadan kalkmıştır.

E5'in açılması ve çevresinde oluşan ticaret alanları, yakın çevrede bulunan Topkapı-Rami sanayi alanları, surların yakınındaki konut işleviyle uyuşmayan fonksiyonların gelmesine sebep olmuştur. Zamanla bazı işlevlerin ayrılmasıyla da fiziki mekanda yıpranmalar meydana gelmiştir.

Tüm cadde ve sokaklar genişletilerek yeniden ışıklandırılmış, kanalizasyon yenilenmiştir. Zenginleşip refaha kavuşan bu museviler, kendilerine yeni binalar

inşa ettirmişlerdi. Fakir veya zengin, yeni musevi evleri hep aynı tarzda ve mimaride inşa edilmiştir. Aralarındaki fark dekorasyon veya malzemede olmakta, daha pahalı binalar inşaatlarına tuğlanın yanısıra mermer ve ahşap malzemeler de görülmekteydi (Deleon,1997,s.89).

Ulaşım:
Balat vapur iskelesi'nin Ayvansaray ve Fener tarafında birer kayık iskelesi de bulunuyordu. 20.yy'ın ortalarına kadar devam eden deniz taşımacılığı, Haliç'in özellikle yukarı kesimlerinin deniz trafiğine uygunsuz hale gelmesi ve karayollarının artması sebebiyle gerilemiştir. Bugün hala varlığını sürdüren Haliç iskeleleri, son dönemde yeniden tercih edilen deniz yolculuğunun uğrak noktaları olmuştur.

20.yy ortalarından itibaren Haliç'in özellikle yukarı kesiminin deniz trafiğine uygunsuz hale gelmesi ve karayollarının artması, deniz ulaşımının gerilemesine neden olmuştur. Bugün sahilden gelen ve Haliç'in 3. Köprüsü ile çevre yoluna bağlanan yol, bölgenin en önemli ulaşım arterini oluşturmaktadır (Ek B.42, Şekil 3.24).

Yangınlar bu dönemde de devam etmiştir. Bunlardan, 1911 yangınında 334 ev yanmış, 1912 yangınında ise 27 ev yanmıştır. Ancak belediyeye bağlanan İtfaiye teşkilatının modern teçhizatla donatılması nedeniyle bu dönemden sonra yerleşmenin dokusunu etkileyen büyük yangınlar görülmemiştir.

14 sinagogundan günümüze sadece Ahrida sinagogu gelebilmiştir. Diğerlerinin bir kısmı harabe haline gelmiş ve kullanımdan kalkmış, diğerleri ise yıkılmıştır.

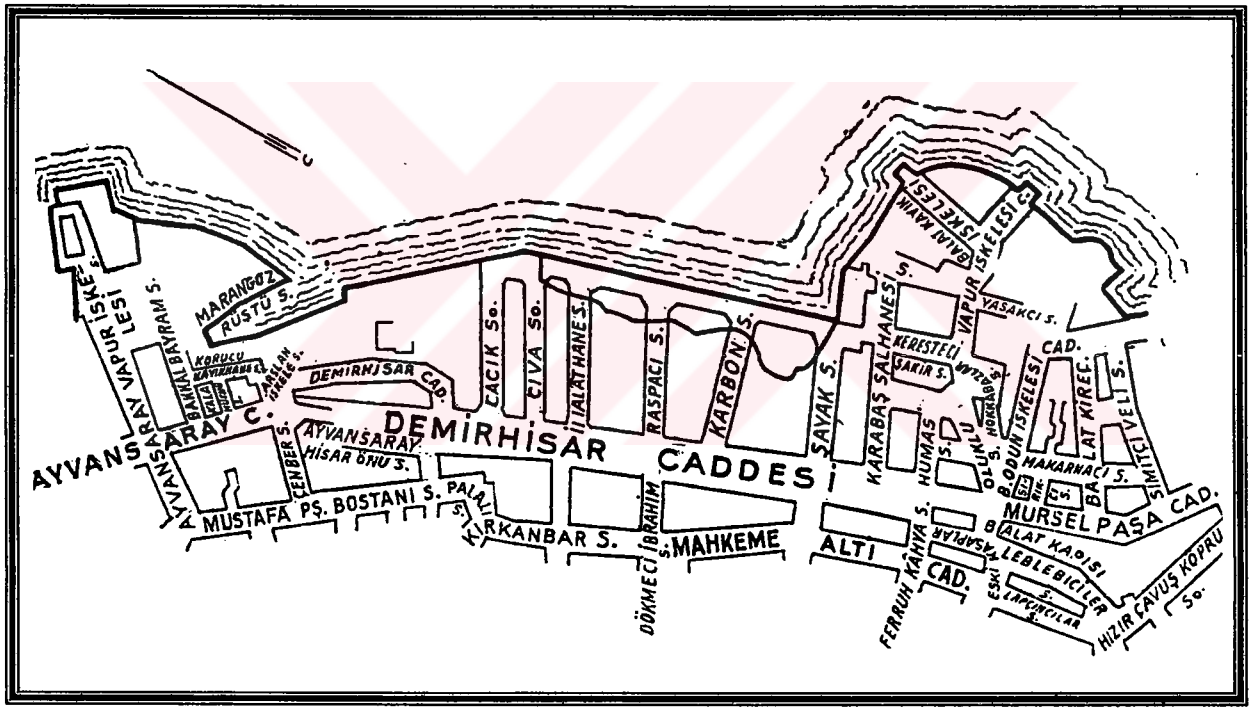
Arazi Kullanışı

Balat'ta 19. yy'da 6 yerleşim bölgesinden oluşmuştur. Bunlar ;

1-Balat Afuera (Dış Balat)
Balat'ın sur dışı sahil boyu yerleşmesini oluşturan kesimidir. Bu kesimde yer alan yapılar 1825 tarihli Bostancıbaşı defterlerinden öğrenilebilmektedir. Bu deftere göre Esma Sultan'ın hanı ile kayıkhane arsası ve üç müslümanın hanesinin dışında kalan tüm yapılar musevi veya gayrimüslimlere ait bulunmaktaydı. Bunların dışında

İstanbul'un diğer bölümleriyle bağlantı kuran iskeleler yeralmaktaydı (R.E.K.,1962). Burada çeşitli fonksiyonları olan beş iskele bulunmaktaydı.

Karabaş mahalesi olarak bilinen kıyıdaki bu yerleşim, Balat'ın en fakir ve pis bölgesiydi. Halkın çoğunluğunu sokak satıcıları, hamallar ve özellikle kayıkçılar oluşturmaktaydı. 1920'li yıllarda sahilde çok sayıda fabrika, atölye, depo binası ve Makaronacı sok. üzerinde bir musevi okulu bulunmaktaydı. Ayrıca Karabaş mahallesinde düşük gelirli musevi ailelerin toplu halde yaşadıkları çok katlı büyük ahşap yapılar (yahudhaneler), musevi terleşmelrinin tipik örnekleri olarak bulunmaktaydı. Demirhisar caddesinden Ayvansaray'a giderken sahilde yeralmış olan büyük yapı 2. Dünya savaşından sonra Et ve Balık kurumu tarafından antrepo olarak kullanılmıştır.

Şekil 3.25 Balat Karabaş Mahallesi (1934 Şehir Rehberi)

Bu bölgede yer alan Geruş Sinagogu 1911'de yanmış, karabaş mahallesi ise 1984-1986 yılları arasında, Haliç düzenleme projesi nedeniyle tamamen yıkılmıştır. Pol Yaşan sinagoguda bu çalışmalar sırasında yok olmuştur.

2- Balat Aryento (İç Balat)

Surların iç kısmında yer alan ve sur boyunca uzanan "Aryento" bölgesi, Balat'ın en önemli ve hareketli yerleşme alanıdır. "Afuera" bölgesinin dar sokaklardan ve kötü şartlarda bulunan yapılardan oluşan fakir görüntüsüne karşın burada daha geniş ve aydınlık sokaklara, bakımlı yapılar görülmektedir. Sinagogların büyük çoğunluğu bu bölgededir(Akın,1993,s.41). Varlıklı kesim sinagoglara yakın kısımda yerleşmiştir. İç Balat'a İstanbul'un 19. Kapısı olan Balat kapısından girilmektedir (İncicyan,1976). 1894 yılındaki depremde büyük kısmı yıkılan kapı, 1930 yılındaki yolların genişletilmesi sırasında tamamen ortadan kalkmıştır (R.E.K.,1971).

Balat'ın Odun iskelesi sokağının karşısına denk düşen ve Balat'I iki bölüme ayıran kapıdan ticaret bölgesi olan ve dizi dükkanlardan oluşan Leblebiciler ve Lapçıncılar sokaklarına geçilmektedir. Museviler bu sokağa "kanfafana" adını vermişlerdir (Varol,1989,s.13). 19. Yüzyılda hemen hepsi musevilere ait olan dükkanların yanısıra çarşıda Rum, Ermeni ve Türkler de zanaat ve ticaretle uğraşmaktaydı. Genelde çizmeci, kunduracı, ayakkabı tamircisi ve fes yapımcısı olan museviler her türlü tamirat, eskicilik, bakkaliye ve manavlık işleri de yapmaktadır. Bölgede ayrıca işhanları, atölyeler, manifaturacılar ve kumaşçılarda bulunmaktaydı (Yalçın,1992,s.18). 19. Yy sonuda bu bölgenin geceleri kapanan kapıları olduğu bildirilmektedir (Varol,1989,s.13).

Düriye sokakta yer alan Veria Sinagogu ibadethane olmaktan çıkarılıp 1924 yılında okula dönüştürülmüştür. 1933 yılında okul kapanınca bina, Türk Kültür ve Yardım birliği lokali olarak kullanılmış, şu anda ise garaj olarak kullanılmaktadır.

Burada yer alan önemli yapılar olarak, Ahrida sinagogu, Yanbol Sinagogu, Eliau ve Sigri sinagogları, üç kilise Çavuş hamamı ve Ferruh kethüda camii sayılabilir.

3-Tahta Minare

Hızır Çavuş mahallesini içeren bölgedir. Aynı adla anılan mescidin yanısıra Çana Sinagogu burada yer almaktadır. Çana sinagogu 1694 tarihli bir fermandan edinilen bilgilere göre Bizans dönemine aittir.

Bu mahalle ızgara plan tipi ve iki-üç katlı sıraevleriyle özgün yapısını korumaktadır. Özellikle ikizevler içeren Çilingir sokak bir bölümüyle günümüze kadar ulaşmıştır(Varol,1989,s.18).

Burada Balat'ın önde gelen ve varlıklı ailelerinin bulunduğu evler yeralmaktaydı. Ancak 20.yy'da buraları terk edince bu evler her katı ayrı ayrı kiralanan düşük gelir grubuna ait ailelere hizmet vermiştir.

Balat'ın ilk sinemasıda burada yer almıştır (Varol,1989,s.19). "Milli Sığınak" olarak da adlandırılan bu binanın yerinde bugün "milli pasaj" yeralmaktadır.

4-Kastorya

Tekfur Sarayı çevresini kapsayan bu bölge, 1453'te kastorya'dan gelenler tarafından kurulmuştur. İştipol bölgesi ile birlikte Balat'ın yukarı mahallelerinden olan Kastorya'nın halkı aşağı kesimlerdeki kadar musevi ağırlıklı değildir. Burada daha çok Rumlar görülmektedir.

Oldukça eğimli bir bölge olan Kastorya'ya basamaklarla çıkılırdı. Burada camcılar, antikacılar, fes yapımcıları gibi varlıklı ailelerin evleri bulunurdu.
Kastorya'ya adını vermiş bulunan sinagogun çevresinde musevi evleri bulunurdu. Buradaki yerleşme dokusu aşağı kesimleden daha farklı idi. Geniş bahçeler içinde ayrık nizamda evler bulunmaktaydı. Sokakları geniş ve aydınlıktı.

20.yy başlarında Kastorya sinagogunun karşısında bir dini okul bulunmaktaydı. Surların hemen ötesinde ise en eski musevi mezarlığı olan Eğrikapı mezarlığı yeralmaktaydı. 1839 yılına kadar bu mezarlık kullanılmıştır (Varol,1989,s.22).

Tekfur Sarayının doğusundaki Şişhane sokak, adını buradaki şişe ve cam fabrikasından almaktadır. Burası yüzyılın başında üfleme sanatının tanıtıldığı yer olarak ziyaret edilmekteydi (Varol,1989,s.22)

5-İştipol

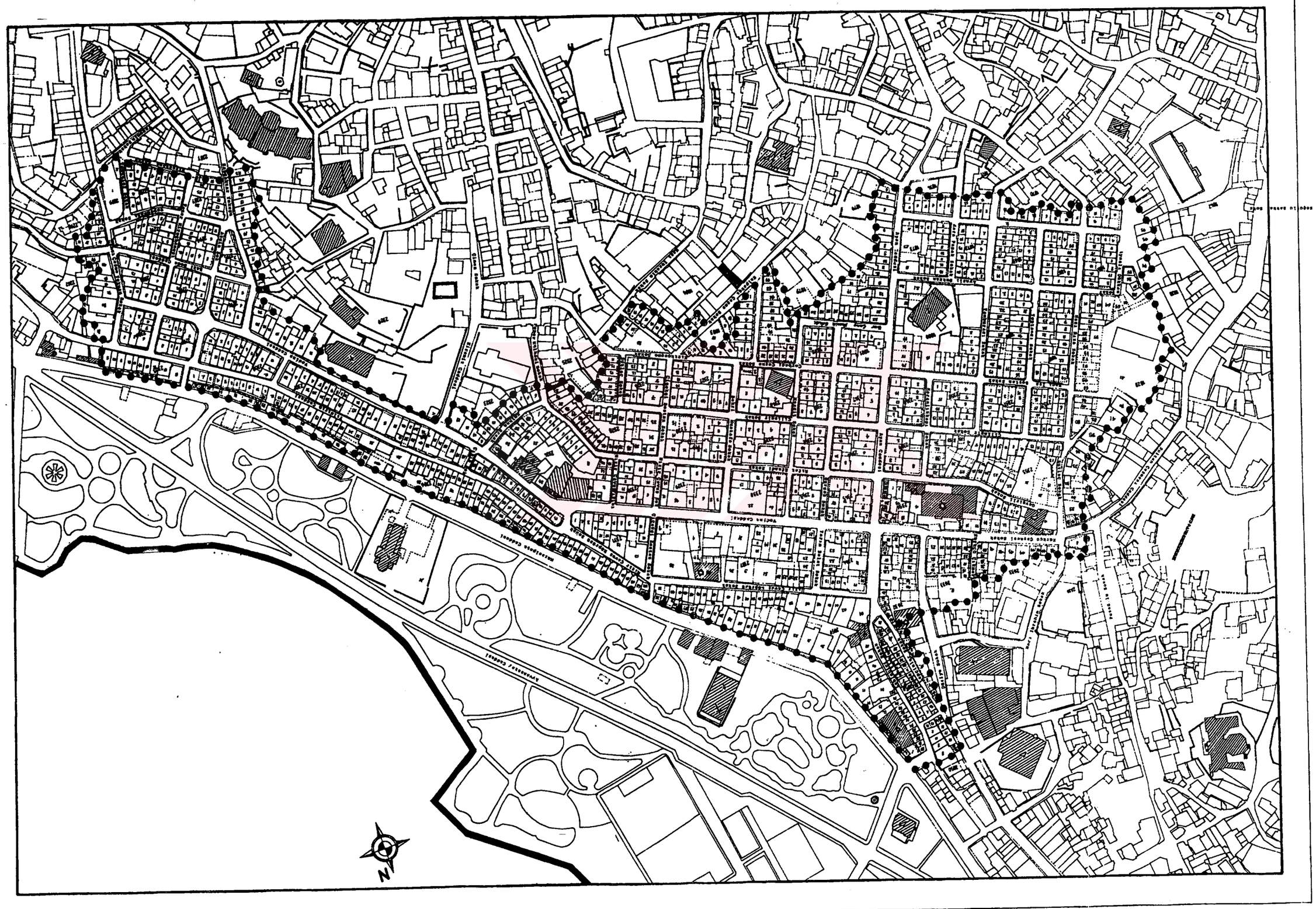
Balat'ın en küçük ve merkezden uzak mahallesidir. 19.yy'da ahşap dizi evlerden oluşmaktadır (Varol,1989,s.23). Kastorya'da olduğu gibi burada da evler bahçe içinde ayrık nizamda bulunmaktaydı. Kariye camiinin hemen altında yeraldığından Rumlar tarafından da rağbet görmüştür.

Yerleşmenin adını aldığı ve merkezinde bulunan İştipol sinagogunu İştip kentinden gelenler kurmuştur. Temellerine kadar yanan sinagogun 1899 tarihli fermanla yeniden yapımına izin verilmiştir (Varol,1989,s.23). Ancak bugün ibadete kapalıdır.

6-Lonca

Ayvansaray'ın üst kısmında yer alan bölgedir. 1874 yılında burada bulunan sinagog yanmıştır. 19.yy haritası üzerinde bu bölgede, Ayvansaray caddesi ve Hisar sokak arasında bir sinagog ve bir okul bulunmaktadır.

20. yy başlarında Lonca dağınık bir musevi yerleşimi olarak görülmekteydi. Bölgenin yukarılarına doğru Ermeniler, daha yukarıda ise çingeneler bulunmaktaydı (Varol,1989,s.12).

ŞEKİL 3.24 Balat haritası, 1997

ŞEKİL 3.25 Balat Hava Fotoğrafı,1997

BÖLÜM 4

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu tez kapsamında araştırılmakta olan sosyal yapı-fiziksel yapı ilişkisinin somut olarak görülebilmesi için seçilen çalışma alanları Eyüp ve Balat, gerek sahip oldukları sosyal yapı özelliklerine bağlı olarak fiziksel yapıları gerekse zaman içinde gösterdikleri değişimle bu araştırmaya konu olmuşlardır.

Bizans döneminde nüveleri bulunan bu iki yerleşmenin o dönemlerde gösterdikleri farklılıkların başında şehir içinde gösterdikleri konum gelmektedir. Eyüp surdışı ve Balat suriçi yerleşmesidir. Sur içi bir yerleşme olarak kentle bir bütün oluşturan Balat bu dönemde de musevi nüfusun barındığı bir bölgedir. Surdışında bulunan ve bu yüzden kentin organik bir parçası olmayan Eyüp, yeşillikler içinde sayfiye olarak kullanılmış, imparatorlara av sahası olarak hizmet vermiştir. Burada bulunan kiliseler ve dini yapıların yanısıra burada yer alan nekropol bölgeye kutsal bir anlam katmaktadır. Balat'da Blachernai sarayı imparatora hizmet verirken, Eyüp'te de av köşkleri imparatora hizmet vermekteydi.

Türklerin İstanbul'u fethetmesiyle birlikte, uygulanan imar ve iskan politikası her iki yerleşmenin belki de kaderini belirleyen bir unsur olmuştur. Bu politikalar sonucunda Eyüp'e verilen rol, sahabeden Eyüp Sultan'ın (Ebu Eyyub Halid bin Zeyd el-Ensari) kabrinin de burada yer alması nedeniyle dini bir ziyaretgah olması idi. Eyüp'e yerleştirilenler, ilim adamları, müderrisler, sanatçılar, üst düzey yöneticiler vb. bir zümre olması nedeniyle seçkin bir yerleşme olması idi. Balat'ın ki ise, biraz da çukur bir bölge olması nedeniyle musevilerin yoğun olduğu bir yerleşme olmasıdır.

Bu politikalar çerçevesinde gayrimüslim nüfusun müslüman mahallelerde yerleşmelerine izin verilmemiştir. Bu tür azınlık gruplarına yerleşmeleri için yer gösterilmiş ve yüzyıllar boyu bu karar uygulanmıştır. Ayrıca kent dışından insanlar zorunlu bir göç ile İstanbul'a getirilmiştir. Musevilerin büyük kısmı ise Avrupa'dan gördükleri zulüm üzerine kaçarak Türklere sığınmışlardır.

Her iki yerleşmenin kuruluş şeması benzerlik göstermektedir. Eyüp'ün iskanı için Bursa'dan sürgün olarak getirilen müslüman halk, Balat için ise yukarıda da belirttiğimiz gibi çeşitli nedenlerle İstanbul'a göç eden veya zorunlu olarak göç edilip buraya yerleştirilen musevi halk kullanılmıştır.

Bu bölgelere yerleştirilen halk yaşam felsefesi açısından büyük farklılıklar göstersede, yerleşme tarzlarında benzerlik bulunmaktadır. Bu yaşam felsefesine göre önce her iki grupta dini yapılarını (Eyüp'te ilk başta türbe ve içinde caminin de yer aldığı külliye, Balat içinde sinagog) inşa etmiş, daha sonra bunun etrafına konutlarını yapmış ve mahallelerini oluşturmuştur. Mahalleler isimlerini çevresinde yerleştikleri cami, mescid veya sinagogtan almıştır. Bütün bu imar ve iskan hareketlerinin bir sonucu olarak kısa zamana Eyüp müslüman, Balat musevi kimliği kazanmıştır.

Yönetimsel yapı olarak belediye teşkilatının bulunmadığı bu dönemde (belediye teşkilatı 1856 yılında kurulmuştur) Tanzimata kadar geçen süre içerisinde, devlet kamu hizmetlerini üzerine almamış, müslüman Türklerinkini vakıflar aracılığı ile bireylere, musevilerinkini ise cemaat liderlerine yüklemiştir.

Eyüp ve Balat'ın kuruluşları sırasında yerleşim şemaları üst düzey kararlar, planlama aracılığı ile olmamış, bu vakıf ve cemaatler aracılığı ile olmuştur. Bazı kısıtlamalar, ki bunlar museviler üzerinde daha ağır bir şekilde görülmekteydi, bulunmakla beraber yerleşmede bireylerin özgün davranış kalıplarını yansıtan ögeler bulunmaktadır.

Bireyler tarafından oluşturulan yerleşmelerde ortak bir biçimlenme isteği olmamış, dolayısıyla bunu ortaya koyan bir örgütlenme bulunmamaktadır.

Bu iki yerleşmenin oluşum şemasında gösterdikleri benzerlik, oluşturdukları yerleşmelerde görülmemektedir.

Eyüp'de yol dokusu organik, topografyaya uygun, iki tarafını evlerin ve bahçe duvarlarının şekillendirdiği dar ve eğimli yollardan oluşmaktaydı. Bu yollar toplanma alanı olan cami avlularında veya yolların kesişme noktalarında biraz genişleme görülmekte ancak bunlar genel olarak bir meydan özelliği göstermeyecek şeiklidedir.

Her ev merkeze, organik ve aksiyal olmayan bir doğrultuda oluşan sokaklarla bağlanarak, yerleşimin rastgele ve dağınık bir görüntü içerisine girmesine yol açmıştır.

Bu dönemde yollar iki türlüdür. Bunların ilki, tüm cemaatin ortak malı sayılan yollar diğeri ise yalnız sokak sakinlerinin ortak mülkü sayılan çıkmaz sokaktır. Bu sokaklar kamudan özele hiyerarşik bir şekilde sıralanmaktadır. Konut gruplarını bağlayan yolların düzensizliği ise yerleşme sürecinin düzensizliğinden kaynaklanmaktadır.

Balat'da ise yol dokusu ikilik göstermektedir. Kuzeyde Vodina ve Kürkçü ve Çeşmesi caddeleri, batıda hacı Rıza sokak, doğuda Çiçekçi Bostan ve güneyde Söğütlü Bakkal ve Hızır Çavuş sokaklarıyla sınırlanan bölgede, sokakların birbirini dik açılarla kestiği ızgara sistem görülmektedir. Edirnekapı veya Draman yönüne ilerlendiğinde bu dokunun ve çizgisel sokakların değişerek, islam dünyasının geometriden uzak eğrisel sokaklarına dönmeye başlar. Fener-Balat arasında ki bu birbirlerine ve kıyıya paralel yerleşme alanı, ticaret faaliyetlerinin yoğun olduğu ulaşım ağı ve doğal kıyı çizgisine uyarak ortogonal bir biçimde oluşmuştur. Kuzeyde böyle düzenli geometrik alanlar bulunmaktayken güneyde ise organik dokuyu görmek mümkün olur. Burada görülen farklılığın nedenlerinden biri de musevilerin sahil kesimlerinde ve hemen suriçinde, yani yerleşmenin kuzey kısımlarında kesifleşmesi ve güneye inildikçe Hristiyan, Rum ve Türklerin artmasıdır.

Konutlarda ve konut alanlarında görülen yoğunlukta da bu iki yerleşme arasında farklılıklar görülmektedir. Eyüp'te genelde ayrık nizam, bahçe içinde en fazla üç katlı ahşap konutlar görülmektedir. Bu konutlar inşa edilirken müslüman-Türk toplumunun yaşamında önemli bir yeri olan mahremiyet kavramı ön planda tutulmuştur. Avlulu ev tipi ve yüksek bahçe duvarları benimsenmiştir. Konutlar genelde ahşap gibi dayanıklı olmayan malzemeden geniş saçaklı, cumbalı bir şekilde inşa edilmiştir. Organik doku içerisinde konutlar, merkezde daha yoğun, merkezden uzaklaştıkça seyrekleşmektedirler.

Balat'da ise yerleşim alanları hep denetim altında tutulmuştur. Nüfus artışından dolayı azınlık cemaaatlerinin alanlarının genişlemesi, yeni binaların sayıca artması ve varolan binalara ek yapılması Osmanlı yönetimince özel izne tabi tutulmuştur. Bunun sonucunda konut alanları sınırlı kalmış, binalar dış alanlardan örneğin sokaktan yer alarak büyümüşlerdir.

Sokak dokusunda ise, kuzeydeki dokunun, islam geleneğindeki sokak-avlu-yapı ilişkisinden çok farklı olduğu görülmektedir. Burada çizgisel sokaklar boyunca bitişik nizamda inşa edilmiş ve sokaktan doğrudan girilen yapılar yer almaktadır. Yapılaşma için ayrılan parsellerin dar oluşu, kullanılacak alanın iyi değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymuş, avlusuz ve bitişik nizamda evler ortaya çıkmıştır. Yapı adaları içerisinde yapılardan arta kalan alanlar kullanıcı için arka bahçe niteliği taşımıştır.

Bu iki yerleşimde konutlarda görülen farklılık renklerine de yansımıştır. Eyüp'te Türk yapıları parlak renklerde tercih edilirken, musevi evleri mavi yada kara renkte idi. Bunun yanısıra musevi yapılarının cephesinde altı köşeli yıldız vb. dini semboller süsleme unsuru olarak bulunmaktaydı.

Evlerin üzerindeki veya dokuda görülen bu ayrım, ayrı mahallelerin oluşmasıyla mümkün olmakla beraber, her iki yerleşmede de sınıfsal ayrım özellikle başlangıçta sözkonusu değildir.

Balat'ta çarşı fonksiyonu gören dükkanlar surların iç kısmında yeralmaktadır. Eyüp'de ise Eyüp Sultan camii etrafında odaklanmıştır. Bununla beraber mahallelerin içlerinde de küçük çaplı ticarethane ve zenaatkar dükkanları bulunmaktadır. Eyüp'ün önemli bir ziyaretgah ve kutsal bir yerleşme olarak kabul edilmesi nedeniyle çok canlı bir yerleşme özelliği göstermektedir. Bazı önemli gün ve aylarda buradaki ziyaretçi akınının daha da artması buradaki ticaretin gelişmesini teşvik etmiştir. Balat'ta da ticaret görülmekle beraber burada yaşayan museviler genellikle diğer faliyet kollarına rağbet etmemişlerdir.

Balat'da Fener, Cibali'nin yanısıra gayrimüslim tacir ve armatörlerin iskanı, deniz ticareti aktivitesinin ve kimliğinin, Eminönü-Kapanlar bölgesinden buraya doğru uzamasına neden olmuştur. İki kıyı arasındaki kayık işletmeciliğinin yoğunluğu, hem ulaşım hemde gezi olarak deniz trafiğini güçlendirmiş, gemicilik, kalafatçılık, tersane, meyhane, kahvehane kullanımlarını kolaylaştırmış, donanmanın demirlediği liman olarak da askeri, sivil bir denizcilik sektörü kimliğine bürünmüştür.

Eyüp'te eğitim, tekke, dergahlar, sıbyan mektepleri vb. kurumlara yapılmakta, ve yerleşmelede çok sayıda (özel olarak yerleşmelerinin de teşvik edilmesi nedeniyle)

müderris ve ilim adamı bulunmaktaydı. Buna karşın Balat'ta musevi okul yapmaları için özel izin gerektiğinden bu dönemde eğitim öncelikle havralarda hahamların denetiminde yapılırdı. Bununla beraber tüm imparatorluk içerisinde bulunan musevi okulları sayısı ile İstanbul'dakiler karşılaştırılınca İstanbul'da bulunan musevilerin şanslı oldukları anlaşılır.

Her iki yerleşmenin yeşil ile olan ilişkileri de farklıdır. Eyüp surdışında olmasının verdiği avantaj ve karakteristik bahçeli ayrık nizam evleri, sahip olduğu cami avluları ve de özellikle mezarlıklarındaki yeşil ile bu ilişkinin sıkı olduğu bir yerleşme özelliği çizerken Balat'da yerleşimin sıkışık olması ve yapıların arkalarında küçük bir alanda yapının ışık ve hava gereksinimini sağlayacak boyutta kalmıştır.

Eyüp'ün Bizans döneminden gelen yeşil karakteri, ormanları, bol av hayvanları olması nedeniyle sahip olduğu avlanma bölgesi özelliği, sahip olduğu geçmişten gelen ve kökenleri Orta Asya'ya dayanan özelliklerinden biri olan avcılığın devam etmesine neden olmuştur. Eyüp'ün bu fonksiyonu surdışında olmasının getirdiği bir avantajdır. Eyüp'de yerleşmenin iç kısımlarında merkezden dışarıya doğru bulunan ve yerleşmeye mesire yeri özelliği katan bostanlarda yerleşmenin canlılığı nedeniyle rağbet görmüştür. Balat'ta ise bu tür faaliyetler görülmemiştir. Osmanlı toplumunda museviler hiçbir zaman tarım ve benzeri faaliyetlerle uğraşmamışlardır. Tarih boyunca hiçbir dönem kendi ülkelerini kuramamış bulunan museviler, gelirlerini genellikle ticaret veya bankacılık, sigortacılık (daha ileriki dönemlerde) gibi faaliyetlerle sağlamışlardır.

Bununla birlikte her iki yerleşmede de el sanatları ve üretim faaliyetleri görülmektedir. Eyüp'de çömlekçilik, oyuncakçılık vb. el sanatları bulunmaktaydı. Balat'da ise özellikle güney kesiminde camcılık ve ilerleyen dönemlerde fes imali yapılmıştır. Eyüp'te üretilen çömlek ve özellikle oyuncak tüm kente hitap etmiş ve bu nedenle de gelişmiştir. Balat'da üretilen cam işçiliği de ilk üfleme cam yapım atölyeleri olması açısından ilginçtir.

Balat'ta Bizans döneminde bulunan imparator sarayı nedeniyle sahip olduğu siyasi karakteri Osmanlı döneminde kalkmıştır. Fakat böyle bir önem Eyüp'e verilmiştir. Dini olarak büyük bir öneme sahip sahabe kabir (öz. Eyüp Sultan'ın türbesi), türbe padişahların kılıç kuşanma törenlerine ev sahipliği yapması, bunun kutsal sayılması yerleşmeye dini önemin yanısıra, siyasi bir önemde vermektedir.

Yerleşmelerin her ikisine de mezarlık bulunmaktadır. Eyüp, türbe, hazire ve mezarlıkları müslüman halka hizmet etmektedir. Burada gömülmeye halk büyük önem verilmiştir. Musevilerin de Balat'ta mezarlıkları bulunmaktaydı. Halk arasındaki inanca göre, her cemaat kendi mezarlığına gömülmek zorundaydı. Bu nedenle Balat'ta museviler için özel bir mezarlık olması bölgenin önemini arttırmaktadır.

Her iki yerleşme de Haliç sahilerinde bulunduğundan ve ulaşım teknolojisi yaya ulaşımına dayandığından iskele ve kayıklar yaygın bir şekilde görülmektedir. Bu dönemde Kağıthane deresi üzerinde bir dönem dubalar üzerinde bir köprü bulunmuşsada çok uzun süre varlığını sürdürememiştir. Balat'ın karşı sahilde bulunan Hasköy'le, burada bulunan museviler nedeniyle sıkı ilişki içerisinde bulunması deniz ulaşımına verdikleri ağırlığı arttırmıştır.

Her iki yerleşmede de azınlık unsurlar görülmektedir. Eyüp'de gayrimüslim nüfus ve özellikle de Rumlar bulunmaktadır. Balat'da ise Ermeniler,Rumlar ve Türkler özellikle güney kısımda görülmektedirler.

Bu dönemin özelllikle de 17. yüzyılın önemli özelliklerinden biri de geçirdikleri yangınlardır. Her iki yerleşmede de yangınlar sık sık görülmekteydi. Sur içinde çıkan yangınlar genellikle surdışına Eyüp'e kadar yayılmazdı ancak Balat genelde bu yangınlardan etkilenmiştir. Her iki yerleşme de kuzey rüzgarına açık bulunduğundan burada çıkan yangınlar kısa zamanda yayılmaktaydı. Rüzgarın da etkisiyle büyüyen yangınlar, yerleşmede çok büyük tahribatlara yol açabilmekte, yangından sonra yeniden yapılanması gereken büyük alanlar ortaya çıkabilmektedir. Bu dönemde yangın yerleri eski dokuya uygun bir şekilde yeniden yapılanmaktaydı.

18. ve 19. yüzyıllar batıdan etkilenme dönemi olarak kabul edilmiştir. 18. Yüzyılda bu dönemin nüvelerinin atıldığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde görülen batı hayranlığı direkt olarak formların veya normların alınmasıyla olmamış, burada elde edilen veriler özgün yaşam felsefesi içinde bir süzgeçten geçirildikten sonra uygulanmıştır. Askeri ve siyasi alanda başlayan ve imparatorluğun gücünün ve ihtişamının yeniden kazandırılmasını amaçlayan bu akımın 18 yüzyıldaki tezahürü Lale Devri olarak bilinen dönemdir.

Bu dönem en çok Haliç kıyılarını ve Eyüp'ü etkilemiştir. Kağıthane kıyılarında artan sahilsaraylar, mesire yerleri, yerleşme içinde görülen dönemin karakteristik su yapıları, çeşmeler ve sebiller olarak karşımıza çıkmaktadır. Eyüpte görülen bu değişimler Balat'da bu kadar kuvvetli olmamıştır. Bununla birlikte Balat'da da sahilde yalılar bulunmaktaydı. Eyüp'te devlet ricalinin, sultanların, saray kadınlarının ve ileri gelenlerin oturduğu yalılarda, Balat'da museviler oturmaktaydı.

Artan uluslararası ilişkiler ve de özellikle Fransa ile ilişkiler halkın ileri gelenlerinin Fransızların yaşam tarzından etkilenmesini doğurmuştur. Fransızların sahip olduğu düzenli bahçeler, monümental mimari örnekleri görülmeye başlanmıştır. Sahilde sultanlara ait sahilsaraylar dahi ahşaptan yapılırken bu yeni akımın getirdikleri sayesinde mermer rıhtımlar, fıskıyeler vb. görülmeye başlamıştır. Bu dönem aynı zamanda 19. yüzyıla damgasını vuracak olan Tanzimat fermanının da sosyal altyapısının hazırlandığı bir dönem olmuştur.

Toplumda meydana gelen değişimlerle birlikte 1839 yılında Tanzimat fermanı ilan edilmiştir. Bu dönemde Fransız ihtilali ile ortaya çıkmaya başlayan milliyetçilik akımları da artan iletişim teknolojileri sayesinde ülkeyi etkilemiştir. Daha fazla hak ve eşitlik istekleriyle azınlıkların statüsünde meydana gelen değişimler yerleşme şekillerinde de farklılaşmalara neden olmuştur.

Tanzimatın sosyal yapıda meydana getirdiği değişimler özellikle azınlıkları etkilemiştir. Toplum içinde sahip oldukları statünün yanında haklarında da büyük değişimler olmuştur. Artık müslüman halkla aynı statüye sahip olup eşit muamele göreceklerdir. Yönetimsel yapılarıda bu dönemde değişmiş, artık tek bir hahambaşıya bağlı bulunmayıp, bunun yanında meclisleri kurulacak, bu meclisin seçiminde de özgür olacaklardı. Hahambaşı ise yine seçimde özgür olacak ancak sultanın onayı gerekecekti. Bu yeni haklarla birlikte bazı kamu yapılarının yapımında da kolaylık getirilmiş, fermanlarla yeni sağlık ve eğitim binaları yapımına izin verilmiştir.

Ayrıca musevilerin kentin belirli yerlerinde yaşama zorunlulukları da ortadan kalkmıştır. Fakat genel olarak azınlıklar bu alışkanlıklarından hemen vazgeçememişlerdir. Hatta Balat 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başında "iradi getto" olarak tanımlanmıştır. Yerleşme, etnik, demografik ve sosyo-ekonomik özellikler

açısından sınırlı bir mekan olmasından dolayı "getto", içinde yaşayanların bu izole durumu savunması ve bundan yararlanmasından dolayı "iradi" olarak tanımlanmıştır.

Osmanlı devletinin zayıflaması ve gayrimüslim tebaanın iktisadi ve siyasi bakımdan güçlenmesi ve balkanlarda görülen milliyetçilik hareketlerinin sebep olduğu eşit haklara sahip olan vatandaş statüsü ile tüm tebaanın eşitliği, askerlik, kamu hizmetine alınmaları gibi konularda kararlar alınmıştır.

Bu dönemde meydana gelen sosyal değişimlerin mekana yansımasını en açık şekilde bu yüzyılda da devam eden yangınlardan sonra oluşan yeni yerleşim alanlarında görmekteyiz.

Yangınlardan sonra çıkarılan Ebniye nizamnameleri ile yeni oluşacak yangın yerlerine şekil vermek planlanmıştır. Planlama deyimi ilk defa bu dönemde literatüre girmiş ve kendine uygulama alanı aramıştır. Bu nizamnameler ile yapılan düzenlemelerde sokaklar düzleştirilmiş, birbirine dik, ızgara düzeninde yollar oluşturulmuştur. Oluşturulan bu dikdörtgen yapı adaları arasındaki yollarda yangının kolay sıçramaması ve aynı zamanda gelişen ulaşım teknolojisine ayak uydurabilmesi için geniş tutulmuştur. Çıkarılan bu nizamnameler kentin tüm köşesi için geçerli olduğundan her iki yerleşmede de bu şekilde düzenleme yapılmıştır.

Yapılan düzenlemeler sadece yollar ile sınırlı kalmamış yapım malzemesi ve kat yükseklikleri ile ilgili düzenlemeler ile birlikte konutları da etkilemiştir. Ahşap mimari Eyüp'de yerini kagir yapılara bırakmıştır. Balat'da ise 19. yüzyıl sonu ve 20.yüzyıl başına tarihlenen yapıların tümü kargir ve üç, dört katlıdır. Ancak bu dönemde Balat'da yeni bir yapı türü olan sıraevlerde yahudhanelerin yerini almıştır. Dar parselleri en iyi şekilde değerlendirme fırsatı veren bu evler, toplumun üst gelir grubuna değil, küçük tüccar, küçük esnaf ve sanatkarlarla orta-küçük bürokratlardan oluşan kullanıcılara hitap etmektedir. Balat'da kuzey kısmında böyle değişimler olurken güney kesiminde arada organik dokuda avlu içinde veya sokaktan girilen ahşap evler bulunmaktadır.

Yerleşmelerde görülen bir diğer değişim ise İngiltere'de ortaya çıkan ve daha sonra tüm dünyaya yayılan sanayileşme akımıdır. Bu akımdan etkilenme sonucunda her iki yerleşmede de sanayi tesisleri görülmeye başlamıştır. Ağırlıklı oarak sahilde

görülmeye başlayan bu sanayi tesisleri her iki yerleşmede de varolan deniz yollarına yakınlık, ulaşım kolaylığı vb. özelliklerden faydalanmıştır. Bu dönemin sonuna doğru Haliç'in devlet ricalinin gözünden düşmesi bu tür yapılaşmayı hızlandırmıştır. 20. Yüzyılın başlarında Eyüp'de yapılan elektrik santrali ise ivmeyi arttıran bir gelişme olmuştur.

Bu dönemde azınlıkarın kamu hizmetine alınmasıyla birlikte önemleri artan Balat'lı tacirler uluslararası düzeyde iletişim kurabildikleri için iktisadi olarak gelişmişlerdir. İlk sigorta müessesesini de museviler kurmuşlardır.

Bu dönemde her iki yerleşmede de sanayinin ortaya çıkıp gelişmesi ile birlikte yeşil alanlarda bir azalma olmuştur. Eyüp'de bulunan mesire yerleri azalmış, halk sayfiye yeri olarak Boğazı tercih etmeye başlamıştır. Sanayinin çektiği nüfus yerleşmenin içinde bulunan boş alanlara yerleşmeye başlamış, yerleşmenin yoğunluğu artış göstermiştir. Balat'da artan yoğunluk ise boş alan bulunmadığından sıraevler,yahudhane vb. yöntemlerle çözülmeye çalışılmıştır. Ancak yinede yerleşme son derece sıkışık ve yoğun bir vaziyettedir.

Ulaşım alanında görülen yenilikler olarak demiryolunun, tramvayın ve buharlı gemilerin ortaya çıkması ve yerleşmenin fiziksel formunun buna uygun olmaması yeni yaklaşımları gerekli kılmaktadır.

Her iki yerleşmede de önemli bir yer tutan deniz ulaşımı 18. yüzyıldada devam etmesine karşın, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra deniz ticaretinde meydana gelen değişmeler ile birlikte buralarda yer alan ahşap ticaret iskeleleri ve çevrelerindeki depolar, hanlar, dükkanlar önemini yitirmeye başlamışlardır. Bu tarihten sonra önce devlet fabrikalarının ardındanda her türlü atölye ve imalathanenin gelmesi yerleşmenin karakterinin değişmesinde önemli rol oynamıştır.

Eğitim açısından Balat'da bir dönüm noktası olarak kabul edilebilen 1857'den sonra, havra veya aile çevresinde sınırlı kalmış bulunan eğitim okullara taşınmıştır. Burada musevilere ait bir cemiyet okul yaptırmıştır.

Bu dönemde arazi kullanımında görülen bir diğer farklılık ise özellikle Eyüp'de silüette kendini gösteren kışla yapılarıdır. Askeri yapıda batılılaşmanın getirdiği değişimler ile birlikte ortaya çıkan büyük kışlalar Eyüp'de de kendini göstermiştir.

Balkanlardan gelen göçmenler için yapılan konutlar da bize bu dönemin değişen değer yargılarıyla birlikte ortaya çıkan yerleşme dokusu hakkında fikir verebilmektedir. Eyüp'de kışla çevresinde görülen bu konutlar tamamıyla batı normlarında geniş sokaklar, birbirini dik kesen yollar ve kare biçimli yapı adalarından oluşmaktadır.

Tanzimatın ilanından sonra ortaya çıkan yeni düzenlemeler, nizamnameler ve kanunlarla Eyüp ve Balat'da yaşayan bireylerin yerleşmenin şekillenmesinde söz sahibi olmaları durumu ortadan kalkmıştır. Yeni düzenlemelerle farklı bir rolde karşımıza çıkan vakıflar, yerleşmenin kaderinin tayininde söz sahibi olamamışlardır. Eyüp'de durum böyle iken özellikle doygun duruma erişmiş olan kuzey Balat'da herhangi bir değişim yapılma şansı sözkonusu değildir.

Bu dönemde kentlerin önceden düzenlenmesi fikri ile birlikte ortaya çıkan tüm kurumsal ve kanunlarla ilgili düzenlemeler özgün bir şekilde ortaya çıkmamış, batı ve özellikle Fransa'nın etkisinde alınmış kararlardan oluşmaktadır.

20. yüzyıla gelindiğinde cumhuriyetin ilanıyla toplumsal yaşamda meydana gelen büyük değişimler kent mekanının tümüne olduğu gibi Eyüp ve Balat'a da yansımıştır.

Balat bu dönemde sahip olduğu musevi yerleşmesi kimliğini zaman içinde kaybetmiştir. İttihat ve Terakki döneminin arkasından çıkan Balkan savaşları ve ertesinde 1. Dünya savaşı ülke ekonomisini bozmuş, ve ülkeyi karmaşaya sürüklemiştir. Kurtuluş savaşı, Cumhuriyetin ilanı ve azınlıklara yapılan antlaşmalarla verilen haklar, kentin harap hale gelmesi vb. etkenlerle bir önceki dönemde sanayileşme yaşayan Balat tam bir çöküş yaşamış ve prestij kaybına uğramıştır. 20. yüzyılın başlarında Galata'ya doğru başlayan göç, özellikle buradaki okulun yanmasıyla hızlanmıştır. Beyoğlu yakasının gelişmesi ve yeni yerleşim alanları açılması musevileri burada bulunan azınlıkların civarına yerleşmek için teşvik etmiştir. Varlık vergisinin arkasından İsrail devletinin de kurulmasıyla burada yaşayan musevilerin çok büyük bir kısmı yerleşmeyi terk etmiştir.

Eyüp'te benzer bir süreçten geçmiştir. Bir dönemlerin seçkin bir semti olan Eyüp burada yerleşmiş bulunan ulema, tüccar, yönetici kesiminin buraları terk etmesiyle

yeni bir kullanıcı grubunun hizmetine açılmıştır. Her iki yerleşmede de görülen ve hızle gelişen sanayinin neden olduğu kırsal kesimden göç nedeniyle yerleşmenin sosyal yapısı değişmiştir. Ancak bu gelenler Balat'da musevi ve diğer azınlıkların boşalttığı evlere yerleşirken, Eyüp'de boş kalmış bulunan alanlar doldurulmakta, çevreye yayılmakta ve daha ileriki dönemlerde kat mülkiyeti kanununun çıkarılması ile birlikte kat sayılarında artış sağlanan yerlere yerleştiriliyordu.

Balat'da kuzey kesimde ve güney kesimde farklı olarak bulunan dokudan kuzey kesiminde bulunan yoğun doku günümüze kadar büyük değişikliklere uğramadan gelmiştir. Buna karşın güneyde bulunan organik, ahşap yapılardan oluşan doku yerini çevreye aykırı apartmanlara bırakmıştır. Yukarıda da bahsedilen Vodina caddesi en büyük değişikliğe uığrayan bölgelerden biri olmuştur. Bu caddede geniş parsellerde, beş kata varan betonarme binalar inşa edilmiştir. Bu yapılar genelde ticaret işlevine sahiptirler. Çevrede bulunan genelde üç katlı geleneksel dokunun yanında bir tezat oluşturmaktadır. Eyüp'te de benzer şekilde geleneksel yerleşme dokusuyla ilgisi olmayan çok katlı betonarme yapılar bulunmaktadır. Geleneksel dokudan sadece bu dönemde önem verilen planlama çalışmaları kapsamında hazırlanan koruma amaçlı imar planların ile korunabilmiş, Eyüp Sultan camii civarı ile konutlara baktığımızda geleneksel konut mimarisi ahşap olması nedeniyle çok fazla örnek kalmamıştır.

Geçmiş dönemlerde ticaret işlevi ile konut işlevinin ayrı ayrı mekanlarda yürütülmesine karşın, son dönemde ticaret konutların alt katlarına taşınmıştır. Buna karşın halen her iki yerleşmededede merkezde ticaret işlevinin yoğunlaşmakta olduğu görülmektedir.

Bu dönemde özellikle ikinci yarısında çok büyük bir hızla ilerleyen teknoloji, ulaşım ve etkileşim imkanları yerleşmenin fiziksel düzeninde bir takım değişiklikler gerektirmektedir. Bu değişimler plan aracılığıyla yapılmıştır.

Bu dönemin başlarında yaptırılan imar planları ile birlikte Haliç kıyılarında sanayi teşvik edilmiştir. Sanayi beraberinde yan sanayi ve bazı imalathaneleri de getirmiştir. Kent bütününde sanayi yatırımların ve tesislerinin bu derece artması, savaşlar atlatmış ve ekonomisini tam rayına oturmamış ülke için, gelişen teknoloji ve tarımda artı ürün olması sebebiyle kırsal bölgelerde işsiz bir kesimin ortaya çıkmasıyla birlikte kırdan kente göçe neden olmuştur. Göç edenler kente adapte

olabilmek için genelde işyerlerine yakın ve düşük gelir grubunun oturduğu bölgelere rağbet etmektedirler. Balat'da bu süreç içerisinde bu kesime hizmet veren bir bölge niteliğine bürünmüştür.

Eyüp'de ise genelde emeklilerin, yaşlıların gelir durumu iyi olmayanların yerleştiği bir bölge olmuştur. Göçle gelenler burada da kendilerini göstermektedirler.

Yüzyılın son çeyreğinde yükselen değerler ile birlikte çevre koruma anlayışı kapsamında 1980'lerde Haliç'in sanayi nedeniyle ortaya çıkan kirliliğinin önlenmesi amacıyla burada bir "kurtarma operasyonu" düzenlenmiştir. Bu operasyon çerçevesinde kirletici özelliği bulunan sanayi kaldırılmış, yerine yeşil alan düzenlemesi yaptırılmıştır. Günümüzde Balat'ın sahil şeridi Eyüp'de olduğu gibi yeşil alan olarak kullanılmaktadır. Her iki yöre ile ilgili koruma çalışmaları halen yürütülmektedir.

Bu döneme tezimiz açısından damgasını vuran olaylar ise planlama çalışmalarıdır. Bu çalışmalar doğrultusunda yerleşmenin karakterine, kimliğine uygun olmayan kullanımlar merkezden alınan kararlarla getirilmiş ve bu planlama kararları o yerleşmeye kimliğini kazandıran toplumun yapısına uymadığından,toplum yapısında farklılaşmalar ortaya çıkmıştır.

Planlama çalışmaları yapılırken plancıların o toplumun sahip olduğu birikimi, yaşam felsefesini, düşünce ve inanışlarını gözönüne almaları gerekmekte, aksi takdirde yerleşmenin sahip olduğu özgün yapısına uygun olmayan kararlar alınması durumunda, bu yapının bozulması söz konusu olmaktadır.

Kültür ve sosyal yapının yerleşmelerin şekilenmesinde yönlendirici rol oynamasının yanısıra benzer şekilde mekandaki kullanım, kulanıcısını seçmektedir. Bu nedenle getirilen yanlış arazi kullanım kararları sonucunda yörede yaşayanların sosyal ve kültürel yapısı ile çelişmekte ve yerleşmelerin kullanıcı portföyünde değişikliklere neden olmaktadır.

Son dönemde ulaşım, iletişim teknolojilerinin artmasıyla birlikte, globalleşen ülke içinde yerleşmelerin kaderlerini belirleyici kararlar almak ve yerleşmelerin kimliğini korumak plancılara düşmektedir

Plancı; -tasarımında kültürel faktörlere ve mekanla uyumuna ön planda yer vermeli,

-kültürde ve buna bağlı olarak meydana gelen değişimleri gözönünde tutarak yeni gelişmelere uygun esnek kararlar almalı,

-yerleşmelerin tarih boyunca üstlendiği rolleri, fonksiyonları, oluşturduğu sosyal altyapı gözönünde tutmalıdır.

Tablo 3.8 Eyüp-Balat Karşılaştırmalı Analiz

GENEL ÖZELLİKLER VE KURULUŞ DEVRİ	EYÜP	BALAT
	▪ Haliç kıyısında ▪ Sur dışı/ şehir dışı ▪ topoğrafik yapı: Kıyıya doğru içbükey olarak eğimli ▪ İklimsel özellikler: kuzey rüzgarına açık, Akdeniz-Karadeniz iklim tipi arasında geçiş özelliği taşımakta	▪ Haliç kıyısında ▪ Sur içi/ şehir içi ▪ topoğrafik yapı: Kıyıya doğru içbükey olarak eğimli ▪ İklimsel özellikler: kuzey rüzgarına açık, Akdeniz-Karadeniz iklim tipi arasında geçiş özelliği taşımaktadır.
BİZANS DÖNEMİ	▪ Adı: Cosmidion (yeşil) ▪ Dini fonksiyona sahip ▪ Sayfiye yeri ve Av yeri ▪ Eğlence Fonksiyonu ▪ Siyasi Fonksiyonu ▪ Nekropol	▪ Adı: Kynegion, Palation ▪ Musevi yerleşmesi ▪ Zengin ve ileri gelenlerin yerleştiği alan ▪ Tutsakların esir olarak tutuldukları yer

OSMANLI DÖNEMİ

EYÜP	BALAT
▪ Surdışı ▪ Bursa'dan getirilen halk yerleştiriliyor	▪ Suriçi ▪ Batı Anadolu'daki "Balat"tan getirilen Kıptiler yerleştiriliyor
▪ Müslümanlar ağırlıkta bulunuyor	▪ Museviler ağırlıkta bulunuyor ▪ Dinsel ve etnik kökene sahip olanları birarada toplama politikası çerçevesinde museviler birarada yerleştirilmekte
▪ Gelişmesi için önce cami(türbe)yapılmış, etrafında evler konumlanmıştır ve böylece mahalle oluşturulmuştur. ▪ Mahallenin çekirdeğini oluşturan cami mahalleye adını vermiştir	▪ Evler sinagogların etrafında toplanmış ve böylece mahalleler oluşturulmuştur ▪ Mahallenin çekirdeğini oluşturan sinagog mahalleye adını vermiştir
Yönetimsel Yönlendiriciler	
▪ Eyüp Sultan kadılığına bağlı ▪ Belediye işlerini tebaa, vakıf yolu ile gerçekleştirmektedir ▪ İnancın gereği olarak, Miri toprak düzeni bulunmakta, kent kamunun mülküdür	▪ İstanbul kadılığına bağlı ▪ Cemaat liderleri(hahambaşı ve hahamhane) aracılığı ile yönetilmektedir ▪ Binaların yapım-onarım işleri için özel izin gerekmektedir
Ekonomik Yönlendiriciler	
▪ Tarım(çiçekçilik),Hayvancılık(mandıracılık, balıkçılık, hayvan pazarları) ve Madencilik (balçık çıkarma)yapılmaktadır ▪ Üretim, imalat (çömlekçilik, çinicilik, oyuncakçılık) ▪ Hizmet (merkezde ticaret, kayıkçılık ve eğlence alanları)	▪ Museviler genel olarak tarım, hayvancılık ve madencilik dallarında faaliyet göstermemiştir ▪ Üretim olarak, peynir parşömen ve mücevher imalatçısı museviler, ve Buğday işlenen değirmen bulunmaktadır ▪ Hizmet (ticaret) gelişmiştir
Sosyal ve Kültürel Yönlendiriciler	
▪ Seçkin bir semt ▪ Müslümanların sofuluğu ile bilinen bir semt ▪ Dini merkez, kutsal ziyaretgah, mesire alanı, sayfiye yeri, siyasi fonksiyon, sanata ilgi, eğitim kurumları,türbeler ve mezarlıkları ile ünlü ▪ Merkezde müslümanlar bulunurken, mahallelerin uzantılarında ve dış kesimlerinde gayrimüslimlerde bulunmaktadır	▪ Musevilerin rağbet ettiği seçkin semt ▪ Museviler ile birarada anılan bir semt ▪ Museviler için merkez, sinagoglar ve musevi mezarlığı bulunmakta ▪ Balat kapısınıa yakın kesimlerde museviler yoğun, dış kesimlerdeTürkler ve Ermeniler bulunmaktadır
Fiziksel Mekan Özellikleri ve Arazi Kullanımı	
Kentsel Doku	
▪ Yerleşmenin çekirdeği Eyüp Sultan türbesi ve külliyesidir ▪ Mahallenin merkezi camidir	▪ Yerleşmenin merkezi Balat Kapısının içindeki ticareet bölgesidir ▪ Mahallenin merkezi sinagogtur

EYÜP	BALAT
▪ Parselasyon yoktur ▪ Sahilde sahilsaray ve zenginlerin evleri bulunmaktadır ▪ Dini yapılar ve mezarlıklar silüette belirgindir ▪ Yerleşme rastgele ve dağınık bir görüntüdedir ▪ Toplumsal tabakalaşma bulunmamaktadır, zenginlere ait büyük evler 2 ayrı renge boyanmaktadı- 2 ayrı ev gibi gösterilerek toplumsal tabakalaşma olmaması sağlanıyordu.	▪ Musevilerin yerleştiği alanlar belirlidir ▪ Sahilde musevi zenginlerinin evleri bulunmaktadır ▪ Ticaret merkezi ve sinagoglar önemlidir ▪ Düzenli ancak sıkışık bir yerleşme bulunmaktadır ▪ Toplumsal tabakalaşma bulunmamakla birlikte zenginlerin evleri belirgindir
Yol sistemi	
▪ Yollar organik ve aksiyal olmayan bir şekilde merkeze, camiye ve mescite bağlanıyor ▪ Yollar kamudan özele hiyerarşik bir şekilde bulunmaktadır ▪ Mahremiyet anlayışının oluşturduğu çıkmaz sokakalar bulunmaktadır ▪ Yollar topoğrafyaya uygun ▪ Yollar düzensiz ve dar	▪ Kıyı çizgisine paralel gelişmiş ortogonal, birbirini dik kesen yollar ▪ Düzenli yol dokusu, grıdıron yol sistemi ▪ Çıkmaz yollar bulunmamaktadır ▪ Sahilde ve sahile yakın kesimlerde nispeten geniş yollar
Konutlar	
▪ Toplumun sahip olduğu mahremiyet duygusu nedeniyle bahçe içinde, kendi içine kapalı ▪ Genelde tek katlı olmakla beraber, enfazla 3 katlı ▪ Bahçe içinde ayrık, merkeze doğru yoğunlaşıyor ▪ Cumbalı, geleneksel ahşap konutlar ▪ Konutlar dayanıklı olmayan ahşap malzemeden, cami vb. kutsal yapılar ve önemli yapılar taş ve benzeri kalıcı elemanlar kullanılmıştır ▪ Türk yapıları parlak renklerdedir ▪ Yönetim yapıları bulunmamaktadır ▪ Yeşil doku genelde avlularda görülmektedir. Mesireler ve mezarlıklar geniş yeşil alanlardır ▪ Surdışında bulunması nedeniyle sur içindeki yangınlardan pek etkilenmemiştir	▪ Evlerin arkalarında küçük bahçeler, dışa dönük yapılar(yeni bina yapımı ve genişletilmesi özel izne bağlı) ▪ İki, üç katı geçmeyen dar cepheli derin konutlar ▪ Binalar sıkışık, yoğun bir şekilde, üst kesimlere doğru bahçeler büyümekte ▪ Kagir yapılar ▪ Konutlar dayanıklı malzemeden yapılmıştır ▪ Musevi evleri genelde kara renklerdedir ▪ Hahamhane yönetim yapısı olarak kabul edilebilir ▪ Suriçinde yeşil alanlar kısıtlıdır ▪ Suriçinde çıkan yangınlardan etkilenmiştir. Doku pekçok kez tahrip olmuştur.

BATIDAN ETKİLENME DÖNEMİ

EYÜP	BALAT
Yönetimsel Yönlendiriciler	
▪ Vakıfların yürüttüğü faaliyetler devlete verilmiştir ▪ Belediye teşkilatı kurulmuş ▪ Planlama kavramı devletin kontrolünde yürürlüğe girmiştir ▪ Arazi kanunnamesi çıkmış(miri toprak düzeni kalkmış) ▪ Yangın sonrası düzenlemeleri yapılmış ▪ Sanayileşmenin ilk belirtileri ▪ Tanzimat ve ıslahat fermanının ilanı ile sosyal yapıda ve kentin fiziksel dokusunda büyük değişimler görülmüştür ▪ Askeri alanda yeni düzenlemeler ▪ Merkezi devlet otoritesini yeniden kurma düşüncesi	▪ Musevi tebaanın yönetimi konusunda hahambaşının yanısıra umumi meclis görevlendiriliyor ▪ Cemaat teşkilatları yeniden düzenleniyor ▪ Musevi tebaanın statüleri değişmiş ve hukuki açıdan müslüman tebaadan hiçbir farkı kalmamıştır ▪ Tanzimat fermanı ile birlikte askerlik ve kamu hizmeti alanlarında yeni haklara kavuşmuştur ▪ Musevi milletinin kendi nizamnamesi kabul edilmiştir
Ekonomik Yönlendiriciler	
▪ Tarım, hayvancılık ve madencilik faaliyetleri devam etmiştir ▪ Mevcut Üretim faaliyetleri azalmakla beraber özellikle sahil kesimlerinde sanayileşmenin ilk görüntüleri belirmiştir ▪ Hizmet faaliyetleri devam etmiştir	▪ Tarım sektöründe bir ilerleme olmamıştır ▪ Haliç kıyılarında görülen sanayileşme faaliyetleri burada da kendini göstermiştir ▪ Hizmet faaliyetleri arasında, ticaret, bankacılık, gümrükler, iltizam, diplomasi alanlarında ihtisaslaşmışlardır
Sosyal ve Kültürel Yönlendiriciler	
▪ İki dönem bulunmaktadır;Lale devri ve Tanzimatın ilanı ile başlayan dönem ▪ Lale devrinde yenileşme ve batı kültürüne açılım başlamıştır, hayat standartı yüksek ▪ Tanzimatın ilanı ile başlayan dönemde yerleşme prestij kaybına ugruyor ▪ Semt, emeklilerin, kayıkçıların, orta ve düşük gelirlilerin toplandığı yer halini almaktaydı ▪ Sanatsal alanda gerileme ▪ Yeniden örgütlenme ve teknolojik gelişmelerle fiziksel, kültürel ve sosyal yapıda değişim	▪ Lale devri:Türklerle ilişkileri iyi olan Museviler kimliklerini korumuşlardır ▪ Kendilerine özgü bir hayat tarzları bulunmaktadır ▪ Tanzimatın ilanı ile başlayan dönemde prestij kaybı olmuştur, türklerle ilişkilerde zayıflama ▪ Son dönemlerde zenginler yerleşmeyi terk etmeye başlamışlardır(köhneleşme başlamıştır) ▪ Cazibesini kaybetmeye başlamıştır (museviler için yeni yerleşim alanlarının oluşması ile) ▪ Toplumsal katmalar arassında farklılaşma vemekanda etnikayrımın ortadan kalması
Fiziksel Mekan Özellikleri ve Arazi Kullanımı	
▪ Lale devri: ▪ Bahçelere önem verilmiştir ▪ Düzen vurgulanmıştır ▪ Su ve suyapıları önem kazanmıştır	▪ Bu dönemin etkisi yoğun olmamıştır

EYÜP

- Tanzimatın ilanı ile birlikte getirilen düzenlemeler ile birlikte; sahilde sanayi yapıları görülmeye başlamıştır
- Parselasyon yapılmaktadır ve bu esnada miri topraktan mülk toprağına dönüşmüş bulunan bu alanlardan ¼ kamulaştırılır
- Yangın sonrası düzenlemeler ile birlikte dokuda değişim olmuştur
- Bu alanlarda batıdan alınan düzenleme ilkeleri uygulanmakta

Ulaşım

- Teknoloji ile birlikte ulaşım imkanları artmıştır
- Yollar taşıt ulaşımına elverişli hale gelmesi amacıyla genişletiliyor
- Kıvrımlı dar yollar, lineer hale getiriliyor
- Geometrik esasa göre düzenlenmiş, geniş yollar,ızgara sistemi, düzenli ve paralel yollar ve dik kesişen köşeler yangın sonrası alanlarda ve yeni gelişme alanlarında uygulanmıştır
- Yollar arasında hiyerarşi bulunmakta ancak çıkmaz sokaklar kaldırılmıştır

Konutlar

- Avlular, cumbalar, çıkma ve saçaklar kalkmıştır
- Ahşap binalar yerini kagirlere bırakmıştır
- Sabit kalan yapı adalarında yoğunluk artmıştır
- Yasal düzenlemelerle yapıların yükseklikleri belirlenmiştir
- Yeni bina türleri görülmeye başlamıştır (apartmanlaşma)
- Ahşap binalar arasında kagir duvarlar bulunmakta

- Reformlar nedeniyle yönetim binaları ortaya çıkmıştır
- Kışla binaları görülmüştür
- Özellikle askeri amaçlı sanayi yapıları
- Sanayinin desteklediği yapılaşma
- Yangın sonrası düzenlemeler

BALAT

- Sahil kesimlerinde sanayi yapılanması görülmüştür
- Etnik ve dinsel bölge farkları ortadan kalkmıştır
- Sahil çizgisinde bir değişim olmuştur

- Ulaşım imkanları artmıştır
- Eski ahşap ticaret iskeleleri önemini yitirmiştir
- Yollar genişletilmiştir(bunda hem ulaşım teknolojisindeki değişmeler hem de yangınları önlemek amacıyla yapılan düzenlemeler etkili olmuştur)

- Dar cepheli, kalın duvarlı, yüksek pencereli ve üst katlarında çıkma bulunuyor
- Konutların ön cephelerinde etnik kökeni simgeleyen semboller bulunmaktadır
- Yasal düzenlemelerle yapıların yükseklikleri belirlenmiştir
- Yeni bina türleri görülmeye başlamıştır (yahudhaneler ve sıraevler)

- Eğitim yapıları ve sağlık yapıları yapımına izin verilmiştir
- Sık ve geniş alanlarda görülen yangınlar dokunun yenilenmesine sebep olmuştur.
- Musevilere yapılan kısıtlamalar dönemin sonunda kalkmıştır
- Yeni yapılanmada düzenlemeler etkili olmuştur

CUMHURİYET DÖNEMİ

EYÜP	BALAT
▪ Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte gelen yeni yapılanma, çağdaş bir toplum olma düşüncesi hakimdir ▪ Sanayileşme ve modernleşme	▪ İdeolojik ve politik değişiklik musevilerin statüsünüde değiştirmiştir ▪ Musevilerin sahip olduğu haklar savaş sonrası yeniden düzenlenmiştir
Yönetimsel Yönlendiriciler	
▪ Planlama anlayışın ile birlikte çeşitli tarihlerde plan yaptırılmıştır ▪ Yapılan planlarda yöreye kullanımlar getirilmiştir ▪ İlçe belediyesi haline gelmiştir	▪ Suriçini kapsayan planlardayerini almıştır ▪ Fatih ilçe belediyesine bağlı bir semt olarak kabul edilmiştir
Ekonomik Yönlendiriciler	
▪ Tarım, madencilik ve hayvancılık faaliyetleri dönem içinde kalkmıştır ▪ Üretim faaliyetleri yoğun bir şekilde görülmüştür. Sanayi bölgeye yönlendirilmiştir, ancak son dönemlerde burada yer alan sanayi kaldırılmıştır ▪ Hizmet faaliyeti devam etmiştir	▪ Tarım, hayvancılık ve madencilik sektörü görülmemektedir ▪ Üretim faaliyetleri tüm Haliç'in sanayi aksına dönüştürülmesiyle artmıştır, Ayrıca yan sanayi ve depolama faaliyetleri de gelişmiştir ▪ Hizmet faaliyetleri devam etmiştir
Sosyal ve Kültürel Yönlendiriciler	
▪ İlk başta savaşların daha sonra sanayinin getirdiği nüfus hareketliliği söz konusudur ▪ Nüfus hareketliliği göç nüfusunu çekmiş ve hızlı nüfus artışına neden olmuştur ▪ Gelen nüfusun sosyo-kültürel yapısı yerleşmeye damgasını vurmuştur ▪ Nüfus beraberinde yapılaşmayı ve yoğunluk artışını getirmiştir ▪ Yerleşmede görülen fonksiyonlarda değişim görülmüştür ▪ Emekli ve düşük gelir gruplarınını iskan edildiği bölge	▪ Museviler burayı yavaş yavaş terk etmeye başlamıştır. ▪ İsrail devletinin kurulmasıyla beraber musevi nüfus önemli ölçüde azalmıştır ▪ Musevilerin ve varlıklıların boşalttığı yerleri sanayinin çektiği genelde kırsal kesimden gelen nüfus doldurmuştur ▪ Gelen nüfus sosyo-kültürel yapısı yerleşmede ağırlık kazanmıştır ▪ Yerleşme musevi kimliğini kaybetmiştir ▪ Düşük gelir gruplarına mensup olanların yerleşmesiyle köhneleşme süreci hızlanmıştır
Fiziksel mekan özellikleri ve Arazi Kullanışı	
Doku özellikleri ▪ Kışlanın kurulması ve çevresinin iskana açılması ve bu bölgede ızgara yol sisteminin uygulanmış olması ▪ Sahilde sanayi yapılanması boş alanlar yeni nüfusa hizmet eden kaçak yapılar ile dolmuş ▪ Eski yerleşme dokusu içerisinde yeniden yapılanma ▪ Eski dokunun zedelenmesi ▪ Dönemin son yıllarında sanayinin bölgeden ve özellikle sahil kesiminden kaldırılma girişimleri	▪ Zaten dolu bulunan dokuda yeni iskan alanları bulunmamakta, ancak yukarı kesimlerde yapılanmalar görülmektedir ▪ Sahil kesimlerinde sanayi ve yan sanayi ve bunlara hizmet eden depolama alanları görülmektedir ▪ Kalıcı bir malzemeden imal edilmiş bulunan konut alanlarında değişim yoğun değildir ▪ Eski dokuda büyük bir değişim olmamıştır ▪ Sanayinin uzaklaştırılma girişimleri

EYÜP

Konutlar

- Yeni apartmanlar
- Betonarme yapılar
- Kat yükseklikleri artmış
- Yoğunluk artmış, bitişik nizamda yapılanmalar görülmektedir
- Gecekondular(boş alanlarda altyapıdan yoksunkaçak yapılar) ve imar islah planları görülmüştür

Ulaşım

- Eski mahallelerde yol genişletme çalışmaları
- Yeni yollar açılmıştır
- Tüm yerleşmede taşıt trafiğine uygun düzenlemeler yapılmıştır
- Sahil ile ilişkiyi koparan taşıt yolu ve kazıklı yol yapılmıştır
- Boğaz köprüleri ve çevre yolu bağlantıları yapılmıştır

- Yeşil alanla azalmıştır (sahilde sanayi alanlarının kaldırılmasıyla oluşan alanlar, mezarlıklar)
- Artan fabrika yapıları dönemin sonlarında azalmıştır
- Özellikle ana arterlerdeki mevcut tarihi doku bozulmuştur

BALAT

- Eski yapılar varlığını sürdürmüştür
- Kagir ve betonarme yapılar
- Eski yoğun doku varlığını sürdürmüştür, sıraevler ve bitişik nizamda yapılar görülmektedir

- Tüm cadde ve sokaklar genişletilmiş, ışıklandırılmış ve altyapı getirilmiştir
- Taşıt trafiğine uygun düzenlemeler yapılmıştır
- Sahilde yer alan sanayi yapılar Haliç ile ilişkiyi koparmıştır ve daha sonra sanayi yapıları kaldırılarak park alanları yapılmıştır
- Sahilde ana taşıt yolu bağlantısı bulunmaktadır

- Yerleşmenin musevi kimliğini kaybetmesi ile birlikte sinagoglarda önemini yitirmiş ve teker teker kapanmıştır.
- Burada bulunan musevi okulları kapanmıştır
- Bazı bölgelerde eski doku korunmuştur

DİPNOTLAR:

(1) Daha sonraları şahbender ünvanı, Osmanlıların yabancı ülkelerdeki konsolos ve temsilcilerine verilmiştir(Mantran,1990,s.139).
(2) İmaretlerin vakıf kurumu içinde rolleri büyüktü. Sadece İstanbul'da imaretten 30.000 kişiden fazla yemek yemekteydi. (Yediyıldız,1982,s.8)
(3) Aziz Kosmas ve Aziz Damianos Kilikyada doğmuş ikiz kardeştirler. Araptırlar ve anneleri tarafından Hristiyan olarak büyütülmüş, doktor olmuşlardır. Tıbbi, cerrahi bilgilerinin yanısıra hastalarından ücret almayı reddetmeleriyle de ün salmışlardır. Kosmas ve Damianos Batı Hristiyan aleminde tanınmışlıklarını, tasvirlerinin salgın hastalıkları önleyici özellik taşıdıkları inancına borçludurlar.
(4) Ancak 1397 yılında Yıldırım Beyazıt tarafından kuşatılan İstanbul'u kurtarmak için İmparator Manuel, şehirde bir Türk mahallesi ve Türk mahkemesi kurmayı, bu mahkemeye bir kadı atamayı ve camide Yıldırım Beyazıt adına hutbe okunmasını, ayrıca da belli bir miktar vergi ödemeyi kabul etmişti.
(5) İskan için öncelik savaşlarda tutsak edilenlere verilmiştir, bunun nedeni işgücü ihtiyacının yanısıra sefer ve akınlarda ele geçen büyük insan kitlelerini kullanma olanağının çıkmasıdır(Yerasimos,1998,s.92).)

(6) İstanbul'un Nüfus Yapısı

Osmanlı dönemindeki nüfus bilgileri iki şekilde elde edilmektedir. Bunlardan ilki ülkeye gelen seyyahların kendi gözlemlerine dayanan tahminleridir. Diğeri ise vergi toplamak ve askerlik hizmeti gördürmek amacıyla ihtiyaç duyulan ve bu nedenle yapılan resmi nüfus sayımlarıdır. Bu dönemde gayrimüslim tebaa ödedikleri "cizye vergisi" nedeniyle kontrol altında tutulmaktadır. Bu sebeplerle elde edilen bilgilerden bir kısmı hane sayısı ve bir kısmıda özellikle gayrimüslimler erkek nüfus üzerinden verilmektedir.

Osmanlı dönemine ait nüfus sayımlarından ilki 1477 senesine aittir. Bu tarihte İstanbul kadısı Mevlana Muhittin ve Zaim Mahmut tarafından yapılan sayımda kişiler değil haneler sayılmıştır. Bu sayımın sonuçlarına göre Eyüp'te 10 mahalle bulunmaktadır. Elimizde başka bir ölçüt bulunmadığından 10 mahalleyi 50'şer ev farzederek 500 ev olduğu kabul edilmiş ve her evde de 8 nüfus bulunduğunu varsayılarak 4.000 kişi olduğu bulunmuştur (Ayverdi,1958,s.82, Meriç,1957,s.33).

Tablo 1477 yılına ait nüfus verileri

	HANE		DÜKKAN	
	İSTANBUL	GALATA	İSTANBUL	GALATA
MÜSLÜMAN	**8951**	535		
NASRANİ	3151	592		
MUSEVI	**1647**	-		
KEFELİ	267	-		
ERMENİ	372	62		
KARAMANLI				
ERMENİLER	384	-		
ÇİNGENE	31	-		
FRENK-LATİN	-	332		
TOPLAM	14.803	1521	3.667	260

Aynı sayımda Balat için ayrı bir veri bulmak mümkün olmamaktadır. Sur içinde ev sayısı 14.803 ve buna bağlı olarak her evde 8 kişi bulunduğu düşünülerek 118.424 ve diğer saraydaki, bekar hanlarındaki, hanlarda ve kışlalardaki nüfus buna eklenince bu sayı 141.874'e ulaşmıştır. Ancak İstanbul tarafında bulunan musevi hanesi sayısı 1647'dir. Alfons Maria Schneider hanede bulunan kişi sayısını 4-5 olarak hesap etmiş ve nüfusu 60.000-70.000 bulmuştur. Osman Ergin ise bu sayıyı 5 kabul etmiş ve İstanbul'un nüfusunu 85.620 olarak tahmin etmiştir. Ergin'e göre bu nüfusun 51.430'u müslüman bulunmaktadır.

İstanbul için diğer bir nüfus sayımı verisi, Ömer Lütfi Barkan'ın 1520-1535 yılları için yaptığı hesaplara dayanmaktadır. Bu hesaplara göre 16. asırda İstanbul'un nüfusu %58.3'ü müslüman olan 480.000 kişiden meydana gelmektedir. Bu sayımda kentteki musevi hanesi 8.070 olarak belirtilmektedir (Mantran,1990,c.1,s.46).

Bundan bir asır sonra, 1550'lerde Christobal de Villalon'un yaptığı hesaba dayanarak, dış mahalleler hariç İstanbul'un nüfusunun 410.000-520.000 arasında olduğu ve bunun %57.7'sini müslümanların oluşturduğu, geri kalanlar arasında musevi nüfusun 4.000 kadar olduğu hesaplanmıştır (Yazan,1989,s.62).

Bu tarihten sonra yapılan nüfus sayımının 1690 tarihinde sonuçlarının güvenilir olmadığı iddia edilen sonuçlarına göre, cizye vergisi ödemekle yükümlü musevi sayısı 8.236'dır. Buradan yapılan tahmine göre musevi sayısı 50.000-60.000 civarındadır.

17.yy başlarında Sandys İstanbul'un nüfusunu 700.000 olarak vermiştir. Ancak bu resmi bir sayı değildir. Evliya Çelebi ise 4. Murad'ın 1638'de yaptırdığı sayım sonuçlarına dayandığını söyleyerek İstanbul'un nüfusunu 1.5 milyon olarak vermiştir.

17. yüzyılda İstanbul'un 700.000-800.000 arasında bir nüfusu barındırdığı söylenebilir. Bu da 15. ve 16.yüzyıllarda olduğu gibi, 17.yüzyılda da İstanbul'un Avrupa'nın ve Ortadoğunun en büyük şehri olmaya devam ettiğini göstermektedir.

18.yüzyılda Dr. Pococke'un verdiği İstanbul nüfusu için 3.600.000 ve bunun da 100.000'inin musevi olduğu bilgileri abartılı bulunmaktadır (Yazan,1989,62).

1815 yılında General Andreossy, şehrin nüfusunu tüketilen su ve ekmek miktarına dayanarak 630.000 olarak tespit etmiştir.

Sağlıklı sonuçlar alınamamasına rağmen, 1844 yılında Harbiye Nazırı Rıza Paşa tarafından yaptırılan sayıma göre İstanbul'un nüfusu, 6 yaşın üzerindeki erkek sayısı 381.000, geri kalan nüfus ise 450.000 olmak üzere toplam 800.000 olarak hesaplanmıştır. 1845'ten 1848'e kadar süren kolera salgını nedeniyle nüfus 778.000'e düşmüştür. Bu sayıyı kolera salgını üzerine çalışan Dr. Verollot vermiştir.

1885 resmi sayımına göre ise nüfus tüm İstanbul'da 873.565'tir.

20.yüzyılda; "Sam'ın kılavuzuna" göre 1914'te İstanbul'da 1.345.934 kişi, "mavi kılavuza" göre ise 1920'de tüm kentte 1.5 milyon kişi yaşamaktadır.

Cumhuriyetin kurulmasından sonra İstanbul başkent olma özelliğini dolayısıyla beş asırdan beri sahip olduğu idari üstünlükten uzaklaşmıştır. 1935 sayımında 741.000 nüfusu ile İstanbul en büyük şehirdir. Bunları bir grafik halinde verecek olursak;

	YERLİ NÜFUS	YABANCILAR DAHİL TOPLAM NÜFUS	VİLAYET NÜFUSU
1848	644.000	700.000	1.350.000
1872	-	960.000	-
1879	(420.235)	(542.437)	-
1882-1883	744.342	873.565	-
1904	-	857.067(?)	-
1911	-	855.515(?)	-
1912	847.835	977.662	-
1914	850.290	-	1.597.000
1916-1917	-	999.828	1.129.655
1919-1920	710.286	-	-
1921-1922	-	900.000	1.065.866
1927	-	690.857	794.444
1935	698.817	741.148	883.599

Tablonun ortaya koyduğu bir noktada 1848'den 1914'e kadar nüfusun %24 artış göstermesi, bununla birlikte 1. Dünya Savaşı sırasında ve savaşı izleyen yıllarda şehrin nüfusunda görülen azalmadır.

İstanbul'da yaşayan Müslümanları ve gayrimüslimleri incelemek için en emin olan üç sayım incelenirse;

	1848		1882-1883		1935	
	SAYISI	%	SAYISI	%	SAYISI	%
MÜSLÜMAN	**376.000**	**58.5**	**384.910**	**51.7**	**523.868**	**70.7**
G. MÜSLİM	268.000	41.5	359.412	48.3	217.280	29.3
ERMENİ	110.000	17	149.590	20	48.537	6.6
RUM	111.000	17.2	152.714	20.5	95.730	12.9
MUSEVI	**32.000**	**4.95**	**44.361**	**5.95**	**47.173**	**6.4**
KATOLİK	113.500	2-1	6.442	0.87	19.609	2.6
DİĞERLERİ	1.500	0.23	6.278	0.84	6.231	0.8
TOPLAM	644.000	99.98	744.322	99.96	741.148	100

Bu tablodan da anlaşılacağı gibi birbirini izleyen iki dönem bulunmaktadır. 1848-1882 arası dönemde gayrimüslim nüfusta bir artış bulunmaktadır. Bu sayı en yüksek orana %48.3 ile ulaşmaktadır. Oysaki bu dönemde gayrimüslim nüfusu artmamış, aynı kalmıştır. 1883-1935 yılları arasında ise gayrimüslimlerin sayısı azalmış, nüfus homojenleşmiştir.

(7) Bütün Türk kentlerinde, şehrin dışında, genellikle yüksek bir tepe üzerinde bir velinin merkadi bulunur. Osmanlı'nın kalbi olan İstanbul'un velisi, Peygamberin gaza arkadaşı ve bayraktarı Eyüp Sultan olacaktır. (İnalcık,1994,S:4)

(8) Evliya Çelebi'nin anlattığına göre, İstanbul kuşatması sürerken yetmişyedi veli, Muaviye'nin hilafet döneminde müslüman ordunun İstanbul'u ele geçirmek için yaptığı başarısız girişim sırasında şehit olan, ve surlara yakın bir yerde toprağa verildiği bilinen Eyüp Sultan'ın kabrini aramaya başlamışlardır. Kabri Akşemsettin bulmuştur. Sık ağaçlı bir koruda iki rekat namaz kılan Ak Şemsettin başını kaldırıp, "Eyüp Sultan'ın kabri seccademin altındadır, hemen kazsınlar" demiştir. Burası kazılınca yeşil somakiden dört köşe bir taş ortaya çıkmıştır. Üzerinde kufi hatla "Nara kabr-i Aba Eyyub al-Ansari" yazılı olan taşın altında Aba Ayyub'un safran renkli kefene sarılı ve sağ elinde tunçtan yapılmış bir mühür bulunan taze vücudu bulunmuştur.

(9) Ancak Eyüp Sultan'ın İstanbul surları önünde gömüldüğü rivayetini ayrıntılı bir biçimde inceleyen Paul Wittek, onun defnedildiği söylenen yerin bugün Eyüp camisinin bulunduğu noktada değil, sur içinde "Pentapyrgion" olarak adlandırılan avluda, Ayvansaray'da (bu ad ona göre Abu Ayyub Ansari'nin halk dilinde kısaltılmış şeklidir) olması gerektiğini ileri sürmektedir. (Wittek,s.639)

(10) Fatih Sultan Mehmet kurduğu vakıf aracılığı ile yine kendisinin yaptırdığı Eyüp Sultan külliyesinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bir vakfiye bırakmıştır. Bu belge kaybolmuş ancak 1591 yılında tekrar yazılmıştır.

Bu vakfiyede belirtilen külliyede 1 cami, 1 medrese ve 1 imaret yeralmakta ve bunların sonsuza dek idamesi için de çeşitli gelir kaynakları yeralmaktadır. Bunlar;

A- Rumeli Vilayeti:

a. Eyüp Kazası; 46 dükkan ve salhaneler, bostanlar, 3 hamam, 16 ev, ekmek fırını ve Eyüp kasabası arazisinin hepsi,
b. Edirne Kazası; İshak Fakih Karyesinin tamamı, Nasırlı köyü, Tilmiş arazisi, Bakladı ve Kızılağaç karyesi, Yeniköyün tamamı,
c. Vize Kazası; Tatarlı karyesi,

d. Keşan Kazası; Hacı İlyas karyesi, Seydiköy, Dedeköy,Asiköy,
e. Havass-ı Mahmud Paşa Kazası; Halil Fıkıh mezrası,
f. Filibe Kazası; Müderrisli köyü, Hızır şeyhli mevkii, Menteşeli karyesi,
g. Silistre; Karnabad Kazası, Şeyhler köyünün tamamı, Basılıkova köyü,

B- Anadolu Vilayeti;

a. Mihaliç Kazası; Çatallar, Koçaş, Eksehor, Ahatca, Arasiti, Esengazi karyeleri, Namazlık, Kirmasti, Küçük ve Büyük Kadıköylerin tamamı, Gedis'e bağlı Kızılca, Bayındır, Halıcı ve Dereköy,
b. Bursa Kazası; Mashara köyü,
c. İznik Kazası; Pazarköy,
d. Ulubat Kazası; Balcı ve İmnos köyleri,
e. Kirmasti Kazası; Ahituzcu ve Uzgur karyeleri ile Müminli köyü,
f. Gebze Kazası; Hereke köyünün tamamı,

Eyüp Sultan camii, imareti, medresesinin idamesi için Fatih Sultan Mehmet tarafından vakfedilmiştir. Külliyede medrese için 5 kişi, cami için 49 kişi, imaret için 18 kişi, tahsilat için 13 kişi ve türbe için 6 kişi olmak üzere toplam 91 görevli vardır.

Bu vakfiye, Fatih Sultan Mehmet'in külliyeye ve yerleşmeye verdiği önemin bir göstergesidir.

(11) Burada bulunan gayrimüslimlerden şikayet edilmesi üzerine, Eyüp kadısına yazılan fermanlarla buradaki gayrimüslimlerin çıkartılıp yerlerine müslümanların yerleştirilmesi emredilmekle beraber bunun uygulanmadığını bilinmektedir (R.E.K.,s.5452).

(12) Özellikle küçük kıyamet denilen 1509 depreminden sonra evler ahşap olarak yapılmaya özen gösterilmiştir(Eyice,1975,s.278)).

(13)VAKIFLAR: Genellikle bir kaçı birarada planlanmış bulunan cami, mescid medrese (darülkurra, darülhuffaz vb.), aşevi (imaret: 15.yy sonlarına kadar "imaret" terimi birarada yapılan bütün hayır yapılarını içine alıyordu. 16.yy'dan başlayarak bu terimin kapsamı daraldı ve yalnız ziyaretçileri ve hayvanları barındıran, onlara ve yapı topluluğunun mensuplarıyla yoksullara yemek çıkaran servis birimleri anlamında kullanılmaya başlandı (Kuran,1994,s.134), misafirhane (tab hane), hastahane (tımarhane, darüşşifa), kervansaray, tekke-zaviye gibi dini, kültürel, sosyal yardım amaçlı tesisler, bu tesislerin kalabalık idareci ve hizmetli grubu için yapılacak konutlar, bu tesisler ve konutlarınyaşaması için devamlı gelir sağlayan

han, hamam, çarşı, fırın, değirmen, boyahane, salhane, bayram ve pazar yerleri gibi ticaret ve imalathaneler ile bütün bu yerleşme bütününün su ve kanal gibi alt yapısından bir veya birkaçından oluşmaktaydı.

Din, toplum yararı ve hayır yapma duygu ve düşüncesinin birbirini beslediği toplumda, devlet adına padişahlar tarafından yapılan vakıf tesisleri yanında halkın varlıklı kesiminin de vakıflar kurması, İstanbul'da ki imar hareketlerini desteklemiştir. Vakıf kurulması usullerinin sağladığı dokunulmazlık gibi imkanlar; büyük yatırımlar isteyen han, hamam, imalathane, çarşı, mizan, değirmen, boyahane, salhane, debbağhane, cendere gibi imalat ve ticaret tesislerinin özel teşebbüslerce kurulmasını teşvik etmiş, böylece devlet ve özel teşebbüs işbirliği ile İstanbul'un imar hareketlerinde kısa sürede başarıya ulaşmıştır.

Vakıf Kurumu, -Türk Kültürünün yeni fethedilen topraklara taşınmasında,

-Türk kent topluluğunun oluşup güçlenmesinde ve

-bir çok toplumsal içerikli kentsel hizmetin başarılmasında etken olmuştur (Yenen,1988,s.144).

(14) 19. yüzyıla kadar "Şehremini", sarayın yiyecek-içecek ihtiyaçlarını karşılayan, görevlilerin aylıklarını ödeyen, sarayla ilgili taşımacılık işlerini yapan ve bunların yanısıra da saray ve devlete ait yapım ve onarım işleriyle ilgilenen ve Mimarbaşı yönetimindeki Hassa mimarları ocağının bağlı bulunduğu bir kurumdu. 1831 yılında II.Mahmut şehreminlik ve mimarbaşılık işlevlerini "Ebniye-i Hassa Müdürlüğü" adlı bir organda toplamıştır. Müdürlük 1849'da kurulan "Nafia Nezaretine" bağlanmıştır. Bu gelişmeler, kentin yönetimi için yapılan ilk düzenlemelerin merkezi yönetime bağlı olduğunu göstermektedir. Bu eğilimin tersine dönmesi, yerel yönetimin kuvvetlenmesi 1855'de "Şehremanetinin" kurulmasıyla başlamıştır. Ancak bu kurumdan da istenen verim alınamayınca 1856'da "İntizam-ı Şehir Komisyonu" kurulmuştur.

(15) Bu kurulda Osmanlı tebaasından dil bilen, yabancı ülkeleri tanıyan Müslüman ve gayri müslim tanınmış kişilerle, ailesiyle birlikte sürekli İstanbul'da yaşayan yabancılar bulunabilmekteydi (Tekeli,1996,s21).

(16) 1864'te İstanbul, Şehremanetine bağlı 14 belediye dairesine ayrılmış, 1876'da bu sayı yirmiye çıkarılmış, ancak uygulamaya geçilememiştir. 1878'de daire sayısı ona indirilmiş ve 1908'e kadar bu durum devam etmiştir. Bu tarihte daire sayısı tekrar arttırılmaya çalışılmış ancak başarılamamış ve 1912'de İstanbul Şehremaneti

adı altında tek Belediye haline dönüşmüş ve bu belediye dokuz şubeye ayrılmıştır.(Ergin,1936)

(17) İstanbul'da 1854 tarihinde kurulan "Belediye İdaresi" benzeri tarzında bir belediye kuruluşu, bu tarihlerde İstanbul'dan başka diğer kent ve kasabalarda görülmemekte, ancak 1876'dan sonra İstanbul dışında ortaya çıkmaktadır (Soygeniş, 1995,s.24).

(18) 17. yy'dan 19. yy'a kadar gittikçe sık görülen ayaklanmalar, yüksek mevkilerdeki kişileri, vezirleri ve padişahları devirebiliyordu.

(19) M.AKTEPE, 3.Ahmet döneminden başlamak üzere, kente yapılan göçleri durdurmak için çıkarılan fermanlardan bahseder.

(20) 1978/1979 yılında yapılan bir araştırmaya göre Osmanlı döneminden bu yana İstanbul 'da gömülü bulunan toplam; yirmidokuz padişahtan biri, seksendört padişah eşinden üçü, ellisekiz padişah çocuğundan yedisi, yüzaltı sadrazamdan yirmiikisi, doksanyedi şeyhülislamdan yirmisekizi, yirmibir kaptan-ı deryadan beşi, yüzaltmış bir nazırdan yirmidokuzu, doksandokuz hattattan yirmiyedisi, seksenüç tarihçiden ondokuzu; ikiyüzdoksanbir edebiyatçıdan (yazar, şair) altmışbeşi, altmışiki besteciden onbiri, elliüç sanat adamından (ressam, heykeltraş, mimar, tiyatro, sinema sanatçısı) yedisi, otuzsekiz Kurtuluş Savaşı komutanından dokuzu, altmış kadar müşir ve diğer yüksek rütbeli askerden onüçü, altmışbeş Cumhuriyet döneminde devlet yönetiminde bulunmuş idareciden onyedisi Eyüp türbe, hazire ve mezarlıklarında yatmaktadır (Bayrak,1979, s. 17- 265).

Bu genel rakamlar da Eyüp türbe, hazire, mezarlıklarının sanat yönüyle olduğu kadar Cumhuriyet öncesi ve sonrasının siyasal, sosyal, kültürel yaşamını sergileyen tarihi belgeler olarak da ne kadar önemli ve değerli olduğunu göstermektedir.

(21) E. Tümertekin ve N. Özgüç'ün tarafından Eyüp ilçesinde 1971 yılında yapılan bir araştırmada; 21 yaş ve yukarısındaki nüfusun %24'ünü Karadenizlilerin, %12'sini yurtdışından gelen soydaşların,%22'sini ise İstanbul'luların oluşturduğu belirtilmektedir. Toplam nüfus içinde İstanbul'lu oranını düşüren etkenin ise ilçede sanayi tesislerinin civarındaki gecekondularda yaşayan nüfusun olduğu belirtilmektedir(Tümertekin, Özgüç, 1974,s.33-71).

(22) 1679 yılında Balat mahkemesinde büyük bir suistimal ortaya çıkarıldıktan sonra bir fermanla kapatılmıştı.(R.E.K.1973)

(23) Bu okullar daha sonra devlet tarafından denetlenmemiştir. Bunda denetim işini yerine getirecek yabancı dil bilen müslüman elemana yeterli düzeyde sahip olmaması da etkili olmuştur(Eryılmaz,1996).

(24) 3. Selim devrinde kıyafet nizamı yeniden gözden geçirildiğinde, müslümanların kavuk ve ayakkabıları sarı renk olarak belirlenmişti. Diğer milletler içinde çeşitli renkler tahsis edilmişti. Bu arada museviler içinde mavi tahsis edilmiştir. Evler içinde aynı renkler uygun görülmüştü. Evler için mavinin yanısıra kara renlerde kullanılmıştır (Karal,1983,s.274).

(25) Yahudhane, 30-50 musevi ailesi barındırabilen, beşer, altışar katlı ahşap yapılardır.

(26) Varlık vergisi: 2. Dünya savaşının yarattığı ortam sonucu ortaya çıkan kıtlıklar ve hızlı fiyat artışları, özellikle ticaret kesiminde, karaborsa ve spekülasyona dayalı büyük kazançlar oluşturmuştur. Bu kazançların vergilendirilmesi hem devlete gelir sağlaması hem de doğan sosyal adaletsizliği önlemesi amacıyla yürürlüğe konulmuştur. Varlık versisi bu amaçla 1942 yılında uygulanmıştır ve devlet gelirlerinin %35'I böylece sağlanmıştır. Azınlıklar askere alınmayan azınlıklardan bu oran daha yüksek tutulmuştur. Ancak verginin miktarını illerde ve ilçelerde tespit eden "tarh komisyon"larının adaletinden şüphe duyulması vb. nednlerle iç ve dış tepkiler sonucu 1943 yılında kaldırılmıştır (Yakın tarihimiz Ans., s.2).

KAYNAKLAR

AKDAĞ, M., (1979), Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, cilt:2, s.318, Tekin Yayınevi,İstanbul

AKIN, N., (1993), 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Balat, Galata ve Pera, Yayınlanmamış Profösörlük Tezi, İstanbul

AKTÜRE, S. (1978), 19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi , Ankara.

ALMAN ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜ, Fotoğraf Arşivi

ALSAÇ, Ü., (1993), Türk Kent Düzenlemesi ve Konut Mimarlığı, İletişim Yayınları, İstanbul

ALTMAN,I., CHEMERS, M., (1980), Culture and Environment, Chapter 7,Cambridge University Press

ALUS, S. M. İstanbul Kazan Ben Kepçe, İletişim Yayınları, İstanbul.

ARIKAN, Z., (1989), Şeyhülislam Zekeriya Efendi'nin İstanbul Sayımı, Tarih Boyunca İstanbul Semineri, 29 Mayıs-1 Haziran 1988 Bildiriler, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul

ARMAĞAN, M., (1995), İstanbul'un ilk Belediye Başkanı ve Valisi, İstanbul Armağanı 1, İstanbul Büyükşehir Bel. Kültür İşleri Daire Baş. Yayınları, İstanbul

ARSEVEN, C.E., Sanat Ansiklopedisi, 4.fasikül, sayfa 358

ARSLAN, N., (1992), Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul, İstanbul Büyükşehir Bel. Kültür İşleri Daire Baş. Yayınları No: 9, İstanbul

ARTAN, T., (1998), Orta Halliliğin Aynası , Eyüp'te Sosyal Yaşam, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

AYVERDİ, C. E., (1958), Fatih Devri Sonlannda İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskanı ve Nüfusu, Vakıflar Neşriyatı, Ankara

AYVERDİ, E. H., (1985), Ekrem Hakkı Ayverdi makaleler, istanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, s.130,336

BARKAN, Ö. L., (1953), Osmanlı İmparatorluğunda bir İskan ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, İstanbul

BATKIN, G., (1993), Kentsel Dokuda Sokak Kavramı ve Değişim Süreci, İ.T.Ü. Yüksek Lisans Tezi

BAYINDIR, A., (1994), Eyüp Mahkemesi, Eyüp: Dün Bugün, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

BAYRAK, O., (1979), İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar (1453-1978), Türkiye Anıtlar Derneği İstanbul Şubesi Yayınları, İstanbul

BAYRAK, O.,(1996), İstanbul Tarihi, İnkılap Kitapevi, İstanbul

BAYRAM, S., (1997), Eyüp Sultan Külliyesi Vakfiyesi, 1. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler Kitabı, Eyüp Sultan Belediyesi Yayını

BELGE, M., (1994), İstanbul Gezi Rehberi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

BERKTAY, H., (1994), Azizler, Cismani Kalıntılar, Haclar, Yatırlar, Eyüp: Dün Bugün, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

BUMİN, K., (1990), Demokrasi Arayışında Kent, Ayrıntı Yayınları, İstanbul

CANSEVER, T., (1994), Ev ve Şehir Üzerine Düşünceler, İnsan Yayınları, İstanbul.

CANSEVER, T., (1997), Kubbeyi Yere Koymamak, Iz Yayıncılık, İstanbul

CANSEVER, T., (1997), Eyüp Sultan ve Geleceği, İstanbul Araştırmaları Dergisi,sayı:1, İstanbul Büyükşehir Bel. Kültür İşleri Dairesi/ İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul

ÇATALPINAR, D., (1993), Şehirsel Yerleşmelerde Tarihi Çevre Sorunlan ve Süleymaniye Bölgesi Örneği, İ.T.Ü. Yüksek Lisans Tezi

ÇETİNER, A, (1972), Türkiye'de Şehir Planlamalarının Gelişimi, Şehircilik konferansları, 1965-1966, İ.T.Ü. Şehircilik Enstitüsü yayınları, No:5

DELEON;J., (1997), Balat ve Çevresi, Remzi Kitapevi, İstanbul

DENEL, S., (1982), Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekanlarda a Değişim ve Nedenleri, ODTÜ Yayını, Ankara

DUBY, G., (1987), Şehir; Kent Kültürü Dergisi, Sayı:6, çev: Kılıçbay, M., Kent ve Kıra Bakmak

DUMONT, P., GEORGEON, F., (1996), Editörlüğünde Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları,İstanbul

EDMONDO DE AMİCİS, (1993), İstanbul 1874, çev: Akyavaş B.,Türk Tarih Kurumu Yayınları, Sayı:14

EGLİ, E., (1962), Geschichte des Staedtebaues, Cilt II. Ve III , Eugen Rentsch Verlag, Erlenbach- Zurich und Stuttgard

ERGİN, O. N.,(1936), Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı, İ.Ü. Hukuk Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul

ERGİN, O. N., (1938), İstanbul'da İmar ve İskan Hareketleri, İstanbul-Eminönü Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi Neşriyatı, İstanbul

ERKUT, G., (1992), "Antropoloji'ye Giriş" Basılmamış Ders Notlan, İ.T.Ü.

ERSES, S. M., (1988), "Eyüp Sultan'da Kimlik Arayışı" İsimli Basılmamış Bildiri Notları, Eyüp Sultan Sempozyumu 1998, İstanbul

ERYILMAZ, B., (1996), Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi, Risale Yayınları, İstanbul

EVLİYA ÇELEBİ, Seyahatname, cilt1

EYİCE, S., (1975), Tarihte Haliç, Haliç Sempozyumu, İ.T.Ü. İnşaat Fakültesi, İstanbul Geoteknik Su ve Çevre Mühendisliği Sorunları Araştırma Grubu Sempozyumlan No:1, İstanbul

EYİCE, S., (1995), Ilk Kuruluşundan Türk Devri başlarına İstanbul, İstanbul Armağanı 1, İstanbul Büyükşehir Bel. Kültür İşleri Daire Baş. Yayınları, İstanbul

EYÜCE, A.,(1995), Mimari Mekanın Oluşum Sürecinde Kültürel Etkiler, Yapı ve Yaşam 1995 Fuar ve Kongresi Kitabı, TMMOB Yayını, Bursa

FAROQHI, S., (1994), Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları , İstanbul

GALANTİ, A., (1953), Fatih Sultan Mehmet Zamanında İstanbul Yahudileri, İstanbul

GALANTİ, A., (1992),Türkler ve Yahudiler, Gözlem Yayınevi, İstanbul

GÖÇER, O., (1972), Şehirler ve Geçirdiği Merhaleler, Şehircilik Konferansları 1965-1966 Yazyarıyılı, Gün Matbaası,İstanbul

GÜNAL, C., (1983), Kent ve Yol, Özgün Yayınları, Ankara

GÜVENÇ, B., (1991), İnsan ve Kültür, Remzi Kitapevi, İstanbul

HALAÇOĞLU, Y., (1995), Fatih Devrinde Osmanlı Devletinde Sosyal Hayat, İstanbul Armağanı 1, İstanbul Büyükşehir Bel. Kültür İşleri Daire Baş. Yayınları, İstanbul

HASKAN, M. N. (1993), Eyüp Tarihi 1, Türk Turing Turizm İşletmeciliği Vakfı Yayınları, İstanbul.

HİÇYILMAZ, E., ALTINDAL, M.,(1992), Büyük Sığınak, İstanbul

HOVHANNESYAN, S. S., (1997), Payitaht İstanbul'un Tarihçesi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

İNALCIK H., (1994), Eyüp Projesi, Eyüp: Dün Bugün, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

İNALCIK, H., (1995), İstanbul:Bir İslam Şehri, İstanbul Armağanı 1, İstanbul Büyükşehir Bel. Kültür İşleri Daire Baş. Yayınları, İstanbul

İNCİCYAN, P. G., (1976), 18 Asırda İstanbul, çev: Andreasyan, H., İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları :43, İstanbul

KARA, F. E., Tarih Vakfı İstanbul Ansiklopedisi, "Eyüp", cilt 3,s.245

KARA, F. E., (1994), İstanbul Metropoliten Alan Gelişme Sürecinde Bir Dini, Kültürel Sosyal Yerleşim Merkezi-Eyüp, İ.T.Ü. Doktora Tezi, İstanbul

KAYRA, C., (1992), Eski İstanbul'un Eski Haritaları, İstanbul Büyükşehir Bel. Kültür İşleri Daire Baş. Yayınları, İstanbul

KAYRA, C., (1990), İstanbul Mekanlar ve Zamanlar, Ak Yayınları, İstanbul

KIRAY M., (1979), Apartmanlaşma ve Modern Orta Tabakalar, Çevre No:4, İstanbul

KIRAY, M., (1970), Modern Şehirlerin Gelişmesi ve Türkiye'ye Has Bazı Eğilimler Mimarlık, Şehircilik ve Türkiye'nin Sorunları, Mimarlık Dergisi Yayınları , No.1, İstanbul

KIRAY, M., (1982), Toplum Bilim Yazıları, Gazi Üni. İktisadi İdari Bilimler Fak. Yayınları, No:7, Ankara

KOÇU, R.E., (1997), İstanbul Ansiklopesi "Eyyub, Fener ve Balat' maddesi s.1961, s.5452,

KOS, K., (1995), İstanbul- Şehir Tarihi ve Mimarisi, çev: Güngörmüş N., T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları 1748, İstanbul

KÖMÜRCÜYAN, E., (1952), İstanbul Tarihi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:506, İstanbul

KROEBER, A.L. ve KLUCKHOHN, C., (1952), Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions, Random house, Vintage

KUBAN, D., (1968), Anadolu-Türk Şehri Tarihi gelişmesi, Sosyal ve Fiziki özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler, Vakıflar Dergisi, Sayı: 7, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, İstanbul

KUBAN, D., (1970) İstanbul'un Tarihi yapısı, Mimarlık Dergisi, 1970-sayı:5, İstanbul

KUBAN, D., (1970), "Gelecek Açısından Günümüz Mimari ve Şehircilik, Uygulamalarının Eleştirisi" , Mimarlık,Şehircilik ve Türkiye'nin Sorunları Mimarlık Dergisi Yayınları, İstanbul

KUBAN, D.,(1993), Koloni Şehrinden İmparatorluk Başkentine, Tarih Vakfı İstanbul Ansiklopedisi,1993 sayı:4, İstanbul

KUBAN, D., (1996), İstanbul Bir Kent Tarihi, çev: Rona, Z., Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul

KUBAT, S., (1992), "Şehirciliğin Evrimi" Basılmamış Ders Notları

KURAN, A., (1994), Eyüp Külliyesi, Eyüp: Dün Bugün, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

KÜÇÜKERMAN, Ö., (1991), Kendi Mekanının Arayışı İçinde Türk Evi, Türkiye Turing veOtomobil Kurumu, İstanbul

LAWRENCE, D. L., (1990), The Culture (and Space and History) of Others and Ourselves, Culture Space History, METU, Ankara

MANTRAN, R. (1990), 17. Yüzyılın İkinci yarısında İstanbul, çev.: Kılıçbay, M., Özcan, E., Cilt I., Türk Tarih Kurumu Basımevi - Ankara

MANTRAN, R., (1991), İstanbul'da Gündelik Hayat, çev.: Kılıçbay, M., Eren Yayıncılık, İstanbul

MANTRAN., R., (1995), 16-17. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu, İmge Kitapevi, Ankara

MERİÇ, R.M., (1957), Birkaç Mühim Arşiv Vesikası, İstanbul Enstitüsü Dergisi 3, İstanbul

MUMFORD, L., (1961), The City in History Its Origins, Its Transformations and Its Prospects, Harcourt, Brace and World, Inc., New York

NAYIR, Z., Arnavutköy tarihi Çevre Özellikleri, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, cilt:4, sayı:2, Ankara

ORTAYLI, İ., (1984), İstanbul Albümünden Parçalar, Mimarlık1984/1, Mimarlar Odası Yayını,İstanbul

ORTAYLI, İ., (1994), Eyüp'te Sanayi ve Çevre Kirlenmesi, Eyüp: Dün Bugün, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

ORTAYLI, İ., (1995), İstanbul'dan Sayfalar, İletişim Yayınları, İstanbul

PARLAR, G., (1997), Gravürlerde Eyüp, 1. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler Kitabı, Eyüp Sultan Belediyesi Yayını

RAPAPORT, A., (1969), Houseform and Culture, Englewood Cliffs, Perentice Hall

RAPAPORT,A., (1977), Human Aspects of Urban Form, Oxford: Pergamon Press

SAARİNEN, E. (1949), The City, Reinhold Publishing Corporation, New York.

SEVÜK, İ. H., (1953), Fatih'in İstanbul'daki İlk Eseri Eyyub-Sultan Sitesi, fatih ve İstanbul Dergisi, İstanbul Fethi Demeği, cilt:1,sayı:1, İstanbul

SIBLY MOHOLY- NAGY, (1968), Matrix of Man, An Illustrated History of Urban Environment, Frederick A. Praeger, Publishers, NewYork, Washington, London

SOYGENİŞ, M., (1995), 19. Yüzyılda İstanbul Evinin Mekansal Değişimi ve Nedenlerinin Değerlendirilmesi, İ.T.Ü. Doktora Tezi

TEKELİ, İ., (1996), 19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü, Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

TÜMERTEKİN, E., ÖZGÜÇ,N., (1974), İstanbul'da nüfusun Doğum Yerlerine göre Dağılışı, Şehircilik Enstitüsü Dergisi, sayı:8-9, İstanbul

TÜZÜN, K., (1997), Eyüp Semtinde 18-19 yüzyıl Osmanlı Devri Mimarisi, İ.T.Ü. Yüksek Lisans Tezi

TYLOR, E.B., (1971), Primitive Cultıire: Researchs into the Development of Mythology, Phılosophy, Religion, Language, Art and Custom, Londra

UZUNÇARŞILI, İ. H., (1957), İstanbul ve Bilad-ı Selase Denilen Eyüp, galata ve Üsküdar Kadılıkları, İstanbul Enstitüsü Dergisi 3, İstanbul

ÜLGEN, A. S., (1939), Fatih Devrinde İstanbul 1453-1481, Vakıf Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Türk Vakfiyeleri, No:2, Ankara

ÜNLÜ, A., (1986), Geleneksel Çevrelerde Tasarım Verilerinin Saptanması İçin Bir Model, İ.T.Ü. Doktora Tezi, İstanbul

ÜNVER, S., (1995), İstanbul Risaleleri, cilt 1,İstanbul Büyükşehir Bel. Kültür İşleri Daire Baş. Yayınları: 19, İstanbul

VAROL, M.C., (1989) Balat: Fauborg Juif d'İstanbul 'dan basılmamış çeviri, ISIS Press, İstanbul

WİTTEK, P., "Yaziji oghlu Ali on the christian Turks of the Dobruja", Bulletin of the school of Oriental and African Studies, xıv-3, 639-669

YALÇIN, E., (1992), Balat from 20's to 60's. Some Observations on the Social Structure and Changes, İstanbul

YAZAN, Ü. MERİÇ, (1989), Bir Asır Boyunca İstanbul Şehrinin Nüfusunda Meydana Gelen Değişmelerin Tahlili, Tarih Boyunca İstanbul Semineri, 29 Mayıs-1 Haziran 1988 Bildiriler, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul

YEDİYILDIZ, B., (1982), Müessese Toplum Münasebetleri çerçevesinde 18.yy Türk Toplumu ve Vakıf Müessesesi, Vakıflar Derğisi, no:14-15,İstanbul

YENEN, Z., (1988), Vakıf Kurumu İmaret Sistemi bağlamında Osmanlı Dönemi Türk Kentlerinin Kuruluş ve Gelişim İlkeleri, İ.T.Ü. Doktora Tezi

YERASİMOS, S., (1987), Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye 2, çev: Kuzucu, B., Belge Yayınları, İstanbul

YERASİMOS, S., (1996), Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine, Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

YERASİMOS, S., (1998), 15.yüzyılın Sonunda Haslar Kazası, Eyüp'te Sosyal Yaşam, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

YÜCEL, N., (1996), Balat'ta Tarihi Çevre Koruma Projesi, İ.T.Ü. Yüksek Lisans Tezi

YÜREKLİ, H., (1980), İnsan davranışları ve Çevre İlişkilerine Bağlı Olarak Çevrenin korunması ve Geliştirilmesi İçin Bir Metod Önerisi,İ.T.Ü. Doktora Tezi, İstanbul

- İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ, Balat maddesi,Cilt. 2, sayfa 10;Eyüp maddesi, Cilt.3, sayfa 245,

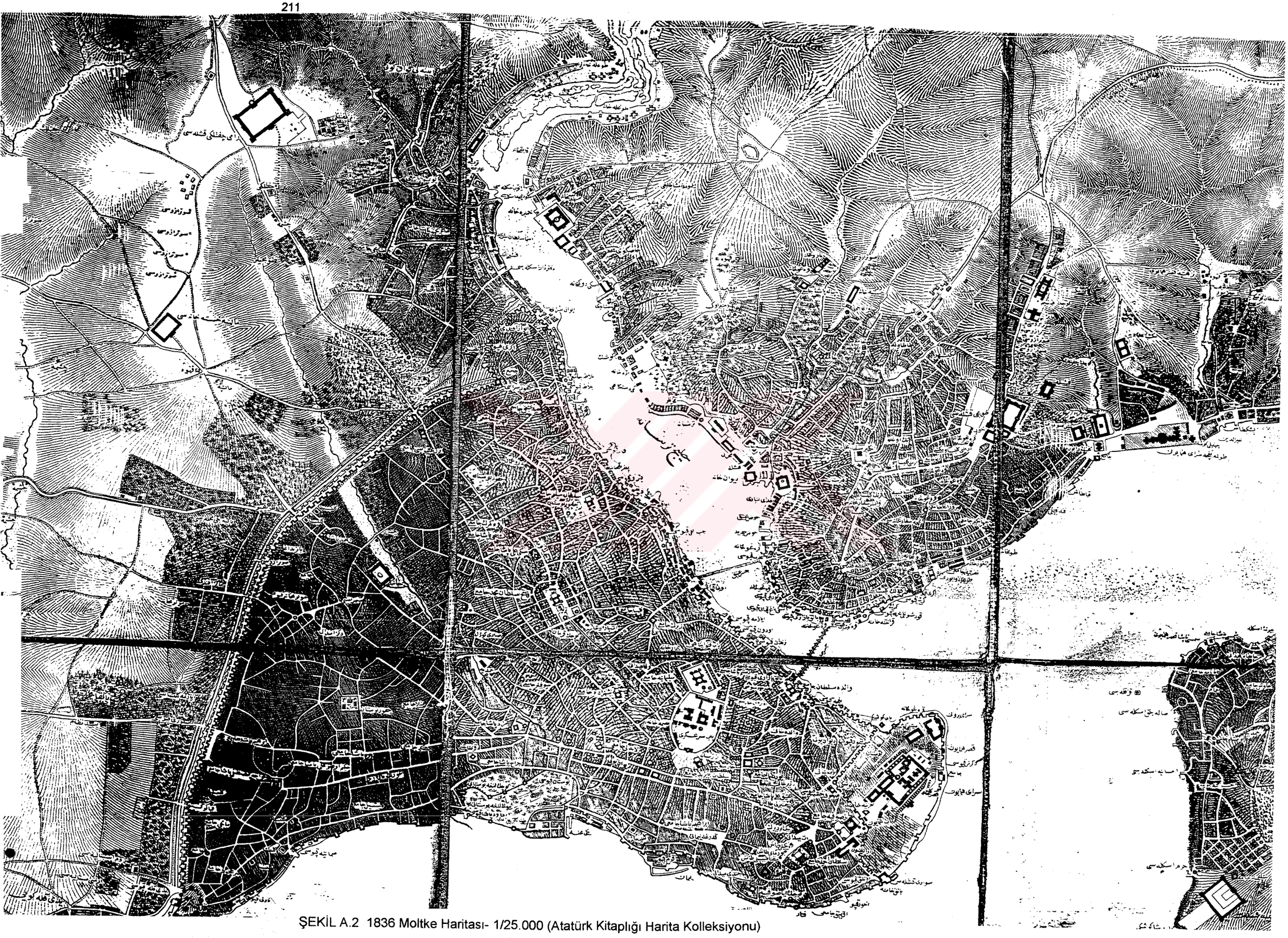
-YAKIN TARİHİMİZ ANSİKLOPEDİSİ, "Varlık Vergisi" s.2, Milliyet Yayınları

-İSLAM ANSİKLOPEDİSİ,"Eyüp" maddesi, cilt.12, s.1-6,Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, İstanbul 1995

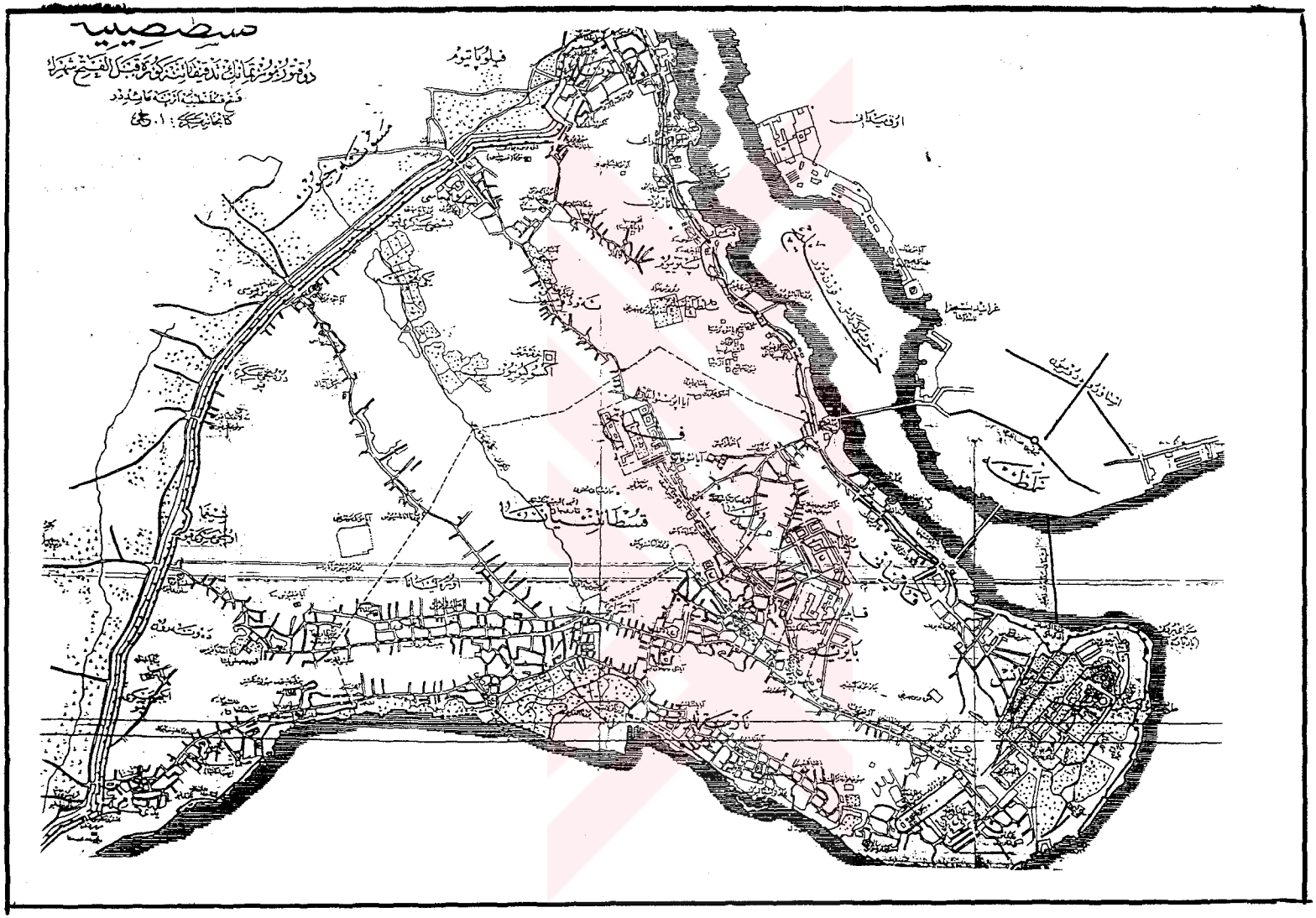
EKLER

YAYIN TARIHI	NIZAMNAME ADI
11.4.1824	Dersaadette insa olunacak ebniye hakkinda II Safer 1242 tarihli nizamname
1848	Dersaadet ve biladi selasede insa olunacak ebniye hakkinda evaili cemaziyelahir 1264 tarihli nizamname
1849	Iki metin kargir beyninde bulunup nihayet on arsun yüzü olan arsalar üzerine yapilacak kargir ebniyenin geri çektirilmesi hakkinda 15 safer 1265 tarihli ebniye nizamnamesine müzeyyel selhi riulahir 1265 tarihli iradei seniye
31.12.1849	15 safer 1265 tarihli ebniye nizamnamesi
28.11.1851	Dükkanlari üzerine oda yapmalarina müsaade olunacak esnaf hakkinda 15 safer 1265 tarihli ebniye nizamnamesine müzeyyel 3 safer 1267 tarihli iradei seniyye
8.4.1852	Dersaadette insa veya tamir olunacak ebniye harç ruhsatiyesi hakkinda 17 cemaziyelahir 1268 tarihli nizamname
10.1.1856	19 cemaziyelahir 1272 tarihli mintika nizamnamesi
14.4.1856	Dersaadette insa olunacak ebniye harci ruhsatiyesinin tadili hakkinda 15 safer 1265 tarihli ebniye nizamnamesine müzeyyel 8saban 1272 tarihli iradei seniye
28.9.1861	Ebniye memurlarinin sureti tertip ve tayini ile vazaifi memurellerini havi 23 rebiülevvel 1278 tarihli nizamname
28.9.1861	Her nevi ebniyeden alinacak harç ve rusumat hakinda 23 rebiülevvel 1278 tarihli nizamname
28.9.1861	23 rebiülevvel 1278 tarihli turuk ve ebniye nizamnamesi
19.2.1862	Her nevi ebniyeden alinacak harç ve rusumata dair 19 saban 1278 tarihli nizamname (muaddel)
30.6.1862	23 rebiülevvel 1278 tarihli turuk ve ebniye nizamnamesinin 19. Maddesine müzeyyel 13 muharrem 1279 tarihli fýkrai nizammiyye
30.10.1862	23 rebiülevvel 1278 tarihli turuk ve ebniye nizamnamesinin 19. Maddesine müzeyyel 17 cemaziyelevvel 1279 tarihli fikrai nizammiyye
26.8.1863	Ebniye rusumu kesfiyesi hakkýnda 23 rebiülevvel 1278 tarihli turuk ve ebniye nizamnamesine müzeyyel II rebiülevvel 280 tarihli nizamname
17.2.1876	Istanbul ve biladi selasede yapýlacak ebniyenin suveri insaiyesi hakkinda 21 muharrem 1292 tarihli nizamname
19.7.1876	19 temmuz 1293 tarihli ebniye emiriyye ve vakfiyye insaat ve tamirat nizamnamesi
23.11.1900	1298 Tarihli Ebniye kanunun 14. Maddesine müzeyyel 23 teþrinisani 1318 tarihli fikrai nizamiyye

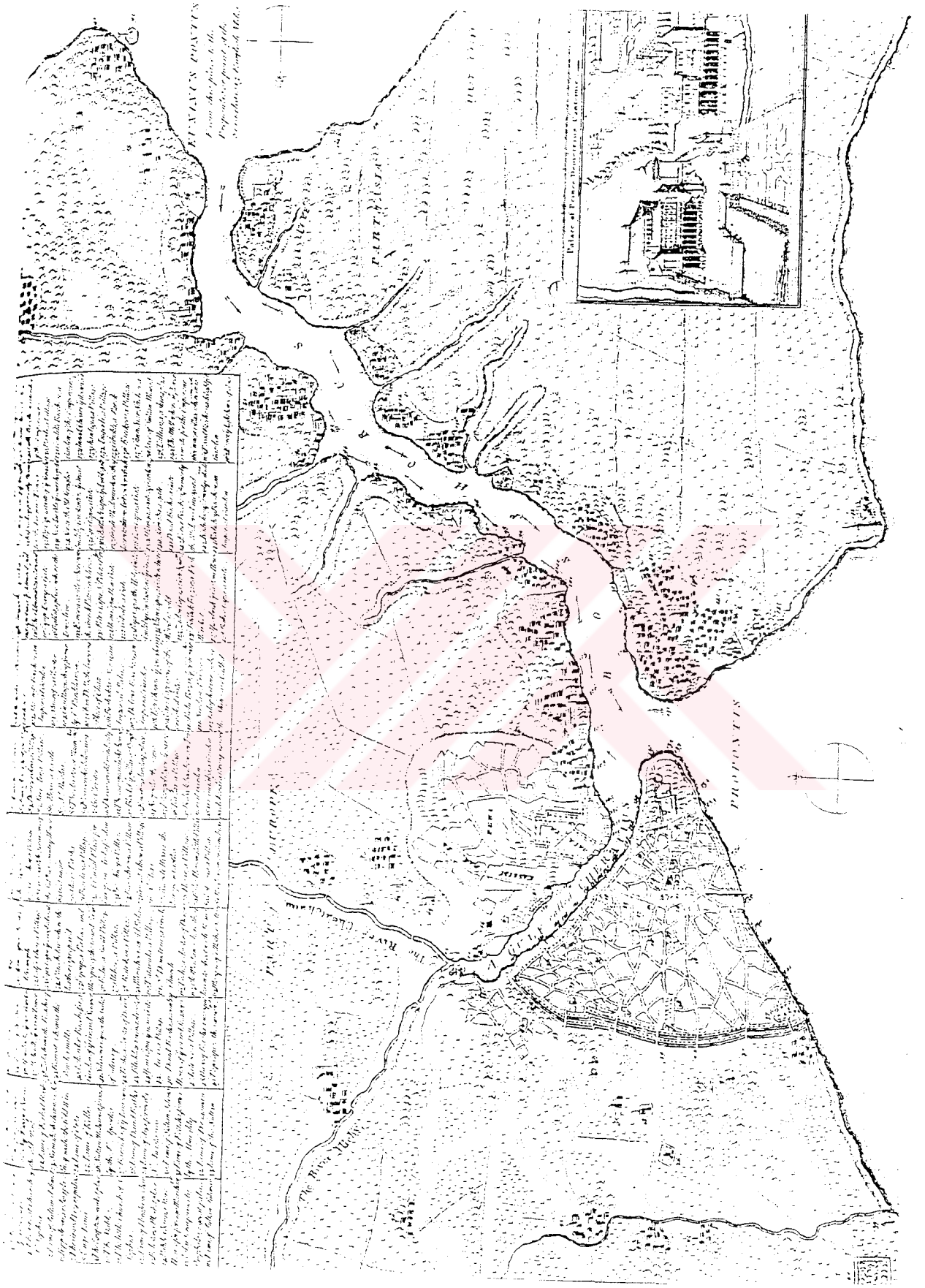
ŞEKİL A.1 19. YÜZYIL BOYUNCA YAPI İŞLERİ İLE İLGİLİ OLARAK ÇIKARILAN NİZAMNAMELER (Aktüre,1978,s.296)

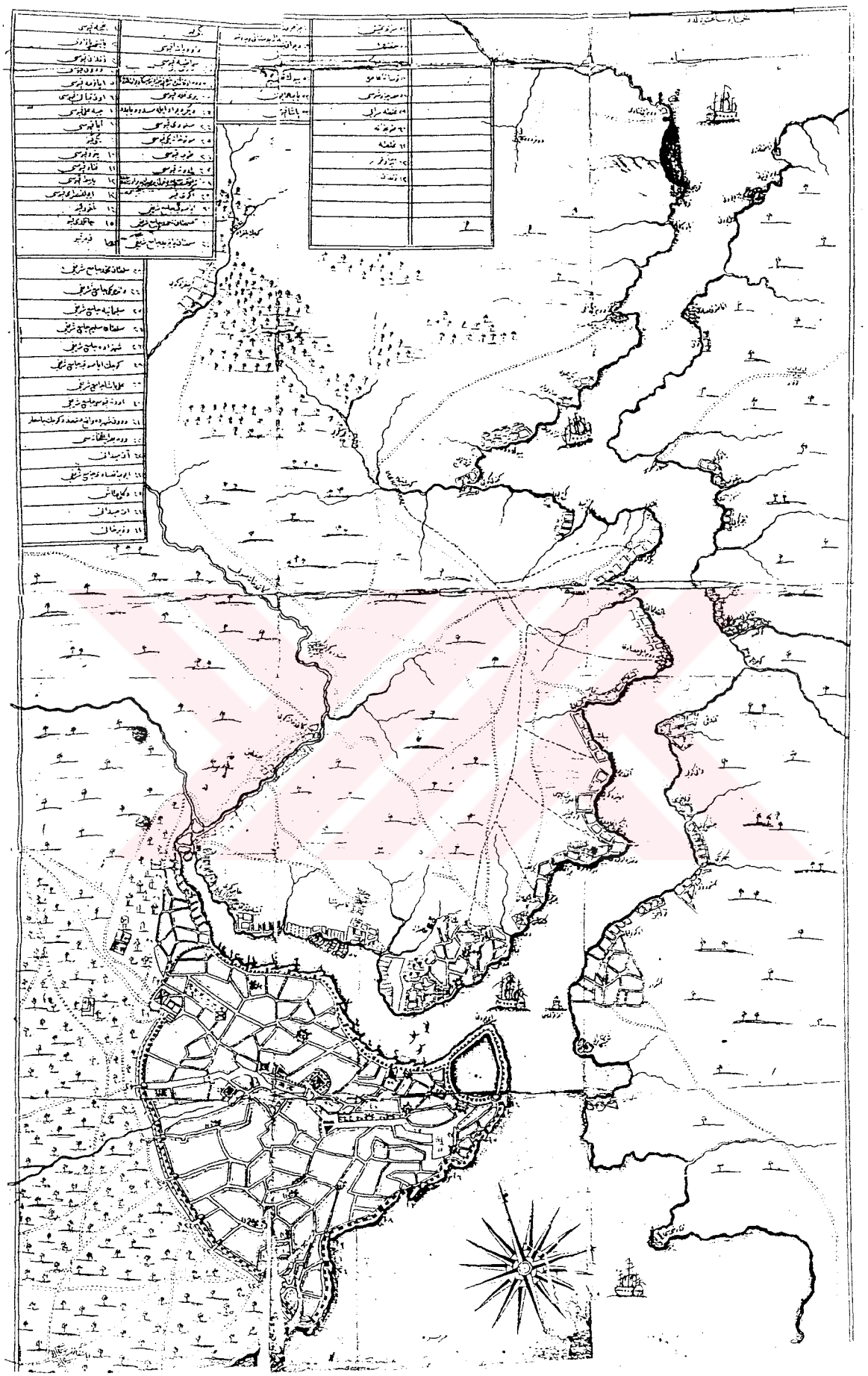
ŞEKİL A.2 1836 Moltke Haritası- 1/25.000 (Atatürk Kitaplığı Harita Kolleksiyonu)

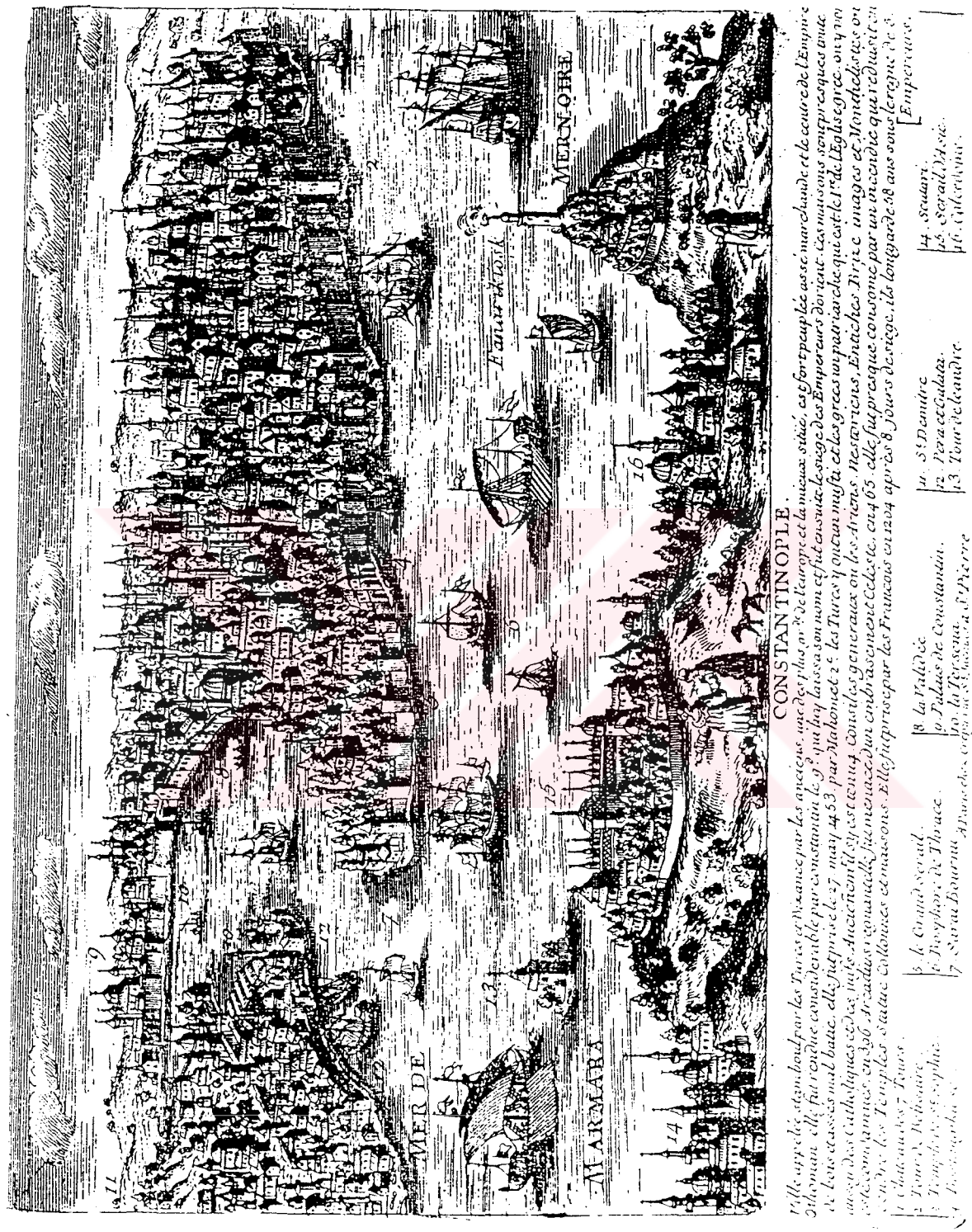
ŞEKİL A.3 Dr. Mortmann'ın İstanbul Haritası- Fetihten önce (Kayra,1992)

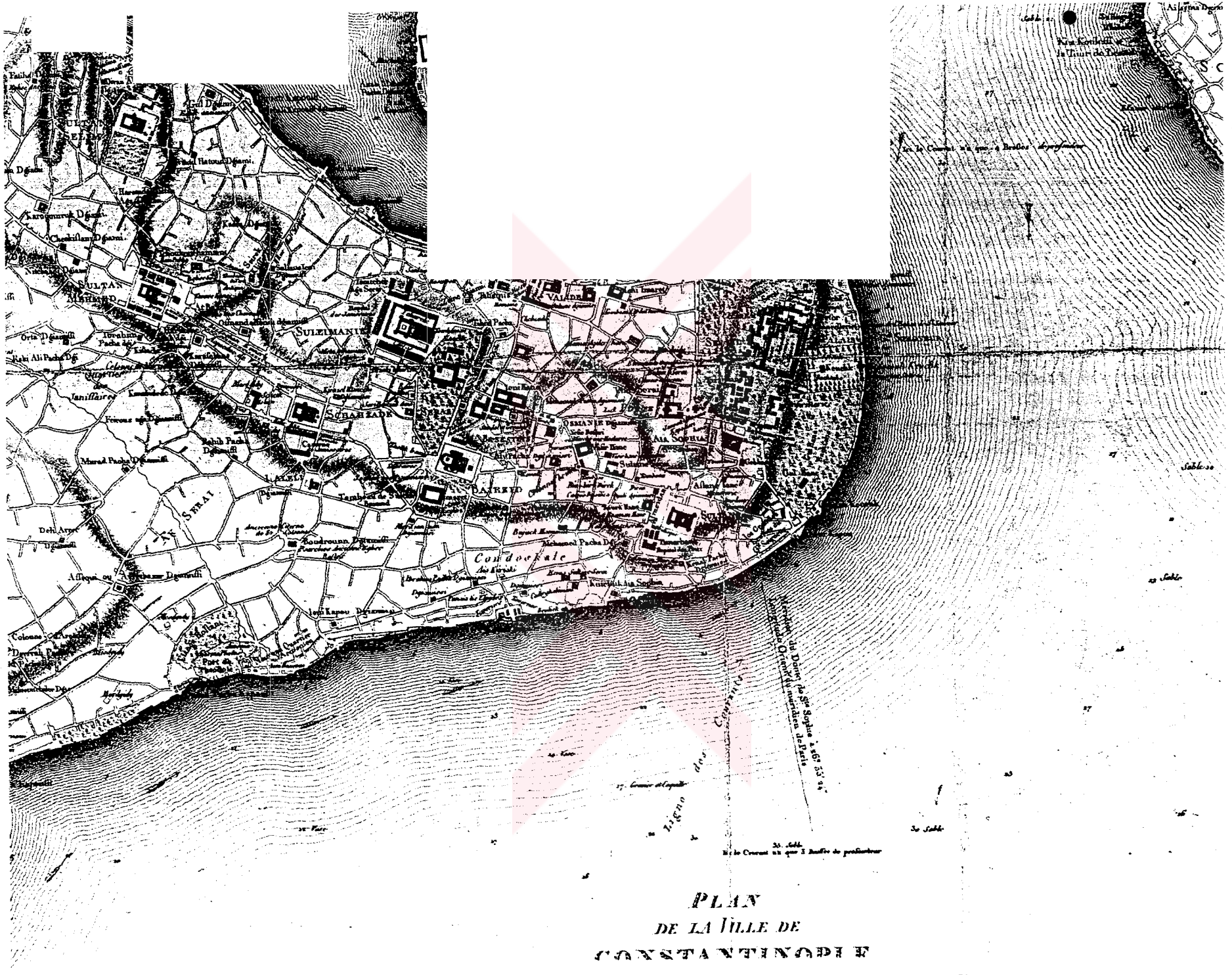
ŞEKİL A.4 Demetrius Cantemir'in İstanbul Haritası – 1714 (Kayra,1992)

ŞEKİL A.5 1750 tarihli İstanbul Haritası(Kayra,1992)

ŞEKİL A.6 İstanbul -G. L. Le Rouge 1761-1773(Kayra,1992)

PLAN
DE LA VILLE DE
CONSTANTINOPLE

ŞEKİL A.7 İstanbul- Kauffer-Chevalier 1776-1780 (Bayrak, 1996)

ŞEKİL A.8 İstanbul –Hellert 1840 (Kayra, 1992)

FATİH İSTANBULU

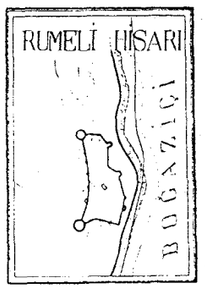
1453-1481 SENESİNDE

ARKEOLOJİK VE TOPOGRAFİK HARİTA

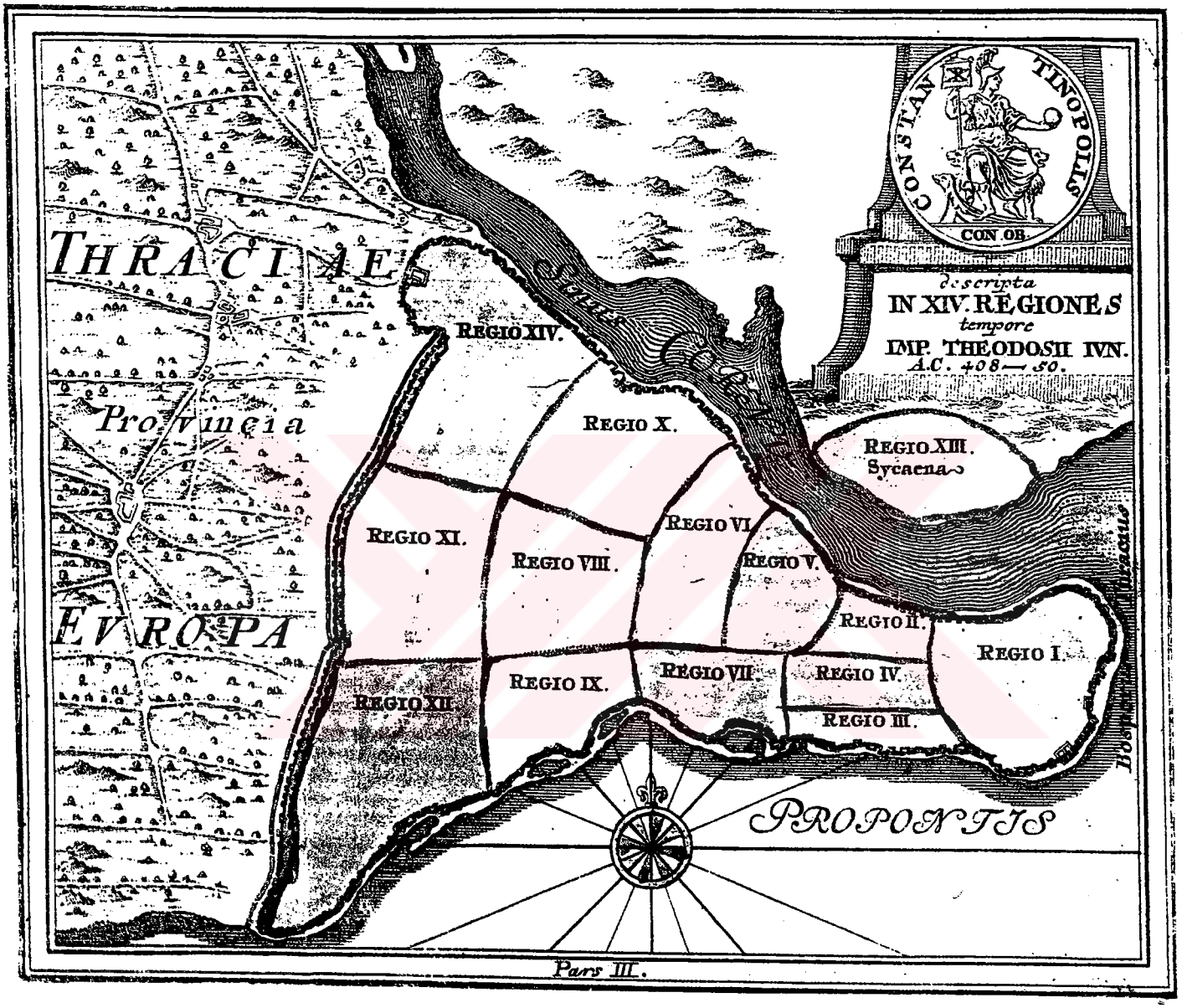
MIKYASI 1:10000

İZAHAT

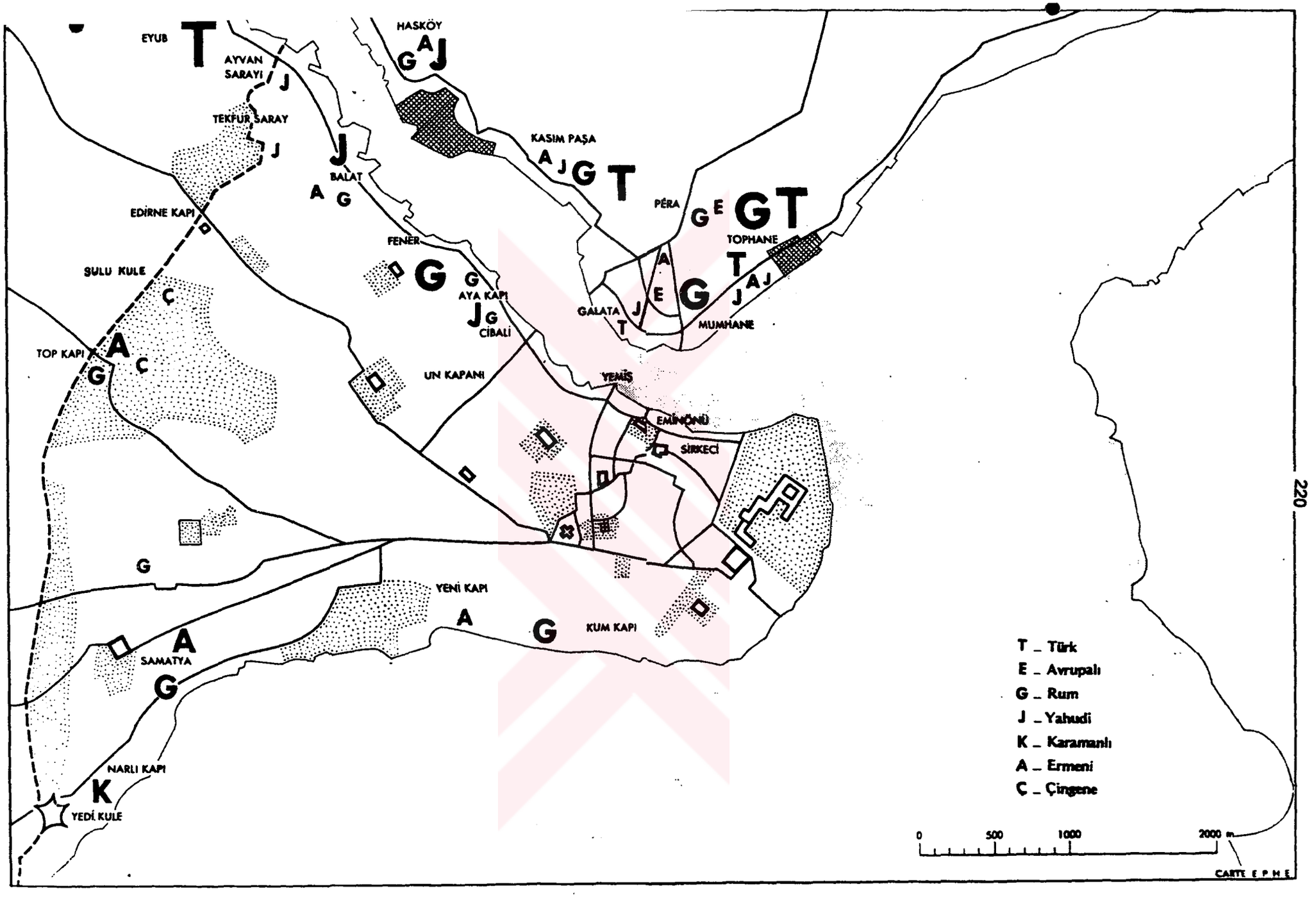
T. Şehir Tapuları

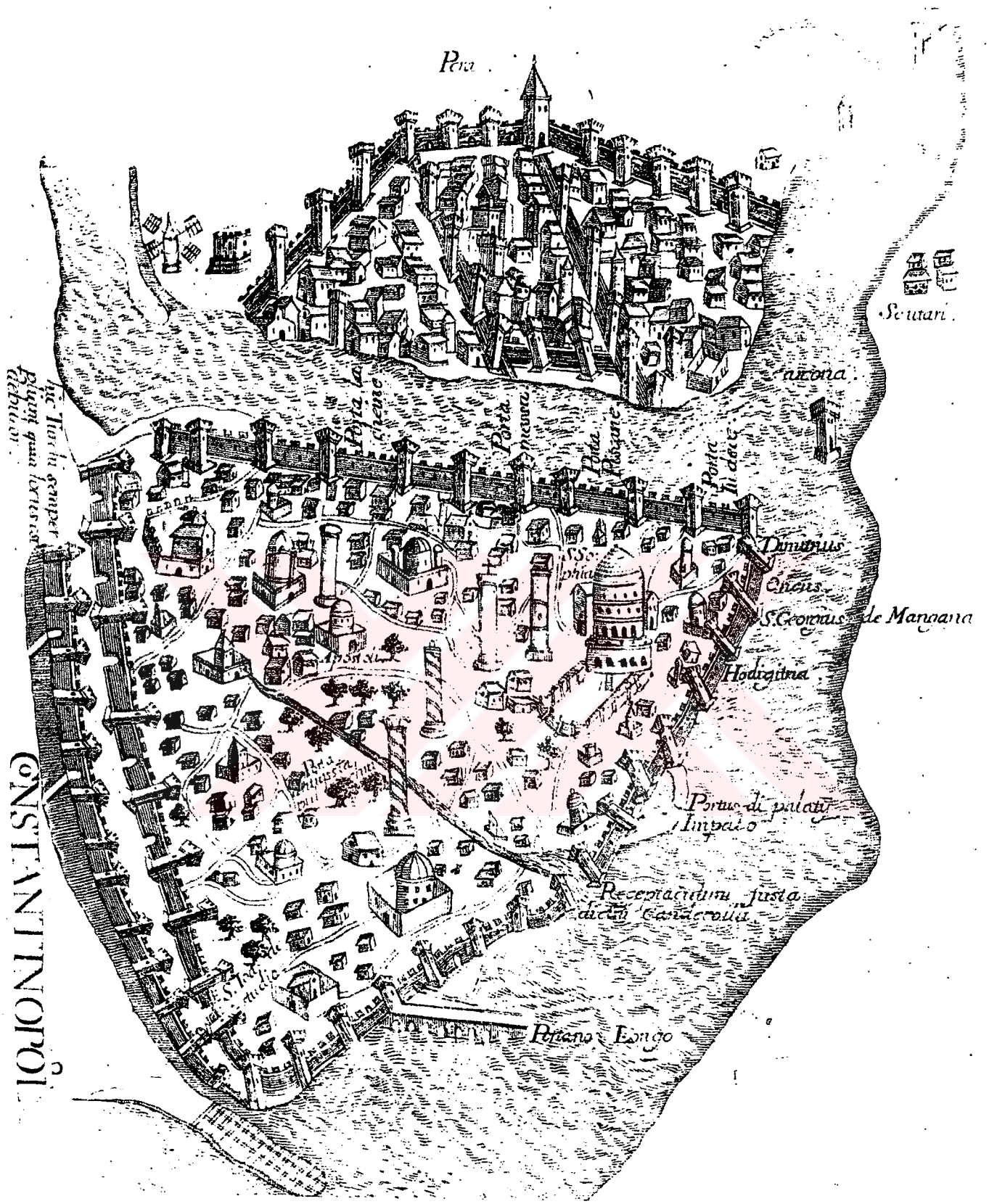
ŞEKİL B.1 Eyüp ve Balat'ın Topografik Yapısı (Fatih Sultan Mehmet Dönemi)
(Atatürk Kitaplığı Harita Kolleksiyonu)

ŞEKİL B.2 Bizans Döneminde İstanbul'un Bölgeleri

ŞEKİL B.3 İstanbul'da Gayrimüslim Nüfusun Dağılımı (Mantran,1995)

ŞEKİL B.4 Bizans Döneminde Suriçi ve Balat (Buodelmonte) (Bayrak,1996)

FATİH DEVRİNDE İSTANBUL

1453 – 1481

PLANDA MEVCUT İŞARETLER:
TÜRK ESERLERİ

CAMİLER
MEDRESELER
HANLAR
BEDESTANLAR
DÜKKÂNLAR
HAMAMLAR
KALELER
ABİDİMEKLER
EVLER, MAHALLELER
DERE, SAHİL, TESVİYE MÜHENDİSLERİ TARAFINDAN ARALIKLA ÇİZİLMİŞTİR.

SOKAKLAR
KİLİSELER, MANASTIRLAR
DİKİLİTAŞLAR
SARNIÇLAR
BİZANS SURLARI
AVAZNALAR
SU KEMERLERİ
MEYDAN VE CADDELER
KİLİSEDEN CAMİYE ÇEVRİLEN ESERLER

BUĞAZ İÇİ

222

RUMELİ HİSARI

OK MEYDANI

H A L İ Ç

M A R M A R A D E N İ Z İ

ŞEKİL B.5 Fatih Devrinde Eyüp Sultan ve Balat (Ülgen,1934)

ŞEKİL B.6 Bahariye Adalarını Gösteren Gravür (Melling) (Arslan,1992)

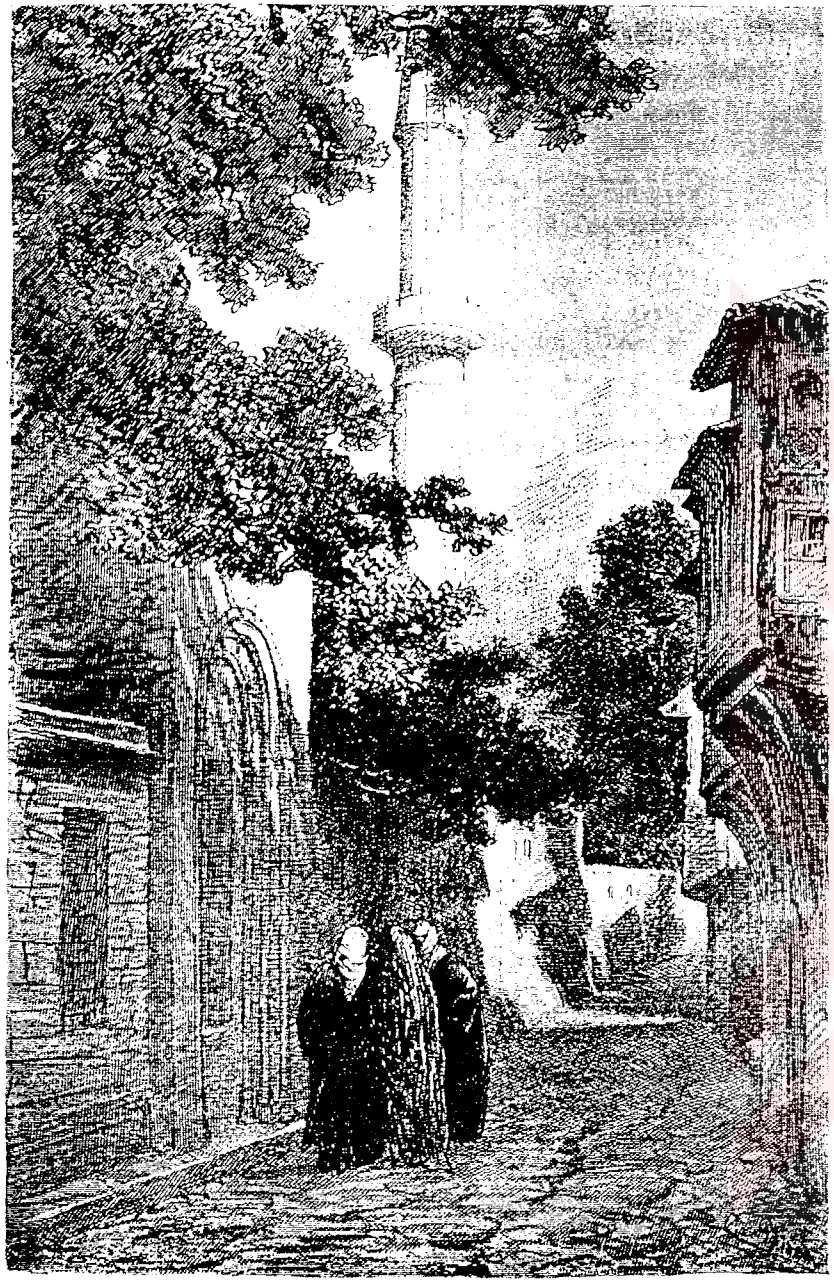
ŞEKİL B.7 Cuma Alayının yapıldığı sokak (Alman Arkeoloji ens.)

ŞEKİL B.8 Eyüp Ebussuud Haziresi (1.Eyüp Sempozyum Kitabı,1997)

ŞEKİL B.9 Eyüp Mezarlıklarından İstanbul (Sebatier) (Arslan,1992)

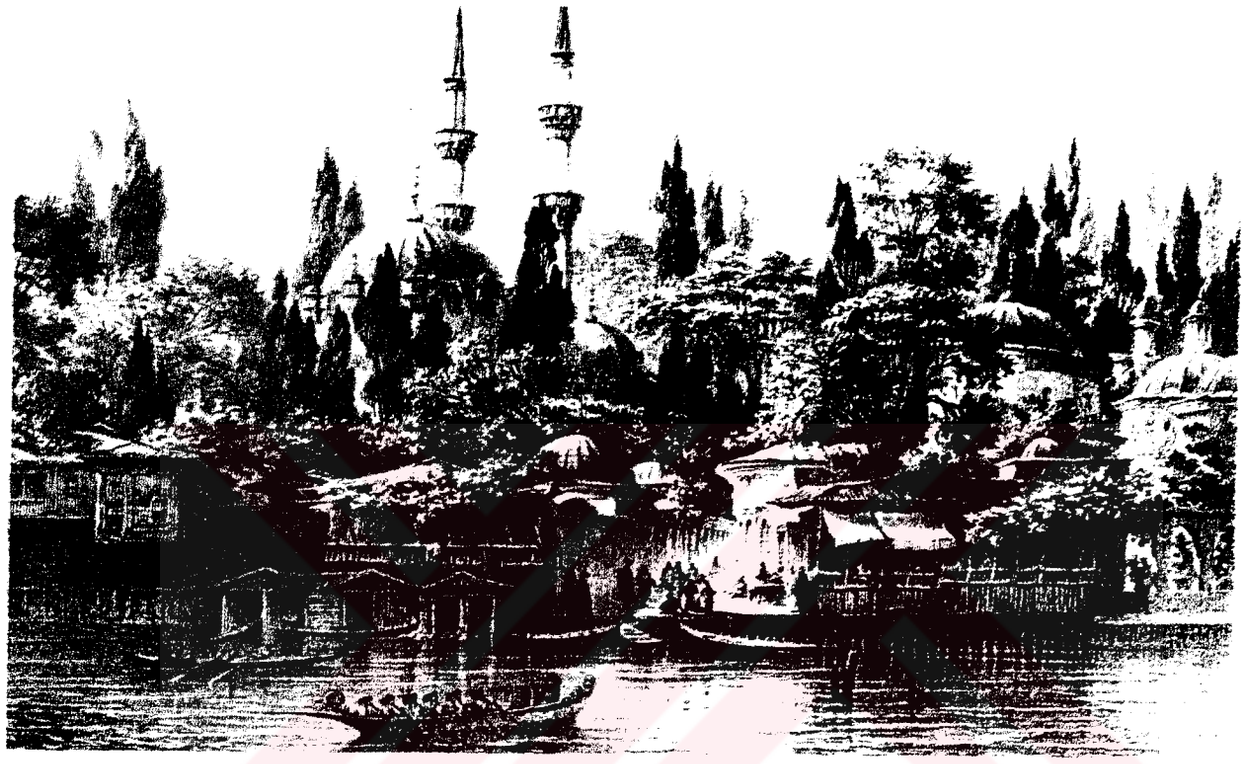

ŞEKİL B.11 Eyüp Sokağı (Amicis,1993)

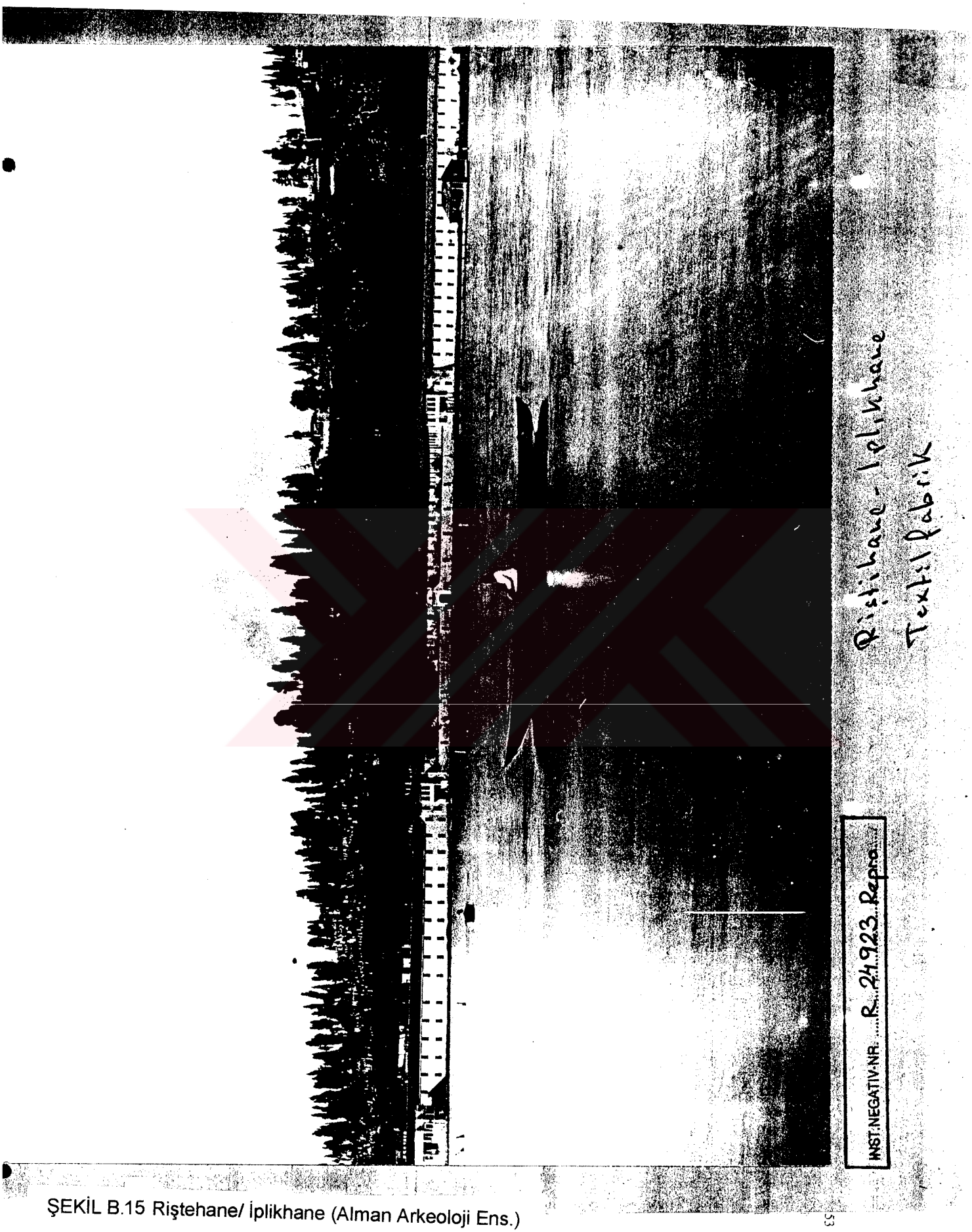
ŞEKİL B.12 Musevi Sokağı (Amicis,1993)

ŞEKİL B.13 Musevi mahallesi (Amicis,1993)

ŞEKİL B.14 Eyüp İskelesi (Alman Arkeoloji Ens.)

ŞEKİL B.15 Rıştehane/ İplikhane (Alman Arkeoloji Ens.)

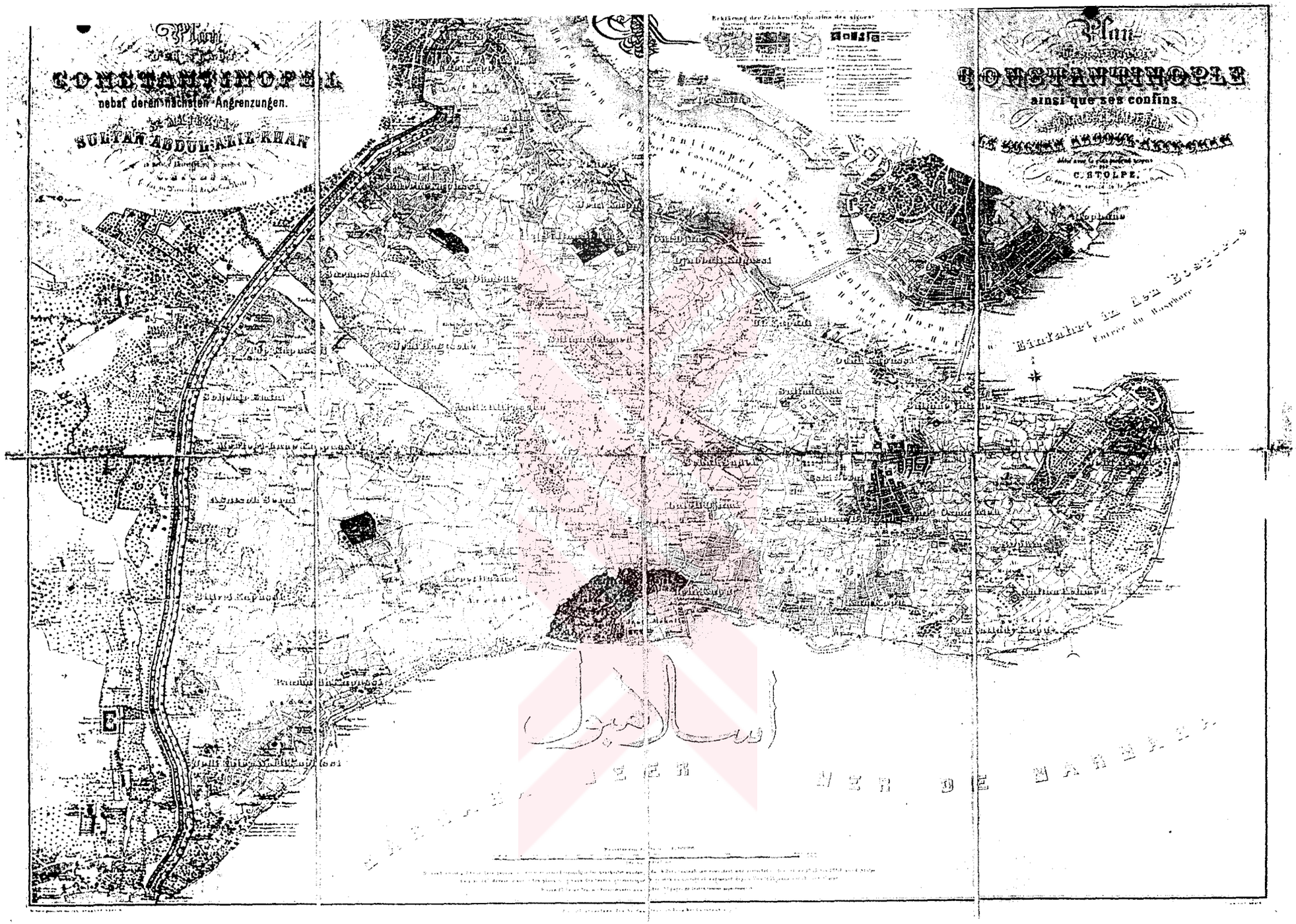
ŞEKİL B.16 Eyüp'te bulunan sahilsaraylar ve yalılar (Alman Arkeoloji Ens.)

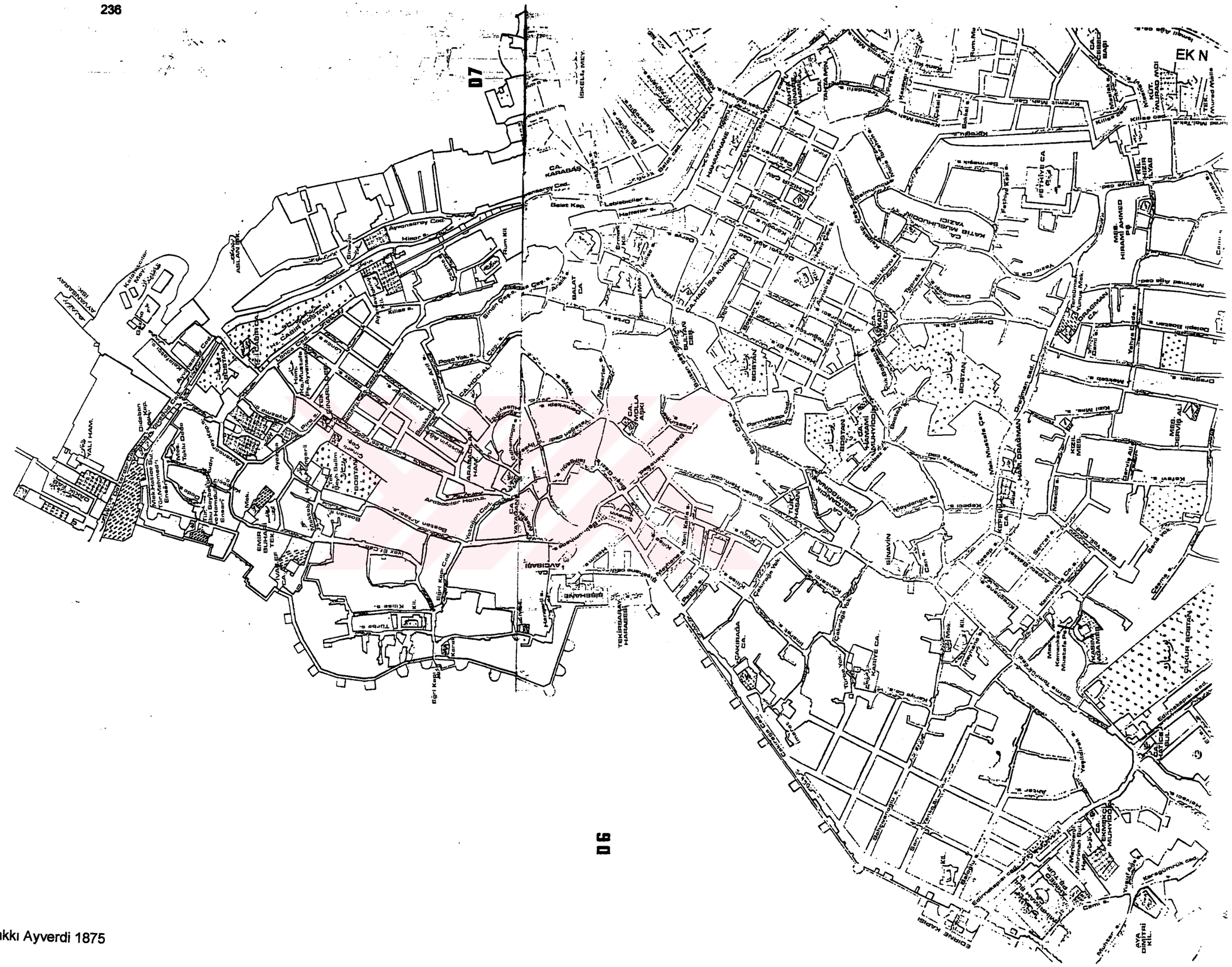
ŞEKİL B.17 Sadabad Eğlencelerinin Yapıldığı Alanlar

ŞEKİL B.18 Sadabad Sarayı –Bartlett (Arslan, 1992)

ŞEKİL B 19 İstanbul- Stolpe, 1863 (Kayra,1990)

ŞEKİL B.20 İstanbul- Ekrem Hakkı Ayverdi 1875

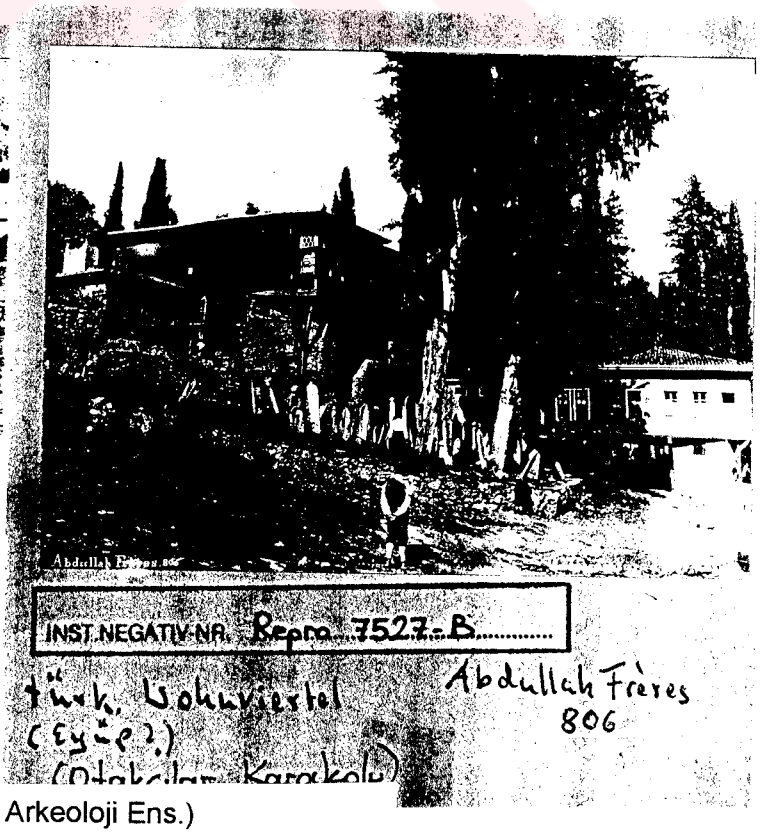

ŞEKİL B.21 Eyüp'te sahilde görülen sanayi yapıları (Alman Arkeoloji Ens.)

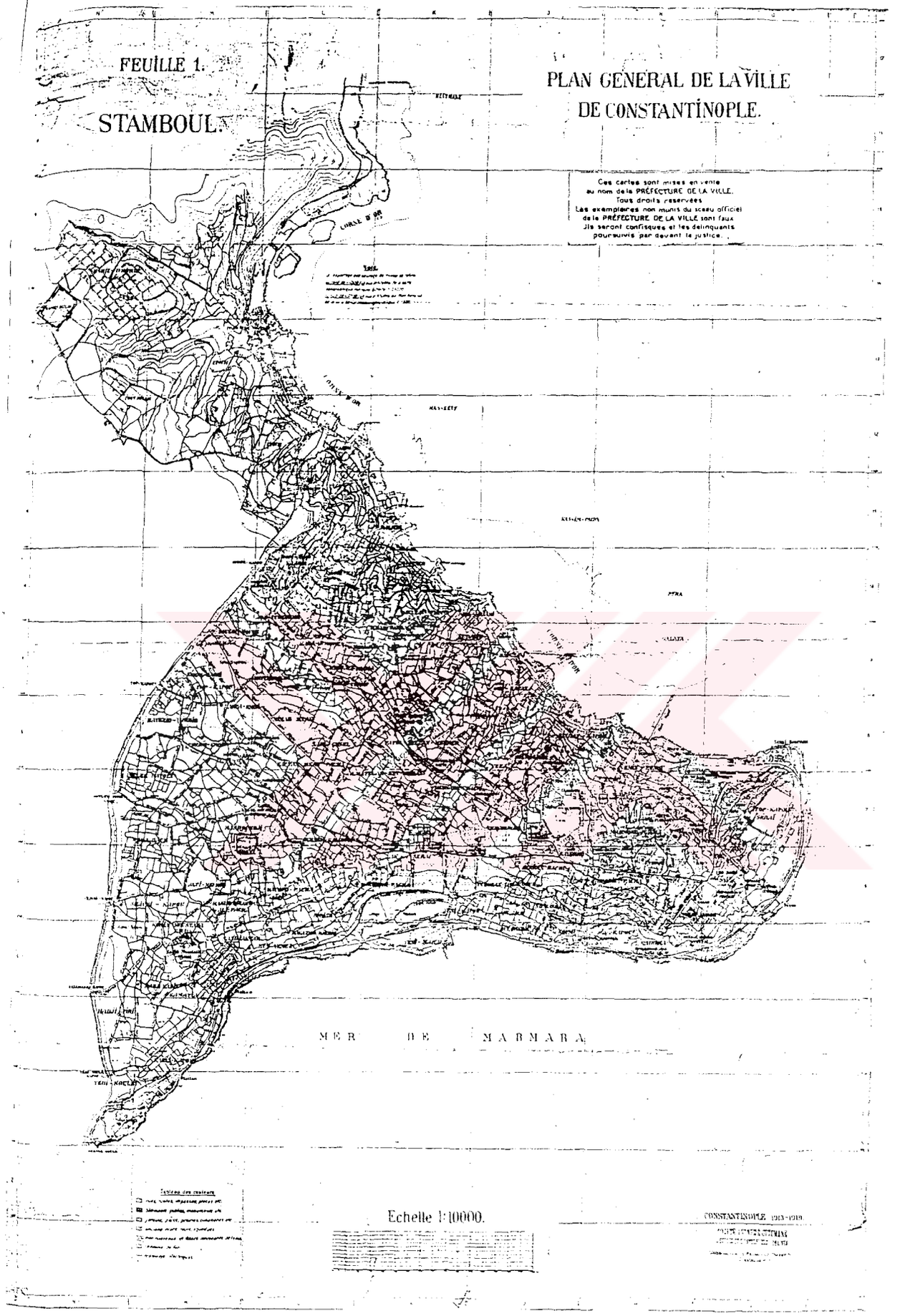

ŞEKİL B.22Eyüp'te bulunan geleneksel ahşap konut (Alman Arkeoloji Ens.)

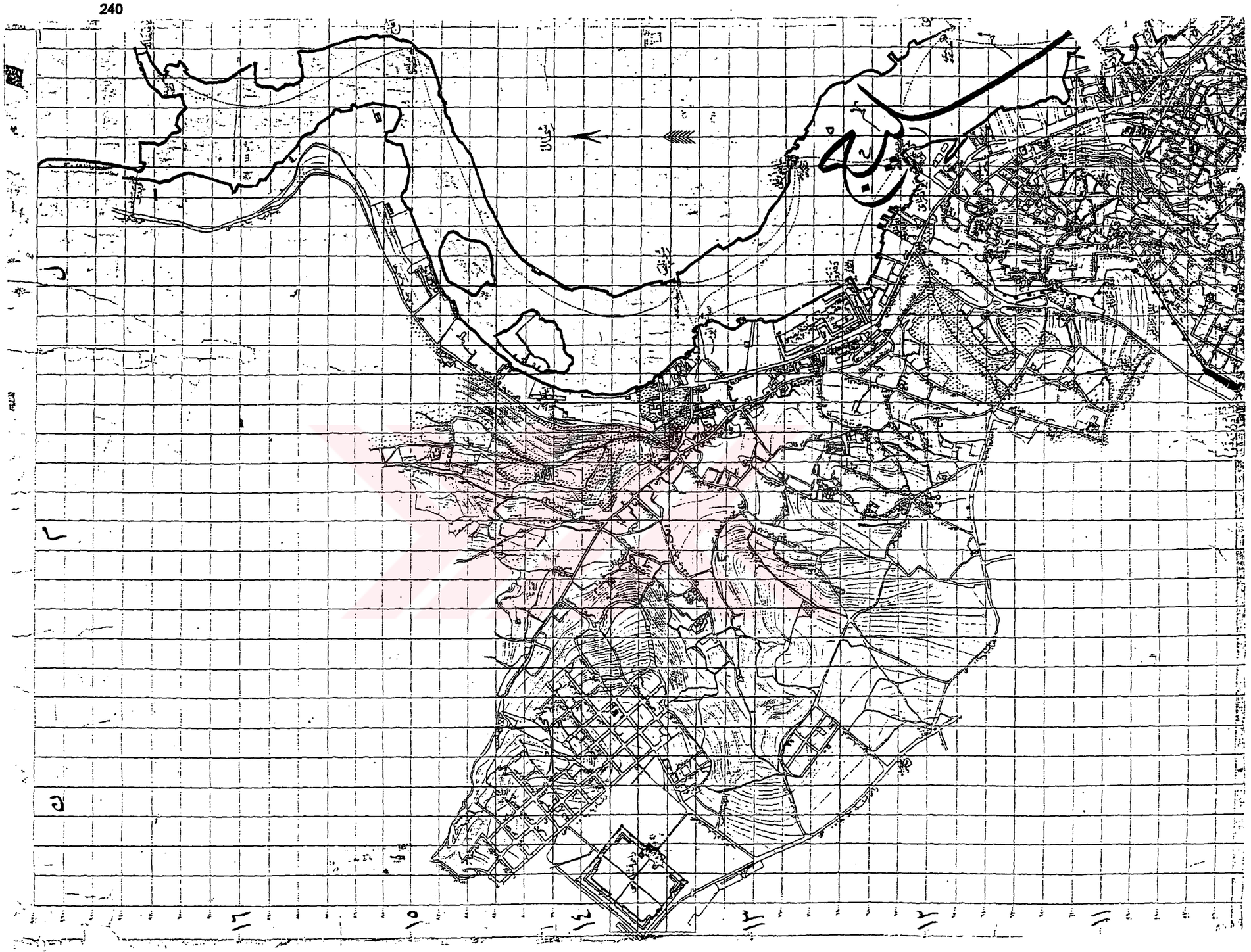

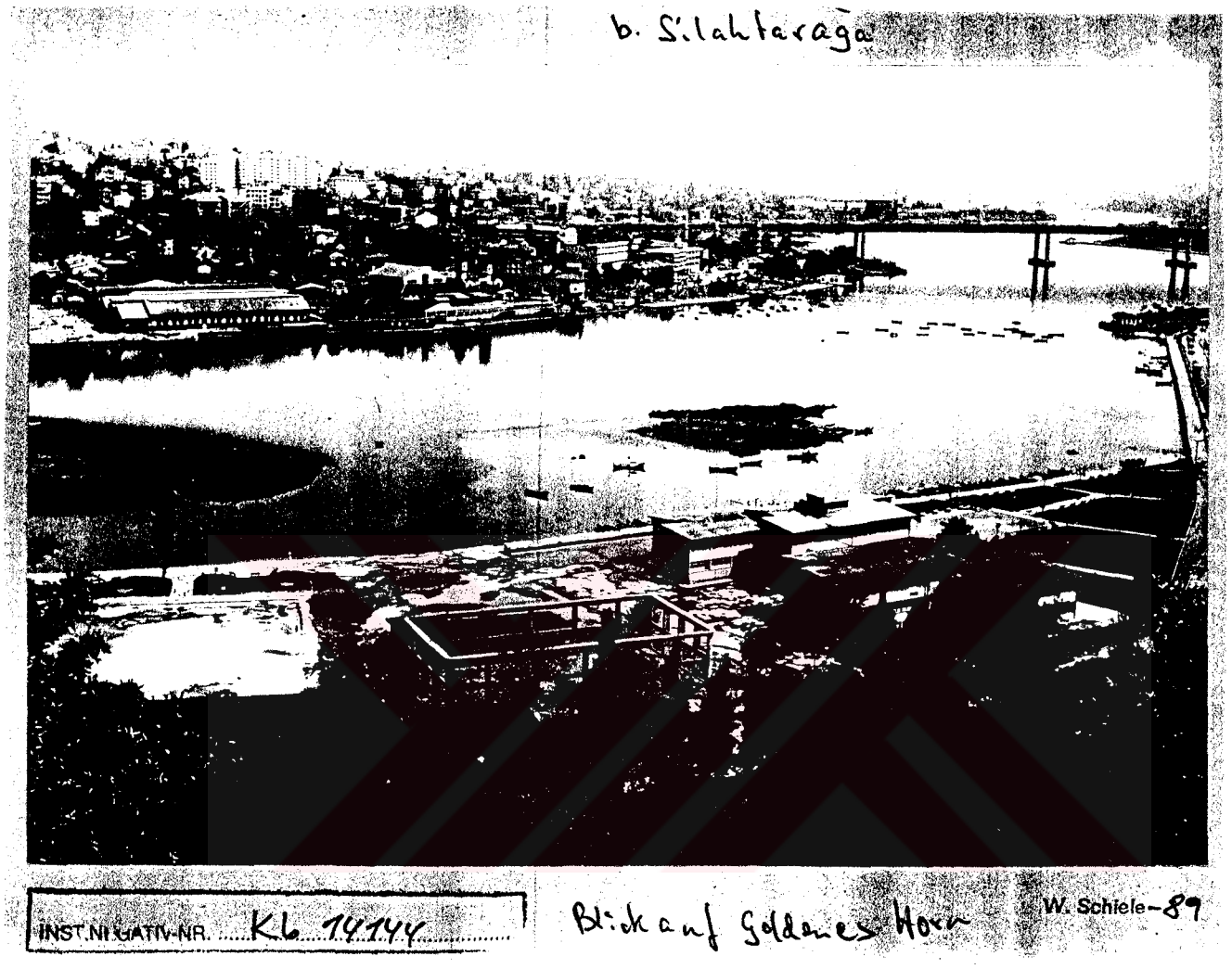
ŞEKİL B.23 Eyüp'te Yerleşme Dokusu(Alman Arkeoloji Ens.)

ŞEKİL B.24 Eyüp ve İstanbul –20.yy başı 1913-1919

ŞEKİL B.25 İstanbul- İst. Keşfiyat ve İnşaat A.Ş., 1920-1923

ŞEKİL B.26 Eyüp'te sanayi Yapıları, Silahtarağa (Alman Arkeoloji Ens.)

DAI-NEGATIV-NR. KB. 11.167

Fabrikanlagen

ŞEKİL B.27 Eyüp'te sahilde yer alan sanayi tesisleri (Alman Arkeoloji Ens.)

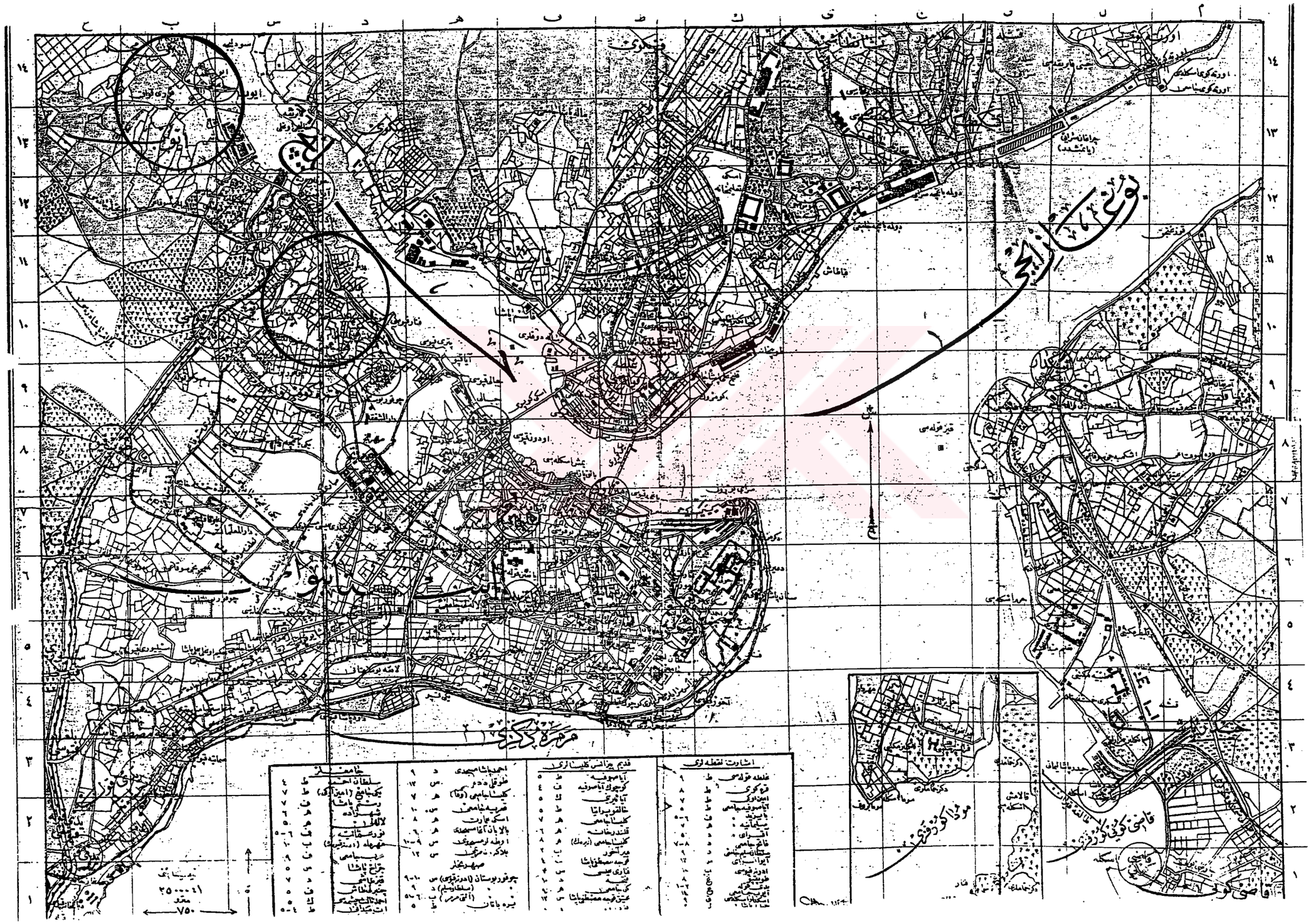

DAI-NEGATIV-NR. KB. 11.170

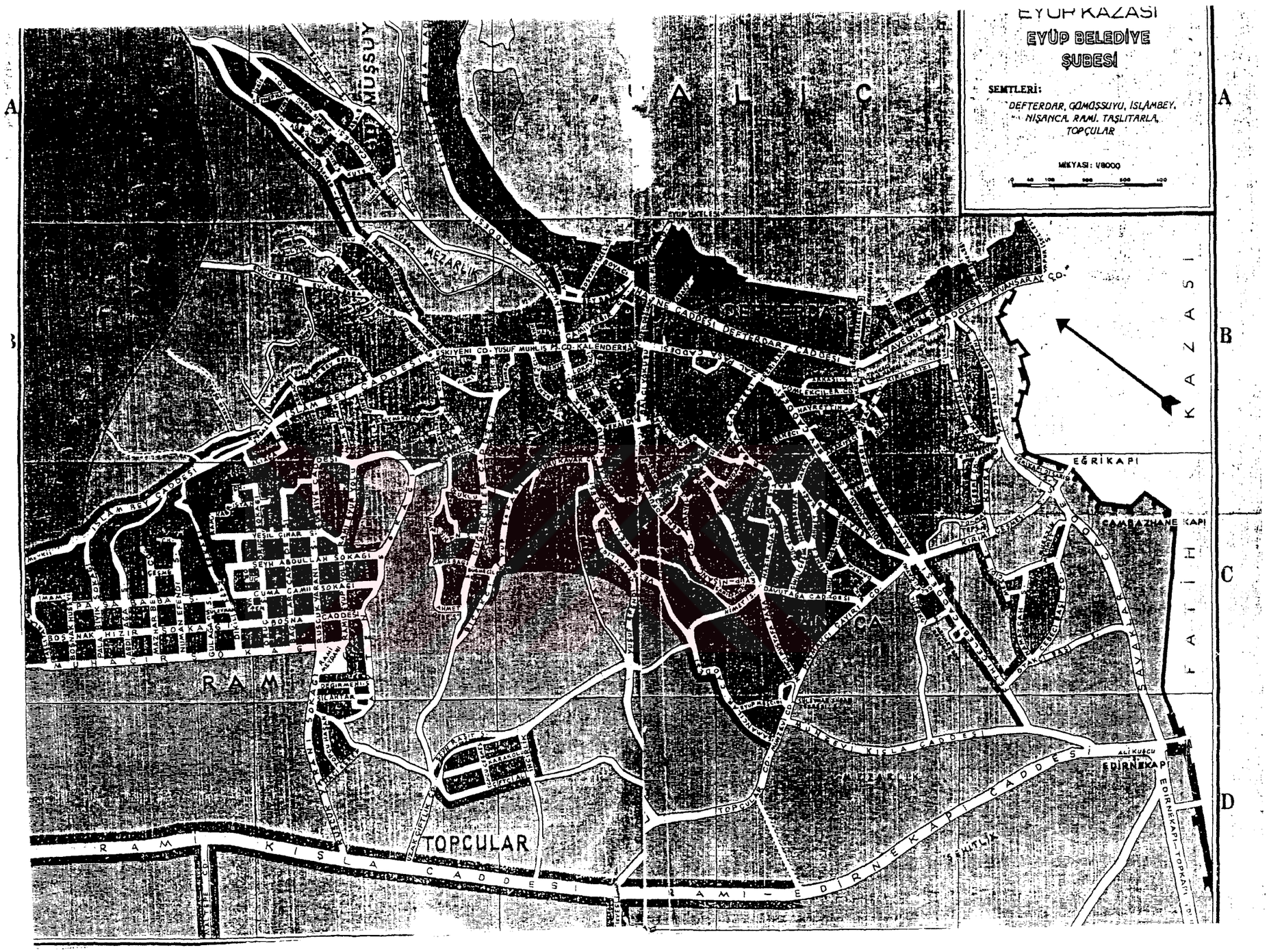
Fabrikanlagen am Goldenen Horn

ŞEKİL B.28 Eyüp'te sanayi Yapılanması

Hagg 1960

ŞEKİL B.29 İstanbul ve Eyüp –Mamboury,1925

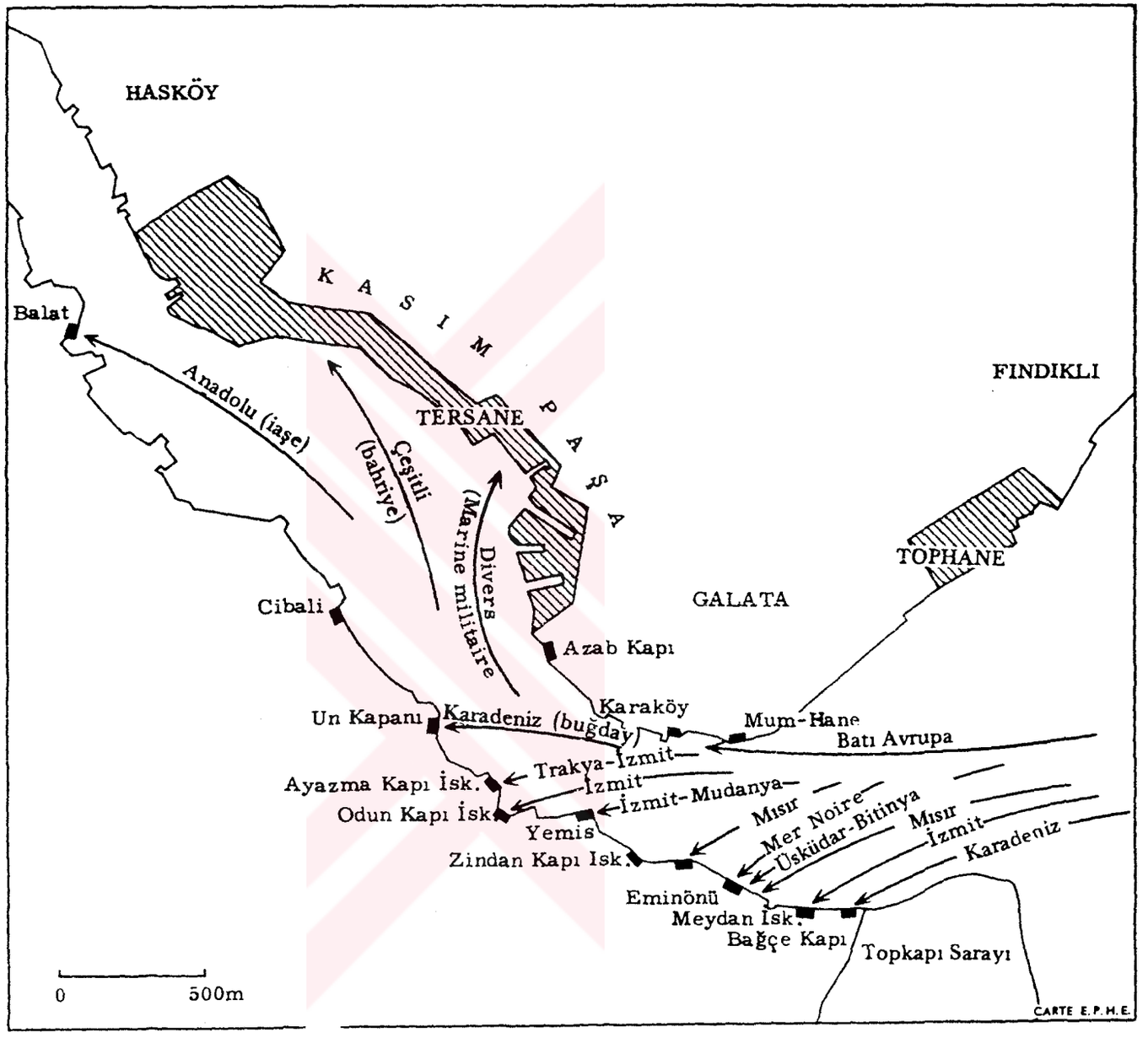
ŞEKİL B. 30Eyüp, 1955 (İstanbul Belediyesi Şehir Rehberi)

ŞEKIL B.31 1950-1980 arası Eyüp (İstanbul Büyükşehir Belediyesi)

ŞEKIL B.32 Balat- Fetihten sonra Osmanlı Klasik Dönemi (Kayra,1990)

ŞEKİL B.33 İstanbul İskeleleri İçinde Balat İskelesi (Mantran,1995)

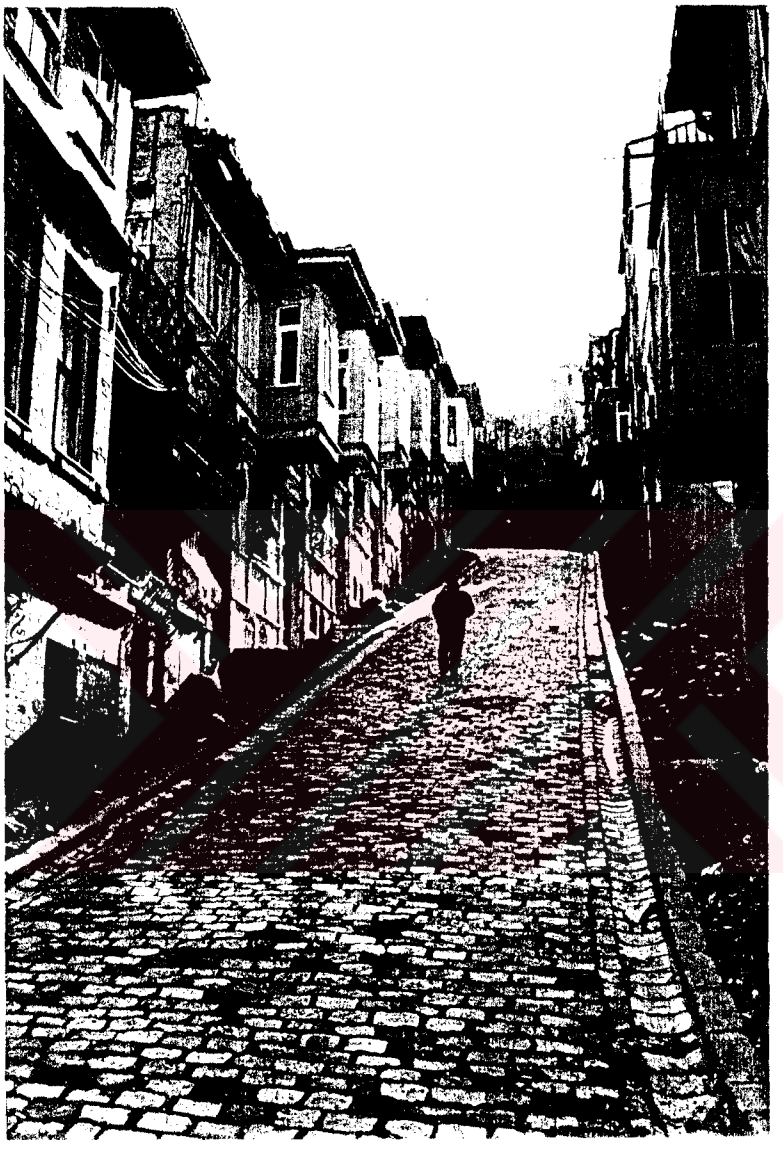
ŞEKİL B .34 balat'ta görülen evlerden örnekler (Unesco Bürosu)

ŞEKİL B.35 Balat Evi(Unesco Bürosu)

ŞEKİL B.36 Musevi evlerindeki cephe süslemeleri(Unesco Bürosu)

ŞEKIL B.37 Balat Sıraevleri(Unesco Bürosu)

2

FATİH KAZASI:

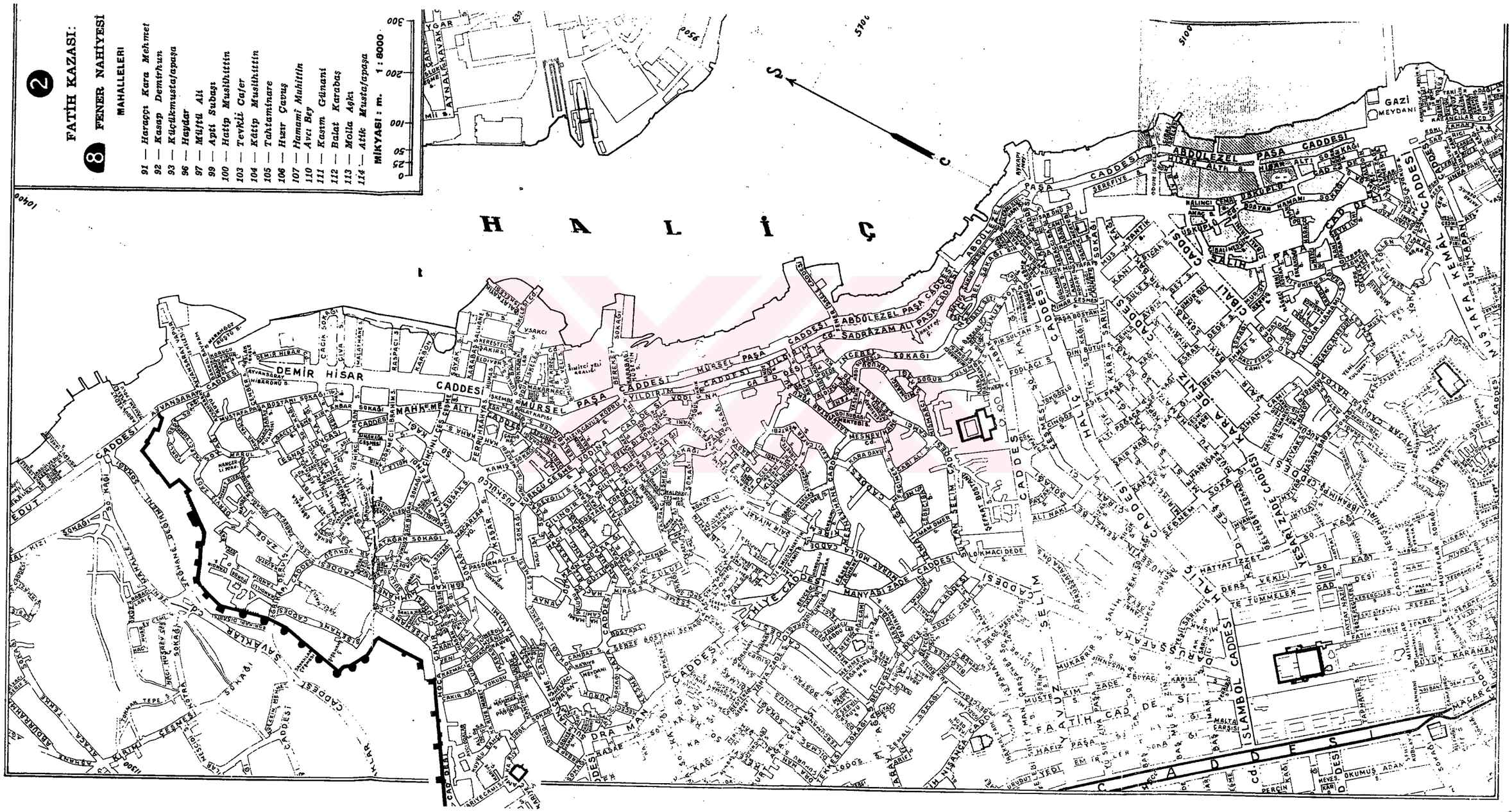
8 FENER NAHİYESİ

MAHALLELERİ

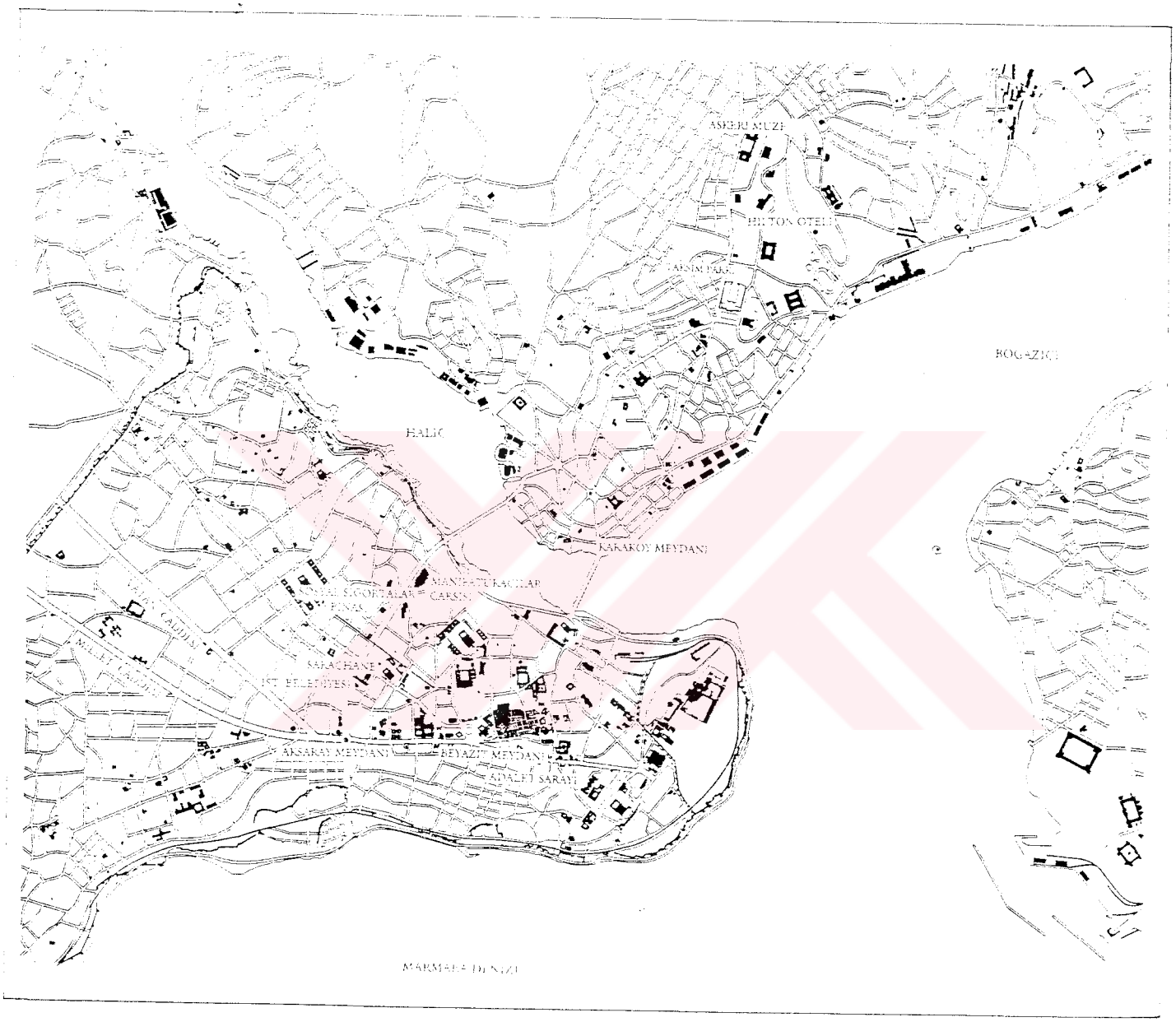
91 — Haraççı Kara Mehmet
92 — Kasap Demirhun
93 — Küçükmustafapaşa
96 — Haydar
97 — Müftü Ali
99 — Apti Subaşı
100 — Hatip Mustihittin
103 — Tevkii Cafer
104 — Kâtip Mustihittin
105 — Tahtaminare
106 — Hızır Çavuş
107 — Hamami Mahittin
110 — Avcı Bey
111 — Kasım Gânani
112 — Balat Karabaş
113 — Molla Aşkı
114 — Atik Mustafapaşa

MİKYASI : m. 1 : 8000

300 200 100 50 25 0

ŞEKİL B.38 Balat- 1934 Şehir Rehberi

ŞEKİL B.39 İstanbul, 1950-1960 (Kuban, 1960)

ŞEKİL B.40 Tekfur Sarayından Balat (Alman Arkeoloji Ens.)

ÖZGEÇMİŞ

Neşegül R. Erbakan Haziran 1973 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. İlkokulu Fatih İlkokulunda bitirdikten sonra 1983 yılında başladığı Cağaloğlu Anadolu Lisesinde orta ve lise tahsilini yapmıştır. 1990 yılında mezun olmuş, aynı yıl İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde hazırlık okumaya başlamıştır. Lisansını bu bölümde tamamlamıştır.